

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Збірник засновано в 2007 році
Виходить чотири рази на рік

Том 31
№ 2

Тернопіль
2021

*Економічний аналіз***Том 31. № 2.**

2021 рік

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Західноукраїнського національного університету,
протокол № 9 від 26 травня 2021 р.*

*Рекомендовано рішенням Вченої ради
Західноукраїнського національного університету
до поширення через мережу Інтернет,
протокол № 7 від 20 жовтня 2010 р.*

Збірник наукових праць

*Засновник і видавець:
Західноукраїнський національний університет*

*Виходить чотири рази на рік**Заснований у червні 2007 року*

Збірник входить до категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України у галузі економічних наук
(наказ МОН України від 26.11.2020 р. № 1471)

Збірник індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах
Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Open Ukrainian Citation Index, Windows Live Academic, ResearchBible,
Open Academic Journals Index, CiteFactor

Економічний аналіз. 2021. Том 31. № 2. 177 с. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02>

Збірник наукових праць „Економічний аналіз» містить статті теоретичного та прикладного характеру з актуальних проблем економіки, управління, фінансів, обліку, аналізу й аудиту тощо.

Головний редактор

Монастирський Г. Л., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Заступник головного редактора

Ярошук О. В., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Адамик Б. П., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Борисова Т. М., д. е. н., Західноукраїнський національний університет (Україна)

Броневіч Ельжбета, доктор габілітований наук економічних, професор, Білостоцька політехніка (Республіка Польща)

Бруханський Р. Ф., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Задорожний З. -М. В., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Зелінська Анетта, доктор габілітований наук економічних, професор, Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща)

Кізима Т. О., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Король С. В., к. е. н., доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (Україна)

Крук Барбара, доктор габілітований наук економічних, професор, Щецинський університет (Республіка Польща)

Спільник І. В., к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Хорунжак Н. М., д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Шушпанов Д. Г., д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

URL: <http://econa.org.ua/>
<http://www.nbu.gov.ua/>
<http://www.library.wunu.edu.ua/>

ISSN 1993-0259 (Print)
ISSN 2219-4649 (Online)

© Західноукраїнський національний університет, 2021
© «Економічний аналіз», 2021
© Різник О. І., дизайн обкладинки, 2007-2021

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.*

ЗМІСТ

Алексєєв Ігор, Мазур Андріана, Гурін Катерина Фінансові інструменти підвищення соціально-екологічної відповідальності: міжнародна практика та перспективи реалізації в Україні	7
Гарькава Вікторія, Кліщевська Аліна Формування і реалізація концепції економічної безпеки в управлінні економікою регіону	14
Єрешко Юлія П'ятивузлова синергія як оптимальна інноваційна модель	25
Мульська Ольга Міграційні ризики та загрози стабільного розвитку національної економіки як стратегічні об'єкти політики регулювання	34
Пінчук Анастасія Еволюція поняття «добробут» та сучасні підходи до визначення його складових	44
Пласконь Світлана, Сенів Галина, Руська Руслана, Новосад Іван Математико-статистичні аспекти аналізу динаміки показників заробітної плати в Україні	55
Собко Ольга, Крисоватий Ігор Оцінювання впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва в Україні	62
Спаський Ігор Теорія основного капіталу у еволюції економічної думки: методологічні аспекти	70
Баран Ростислав Формування маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств в умовах розвитку цифрових комунікацій	80
Долгова Людмила, Ямненко Галина Використання інструментарію інформаційних систем для автоматизації бізнес-процесів підприємства	90
Литовченко Олена, Ілляшенко Олена, Гордієнко Наталія Етапи стратегічного планування економічної безпеки підприємства	98
Лаврик Олександр Соціальне страхування в Україні: сучасний стан та перспективи	107
Мороз Іванна Логос зовнішнього державного боргу: онтологічно-гносеологічний аспект	114
Попова Тетяна, Гавкалова Наталія Публічно-приватне партнерство в галузі охорони здоров'я	126
Іващук Ірина, Заставний Андрій Країни Близького Сходу в глобальній економіці: сучасні тенденції розвитку та питання безпеки	136

Король Світлана, Івашків Ірина

Напрями використання фінансових ресурсів страховика крізь призму системи контролю

148

Пудрик Денис, Квілінський Олексій, Василюк Тетяна

Міжнародна міграція та її вплив на соціальний прогрес країн

160

Яскал Ігор, Яскал Оксана, Ігор Стасюк

Перспективи використання методу ABC у господарській практиці підприємств

170

CONTENT

Aliexsieiev Ihor, Mazur Andriana, Huryn Kateryna Financial instruments and social and environmental responsibility: international practice and perspectives of implementation in Ukraine	7
Garkava Victoria, Klishchevska Alina Formation and implementation of the concept of economic security in the management of the region's economy	14
Yereshko Julia Five-fold synergy as an optimal innovative model	25
Mulska Olha Migration risks and threats to stable development of the national economy as strategic objects of regulatory policy	34
Pinchuk Anastasiia Evolution of "welfare" concept and modern approaches to determination of it's components	44
Plaskon Svitlana, Seniv Halina, Ruska Ruslana, Novosad Ivan Mathematical and statistical aspects of analysis of the dynamics of Ukraine's wage indicators	55
Sobko Olha, Krysovaty Ihor Assessment of the influence of intellectual potential on the development of innovative entrepreneurship in Ukraine	62
Spas'kyi Igor Fixed capital theory in the evolution of economic thought: methodological aspects	70
Baran Rostyslav Formation of marketing communicative policy of tourist enterprises in the conditions of digital communications development	80
Dolgova Lyudmila, Yamnenko Halyna Use of information system tools for automation of business processes of the enterprise	90
Lytovchenko Olena, Illiashenko Olena, Gordiyenko Natalya Stages of strategic planning of economic security of the enterprise	98
Lavryk Oleksandr Social insurance in Ukraine: current state and development prospects	107
Moroz Ivanna Logos of external public debt: ontological and episeological aspects	114
Popova Tetiana, Gavkalova Nataliia Public-private partnership in the field of health care	126
Ivashchuk Iryna, Zastavny Andriy Middle East countries in the global economy: current development trends and security issues	136

Korol Svitlana, Ivashkiv Iryna

Directions of using the insurer's financial resources through the prism of the controlling system ***148***

Pudryk Denis, Kwilinski Oleksii, Vasylyna Tatjana

International migration and its impact on the social progress of countries ***160***

Yaskal Ihor, Yaskal Oksana, Stasiuk Igor

Prospects of using the ABC method in economic practice of enterprises ***170***

УДК 336.7:504.03

JEL classification: G210, Q560

Ігор АЛЕКСЕЄВ

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів,
Національний університет «Львівська
політехніка», Україна
E-mail: ihor.v.aliexsieiev@lpnu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6618-3100>
Web of Science Researcher ID:
<https://publons.com/researcher/R-4302-2017/>

Андріана МАЗУР

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Національний університет «Львівська
політехніка», Україна
E-mail: andriana.v.mazur@lpnu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5985-5674>
Web of Science Researcher ID:
<https://publons.com/researcher/R-4342-2017/>

Катерина ГУРИН

Національний університет «Львівська
політехніка», Україна
E-mail: kateryna.huryn.mnfb.2019@lpnu.ua

© Ігор Алексеев, Андріана Мазур,
Катерина Гурін, 2021

Отримано: 28.04.2021 р.
Прорецензовано: 12.05.2021 р.
Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.
Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Ігор Алексеев (Україна)
Андріана Мазур (Україна)
Катерина Гурін (Україна)

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Ефективний перехід до соціально- та екологічно- орієнтованої економіки лежить за численними факторами. У багатьох країнах здійснюється фінансова корекція, основним механізмом якої є перетворення економіки у новий формат. Фінансове посередництво, засноване на принципах соціального та екологічного фінансування може мати значний вплив на прогрес в цілому.

Мета. Метою статті є оцінка сучасного стану українського фінансового ринку в межах рівня впровадження досліджуваних інструментів для можливості поліпшення стану соціально-екологічної відповідальності.

Метод (методологія). Під час дослідження були використані такі методи, як: діалектичний метод та методи аналізу та синтезу – для вивчення основних варіантів соціального та екологічного розвитку країни на основі застосування фінансових інструментів, які активно та успішно застосовуються розвиненими країнами світу; статистичний метод – аналізу місячних обсягів випуску «зелених» облігацій у світі; структурно-логічний аналіз – дослідження проектів, реалізованих в Україні спільно з IFC.

Результати. Досліджено застосування фінансових інструментів, таких як «зелені облігації», облігації соціального впливу та «зелений банкінг», у міжнародній практиці для підвищення рівня соціально-екологічної відповідальності. Здійснено оцінювання перспектив застосування досліджуваних фінансових інструментів в Україні в контексті фінансування проектів сталого розвитку.

Алексеев, І., Мазур, А., Гурін, К. Фінансові інструменти підвищення соціально-екологічної відповідальності: міжнародна практика та перспективи реалізації в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 7-13.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.007>

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність; екологічна відповідальність; «зелені» облігації; облігації соціального впливу; «зелений банкінг».

UDC 336.7:504.03

JEL classification: G210, Q560

Ihor ALIEKSIIEV*ScD in Economics, Professor,**Head,**Department of Finance,**Lviv Polytechnic National University, Ukraine*E-mail: ihor.v.aliexsieiev@lpnu.uaORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6618-3100>

Web of Science ResearcherID:

<https://publons.com/researcher/R-4302-2017/>**Andriana MAZUR***PhD in Economics, Associate Professor,**Associate Professor,**Department of Finance,**Lviv Polytechnic National University, Ukraine*E-mail: andriana.v.mazur@lpnu.uaORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5985-5674>

Web of Science ResearcherID:

<https://publons.com/researcher/R-4342-2017/>**Kateryna Huryn***Lviv Polytechnic National University, Ukraine*E-mail: kateryna.huryn.mnf.2019@lpnu.ua

© Ihor Aliexsieiev, Andriana Mazur,

Kateryna Huryn, 2021

Received: 28.04.2021

Revised: 12.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Ihor Aliexsieiev (Ukraine)

Andriana Mazur (Ukraine)

Kateryna Huryn (Ukraine)

FINANCIAL INSTRUMENTS AND SOCIAL AND ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY: INTERNATIONAL PRACTICE AND PERSPECTIVES OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

ABSTRACT

Introduction. The effective transition to social and environmental oriented economy is based on numerous factors. In many countries, financial correction is taking place, the main mechanism of which is the transformation of the economy into a new format. Financial intermediation based on the principles of social and environmental financing can have a significant impact on overall progress.

Purpose. The purpose of the article is to assess the current state of the Ukrainian financial market within the level of implementation of the studied tools for the possibility of improving the state of social and environmental responsibility.

Methodology. During the study, the following methods were used: dialectical method and methods of analysis and synthesis – to study the main options for social and environmental development of the country based on the use of financial instruments that are actively and successfully used by developed countries; statistical method – to analyse of monthly volumes of issue of "green" bonds in the world; structural and logical analysis – to study projects implemented in Ukraine in conjunction with IFC.

Results. The application of financial instruments, such as "green bonds", social impact bonds and "green banking", in international practice to increase the level of social and environmental responsibility has been studied. The prospects of application of the researched financial instruments in Ukraine in the context of financing the projects of sustainable development are estimated.

Aliexsieiev, I., Mazur, A. & Huryn, K. (2021). Financial instruments and social and environmental responsibility: international practice and perspectives of implementation in Ukraine. *Economic analysis*, 31 (2), 7-13.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.007>

Keywords: corporate social responsibility; environmental responsibility; "Green" bonds; social impact bonds; "Green banking".

Вступ

У сучасному суспільстві дискусійним є питання ролі соціальної відповідальності різних учасників економічних відносин. Проблема полягає в тому, що раніше комерційні організації, отримуючи економічні вигоди від взаємодії з навколишнім середовищем, не розглядали свою діяльність з позиції можливості здійснити реальний внесок у покращення навколишнього середовища. Проте така ситуація не створювала умов для людського розвитку на довготривалій термін. Крім максимізації прибутку, яка раніше була основною ціллю будь-якого підприємства, у наш час компанії все частіше вважають за обов'язок здійснювати свій вклад у підвищення рівня суспільних благ, у тому числі і в покращення стану навколишнього середовища. Ініціативи щодо корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ) можна зустріти також серед суб'єктів банківського сектору. Банки більше не сприймаються як організації, які надають лише посередницькі послуги. Вони тепер є повноцінними дійовими особами в економічних та соціальних процесах. Банки у всьому світі тепер повинні щорічно звітувати про КСВ, особливо актуальним це є для державних банків, які є представниками соціально-економічної політики країни.

Мета та завдання статті

Метою статті є оцінка сучасного стану українського фінансового ринку в межах рівня впровадження досліджуваних інструментів для можливості поліпшення стану соціально-екологічної відповідальності.

Питаннями важливості впровадження компаніями корпоративної соціальної відповідальності не тільки для підвищення іміджу установи, але і для загального розвитку займалось досить багато дослідників [8]. Вивчення екологізації банків через зв'язок між екологічною відповідальністю та фінансовими показниками здійснили у своїх працях польські науковці Забава Дж. та Козира С. [3]. Дослідження поняття «зеленого банкінгу» та його впливу на економіку займалась Велич О. [4]. Ефективність активного впровадження в економіку облігацій соціального впливу дослідили Мендес-Суарез М., Монфорт А. та Галлардо Ф. [2]; а важливість «зелених» облігацій у світовій економіці обґрунтували Кондюкова Е., Шершнева Е. та Савченко, Н. [1].

Виклад основного матеріалу дослідження

Наразі існує великий спектр варіантів здійснення компаніями КСВ серед яких потрібно виділити основні з них, це «зелені облігації»; облігації соціального впливу (далі – ОСВ) та

«зелений банкінг». Один з каналів фінансування охорони навколишнього середовища це випуск екологічних цінних паперів. Основна особливість «зелених» облігацій полягає в тому, що кошти від їх продажу спрямовуються виключно на фінансування або рефінансування «зелених» проектів. Це можуть бути проекти у сфері альтернативної енергетики, енергозбереження, утилізації та переробки відходів, впровадження екологічно чистого транспорту, ефективного використання земельних ресурсів, збереження флори і фауни, водних ресурсів, адаптації до змін клімату, а також інші проекти, спрямовані на захист навколишнього середовища, впровадження екологічних стандартів, скорочення викидів у навколишнє середовище [8].

Цінні папери випускаються банками різних країн за підтримкою міжнародних фінансово-кредитних організацій, а також урядів цих країн. Основними їх покупцями є великі національні інвестори (банки, пенсійні фонди, інвестиційні компанії). Ресурси, отримані від випуску зелених облігацій використовуються для фінансування широкого кола еко-проектів та наслідків стихійних лих. В даний час екологічні облігації інтенсивно зростають як один з сегментів міжнародного ринку цінних паперів [3].

У період 2013–2017 рр. обсяг випуску таких облігацій вимірювався у розмірі з 11 млрд. доларів США до 130 млрд. доларів США, і за підрахунками аналітиків, обсяг до 2021 року може зрости до 1 трлн. доларів США. Це означає, що бум еко-облігацій очікується у найближчі 2–3 роки. Цей факт свідчить про їх інвестиційну привабливість та участь у фінансуванні зелених проектів. У 2017 році кошти від емісії зелених облігацій були в основному спрямовані на транспортні та енергетичні проекти. Протягом 2018–2020 років емісійні кошти використовувались переважно у енергетичних (більше 25%), транспортних та проектах пов'язаних з будівництвом. Найбільшими емітентами на ринку «зелених» облігацій є: США, Німеччина, Франція, Нідерланди та Китай серед 29 країн світу [6].

На жаль, в Україні поки немає практики випуску екологічних цінних паперів, проте існує великий потенціал у ефективності їх запровадження. За даними Міжнародної фінансової корпорації (IFC), потенціал українського ринку енергоефективності та «чистої» енергетики до 2030 року – 73 млрд. дол. США. Половину з них – 36 млрд. дол. США. — можна залучити саме завдяки випуску «зелених» облігацій.

Не менш ефективним, але набагато більш поширеним серед країн що розвиваються є «зелений банкінг». «Зелений» банкінг – це сучасна концепція еко-орієнтованої банківської діяльності, спрямованої на досягнення потрібного ефекту: підвищення економічної ефективності, зменшення шкідливого впливу на екосистему та покращення

соціального іміджу банку [4]. Ініціатива «зеленого банкінгу» поступово поширюється і в Україні. Так, концепцію «зеленого банкінгу» через впровадження «зелених» офісів, підтримали «Приватбанк» та «УкрСиббанк». Наразі в державі є лише один банк який обрав за стратегію надання банківських послуг клієнтам, які втілюють у життя проекти, пов'язані з ефективним використанням

ресурсів та зменшенням шкідливого впливу на довкілля – «УКРГАЗБАНК» [5], який реалізує свою стратегію разом із Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), що має глибокі знання та практичний досвід у сфері енергоефективності та «зеленої» електроенергетики.

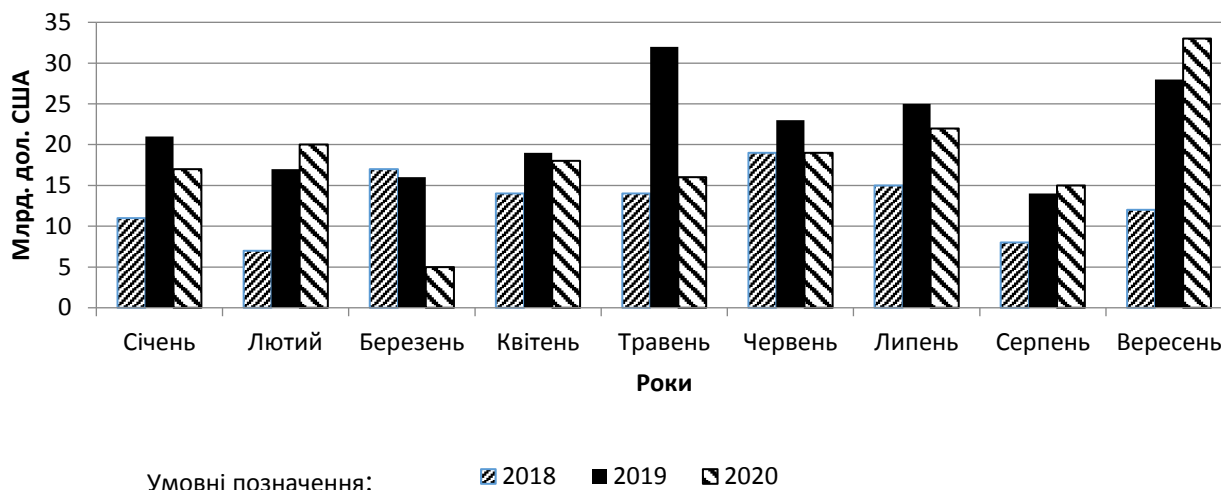

Рис. 1. Динаміка місячних обсягів випуску «зелених» облігацій у світі

*Систематизовано авторами на основі джерел [6-7].

За даними International Finance Corporation [7] з початку співпраці з IFC Україна реалізувала вже 10 проектів, починаючи з 2012 року.

Таблиця 1. Проекти сталого розвитку, реалізовані в Україні спільно з IFC

Назва проекту	Рік	Вплив проекту на розвиток	Загальна вартість проекту
1	2	3	4
Ашан Україна (будівництво мережі супермаркетів в місті Одеса)	2012	Переваги для споживачів з низьким та середнім рівнем доходу, поліпшення стандартів якості та безпеки харчових продуктів, створення робочих місць, покращення стандартів зеленого будівництва.	75 млн. дол. США
Ахзон (розширення діяльності компанії в Україні)	2013	Посилення інтеграції сільськогосподарського виробництва від початку до остаточної доставки тварин на заклади для забою, дотримуючись міжнародних трудових стандартів,	133 млн. EUR
Надія LPG (розширення компанії)	2013	Розвиток інфраструктури України на основі сучасних та безпечних стандартів. Підтримка розширення інфраструктури розподілу зрідженого нафтового газу, який є "чистішим" паливом. Створення / збереження робочих місць: Очікується, що інвестиція створить 238 нових постійних робочих місць.	22 млн. дол. США

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
ІМС Україна (розширення сфери сільськогосподарських операцій)	2013	Підтримка життєздатної економічної діяльності та сприяння забезпеченню зайнятості у прикордонних сільських районах Чернігівської, Сумської та Полтавської областей; сприяння продовольчій безпеці шляхом збільшення виробництва зернових та олійних культур; також розвитку приватного сектору	237 млн. дол. США
Корпоративний кредит МХП (розширення компанії)	2014	Сприяння зростанню високопотенційного сектору економіки України та зміцненню спроможності обслуговування боргів провідної групи агробізнесу.	250 млн. дол. США
Нива (розширення компанії)	2014	Підтримка провідного виробника свинини, який має значні зв'язки з економікою сільських районів. Його розширення допоможе створити робочі місця в переробних підприємствах та в контрольованій роздрібній мережі, причому значна частина посад займатимуть жінки.	25 млн. дол. США
Позика на обіговий капітал Астарті 2015	2015	Підтримка зростання та диверсифікації одного з провідних сільськогосподарських підприємств України, що займається виробництвом сільськогосподарських культур, цукру, соєвих продуктів та молока. Фінансування IFC додасть додаткової ліквідності в український агросектор та опосередковано кільком фермерам, які продають сою Астарті. Ця програма сприятиме зростанню української економіки, глобальній продовольчій безпеці, збільшуючи виробництво ключових культур, що експортуються з України, одночасно підтримуючи пряму та непряму зайнятість у сільській місцевості, де альтернативні можливості працевлаштування залишаються обмеженими.	35 млн. дол. США
Позика Астарті FMO	2016	Позика IFC допоможе Астарті забезпечити належне фінансування загальних потреб в оборотних коштах, тоді як фінансування від місцевих банків важко отримати.	25 млн. дол. США
МВ Вантаж (фінансування будівництва сучасного експортного терміналу зернового поля)	2016	Управління мобілізацією осадів та якістю морської води внаслідок днопоглиблювальних робіт та знешкодження приблизно 5,0 мільйонів кубічних метрів днопоглибленого матеріалу на місцях захоронення, розташованих в межах лиману Аджалик.	35 млн. дол. США
Нива CL	2018	Інвестиція принесе користь споживачам, працівникам та місцевій громаді. Роздрібні продавці та, зрештою, кінцеві споживачі отримають вигоду від збільшення обсягів свинини, виробленої відповідно до найкращих світових практик щодо стандартів якості та безпеки харчових продуктів. Крім того, IFC передбачає, що проект сприятиме створенню робочих місць у сільській місцевості, де можливостей для працевлаштування обмежено, і підтримає місцеву громаду.	12,5 млн. дол. США

*Систематизовано авторами на основі даних International Finance Corporation [7].

Облігації соціального впливу (ОСВ) є новою формою соціально-фінансового гібридного продукту, який може поглибити співпрацю приватного та державного секторів для зменшення бідності та нерівності, зміцнення загального блага та збагачення нових форм інвестицій, одночасно підтримуючи цілі сталого розвитку (ЦСР). Останніми роками ОСВ стали особливо актуальними, загальна сума залученого капіталу на сьогодні становить 441 млн. дол. США. По своїй суті цей засіб дозволяє приватне фінансування проектів із вираженим соціальним характером, їх успіх вимірюється за допомогою соціальних показників; програма досягає поставлених цілей, державні органи адміністрації приступають до відшкодування вкладених коштів та додаткової суми у вигляді відсотків. У проекті ОСВ в основу покладено приватно-державне співробітництво, яке дозволяє урядам фінансувати програми не ризикуючи власними ресурсами в разі невдачі, і представляє цінне джерело потенційного фінансування для постачальників послуг. Таким чином, ОСВ – це інструмент, який ідеально підходить для розробки та виконання ЦСР та нових вимог, що виникають у зацікавлених сторін (держави, постачальників та інвесторів) [2].

З моменту свого створення банки розробляли та керували спеціальними засобами, необхідними для реалізації проектів ОСВ, які виступають посередником між державним сектором та інвесторами в процесі оцінки. Однак банківський сектор може надалі безпосередньо та опосередковано сприяти досягненню ЦСР ООН шляхом розробки стійких стратегій як частини багатостороннього процесу та партнерства з державними та недержавними суб'єктами.

У цьому сенсі деякі банки (наприклад, BNP Paribas, ABN AMRO, UBS або Deutsche Bank) запустили власні ОСВ. Однак сьогодні банківський сектор може піти на крок далі, не тільки керуючи або фінансуючи ОСВ, але також пропонуючи їх певним корпоративним інвесторам, які шукають можливість отримувати не взаємопов'язану з ринком дохідність, а також виконуючи та роблячи

видимою свою політику щодо КСВ. Крім того, ОСВ також можуть бути запропоновані тим інвесторам, які кваліфікуються як благодійні інвестори та прагнуть збільшити коефіцієнт обороту своїх фінансових ресурсів, спрямованих на благодійну діяльність, а також для роздрібних інвесторів [1].

Імплементування нових видів фінансових інструментів в Україні набуває неабиякої важливості, особливо в контексті пошуку нових видів фінансування проектів сталого розвитку для підвищення соціальної та екологічної відповідальності. Варто зазначити, що на сьогодні в Україні відсутній досвід застосування досліджуваних фінансових інструментів, а інвестори поки що не можуть їх використовувати для оцінки своєї ймовірної рентабельності інвестицій, особливо якщо продукт або концепція визначаються як проектна. Проте такий продукт набув широкого поширення в інших, більш розвинених країнах та успішно зайняв свою нішу на ринку.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Варто зазначити, що сучасний стан корпоративної соціальної відповідальності компаній в межах соціально-екологічних проектів в Україні є на досить низькому рівні. З усіх вищезгаданих фінансових інструментів, які можуть використовуватися для інвестування проектів сталого розвитку в Україні на практиці використовується лише один – «зелений банкінг», при чому у дуже малому обсязі. Проте у державних стратегічних планах є намір запровадження даних проектів що є, без сумніву, позитивним кроком для покращення майбутнього стану речей. Загалом, зараз потрібно звернути основну увагу на просування вищезгаданих видів облігацій та «зеленого банкінгу» на ринку через співпрацю державних органів влади, інвесторів та, в першу чергу, державних банків, оскільки вони становлять найбільшу частку на ринку фінансових компаній та є прямими суб'єктами реалізації стратегічних планів держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kondyukova E. S., Shershneva E. G., Savchenko N. L. Green Banking as a Progressive Model of Socially Responsible Business. *Управленец*, 2018 р. № 9 (6) С. 30-39.
2. Méndez-Suárez M., Monfort A., Gallardo F. Sustainable Banking: New Forms of Investing under the Umbrella of the 2030 Agenda. *Sustainability*, 2020р. № 12(5). С. 47-54.
3. Zabawa J., Kozyra C. Eco-Banking in Relation to Financial Performance of the Sector—The Evidence from Poland – Sustainable Banking: Issues and Challenges, 2020 р. № 12(6). С. 29-35.
4. Веклич О. «Зелений» банкінг: сутність, механізм та інструменти реалізації. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.
5. Офіційний сайт АБ «Укргазбанк». URL: <https://www.ukrgasbank.com>.
6. Офіційний сайт організації "Кліматичні облігації". URL: <https://www.climatebonds.net>.
7. Офіційний сайт організації Світового інституту розвитку IFC. URL: <https://www.ifc.org>.

8. Ришавська Б., Забава Ю. Екологічна відповідальність найбільших банків світу. *Економіка та бізнес*. 2018. № 32 (4). С. 1–14.

REFERENCES

1. Kondyukova, E. S., Shershneva, E. G. & Savchenko, N. L. (2018). Green Banking as a Progressive Model of Socially Responsible Business. *Upravlenets*, 9 (6), 30-39.
2. Méndez-Suárez, M., Monfort, A. & Gallardo, F. (2020). Sustainable Banking: New Forms of Investing under the Umbrella of the 2030 Agenda. *Sustainability*, 12(5), 47-54.
3. Zabawa, J. & Kozyra, C. (2020). Eco-Banking in Relation to Financial Performance of the Sector—The Evidence from Poland. *Sustainable Banking: Issues and Challenges*, 12(6), 29-35.
4. Veklych, O. (2019). *“Green” banking: the essence, mechanism and tools of implementation*. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.
5. JSB “UKRGASBANK”. Official site. Retrieved from <https://www.ukrgasbank.com>.
6. Climate Bonds. Official site. Retrieved from <https://www.climatebonds.net>.
7. World Bank Group IFC. Official site. Retrieved from <https://www.ifc.org>.
8. Ryshavska, B. & Zabawa, J. (2018). Environmental responsibility of the world's largest banks. *Economics and business*, 32 (4), 1–14 [in Ukrainian].

УДК 330

JEL classification: H7, R110, O18

Вікторія ГАРЬКАВА

кандидат економічних наук,
доцент,
ректор,
ПЗВО "Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика", Україна
E-mail: ab011089kfv@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3033-8515>

Аліна КЛІЩЕВСЬКА

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра менеджменту та фінансів,
ПЗВО "Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика", Україна
E-mail: alina_yu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7057-9810>

© Вікторія Гарькава, Аліна Кліщевська, 2021

Отримано: 16.04.2021 р.

Прорецензовано: 10.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Вікторія Гарькава (Україна)
Аліна Кліщевська (Україна)

ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІКОЮ РЕГІОНУ

АНОТАЦІЯ

В статті розроблено теоретичну концепцію економічної безпеки в управлінні економікою регіону. На прикладі Миколаївської області проаналізовано рівень економічної безпеки регіону та побудовано індекс економічної безпеки. Розроблено пропозиції щодо ідентифікації та мінімізації загроз економічній безпеці регіонів.

Метою роботи є формування новітньої концепції економічної безпеки виходячи із сучасних викликів щодо управління економікою регіонів.

Метод (методологія). В статті використано методи узагальнення та порівняння наукових підходів щодо визначення сутності економічної безпеки регіонів та її загроз; системний підхід для обґрунтування кількісних показників оцінки рівня економічної безпеки та ідентифікації загроз економічній безпеці; методи економіко-математичного аналізу та моделювання для розрахунку індексу економічної безпеки регіону на прикладі Миколаївської області.

Результати. Побудовано теоретичну концепцію економічної безпеки в управлінні економікою регіону на прикладі Миколаївської області; запропоновано показники оцінки економічної безпеки регіону та розраховано індекс економічної безпеки. Обґрунтовано вектори діяльності органів місцевого самоврядування в контексті підвищення рівня економічної безпеки регіонів України. Аргументовано доцільність використання цільових програм регіонального розвитку для підвищення рівня економічної безпеки і розвитку економіки регіонів.

Гарькава В., Кліщевська А. Формування і реалізація концепції економічної безпеки в управлінні економікою регіону. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 14-24.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.014>

Ключові слова: економіка; економічна безпека; концепція економічної безпеки регіону; загрози економічній безпеці; програми регіонального розвитку.

UDC 330

JEL classification: H7, R110, O18

Victoria GARKAVA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Rector,
PZVO "Pylyp Orlyk International Classical
University", Ukraine
Email: ab011089kvf@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3033-8515>

Alina KLISHCHEVSKA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Management and Finance,
PZVO "Pylyp Orlyk International Classical
University", Ukraine
Email: alina_yu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7057-9810>

© Victoria Harkava, Alina Klishchevska, 2021

Received: 16.04.2021

Revised: 10.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Victoria Garkava (Ukraine)
Alina Klishchevska (Ukraine)

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF ECONOMIC SECURITY IN THE MANAGEMENT OF THE REGION'S ECONOMY

ABSTRACT

The article develops a theoretical concept of economic security in the management of the region's economy. The level of economic security of the region is analyzed on the example of Mykolayiv region and the index of economic security is constructed. Proposals have been developed to identify and minimize threats to the economic security of the regions.

The aim of the work is to form the latest concept of economic security based on modern challenges in managing the economy of the regions.

Method (methodology). The article uses methods of generalization and comparison of scientific approaches to determining the essence of economic security of regions and its threats; a systematic approach to substantiate quantitative indicators for assessing the level of economic security and identification of threats to economic security; methods of economic-mathematical analysis and modeling for calculation of the index of economic security of the region on the example of the Mykolayiv area.

Results. The theoretical concept of economic security in management of economy of region on an example of the Mykolayiv area is constructed; indicators of assessment of economic security of the region are offered and the index of economic security is calculated. The vectors of activity of local self-government bodies in the context of increasing the level of economic security of the regions of Ukraine are substantiated. The expediency of using targeted regional development programs to increase the level of economic security and economic development of the regions is argued.

Garkava, V., & Klishchevska, A. (2021). Formation and implementation of the concept of economic security in the management of the region's economy. *Economic analysis*, 31 (2), 14-24.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.014>

Keywords: economy; economic security; the concept of economic security of the region; threats to economic security; regional development programs.

Вступ

Проблематика безпеки для всіх аспектів суспільного життя в Україні є надзвичайно актуальною тематикою не лише наукових досліджень, але й буденних дискусій в суспільстві, адже існуючі військові загрози з боку Російської Федерації та негативні наслідки пандемії COVID-19 мають згубний вплив на рівень добробуту та економічного розвитку регіонів.

Враховуючи процеси децентралізації в Україні в органах місцевого самоврядування та влади новостворених громад зростає відповідальність в галузі забезпечення високого рівня економічної безпеки розвитку регіонів, що вимагає формування і реалізації відповідної концепції.

Питання формування концепції економічної безпеки регіонів нашої держави не є новим в українській науці, однак, сьогодні, перед економічною безпекою регіонів постають нові виклики, пов'язані як з військовими загрозами, так і з пандемічними та економічними, що в комплексі ще не розглядалися представниками економічної думки.

Дослідження проблем економічної безпеки на національному та регіональному рівнях нашло відображення у працях таких українських вчених як: Горячова К., Жаліло Я., Камлик М., Кириченко О., Кисла Т., Костюченко О., Олійник В., Паталах В., Сухоруков А., Ткачук В., Харазішвілі Ю.

Однак не применшуючи науковий доробок згаданих науковців, зауважимо, що в контексті дослідження економічної безпеки регіонів та аспектів управління їх економікою не достатньо враховано проблематику децентралізації та постковідних тенденцій економічного розвитку.

Мета статті

Тому метою нашої роботи є формування новітньої концепції економічної безпеки виходячи із сучасних викликів щодо управління економікою регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування новітньої концепції економічної безпеки в управлінні економікою регіону потребує перегляду існуючих теоретичних підходів до розуміння сутності економічної безпеки регіону.

Однак, перш ніж досліджувати сутність поняття «економічна безпека регіону» доцільно звернути увагу на розуміння терміну «безпека» в цілому і національна безпека зокрема, як вищої ієрархічної ланки безпеки функціонування держави. Так, визначаючи термін «безпека» варто звернутися до Великого тлумачного словника сучасної української мови, який трактує безпеку як «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [10]. Основний

акцент в цьому визначенні зроблено на двох аспектах: безпека як стан; безпека як відсутність загроз. Ми не зовсім погоджуємося з тим, що безпеку потрібно розуміти як стан, адже це поняття не є одномоментним явищем, оскільки розвиток людини, організації та держави (до яких безпека є дотичним поняттям) відбувається в динамічному вимірі, а тому забезпечення безпеки чи певного її рівня не можна зробити одноразово. Тому на наш погляд, поняття «безпека» доцільно розуміти як динамічний стан, який має здатність до змін.

Що ж стосується поняття «національна безпека», то комплексне її визначення наведено у Законі України «Про основи національної безпеки», як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [9].

В наведеному визначенні фактично враховано всі елементи функціонування держави, які можуть піддаватися впливу різноманітних загроз, а порушення однієї із складових національної безпеки свідчить про порушення національної безпеки в цілому.

Поняття загрози як і більшості наукових категорій не має єдиного відображення в науковій літературі, а отже в залежності від мети і об'єкту дослідження поняття загрози мають свої особливості. Так, наприклад, Камлик М. І. визначає загрози як потенційні або реальні умови, чинників чи дій фізичних та юридичних осіб, що порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єктів

підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності [3, с. 41]. Дискусійним моментом в цьому визначенні є поняття «нормальний фінансово-економічний стан», адже на наш погляд, поняття безпеки і загроз безпеці повинні враховувати принцип вимірності та значущості, які дають змогу оцінити рівень загрози і вжити тих чи інших управлінських заходів щодо їх подолання.

Горячова К. дає таке визначення загрози: «Загроза – це одна форма небезпеки – небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність як наявна чи потенційна демонстрація готовності: щодо суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим або стосовно процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства [1, с. 66]». Наведене визначення є також досить дискусійним, адже містить лінгвістичний аспект ототожнення загрози з небезпеками, яке, наприклад, в англійській мові, має одне і теж саме значення. Тобто, на наш погляд при визначенні сутності безпеки доцільніше вживати термін загроза, а не небезпека, яке є антиподом безпеки. Більше того, загрози можна ідентифікувати, оцінити та визначити їх рівень, що полегшує процес управління безпекою.

Досить загальне визначення поняття «загроза» подають Костюченко О. Є. та Паталах В. І., на думку яких загроза – це зафіксований фірмою екзогенний чинник потенційно негативної дії [6, с. 24]. Акцент на факті фіксації загрози є досить слушним зауваженням авторів, адже фіксація (ідентифікація) загрози є одним із елементів управління безпекою. Разом з тим, зауважимо, що не всі загрози можуть бути зафіксованими до моменту їх впливу на безпеку фірми, організації чи держави в цілому.

На наш погляд, під загрозою варто розуміти всі явища, не залежно від джерела виникнення, які несуть шкоду суб'єкту господарювання, організації і держави та проявляються в порушенні однієї чи декількох складових їх діяльності, що впливають на тенденції їх розвитку і функціонування.

Однією із найважливіших ланок національної безпеки є економічна безпека, яка в силу своєї специфіки піддається великій кількості загроз, що впливають на економічну сферу держави та призводять до виникнення макроекономічної і фінансової нестабільності, економічної кризи, що в підсумку негативно позначається на всіх напрямках розвитку держави супроводжуючись зростанням безробіття, падінням добробуту населення, зниженням доходів бізнесу, а зрештою й падінням обороноздатності країни.

У фаховій літературі питання економічної безпеки розглянуто на належному рівні, однак серед великої кількості визначень варто погодитися з думкою такого вченого як Кириченко О. А. [4], який під

економічною безпекою розуміє можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність держави, а також протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Також варто звернути увагу й на визначення Ткача В. О., який вважає, що економічна безпека являє собою «економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист усіх суб'єктів економіки, навіть при несприятливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовища» [12, с. 229].

В зазначених визначеннях на увагу заслуговує думка про необхідність забезпечення високого рівня розвитку економіки, який дасть змогу протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам. Досягнення готовності економіки до протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам, на наш погляд, є одним із основних завдань управління економікою в цілому і економічною безпекою зокрема.

Комплексне визначення поняття «економічної безпеки» подає український вчений Жаліло Я., який стверджує, що економічна безпека – це «складна багатфакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб і власного населення, і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [2, с. 143]. Акцентуючи увагу на здатності економіки до розширеного відтворення та протистояти дестабілізуючим чинникам свідчить про те, що управління економічною безпекою повинно розпочинатися із створення сильної і самодостатньої економіки, а вже після цього увага має бути приділена розробці концепцій і стратегій з протистояння загрозам. На практиці, процеси побудови сильної економіки і протистояння загрозам відбувається одночасно, однак якість управління економічною безпекою залужить від правильного обрання пріоритетів, де вищим рівнем пріоритетності є розбудова сильної економіки [4; 12; 2].

Високий рівень економічної безпеки держави та розвиток сильної економік є не можливим без регіональної участі, адже процеси децентралізації, які відбуваються в Україні створюють можливості для активізації регіональних драйверів економічного зростання. Тому наукове осмислення сутності економічної безпеки регіонів та побудова концепцій формування економічної безпеки в управлінні економікою регіону.

Серед авторів, які досліджували проблематику

економічної безпеки регіону варто відмітити підхід Кислої Т. М., яка вважає що економічна безпека регіону пов'язана з управлінням відтворювальними процесами в регіоні спрямованим на підтримку встановленого за науково обґрунтованими критеріями безпечного режиму роботи об'єктів управління та функціонування його окремих елементів [5]. Наведене визначення відображає суто управлінський підхід до визначення сутності економічної безпеки регіону, що акцентує увагу на необхідності забезпечення ефективної діяльності органів місцевого самоврядування в контексті розбудови регіональної економіки.

Заслуговує на увагу визначення поняття «економічна безпека регіону» Олійника В. М., на думку якого економічна безпека регіону – це здатність регіональної економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення, тобто стійкого економічного зростання, максимально забезпечувати прийнятні умови життя та розвитку особистості для більшості населення [7]. Позитивним аспектом в даному визначенні є зосередження уваги на здатності регіональної економіки функціонувати у режимі розширеного відтворення, що вимагає мобілізації регіональних органів управління. Разом з тим, автор не звернув увагу на необхідність розвитку системи протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам для економічної безпеки регіону.

Найбільш комплексний підхід до визначення сутності поняття економічної безпеки регіону, на наш погляд, використали вчені Сухоруков А. І. та Харазішвілі Ю. М., які під економічною безпекою регіону розуміють захищеність регіональної економіки та економічних інтересів територіальної громади від дії дестабілізуючих чинників, узгодженість інтересів регіону в економічній, соціальній та екологічній сферах, здатність регіональної економічної системи до самовідтворення і раціонального використання економічного потенціалу регіону під час задоволення соціальних та екологічних вимог і обмежень [11, с. 218].

Окрім здатності регіональної економіки до самовідтворення, автори акцентують увагу на таких важливих аспектах економічної безпеки як дотримання економічних інтересів територіальної громади, що дозволяє комплексно пояснити сутність поняття економічної безпеки. Адже економічні інтереси виступають орієнтирами управління регіональною економікою, а правильність їх визначення формує основи ефективності управління економічною безпекою регіону. Тому, з цих позицій ми погоджуємося з визначенням поняття «економічна безпека регіону» поданим Сухоруковим А. І. та Харазішвілі Ю. М. і будемо його використовувати

під час формування концепції економічної безпеки в управлінні економікою регіону.

Концепція в загальному розумінні являє собою певну систему поглядів або єдиний визначальний задум щодо розуміння процесів та явищ. В контексті нашого дослідження під концепцією економічної безпеки в управлінні економікою регіону варто розуміти систему вихідних теоретичних положень, які описують процес управління економікою регіону з метою забезпечення високого рівня економічної безпеки, виходячи із застосування методів її оцінки, ідентифікації загроз та векторів розвитку економіки з огляду на необхідність дотримання інтересів територіальної громади і регіону в цілому.

Однією із найважливіших елементів концепції економічної безпеки в управлінні економікою регіону є дотримання принципу вимірності і значущості індикаторів економічної безпеки регіону, адже, як говорив Ріджвей В. Ф.: «Тим, що можна виміряти, можна управляти» [13]. В науковій літературі це твердження вважають дискусійним, однак в частині державного управління і місцевого самоврядування встановлення вимірюваних показників і числових цілей є одним із ефективних механізмів оцінки результативності діяльності влади. Тому вимірні кількісні статистичні показники для оцінки економічної безпеки регіону повинні стати основою концепції економічної безпеки.

На практиці, до таких показників необхідно відносити ті показники, які оцінюються регіональними управліннями Державної служби статистики і відображають реальний розвиток економіки регіону, а саме:

- регіональний валовий продукт – відображає загальний рівень ділової активності в регіоні та динаміку економічного розвитку;
- капітальні інвестиції – відображають тенденції залучення інвестицій у розвиток регіональної промисловості та інфраструктури;
- фінансовий результат підприємств – свідчить про тенденції в розвитку бізнесу від яких залежить надходження до місцевого бюджету та доходи населення;
- індекс промислової продукції – свідчить про тенденції розвитку промислового виробництва, яке є основою економічного зростання;
- витрати на наукові дослідження – відображає рівень підтримки в регіоні наукових розробок та інновацій, що є одним із факторів економічного зростання;
- роздрібний товарооборот підприємств – відображає динаміку розвитку внутрішньої торгівлі, яка приносить доходи не лише місцевому населенню і бізнесу, але й місцевому бюджету;

- наявний дохід на одну особу населення – свідчить про ефективність економіки та про добробут населення регіону;
 - рівень зайнятості – відображає соціально-складову частину економічної безпеки.
- Проаналізуємо наведені показники економічної

безпеки на прикладі Миколаївської області (табл. 1), однак, враховуючи перманентні економічні кризи в Україні, з метою уникнення викривлення реальної динаміки економічних показників внаслідок девальвації національної валюти, відобразимо значення цих показників у доларовому еквіваленті.

Таблиця 1. Динаміка індикаторів економічної безпеки Миколаївської області України у 2013-2020 роках*

Рік	ВРП, млн. дол. США	Капітальні інвестиції, млн. дол. США	Фінансовий результат підприємств, млн. дол. США	Індекс промислової продукції, %	Витрати на наукові дослідження, млн. дол. США	Роздрібний товарооборот підприємств, млн. дол. США	Наявний дохід на одну особу населення, дол. США	Рівень зайнятості, %
2013 р.	4007,3	626,6	133,7	96,5	76,0	2736,8	2986,2	68,8
2014 р.	2978,8	317,3	-736,8	101,4	20,5	2011,0	1973,5	66,3
2015 р.	2206,3	274,2	-121,9	91,1	13,6	1309,0	1343,2	67,6
2016 р.	2262,7	380,8	-9,1	110,5	15,4	1268,3	1368,6	66,5
2017 р.	2605,6	420,3	139,6	101,5	13,1	734,0	1705,3	66,2
2018 р.	2937,6	371,3	273,2	104,0	12,2	822,4	2039,3	68,0
2019 р.	3576,1	485,5	405,1	98,3	9,2	984,6	2503,3	69,4
2020 р.	3893,2	352,6	-42,7	102,6	11,2	999,9	2533,2	67,5

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [8].

Як свідчать дані таблиці 1 динаміка всіх показників економічної безпеки Миколаївської області має низхідну динаміку у 2013-2015 роках, коли економіка України перебувала у кризовому стані, пов'язаному з внутрішніми політичними дисбалансами та агресією Російської Федерації на Донбасі і анексією Криму. Однак, перед регіональними органами з управління економікою та органами місцевого самоврядування стоїть завдання не лише проаналізувати динаміку того чи іншого показника розвитку регіональної економіки, але й визначити його роль у забезпеченні економічної безпеки регіону. З цією метою, використовуючи методи економіко-математичного моделювання побудуємо просту модель індексу економічної безпеки Миколаївської області України у 2013-2020 роках. Часовий діапазон оберемо виходячи з доступності статистичних даних області.

Так, з метою розрахунку індексу економічної безпеки Миколаївської області України нами було побудовано лінійну багатofакторну кореляційно-

регресійну модель (1) на основі використання вищенаведених показників: валовий регіональний продукт (x_1); капітальні інвестиції (x_2); фінансовий результат підприємств (x_3); індекс промислової продукції (x_4); витрати на наукові дослідження (x_5); роздрібний товарооборот підприємств (x_6); наявний дохід на одну особу населення (x_7); рівень зайнятості (x_8).

$$Y = \omega_1 x_1 + \omega_2 x_2 + \omega_3 x_3 + \omega_4 x_4 + \omega_5 x_5 \quad (1)$$

$$Y = b_1 x_1 + b_2 x_2 + b_3 x_3 + b_4 x_4 + b_5 x_5 + b_6 x_6 + b_7 x_7 + b_8 x_8$$

Y – значення індексу економічної безпеки Миколаївської області, x_i – індикатори економічної безпеки, b_i – вага динаміки індикаторів економічної безпеки. Ваги розраховано за формулою (2):

$$b_i = \sum_{i=1}^8 r_{ij} / \sum_{i=1}^8 \sum_{j=1}^8 ij \quad (2),$$

тобто сума коефіцієнтів парної кореляції кожного показника з іншими показниками співвідносяться із загальною сумою коефіцієнтів за матрицею парної кореляції. Оскільки остання відображає взаємозв'язок між всіма показниками, отримані величини відображають питому вагу кожного показника в загальній величині інтегрального індикатора. Ваги розраховані за даними за 2013-2020 роки і становлять: валовий регіональний продукт = 0,1901; капітальні інвестиції = 0,1927;

фінансовий результат підприємств = 0,0753; індекс промислової продукції = -0,0857; витрати на наукові дослідження = 0,1672; роздрібний товарооборот підприємств = 0,0986; наявний дохід на одну особу населення = 0,2097; рівень зайнятості = 0,1521.

На основі проведених розрахунків побудуємо динаміку індексу економічної безпеки Миколаївської області України за 2013-2020 роки (рис. 1).

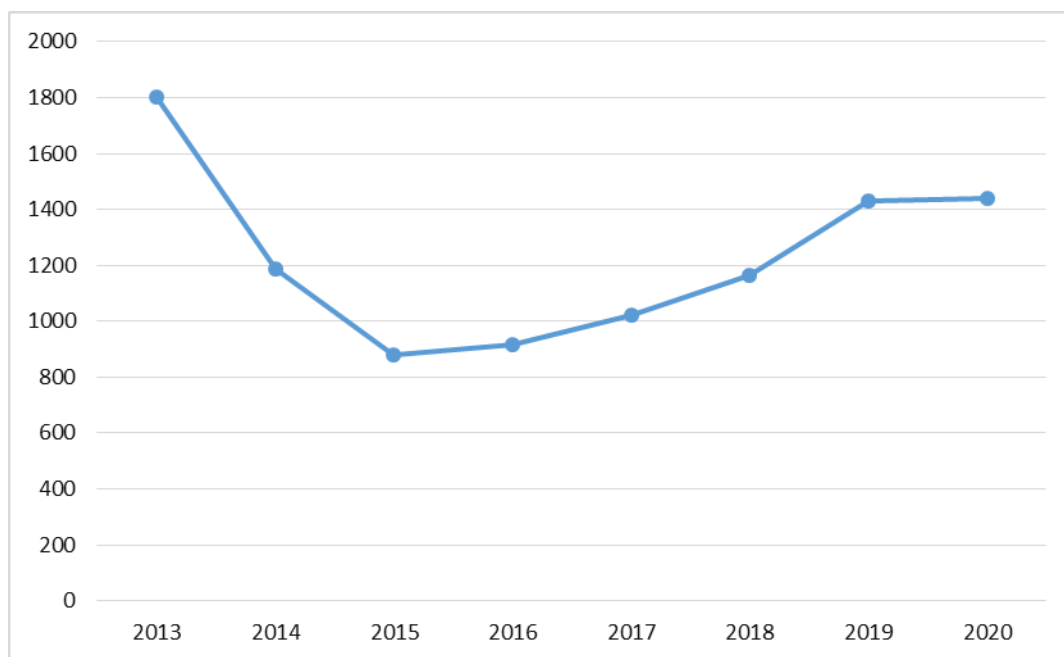

Рис. 1. Динаміка індексу економічної безпеки Миколаївської області України у 2013-2020 роках

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [8].

Як свідчать дані рисунку 1 динаміка економічної безпеки Миколаївської області України мала низхідну тенденцію у 2013-2015 роках, що відображає перебіг економічної кризи в цей період. З 2016 року рівень економічної безпеки почав підвищуватися, однак внаслідок пандемії коронавірусу, так і не досягнув значень 2013 року.

Спостерігаючи погіршення індексу економічної безпеки Миколаївської області влада повинна реагувати на загрози, які призвели до зниження рівня економічної безпеки. Однак, важливим аспектом в управлінні економічною безпекою регіону є активізація розвитку тих показників, які відіграють найбільшу роль у формуванні індексу економічної безпеки області. Роль того чи іншого індикатора (показника) у забезпеченні економічної безпеки можна визначити виходячи з оцінки ваги індикаторів в індексі економічної безпеки.

Так, найвищу вагу має показник наявного доходу

на одну особу населення (0,2097), що свідчить про те, що органам виконавчої влади Миколаївської області та місцевим територіальним громадам варто створювати розвиток бізнесу з метою створення робочих місць, зростання заробітної плати тощо. Другим і третім напрямком роботи влади області в контексті підвищення рівня економічної безпеки є збільшення капітальних інвестицій (0,1927) та збільшення витрат на наукові дослідження (0,1672). Тобто влада повинна покращувати інвестиційний клімат області і створювати умови для збільшення капітальних інвестицій шляхом реалізації цільових обласних програм стимулювання інвестицій. Збільшення капітальних інвестицій є основою розвитку промисловості та зростання валового регіонального продукту, а отже й наявного доходу на одну особу населення, про що свідчать результати кореляційного аналізу (табл. 2).

Таблиця 2. Кореляційна матриця індикаторів економічної безпеки Миколаївської області у 2013-2020 роках

	ВРП, млн. дол.	Капітальні інвестиції, млн. дол.	Фінансовий результат підприємств, млн. дол.	Індекс промислової продукції, %	Витрати на наукові дослідження, млн. дол.	Роздрібний товарооборот підприємств, млн. дол.	Наявний дохід на одну особу населення, дол	Рівень зайнятості, %
ВРП, млн. дол.	1							
Капітальні інвестиції, млн. дол.	0,6331	1						
Фінансовий результат підприємств, млн. дол.	0,2205	0,5186	1					
Індекс промислової продукції, %	-0,1456	-0,0831	-0,0027	1				
Витрати на наукові дослідження, млн. дол.	0,4861	0,7593	0,0138	-0,2710	1			
Роздрібний товарооборот підприємств, млн. дол.	0,3639	0,4809	-0,3982	-0,2854	0,8785	1		
Наявний дохід на одну особу населення, дол	0,9842	0,7285	0,2721	-0,1866	0,5819	0,4327	1	
Рівень зайнятості, %	0,6145	0,5744	0,6252	-0,4483	0,3274	0,1646	0,6679	1

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Миколаївській області [8].

Ще одним вектором підвищення рівня економічної безпеки Миколаївської області є підвищення рівня зайнятості населення, що є одним із головних драйверів зростання валового регіонального продукту (0,6145).

Загалом, всі виділені нами індикатори мають вплив на рівень економічної безпеки Миколаївської області, адже вони пов'язані між собою, однак першочергові управлінські рішення повинні бути спрямовані саме на ті індикатори, які мають найвищу вагу в індексі економічної безпеки.

Окрім оцінки рівня економічної безпеки, важливим елементом концепції є ідентифікація загроз. Ідентифікація загроз економічній безпеці регіону повинна відбуватися з врахуванням можливостей місцевої влади і органів місцевого самоврядування мінімізувати їх шляхом прийняття тих чи інших управлінських рішень (рис. 2).

Розділимо ймовірні загрози економічній безпеці регіону на внутрішні і зовнішні. Внутрішні загрози, це ті загрози, які виникають безпосередньо в регіоні та залежать від ефективності політики місцевого самоврядування і структури регіональної економіки. Серед внутрішніх загроз економічній безпеці виділимо наступні: неефективна бюджетна політика місцевої влади, яка спрямована на споживання та характеризується мінімальним

обсягом капітальних видатків; високий рівень корупції, який негативно позначається на діловому та інвестиційному кліматі регіону; розвиток сировинної економіки, що залежить від динаміки світових сировинних циклів; низька частка промисловості з високим рівнем доданої вартості, що негативно позначається на фінансових результатах підприємств в умовах мінливості сировинних ринків; низький рівень розвитку промислової, транспортної, туристичної та інноваційної інфраструктури, що не сприяє створенню нових робочих місць і розвитку бізнесу.

Що ж стосується зовнішніх загроз економічній безпеці регіону, то це такі загрози, для подолання чи мінімізації впливу яких місцеві органи не мають відповідних повноважень, можливостей та інструментів. Тобто зовнішні загрози економічній безпеці регіону можуть виникати як в середині держави, так і бути імпортованими з-за кордону, а мінімізація їх відбувається в рамках реалізації макроекономічної політики держави. До таких загроз варто віднести: девальвацію національної валюти, інфляцію, від'ємне сальдо платіжного балансу, політичні дисбаланси, військові конфлікти, світові і національні економічні кризи тощо.

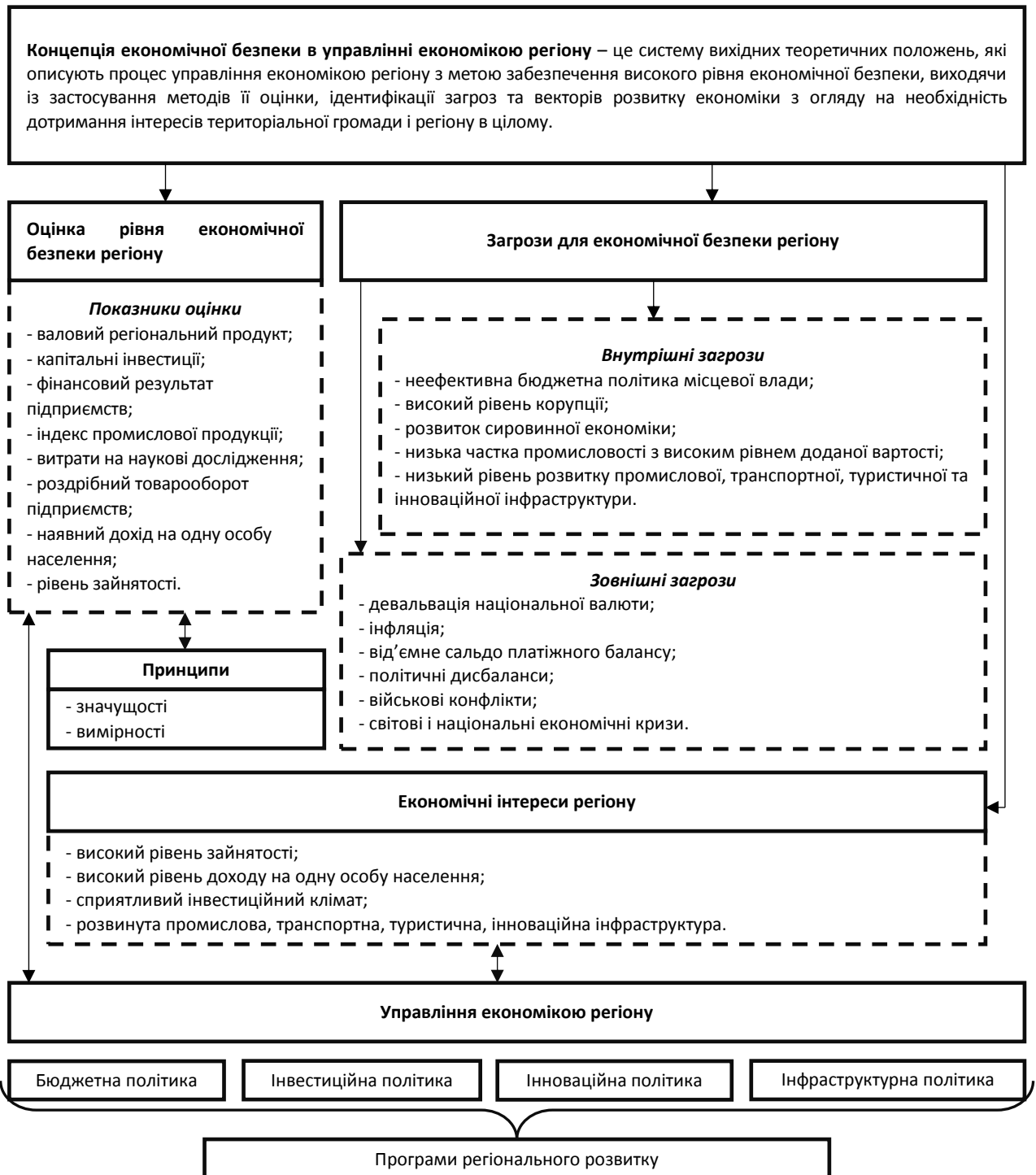

Рис. 2. Структурно-логічна схема концепції економічної безпеки в управлінні економікою регіону*

*Власна розробка автора.

Управління економікою регіону в умовах дії загроз економічної безпеки та в частині досягнення економічних повинно відбуватися в рамках реалізації бюджетної, інвестиційної, інноваційної та інфраструктурної політики. Контрольованість результатів реалізації цих політик можна досягти за допомогою формування чітких та ефективних

програм регіонального розвитку, які дозволять спрямувати відповідні управлінські рішення на вирішення конкретних проблем економіки регіону, а також досягнути цільового використання коштів місцевого і державного бюджету. Окрім цього, важливим аспектом в частині реалізації регіональних програм розвитку є розвиток

промислової, транспортної, інноваційної та туристичної інфраструктури, що дозволить налагодити відповідну логістику в регіоні та забезпечити ефективну роботу бізнесу.

Реалізація ефективних програм регіонального розвитку дасть змогу досягну економічних інтересів регіонального розвитку, а саме: забезпечення високого рівня зайнятості, високого наявного доходу на одну особу населення, сприятливого інвестиційного клімату та розвитку економічної інфраструктури.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що концепція економічної безпеки в управлінні економікою регіону на практиці повинна бути оформлена у вигляді окремого документу, який виконуватиме роль дорожньої карти розвитку регіональної економіки і боротьби із внутрішніми та зовнішніми загрозами для економічної безпеки. Важливим аспектом в процесі реалізації концепції є кількісна оцінка економічної безпеки регіону, що дозволяє визначити ті вектори політики органів місцевого самоврядування, які є необхідними для розбудови регіональної економіки здатної для ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горячова К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.
2. Жаліло Я. А. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ : Сатсанга, 2001. 224 с.
3. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. *Економіко-правовий аспект*. Київ : Атіка, 2005. 432 с.
4. Кириченко О. А. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 1. С.54-59.
5. Кисла Т. М. Сучасний стан організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки регіону. URL: [kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/20.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/20.pdf).
6. Костюченко О. Є., Паталах В. І. Забезпечення фінансової безпеки банківської системи як складова фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Випуск 7. Частина 5. С. 24-27.
7. Олійник В. М. Адміністративно-правове забезпечення економічної безпеки регіону як складовий елемент громадської безпеки України. Актуальні питання фінансової безпеки держави: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», Харків, 21 лютого 2014 року. URL: univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/04_oliynik.pdf.
8. Офіційний сайт Головного управління статистики у Миколаївській області. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/>
9. Про основи національної безпеки: закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
11. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Київ : НІСД, 2012. 368 с.
12. Ткачук В. О. Економічна безпека в умовах ринкових трансформації. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. №1. С. 228-234.
13. Ridgway V. F. Dysfunctional Consequences of Performance Measurements Administrative Science Quarterly. Vol. 1, No. 2 (Sep., 1956), pp. 240-247.

REFERENCES

1. Goryacheva, K. (2003). Financial security of the enterprise. The essence and place in the system of economic security. *Economist*, 8, 65-67. [in Ukrainian].
2. Zhalilo, Ya. A. (2001). *National Security Strategy of Ukraine in the context of the experience of the world community*. Kyiv: Satsanga. [in Ukrainian].
3. Kamlyk, M. I. (2005). Economic security of business. Economic and legal aspect. Kyiv: Attica. [in Ukrainian].
4. Kyrychenko, O. A. (2010). Organizational and legal support of the functioning of the economic security system of Ukraine. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 54-59. [in Ukrainian].
5. Kysla, T. M. (n.d.). *The current state of organizational and economic mechanism for ensuring economic security of the region*. Retrieved from: [kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/20.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/20.pdf). [in Ukrainian].
6. Kostyuchenko, O. E., Patalakh, V. I. (2014). Ensuring financial security of the banking system as a component of financial security of the state. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 7(5), 24-27. [in Ukrainian].

7. Oliynyk, V. M. (2014). Administrative and legal support of economic security of the region as a component of public security of Ukraine. Current issues of financial security of the state: Proceedings of the International scientific-practical Internet conference "Current issues of security of the financial system of the state", Kharkiv, capital of Ukraine. Retrieved from: univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/04_oliynik.pdf. [in Ukrainian].
8. Official site of the Main Department of Statistics in the Nikolaev area. Retrieved from: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
9. On the basics of national security. (2003). The law of Ukraine of June 19, 2003 № 964-IV. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. [in Ukrainian].
10. Bilodid, I. K. (1970-1980). Dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
11. Sukhorukov, A. I., & Kharazishvili, Y. M. (2012). *Modeling and forecasting of socio-economic development of the regions of Ukraine*. Kyiv: NISS. [in Ukrainian].
12. Tkachuk, V. O. (2011). Economic security in a market transformation. *European vector of economic development*, 1, 228-234. [in Ukrainian].
13. Ridgway, V. F. (1956). Dysfunctional Consequences of Performance Measurements. *Administrative Science Quarterly*, 1(2), 240-247. [in Ukrainian].

УДК 330.3:330.8

JEL classification: B2, O10, O30, O47

Юлія ЄРЕШКО

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра теоретичної та прикладної
економіки,
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут», Україна
E-mail: julia.jereshko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9161-8820>
<https://publons.com/researcher/AAK-2751-2020/>

© Юлія Єрешко, 2021

Отримано: 01.05.2021 р.
Прорецензовано: 15.05.2021 р.
Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.
Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Юлія Єрешко (Україна)

**П'ЯТИВУЗЛОВА СИНЕРГІЯ ЯК ОПТИМАЛЬНА
ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ****АНОТАЦІЯ**

Вступ. Проблематика осягнення закономірностей і факторів економічного зростання знаходить своє відображення в доробку науковців, політиків, істориків і публіцистів від античності до сьогодення. Економічна система трансформується, разом з тим еволюціонуючи почасти випадковим чином, а кількісні зміни доволі часто і з долею вірогідності передують якісним. Системи такого типу характеризуються біфуркаційним характером розвитку, тобто зміною якісної поведінки таких динамічних нерівноважних систем за незначної альтернативи їх параметрів, точками біфуркації (переходу або поступу) є економічні кризи, а рівноважний стан – це лише певний момент у їх русі і розвитку. Такий характер еволюції є визначальним для всієї сукупності складних багатокомпонентних нелінійних систем, представлених багатопараметричною множиною динамічних систем нижчого порядку, до яких відносяться й економічні. Разом з тим, така типологізація автоматично означає логічну проблему віднайдення закономірностей їх руху і розвитку, зважаючи на складність передбачення реакції такого типу систем на вплив і зміну їх параметрів.

Метою статті є обґрунтування оптимальної інноваційної моделі економіки на основі детермінації ключового фактору економічного розвитку.

Методологічною базою дослідження є діалектичний аналіз, метод дослідження причинності явищ, детермінізм у вивченні систем, теоретико-логічні узагальнення та гіпотези.

Результати. Здійснена характеристика економічних систем як складних, багатокомпонентних та хаотичних, тобто таких, що можуть бути детерміністичними і передбачуваними лише в теорії, пояснює стохастичний характер економічних закономірностей і логічну відсутність «універсального» рецепту розвитку, що доводить необхідність пошуку ендегенних факторів розвитку. На основі припущення про єдину природу розвитку і нерівномірності, визначено, що стрижнем інноваційного розвитку в сучасному світі стає інтелектуалізація економічних систем. Фактором же нерівномірності і одночасно розвитку, в сучасному розумінні, тобто розвитку інноваційного є інтелектуальний капітал, що продукує інноваційний спалах, який за відповідного працюючого механізму перетворюється в рушій розвитку. Проведене дослідження теорій розвитку доводить необхідність ендегенізації «залишку Соллоу», адже припущення про екзогенну природу науково-технічного розвитку, а отже і економічного зростання, не пояснює корінні причини нерівномірного розвитку окремих економік, а відтак, не пояснює ключового фактору розвитку. Безумовно, загальна траєкторія глобального розвитку задається екзогенно, водночас, вона починається з ендегенного інноваційного спалаху, який перетворюється на інноваційний потік і утворює технологічну базу, що приймається рештою економічних систем. Контрадикція неокласичної парадигми та інституціоналізму є суто номінальною, адже встановлення правил і директив інституціями може виходити із «ratio» і конвергенція економічних агентів – інститутів, або їх синергія може забезпечувати рекурсивну директивність їх системі, тобто економічній системі в цілому, а «нераціональні» правила будуть органічно відкалібровані в результаті цієї взаємодії, одночасно, наявність правил надасть хаотичній багатокомпонентній системі деякої додаткової детермінованості. На цій основі запропоновано п'ятивузлову синергію в якості інноваційної моделі розвитку економіки, яка враховує всю сукупність взаємодій між економічними агентами в їх спільному розвитку і конфлікті, визначаючи оптимальну траєкторію загального сталого економічного зростання системи в цілому.

Єрешко Ю. П'ятивузлова синергія як оптимальна інноваційна модель. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 25-33.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.025>

Ключові слова: сталий розвиток; економічне зростання; залишок Соллоу; інтелектуальний капітал; теорія ендегенного зростання; неокласична парадигма; інституціоналізм.

UDC 330.3:330.8

JEL classification: B2, O10, O30, O47

Julia YERESHKO

PhD in Economics, Associate Professor,
Department of Theoretical and Applied
Economics,
National Technical University of Ukraine
"Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine
E-mail: julia.yereshko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9161-8820>
<https://publons.com/researcher/AAK-2751-2020/>

© Julia Yereshko, 2021

Received: 01.05.2021

Revised: 15.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Julia Yereshko (Ukraine)

FIVE-FOLD SYNERGY AS AN OPTIMAL INNOVATIVE MODEL**ABSTRACT**

Introduction. The issue of understanding the patterns and factors of economic growth is reflected in the work of scientists, politicians, historians and publicists from antiquity to the present. The economic system is transforming, at the same time evolving partly randomly, and quantitative changes often precede qualitative ones. Systems of this type are characterized by the bifurcational nature of development, i.e. a change in the qualitative behaviour of such dynamic nonequilibrium systems with a slight alternative to their parameters, bifurcation points (transition or progress) of which are the economic crises, and the equilibrium state is only a certain moment in their movement and development. This nature of evolution is decisive for the whole set of complex multicomponent nonlinear systems, represented by a multiparameter set of dynamic systems of lower order, which include economic ones. However, this typology automatically means a logical problem of finding patterns of their movement and development, given the difficulty of predicting the reaction of this type of system to the impact and change of their parameters.

The aim of the article is to substantiate the optimal innovative model of the economy based on the determination of a key factor of economic development.

The methodological basis of the research is dialectical analysis, the method of studying the causality of phenomena, determinism in the study of systems, theoretical and logical generalizations and hypotheses.

Results. The characterization of economic systems as complex, multicomponent and chaotic, i.e. those that can be deterministic and predictable only in theory, explains the stochastic nature of economic laws and the logical absence of a "universal" recipe for development, which proves the need to find endogenous factors. Based on the assumption of a unified nature of development and unevenness, it is determined that the core of innovative development in the modern world is the intellectualization of economic systems. The factor of unevenness and development, at the same time, in the modern sense, development innovative that is, is the intellectual capital, which produces an innovative flash, which with the appropriate working mechanism becomes the driving force of development. The study of development theories proves the need to endogenize the "Sollow residual", because the assumption of the exogenous nature of scientific and technological development, and hence economic growth, does not explain the root causes of the uneven development of individual economies, and therefore does not explain the key development factor. Naturally, the general trajectory of global development is set exogenously, at the same time, it begins with an endogenous innovation outbreak, which turns into an innovation flow and forms the technological base adopted by the rest of economic systems. The contradiction of the neoclassical paradigm and institutionalism is purely nominal, because the establishment of rules and directives by institutions can be based on "ratio" and convergence of economic agents – institutions, or their synergy can provide recursive directiveness to the system, the economic system as a whole, that is, and "irrational" rules will be organically calibrated as a result of this interaction, at the same time, the presence of rules will give the chaotic multicomponent system some additional determinism. Thus, a five-fold synergy is proposed as an innovative model of economic development, which takes into account the whole set of interactions between economic agents in their joint development and conflict, determining the optimal trajectory of overall sustainable economic growth.

Yereshko, J. (2021). Five-fold synergy as an optimal innovative model. *Economic analysis*, 31 (2), 25-33.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.025>

Keywords: sustainable development; economic growth; Sollow residual; intellectual capital; theory of endogenous growth; neoclassical paradigm; institutionalism.

Вступ

Проблематика осягнення закономірностей і факторів економічного зростання знаходить своє відображення в доробку науковців, політиків, істориків і публіцистів від античності до сьогодення. Кожна економічна епоха характеризується своїми особливостями, закономірностями і характером розвитку, передумовами поступу і прогресивного перетворення до кожної наступної за переконанням Маркса є трансформація виробничих факторів. Економічна система трансформується, разом з тим еволюціонує частіше випадковим чином, а кількісні зміни доводять часто і з долею вірогідності передують якісним. Останні результують у революційну перебудову економічної системи, часто як відповідь на деструкцію, опосередковуючи перехід у новий стан, або виникнення принципово нової системи. Системи такого типу характеризуються біфуркаційним характером розвитку, тобто зміною якісної поведінки таких динамічних нерівноважних систем за незначної альтернативи їх параметрів, точками біфуркації (переходу або поступу) є економічні кризи, а рівноважний стан – це лише певний момент у їх русі і розвитку. Такий характер еволюції є визначальним для всієї сукупності складних багатокомпонентних нелінійних систем, представлених багатопараметричною множиною динамічних систем нижчого порядку, до яких відносяться й економічні. Разом з тим, така типологізація автоматично означає логічну проблему віднайдення закономірностей їх руху і розвитку, зважаючи на складність передбачення реакції такого типу систем на вплив і зміну їх параметрів.

Мета статті

Метою статті є обґрунтування оптимальної інноваційної моделі економіки на основі детермінації ключового фактору економічного розвитку.

Методологічною базою дослідження є діалектичний аналіз, метод дослідження причинності явищ, детермінізм у вивченні систем, теоретико-логічні узагальнення та гіпотези.

Виклад основного матеріалу дослідження

Вивчення систем та формування знань і теоретичних узагальнень про них в науці здійснюється з використанням принципу детермінізму, тобто припущення про те, що знання про поточний стан системи та законів і закономірностей розвитку опосередковує можливість припущення про майбутню поведінку цієї системи. Разом з тим, в природі існує ряд систем, в яких результат конкретної дії суттєво

залежить від порівняно незначного керуючого впливу і майбутня поведінка таких систем є непередбачуваною. В таких системах незначні зміни вихідних умов можуть непрогнозовано призводити до незначних змін на виході або до радикальних, а подекуди, не впливати на систему взагалі. Економічні системи важко піддаються детермінізму і не належать до класичних Ньютонівських систем, а отже, вони є набагато більш чутливими до визначення вихідних умов управлінського впливу.

Звідси, зважаючи на складність, багатфакторність економічних систем, причинно-наслідкові зв'язки економічного зростання не підпадають, на перший погляд, під детермінізм в сенсі обґрунтування динамічних закономірностей їх еволюції які б чітко виявляли кореляцію між усвідомленням конкретного стану економічної системи і її стану поточного (майбутнього) в результаті впливу або зміни параметрів. Водночас, існує проблема знання про систему, вірніше, відсутності достовірної та повної інформації про неї. Оскільки, ведучи мову про вихідний її стан, ми автоматично маємо на увазі визначення вхідних параметрів, фактично їх вимірювання. Кожне вимірювання в реальному житті містить певну стохастичну помилку, деяку неточність, відхилення від фактичної величини цих параметрів. Отже, достовірна оцінка реального поточного стану системи видається неможливою. Одночасно, для хаотичних динамічних систем існування можливості теоретичного передбачення поведінки і майбутнього стану є можливим лише у випадку визначення вихідних параметрів з абсолютною точністю, без права на похибку.

Водночас, характеристика хаотичності автоматично не виключає застосування детермінізму, радше означає наявність деякої розбіжності між теоретичним усвідомленням системи і її закономірностей та реальним її втіленням. Ця розбіжність означає те, що система може бути детерміністичною і передбачуваною лише в теорії. Саме тому, економічні закономірності носять деякий стохастичний характер, і визначення як вхідних, так і вихідних параметрів системи є можливим лише з долею вірогідності, тенденції розвитку можуть виявлятися і оцінюватися переважно постфактум і їх екстраполяція на, здавалося б, аналогічні економічні системи доволі часто не приносить очікуваного результату.

Тобто, вибір відомої дієвої системи розвитку не означає автоматично аналогічних результатів для кожної окремої економічної системи. Про відсутність такого «універсального рецепту розвитку» закон нерівномірності економічного зростання. Тривалий час нерівномірність розвитку

вважалась природною його характеристикою і основним його рушійним фактором. Разом з тим, можливо саме в деоб'єктивізації нерівномірності розвитку лежить ключ до розуміння його наріжних закономірностей.

Найчастіше її розуміють як різницю в масштабах і швидкості розвитку окремих секторів економіки або окремих національних економік, частин світової господарської системи, що виявляється в різних темпах приросту ВВП і динаміці продуктивності праці окремих економік [1]. Водночас, хоча відхилення даних показників і дають наочність нерівномірності розвитку, першопричина її залишається не дослідженою. І, для кожної економічної епохи ця першопричина відрізняється, як і першопричина економічного зростання. Таким чином, логічним є припущення про єдину природу розвитку і нерівномірності, тобто єдину причину обох. Якщо переважну більшість економічних епох нерівномірність розвитку пояснювалась сукупністю ендогенних факторів національних економік, а саме: географічним і гео-політичним положенням, природними ресурсами, кліматичними умовами, нерівномірністю прогресу і розвитку окремих продуктивних сил тощо, то за сучасних умов науково-технічного прогресу і глобалізації, вона зумовлена переважно нерівномірністю продукування інновацій, наукових і технічних розробок і нерівномірністю їх освоєння. Сьогодні, природне і політичне становище країни відіграє вторинну роль у її розвитку і лідери інновацій стають лідерами економічними.

За даними індексу Глобальної Конкуренентоспроможності Всесвітнього Економічного Форуму, першу десятку лідерів складають: Сингапур (індекс – 84,8), Сполучені Штати Америки (83,7), Гонконг (83,1), Нідерланди (82,4), Швейцарія (82,3), Японія (82,3), Німеччина (81,8), Швеція (81,2), Сполучене Королівство (81,2), Данія (81,2), Україна ж займає 85-те місце серед 141 країн, що входять до рейтингування із індексом 57,0 [2]. Причому, згідно Звіту, що декларує національну конкурентоспроможність як «сукупність інститутів, політики та факторів, що визначають рівень продуктивності праці», одним з показників найбільшої ваги, серед сукупності використовуваних для обрахування рейтингу, є «фактори інновацій та розвитку», таким чином, аналіз показників діяльності даних економік у цій сфері дозволяє зробити висновок про результати впливу інтелектуалізації економіки на її конкурентоспроможність. Отже, за даними Індексу Глобальної Інноваційності, перша десятка загального рейтингу виглядає так: Швейцарія (індекс – 66,08), Швеція (62,47), Сполучені Штати Америки (60,56), Сполучене Королівство (59,78),

Нідерланди (58,76), Данія (57,53), Фінляндія (57,02), Сингапур (56,61), Німеччина (56,55), Корея (56,11), Україна посіла 44 позицію зі 131 із результатом у 36,32 [3]. Звідси, очевидно є кореляція, за деякими виключеннями, позицій лідерів обох рейтингів, що дає підставу припустити, що конкурентоспроможність економіки країни визначається саме науково-технічним розвитком та обсягом вкладень у інтелектуальний капітал.

Тобто, стрижнем інноваційного розвитку в сучасному світі стає інтелектуалізація економічних систем. Фактором же нерівномірності і одночасно розвитку, в сучасному розумінні, тобто розвитку інноваційного є інтелектуальний капітал, що продукує інноваційний спалах, який за відповідного працюючого механізму перетворюється в рушій розвитку.

Історично акумуляція людського та інтелектуального капіталу за деяких сприятливих умов результує у технологічному прориві. Досягнення концентрації обох форм капіталу порогового значення викликає інноваційний спалах – появу нових технологій і розробок, впровадження яких, а також наступні удосконалення і доопрацювання формують технологічну базу, яка в свою чергу, стає основою подальшого поступу технологій, появи широкого спектру нових продуктів і процесних інновацій, формуючи тим самим інноваційний потік. Стійкість такого інноваційного потоку визначається попитом на інновації і, коли за умови, що його значення випереджає інтенсивність їх продукування, потік підсилюється. В протилежній ситуації – затухає. Тобто, працездатність інноваційної моделі розвитку напряму залежить від «інноваційного попиту» і, що цікаво, агенти продукування інновацій і агенти їх надбання переважно збігаються. Разом з тим, вихідні параметри системи подекуди вимагають контрольованого інноваційного попиту для надання поштовху інноваційному потоку, його спрямування у власну економіку, тобто перетворення його на рушійний фактор ендогенної моделі розвитку. Адже, у випадку відсутності достатнього обсягу ефективного попиту з боку економічних агентів, можливими стають два наступні сценарії: 1) інноваційний спалах затухає не перетворившись на інноваційний потік; 2) інноваційний спалах привласнюється екзогенними економічними агентами або системами, не створюючи фактору зростання системі внутрішній. Обидва сценарії, на жаль, притаманні вітчизняній економічній системі і опосередковують специфічність її розвитку.

Важливість забезпечення внутрішнього ефективного попиту на інновації знаходить своє відображення у теоріях ендогенного економічного зростання, які, незважаючи на відносну новизну і

деякий брак емпіричного доведення, набувають сьогодні все більшої популярності і поширення, оскільки їм властива ключова перевага перед теоріями неокласичними – спроба пояснити внутрішню природу сил і рухів технологічних змін в середині економічної системи, на противагу неокласичному припущенню про їх екзогенний характер. Так, запропонована Соллоу та Своном в середині 50-х рр ХХ ст. модель економічного зростання стала в своєму роді революційною, змінивши погляди економістів на закономірності еволюції економічних систем. Разом з тим, вона має вагомий недолік – припущення про екзогенну природу науково-технічного розвитку, а отже і економічного зростання, що не пояснює корінні причини нерівномірного розвитку окремих економік, а відтак, головна її теза про залежність приросту ВВП від темпів науково-технічного прогресу не пояснює ключового фактору розвитку, тобто, може слугувати лише відправною точкою подальшого дослідження причин і закономірностей економічного зростання. Таким чином, опосередковуючи потребу в ендогенізації науково-технічного прогресу в спробі вирішення фундаментальних питань теорії економічного зростання.

Очевидна, на перший погляд, складність задоволення цій потребі виходить із номінальної контрадикції неокласичної парадигми та інституціоналізму: «Невидима рука» Сміта здригається під впливом інституцій», тобто за логікою дослідників і теоретиків останній автоматично дорівнює зарегульованості [4]. Ідея раціоналістичних вибору і поведінки економічних агентів протиставляється «нав'язуваним» інституціями формальним і неформальним правилам, що, здається, виключають свободу лібералістичного економічного «ratio», замінюючи його на директивне інституційне «mustum». Однак, наявність правил не означає виключення свободи вибору, як і наявність економічного мотиву у максимально можливого задоволенні потреб не означає раціональної поведінки і, одночасно, інституціоналізм не дорівнює тоталітаризму.

Відповідно постає питання можливості розширення, чи, вірніше, наповнення неокласичної парадигми інституціональним змістом. Якщо припустити, що встановлення правил і директив інституціями може виходити із «ratio» і конвергенція економічних агентів – інститутів, або їх синергія може забезпечувати рекурсивну директивність їх системі, тобто економічній системі в цілому, то «нераціональні» правила будуть органічно відкалібровані в результаті цієї взаємодії, одночасно, наявність правил надасть хаотичній багатокомпонентній системі деякої додаткової детермінованості. Дане припущення можна

обґрунтувати системою соціуму з правилами, нормами та законами, які, справедливо, дещо обмежують дії членів суспільства, одночасно не виключаючи свободи вибору. Тобто, наявність правил в суспільстві впливає на формування у його членів розуміння «ratio», а правила, що віджили себе з тих чи інших причин елімінуються або коригуються відповідного до поточного щабля розвитку соціальної системи.

До того ж, правила і норми соціуму впливають на людину економічну, репрезентовану чи то споживачем, чи працівником, чи підприємцем, або чиновником. Тобто, теоретично, за чистою неокласичною логікою вони мають виключати «Laissez-faire», так само і наявність законів і нормативних актів, що забезпечують дотримання прав і свободи, приватної власності – вони є наріжними основами лібералізму і задоволення умовам реалізації агентами їх економічної волі. Описаний вище ефективний інноваційний попит логічно має бути раціональним рішенням економічних агентів, що виходять із максимізації вигоди, водночас, за відсутності адекватних фінансових та інших ресурсів в умовах вільного ринку, інноваційний потік буде привласнений найсильнішим і не обов'язково результує у економічне зростання.

На наш погляд, до технологічного розвитку, який сьогодні є об'єктивною основою розвитку економічно належить ставитись дещо меркантилістично – плекаючи інновації всередині економіки, не дозволяючи органічній модернізації перетворитись на неорганічну. Особливо справедливим такий підхід є для вітчизняної економіки, оскільки, через спірну ефективність інноваційної моделі розвитку і константу бідність, продукти розуму, інтелектуальний потенціал і знання нації переважно привласнюються і втілюються на благо іноземців. Україна, по суті, знаходиться у пастці розвитку не маючи можливості привласнювати на свою користь результати його ключового ресурсу. Однією з причин такого становища є обґрунтовані попередньо аберації сталого розвитку, зокрема у випадку формування адекватної інноваційної моделі, – політизація, гіпертрофування та гіперборлізація. Останні нівелюють органічну рекурсивну директивність економічної системи переважуючи роль і значення деяких інституцій над рештою.

Аналогічно протиставляються й екзогенні та ендогенні теорії зростання з автоматичним припущенням про, відповідно, внутрішню чи зовнішню природу науково-технічного прогресу, що забезпечує економічне зростання. Припускаючи про екзогенну природу розвитку техніки і технологій, відкритим залишається питання про

причини економічної нерівномірності окремих економік. Дійсно, глобалізація і інформаційна революція стирають кордони і межі в трансферті знань і технологій, і технологічний розвиток є процесом всезагальним, водночас, продукти органічної модернізації, як і її наслідки надають відповідним економікам переваги. Разом з тим, як уже наголошено вище, початковий «майновий стан» країни відіграє не останнього значення у результуючому типі модернізації. Тобто, наявність необхідної кількості ресурсів сама собою не забезпечує інноваційного розвитку. Звідси, визначення фактору економічного зростання суто екзогенним чи ендогенним можна вважати дещо квапливим. Безумовно, загальна траєкторія глобального розвитку задається екзогенно, водночас, вона починається з ендогенного інноваційного спалаху, який перетворюється на інноваційний потік і утворює технологічну базу, що приймається рештою економічних систем. Крім того, в межах загальної глобальної траєкторії, заданої екзогенно, саме ендогенний фактор надає окремим економікам конкурентоспроможності і є причиною і, одночасно, наслідком нерівномірності розвитку.

Перші успішні спроби поглиблення неокласичної теорії шляхом інкорпорування шумпетерівської «творчої руйнації» та еволюційного «природнього відбору» були здійснені П. Хьюїтом, Р. Лукасом, П. Ромером та Дж. Стігліцом [5]. Останньому, доречі, належить спроба визначити вартість «творчої руйнації» в якості критерія досягнутого економічного зростання. Вагомий внесок в теорію ендогенного розвитку належить П. Ромеру, який намагався знайти першоджерело зростання на мікроекономічному рівні, обґрунтувавши ефект масштабу інвестицій в НДДКР (R&D) на максимізацію прибутку економічних агентів, що їх здійснюють [6].

Проблема ендогенізації «залишка Соллоу» дістала всебічного відображення у доробку Нідерландської школи Г. Сільверберга, яка синтезувала неокласичну теорію зростання не тільки з парадигмою Шумпетера, але і теорією техніко-економічних моделей та довгих хвиль Кондратьєва в спробі зосередження саме на першопричині нерівномірності економічного зростання [7]. Модифікована модель Соллоу на основі технологічних зсувів та підбору нелінійних варіантів функції Кобба-Дугласа враховуючи процес дифузії технологій та їх заміщення у фазі «творчої руйнації», дозволяє опис процесів розвитку економіко-технологічних парадигм від інноваційного спалаху до затухання інноваційного потоку. Разом з тим, представники даної школи приймали неокласичну константність темпу

технологічних змін, вважаючи проривні впливи науково-технічного прогресу екзогенними. До того ж, описана модель не враховує ролі інституцій і інноваційного попиту на формування та використання інноваційного потоку.

Вважаємо, що технологічний прорив може мати як екзогенний, так і ендогенний характер, водночас, саме останній забезпечує економічній системі найбільшої конкурентоспроможності і формує засади сталого економічного розвитку, оскільки, по-перше, забезпечує позицію лідера інновацій, по-друге, виходить із специфічних вихідних параметрів системи і специфічних її потреб, тобто не потребує «прилаштування» неорганічної модернізації з іншої «успішної економіки». Ендогенні фактори розвитку є природніми і компліментарними кожній економічній системі, забезпечуючи оптимальне зростання.

Теорія ендогенного розвитку, хоча і з браком емпіричного доведення, пропонує свіжий погляд на рушії економічного зростання, а саме: інтелектуальний капітал, людський капітал, інновації, науково-технічну діяльність тощо, що опосередковує можливість і доцільність контрольованого впливу на систему. Водночас, такий вплив має бути обережним і виходити не із монополії держави або ринку, а бути органічним результатом взаємодії сукупності, синергії «агентів впливу», обґрунтованих нами попередньо в якості надбудови запропонованої у [8] моделі сталого економічного розвитку: держави, підприємств, університетів та ринків. Така система забезпечує рекурсивний контроль кожної суб'єктної компоненти виключаючи директивний характер впливу, регламентуючи там самим причинно-наслідковий «партнерський» взаємозалежний розвиток. Схожим за логікою є конструкт моделі стратегічних інноваційних мереж або, так званої, «потрійної спіралі» Г. Іцковиця, в основі якої лежить припущення автора про створення доданої вартості у ланцюжку інституцій, які є носіями особливих специфічних знань [9].

Водночас, обрана науковцем методологія детермінації суб'єктних систем створення і привласнення знань в якості вузлів мережі почасти звужує площину дослідження розвитку до перетину трьох множин відносин, що провокує редукаціонізм при вивченні економічної системи в цілому, зосереджуючись на описі взаємодії підприємницького сектору, держави і науково-освітніх установ. Разом з тим, нові технології, що є частиною інноваційного потоку проходять «витримку» ринком, і саме ринок забезпечує певний оптимум при визначенні напряму інноваційної діяльності. З іншого боку, тип ринку здійснює безпосередній вплив на інноваційний

потік подекуди провокуючи затухання інноваційного спалаху або «технологічну пастку». Через ринок здійснюється і розподіл ресурсів, що визначає, з одного боку, конкурентну позицію компаній, секторів, економік, з іншого – формує інноваційний (модернізаційний) мотив. Саме ринок визначає вартість інтелектуального капіталу і саме на ринку проявляється його вартісноформуюча природа як економічного фактору. Таким чином, ринок є беззаперечним агентом впливу на інноваційний процес і інноваційний розвиток. Разом з тим, у моделі Іцковиця він як окремий інноваційний агент не присутній, хоча його вплив деякою мірою описаний. При цьому сукупність підприємств, університетів і держави не формує ринок загалом, лише деякі його спектральні частки – сектори і специфічні ринки, що, знову ж таки, не дає повної наочності його представлення як елемента синергії, тим самим, провокуючи редукціонізм пізнання і спірність висновків.

На основі викладеного нами у [10], визначено ключову роль людини і людської свідомості як ресурсу розвитку, як носія знань і інтелектуального капіталу (невідокремленого від людини), або першочергового його носія (відокремленого). Людина за своєю економічною природою є одночасно причиною виробничого процесу: в розрізі його направленості на задоволення суспільних та індивідуальних потреб, а також

економічним фактором. Саме людина є джерелом технологічного розвитку і ключовим ресурсом розвитку інноваційного. Тому, людині, на нашу думку, належить роль центрального системоутворюючого елемента мережі розвитку. В загалі інноваційних моделей і моделі Іцковиця зокрема, людина не знаходить свого специфічного відображення.

Безумовною перевагою «потрійної спіралі» як аналітичної моделі опису множини інституційних механізмів, що утворюють національну інноваційну систему є спроба опису їх динаміки, разом з тим, вважаємо її не достатньо комплексною з точки зору охоплення всього динамізму економічного розвитку, опису сукупності інерційних траєкторій технологічного розвитку, що є визначальними для економічного зростання. Тому, на основі розробленої попередньо людиноцентричної парадигми сталого розвитку та викладеного вище пропонуємо п'ятивузлову синергію – інноваційну модель економічного зростання (рис. 1), креативно-директивна взаємодія економічних агентів в умовах якої забезпечує досягнення сукупного компліментарного ефекту, порівняно більшого, за суму ефектів кожного економічного агента окремо та визначає спільну оптимальну траєкторію розвитку, не порушуючи неокласичних догм.

Рис. 1. П'ятивузлова синергія (розроблено автором)

Основною проблемою «потрійної спіралі» з деяким редукціонізмом детермінації інноваційних агентів є підкреслювана її авторами випадковість

компонент розвитку і його траєкторій [9], що виходить із випадковості винаходів, інноваційного спалаху та інноваційного попиту. А отже,

автоматично означає неможливість результативного впливу на систему. На основі ж рекурсивної структури та інституційних компонент контролю, що охоплюють діяльність і потреби всієї множини інноваційних агентів видається можливим вибір оптимальної траєкторії розвитку або автоматичний, органічний перехід між альтернативними: розвиток кожного економічного агента впливає на агентів дотичних і множину агентів в цілому, провокуючи відповідний їх розвиток і в деяких точках (точках біфуркації) траєкторії розвитку агентів перетинаються, забезпечуючи тим самим перехід всієї системи з випадкової на оптимальну траєкторію розвитку. Таким чином, траєкторія сталого розвитку економіки в цілому формується саме природнім відбором технологій і винаходів, що забезпечується описаною інтеграцією економічних агентів у п'ятивузлову синергію. Причому, цей відбір відбувається виходячи із економічних потреб і мотивів кожного інтегрованого члена синергії.

Представлена п'ятикомпонентна синергія, на наш погляд, є оптимальною, оскільки враховує всю сукупність взаємодій між економічними агентами в їх спільному розвитку і конфлікті, визначаючи оптимальну траєкторію загального сталого економічного зростання системи в цілому. Чотири вузли (кола) системи – держава, підприємства, ринки та університети (наукові установи, академії) є фундаментальними елементами формування інноваційного спалаху та забезпечення інноваційного потоку і всіх їх об'єднує їх ключова роль участі у створенні і розвитку інтелектуального капіталу. Людина як його носій є центральним зв'язуючим елементом синергії, без якого означені чотири кола розпадуться.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Нерівномірність економічного і технологічного розвитку сьогодні стає, радше, не «логічною» його характеристикою, а мотивом. Мотивом до пошуку внутрішніх джерел росту і розвитку, насамперед розвитку науково-технічного, що можуть бути перетворені на «конкурентний захист» національної економіки в умовах глобалізації. Оскільки сьогодні не сировина і праця, а головним чином, здатність створювати і використовувати ресурси знань стають домінуючим фактором розвитку. Цим внутрішнім фактором є інтелектуальний капітал, який забезпечуючи розвиток технологічний, стає наріжним у двох дотичних системах розвитку: економічному і суспільному.

Вихідні параметри нерівномірності відповідно можуть бути частково еліміновані, а частково перетворені на модернізаційний чи інноваційний мотив. Серед найінноваційніших і найбільш конкурентних економік ці вихідні параметри різні, і в сучасному світі можливості людського розуму відкривають нові переваги як для зростання, так і для конкуренції. Ресурсна чи енергетична перевага або особливе географічне положення сьогодні автоматично не означають лідерської позиції, для порівняння: нафтові Росія, Бразилія та Венесуела за рівнем життя доволі вагомо програють інтелектуалізованим інноваційним Нідерландам, Швеції та Сінгапуру. Основою успіху стає розум на протиположності традиційним фізичним і природнім частинам національного добробуту. І, цей розум, за вдалого спрямування, здатний перетворити фактори нерівності на фактори успіху.

Перспективою подальших досліджень є логічно впливаюча із даного дослідження системна інтелектуальна трансформація моделі сталого розвитку вітчизняної економіки на основі запропонованої синергії економічних агентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kuznets S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 45(1), 1-28.
2. Global Competitiveness Report 2019: How to end a lost decade of productivity growth <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>
3. GII Annual Report 2020 https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
4. Brožová D. (2015). Modern labour economics: the neoclassical paradigm with institutional content. *Procedia Economics and Finance*, 30, 50-56.
5. Pack H. (1994). Endogenous growth theory: intellectual appeal and empirical shortcomings. *Journal of economic perspectives*, 8(1), 55-72.
6. Romer P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic perspectives*, 8(1), 3-22.
7. Silverberg G., & Soete L. (1994). *The economics of growth and technical change*. Edward Elgar Publishing.
8. Єрешко Ю. О. (2021). Актуалізація парадигми сталого розвитку з позиції її людиноцентричності. *Підприємство та інновації*, 7.
9. Etzkowitz H. (2002). Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university-industry-government networks. *Science and Public Policy*, 29(2), 115-128.
10. Єрешко Ю. О., & Крейдич І. М. (2021). Ключовий інноваційний ресурс сталого розвитку. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*, (18).

REFERENCES

1. Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 45(1), 1-28.
2. Global Competitiveness Report 2019: How to end a lost decade of productivity growth <https://www.weforum.org/reports/how-to-end-a-decade-of-lost-productivity-growth>.
3. GII Annual Report 2020. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf.
4. Brožová, D. (2015). Modern labour economics: the neoclassical paradigm with institutional content. *Procedia Economics and Finance*, 30, 50-56.
5. Pack, H. (1994). Endogenous growth theory: intellectual appeal and empirical shortcomings. *Journal of economic perspectives*, 8(1), 55-72.
6. Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic perspectives*, 8(1), 3-22.
7. Silverberg, G., & Soete, L. (1994). The economics of growth and technical change. Edward Elgar Publishing.
8. Yereshko, Yu. O. (2021). Aktualizatsia paradegmy staloho rozvytku z pozytaii ii liudynicentrychskosti. *Pidpryjemnytstvo ta innovatsii*, 7. [in Ukrainian].
9. Etzkowitz, H. (2002). Incubation of incubators: innovation as a triple helix of university-industry-government networks. *Science and Public Policy*, 29(2), 115-128.
10. Yereshko, Yu. O., & Kreidych, I. M. (2021). Kliuchovi innovatsijnyi resurs staloho rozvytku. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho technichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*, (18). [in Ukrainian].

УДК 338.242:314.74

Ольга Мульська (Україна)

JEL classification: E60, J60, J61

Ольга МУЛЬСКА

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені
М. І. Долішнього НАН України», Україна
E-mail: oliochka.mulaska@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-1666-3971
http://www.researcherid.com/rid/ABA-7203-
2020

© Ольга Мульська, 2021

Отримано: 02.05.2021 р.
Прорецензовано: 15.05.2021 р.
Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.
Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СТРАТЕГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ РЕГУЛЮВАННЯ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Стабільний розвиток національної економіки в умовах глобалізації, а відповідно і високого рівня міграційної активності населення, корелює із ефективністю державної політики управління міграційними процесами. Соціально-економічні результати політики регулювання визначаються проактивними механізмами управління міграційними ризиками і загрозами, які мають суттєвий вплив на соціально-економічну та демографічну систему країни (обсяги ВВП, рівень інфляції, споживчий попит, капіталізація людського потенціалу, чисельність населення тощо).

Мета. Ідентифікація міграційних ризиків і загроз для країни-донора та країни-реципієнта людських ресурсів як елемент забезпечення стабільного розвитку національної економіки.

Метод (методологія). Теоретичною і науково-методичною основою дослідження стали теорії міграціології, сек'юритизації, економічного розвитку та ризик-менеджменту. У процесі дослідження використано такі методи та підходи як логічного узагальнення і синтезу для формування основних висновків і пропозицій дослідження; графічний – візуалізації результатів ідентифікації міграційних ризиків і загроз.

Результати. Встановлено, що міграційні ризики – це втрати економічної системи та соціальної сфери країни внаслідок відтоку людських ресурсів і негативні наслідки, які виникають у результаті неефективного управління міграційними трансфертами. Міграційні ризики для країни-донора виокремлено у розрізі двох каналів (грошових трансфертів і людських ресурсів). Із врахуванням каналу відтоку людських ресурсів ідентифіковано три сфери міграційних загроз – демографічну (поглиблення демографічної кризи, відсутність капіталізації детермінант людського потенціалу, збільшення кількості розлучень, падіння показників шлюбності, зростання рівня смертності серед економічно активного населення, погіршення складу чисельності населення, депопуляція поселень), соціальну (відтік інтелектуальної еліти, поглиблення соціальної нерівності, дефіцит працівників робітничих професій, поширення соціального сирітства, дистантних та мультинаціональних сімей, зникнення середнього класу, девальвація вищої освіти) та економічну (зменшення ВВП, посилення диспропорції ринку праці, збільшення рівня інфляції за рахунок підвищення купівельної спроможності, зменшення доходів бізнесу, трансформаційні зміни на ринку капіталу та праці), посилення яких веде до виникнення системних ризиків.

Мульська, О. Міграційні ризики та загрози стабільного розвитку національної економіки як стратегічні об'єкти політики регулювання. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 34-43.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.034>

Ключові слова: міграційні процеси; ризики; національна економіка; міграційні трансферти; людські ресурси.

UDC 338.242:314.74

JEL classification: E60, J60, J61

Olha MULSKA

PhD in Economics,
Senior Researcher,
Dolishniy Institute of Regional Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine

E-mail: oliochka.mulaska@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-1666-3971>
<http://www.researcherid.com/rid/ABA-7203-2020>

© Olha Mulska, 2021

Received: 02.05.2021

Revised: 15.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Olha Mulska (Ukraine)

MIGRATION RISKS AND THREATS TO STABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY AS STRATEGIC OBJECTS OF REGULATORY POLICY

ABSTRACT

Introduction. Stable development of the national economy in the context of globalization, and consequently the high level of migration activity of the population, correlates with the effectiveness of state policy of migration management. Socio-economic results of regulatory policy are determined by proactive mechanisms for managing migration risks and threats that have a significant impact on the socio-economic and demographic system of the country (GDP, inflation, consumer demand, capitalization of human potential, population, etc.).

Purpose. Identification of migration risks and threats for the donor country and the recipient country of human resources as an element of ensuring the stable development of the national economy.

Method (methodology). Theories of migration, securitization, economic development, and risk management became the theoretical and scientific-methodical basis of the research. During research it is used such methods and approaches as logical generalization and synthesis are used for formation of the basic conclusions and offers of research, graphic for visualization of the results of identification of migration risks and threats.

Results. It is established that migration risks are losses of the economic system and social sphere of the country due to the outflow of human resources and negative consequences that arise because of inefficient management of migration transfers. Migration risks for the donor country are divided into two channels (money transfers and human resources). Considering the channel of human resources outflow, three spheres of migration threats were identified: demographic (deepening demographic crisis, lack of capitalization of human potential determinants, increasing divorce rates, declining marriage rates, rising mortality rate among economically active population, population decline, social depopulation). outflow of intellectual elite, deepening social inequality, shortage of workers, spread of social orphanhood, distant and multinational families, disappearance of the middle class, devaluation of higher education) and economic (reduction of GDP, increasing labour market imbalance, increasing inflation due to inflation), reduction of business income, transformational changes in the capital and labour markets), the strengthening of which leads to systemic risks.

Mulka, O. (2021). Migration risks and threats to the stable development of the national economy as strategic objects of regulatory policy. *Economic analysis*, 31 (2), 34-43.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.034>

Keywords: migration processes; risks, national economy; migration transfers; human resources.

Вступ

Міграція як реальність сучасного суспільства має соціально-економічні, суспільно-політичні, медико-демографічні та ін. наслідки, є чинником стимулювання розвитку економічної кон'юнктури й інструментом регулювання регіональних дисбалансів і локальних ринків праці. Так, одним з головних позитивних наслідків міжнародної міграції є інвестиційні надходження в економіку через фінансові трансферти мігрантів, які у певній мірі можуть компенсувати негативні ефекти «відтоку мізків» та інтенсивного потоку робочих кадрів. Грошові перекази мігрантів збільшують національний дохід країни і, як результат, відбувається підвищення не лише рівня життя населення, але й економічного розвитку за рахунок зростання обсягів споживання й інвестицій. Незважаючи на позитивні фінансово-інвестиційні ефекти міграції, у медико-демографічній і соціально-економічній сферах міграція породжує ризики, кумуляція яких призводить до психологічних, політичних, релігійних та системних загроз. Оскільки міграція не є екзогенною змінною, а невід'ємною частиною соціальних процесів та етапів розвитку країни, міграційні ризики щодо економічного розвитку не є однорідними.

Наукова дискусія щодо міграційних ризиків та економічного розвитку склалася окремо від загальної теорії міграції. Оскільки міграційні ризики оцінюють диференціально як для суспільства загалом, так і для економічної системи, класичні теорії міграції не дають цілісного уявлення про ризикогенність міграційних процесів і загроз, які виникають на різних етапах розвитку економіки тих країн, які є експортерами людських ресурсів.

Міграційні процеси і економічний розвиток країни, а відтак і ризики та загрози, які породжують міграція, є взаємозалежні та взаємопов'язаними категоріями. У науковому дискурсі дефініція «ризик» має різні трактування, зокрема як небезпека, невизначеність, втрата, ймовірність, загроза, збиток, випадковість, негативний наслідок. Представники класичної теорії ризику (Дж. Мілл, Н. Сенсор, Л. Н. Непман) під ризиком вбачали втрати у процесі виникнення несприятливих ситуацій, які пов'язані зі здійсненням певного рішення. Натомість представники неокласичної теорії ризику (Т. Бачкаї, Д. Мессен, А. П. Альгін) вивчали ризик як імовірність відхилення від цілі, заради досягнення якої приймається рішення.

В. Абчук досліджував ризик як діяльність або дію з подолання невизначеності [1]. Натомість, В. Чалий-Прилуцький ототожнював ризик до дії (вчинку), коли у випадку невдачі є можливість опинитися в ще гіршому становищі [2]. Схожої позиції дотримуються Г. Чернова й А. Кудрявцева,

які інтерпретували ризик як схильність до можливості економічних і фінансових втрат, фізичного збитку, ушкоджень, зволікання як наслідок невизначеності, пов'язаної з обраною траєкторією поведінки [3]. Я. Волоско трактує ризик інтенсивної міграції населення її наслідками, одночасно визначаючи зовнішню міграцію як чинник дестабілізації та дестимулятор розвитку економіки [4].

Особливої позиції щодо трактування міграційних ризиків дотримується У. Садова, яка визначає міграційний ризик як «міру виникнення певної небажаної ситуації (події) та наслідків прийняття рішень щодо переміщення населення як на мікро-, так і мезо- та мега- рівні» [5, с. 167].

Вплив інтенсифікації міграційних процесів на соціально-економічний розвиток через виявлення міграційних ризиків та ефектів детально проаналізовано у працях Е. Лібанової, Б. Волмера, О. Малиновської, О. Позняка [6; 7; 8]. Водночас, моделювання впливу на міграційних ризиків та ефектів на соціально-економічний розвиток і демографічну сферу представлено у працях науковців Львівської школи регіоналістики [9; 10]. У них підкреслюється висока залежність економічного зростання регіонів України, особливо прикордонних територій, від ефективності використання міграційних трансфертів і капіталізації людського потенціалу мігрантів.

Мета статті

Метою статті є ідентифікація міграційних ризиків і загроз для країни-донора та країни-реципієнта людських ресурсів як елемент забезпечення стабільного розвитку національної економіки. Для досягнення мети в статті окреслено такі завдання: визначити сфери впливу міграційних загроз для країни-донора у фокусі каналу відтоку людських ресурсів, ідентифікувати ефекти міграційних трансфертів на мікро- і макрорівнях, виявити міграційні загрози та ефекти впливу на економічне зростання країни-донора людських ресурсів через канал міграційних трансфертів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Міграційні ризики – це втрати економічної системи та соціальної сфери, які країна отримує внаслідок відтоку людських ресурсів, та негативні наслідки, які виникають у результаті неефективного управління міграційними трансфертами. Так, у контексті дослідження міграційних процесів доцільно виділити три підходи до трактування поняття «міграційні ризики»: (1) негативні наслідки для країни-донора та країни-реципієнта людських ресурсів як деструктивні чинники змін соціально-економічної системи та демографічної ситуації; (2) соціально-економічні, фінансові, демографічні,

суспільно-ціннісні, культурні та ін. втрати країни; (3) ймовірність настання несприятливих соціально-економічних, медико-демографічних, політико-правових та релігійно-культурних умов, які сприятимуть виштовхуванню населення за кордон. Відтак, міграційні ризики варто диференціювати в контексті *національного і регіонального рівнів* як фінансові, соціально-економічні, демографічні втрати, ймовірність послаблення економічної безпеки країни та порушення дисбалансів ринку праці; та *індивідуального рівня мігранта (рівень домогосподарства)*, як ризик опинитися в невизначеній ситуації, яка сприятиме виникненню непередбачуваних подій, пов'язаних з втратою здоров'я, соціального капіталу, зниження рівня людського розвитку та виникнення криміногенних ситуацій.

Тригером міграційного ризику є його ймовірнісна природа. Поряд з цим міграційному ризику притаманні риси *економічності* (міграційний ризик пов'язаний з дохідністю й втратами економічної системи країни-донора та країни реципієнта), *резервності* (рівень міграційного ризику коливається у визначеному діапазоні, відповідно наслідками можуть бути як негативні, так і позитивні ефекти) і *невизначеності ступеня ризику*, який залежить від параметрів часу, економічних факторів і психологічних чинників.

Теоретико-методологічною прогалиною у науковому дискурсі щодо дослідження міграційних ризиків залишається їхня ідентифікація за каналами поширення, а також розробка методичного інструментарію дослідження ступеня впливу ризиків інтенсифікації міграційних процесів на розвиток економічної системи. Наголосимо, що міграційні процеси впливають на економічний розвиток країни через два канали: людські ресурси та міграційні трансферти. Відтік людських ресурсів породжує ризики у демографічній ситуації та ринку праці, що у довгостроковому періоді має каузальний зв'язок з ВВП, національним доходом, рівнем інноваційно-технологічної конкурентоспроможності країни тощо. Таким чином, міграційні загрози виникають у країнах походження мігрантів, якщо відтік значної частини кваліфікованої робочої сили відбувається одночасно зі старінням населення, що має значний вплив на обсяги виробництва та продуктивність праці і призводить до зниження конкурентоспроможності національної економіки.

У підсумку можна ідентифікувати три сфери міграційних загроз (демографічну, соціальну та економічну) з врахуванням каналу відтоку людських ресурсів, посилення яких веде до

виникнення системних ризиків (інтенсифікація неконтрольованих міграційних процесів, зростання обсягів нелегальної міграції, вимивання людського потенціалу, суспільно-політична нестабільність) (рис. 1).

Примітно, що міграційні ризики спричиняють зміни в пропозиції робочої сили та продуктивності праці, а також викликають ендогенні поведінкові або політичні реакції, оскільки країни-донори зазвичай пристосовуються до поточних загроз. Міграційні виклики призводять до зменшення рівня доступності трудових ресурсів, депопуляції населення, у короткостроковій перспективі визначають зміни у людському капіталі. Натомість, у середньостроковому ласі міграційні ризики можуть набувати позитивного характеру, стимулювати до підвищення кваліфікації, що сприяє зростанню продуктивності праці. Такі міграційні ризики, які виникають через канал людських ресурсів також впливають на економічну безпеку країни.

Натомість міграційні трансферти мають прямий і короткостроковий вплив на економічний розвиток як на національному так і на особистісному рівні. Еміграція і грошові трансферти розглядаються як наслідки низького рівня соціально-економічного розвитку країни-донора людських ресурсів. Більше того, прямий взаємозв'язок міграції і грошових трансфертів можна розглядати як сприятливий ефект для подолання деструктурних змін в економічній системі, зменшення рівнів бідності та соціальної нерівності, що призвели до трудової еміграції. Таким чином, в умовах відсутності економічного зростання і джерел зовнішніх інвестицій грошові перекази мігрантів стають альтернативою розвитку через мультиплікаційні ефекти для фінансування виробничих інвестицій. Зокрема, в умовах соціально-економічної нестабільності міграційні трансферти є фінансовими засобами покращення добробуту населення і забезпечення соціально-економічної рівноваги.

Із макроекономічної точки зору міграційні ризики для країни експортера людських ресурсів через канал грошових трансфертів можна ідентифікувати у контексті двох підходів: *індивідуальних і капітальних грошових трансфертів* (продуктивні). Така систематизація дозволяє виявити вагову значущість і загрози для розвитку національної економіки залежно від характеру їхнього впливу.

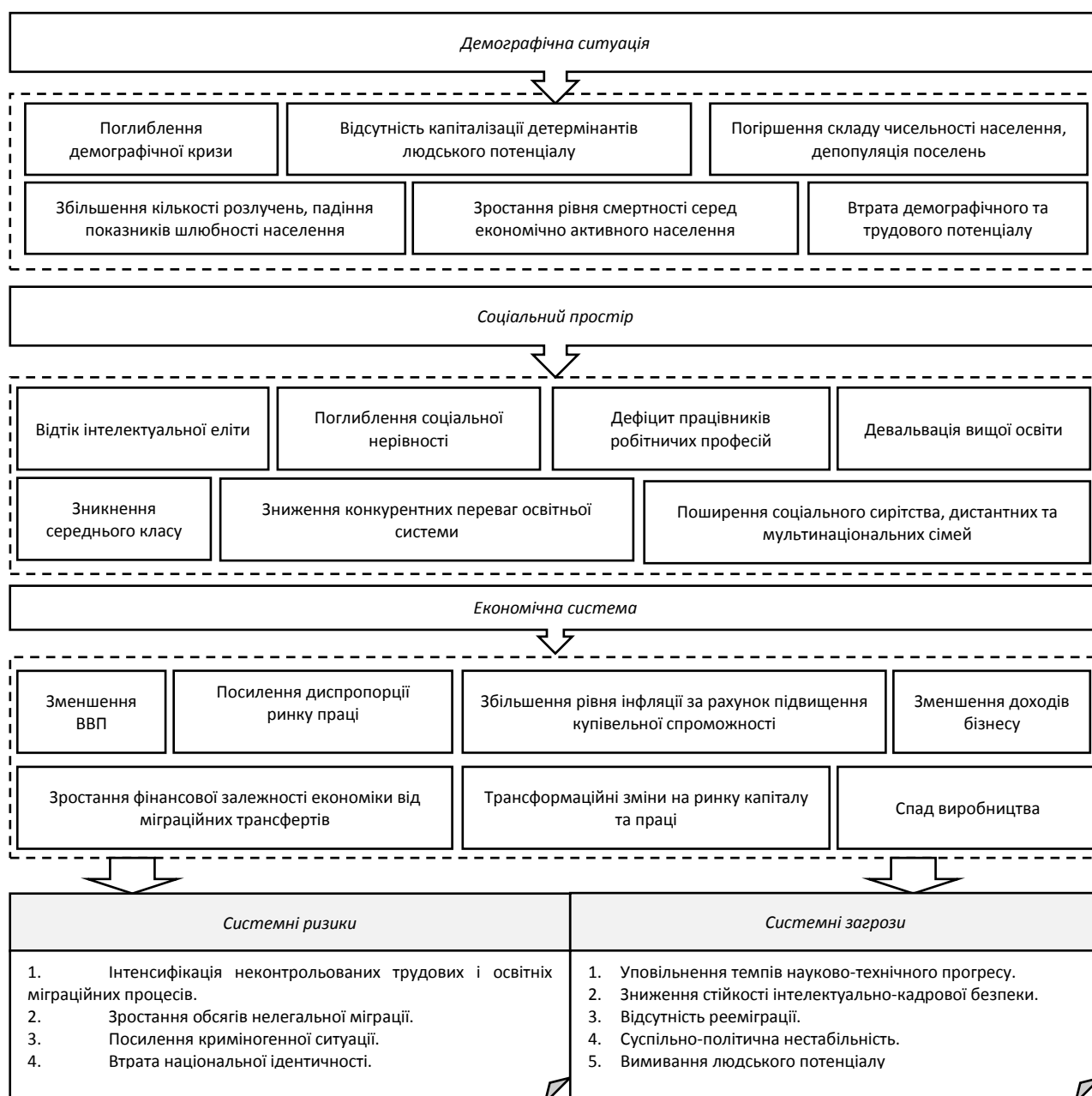

Рис. 1. Сфери впливу міграційних загроз для країни-донора: канал відтоку людських ресурсів

Джерело: авторська розробка.

Індивідуальні міграційні трансферти є прямими переказами для сімейного використання, споживання і заощадження. Продуктивні міграційні трансферти, з іншого боку, відповідають різним формам приватних або соціальних інвестицій, які не є елементами сімейного бюджету. Така диференціація впливає з макроекономічної структури та дозволяє концептуалізувати можливі міграційні ризики та загрози. Наприклад, грошові перекази мігрантів сприяють підтримці балансу витрат і доходів домогосподарств, а вплив на економічний розвиток території може відбуватися різними та взаємодоповнюючими шляхами: міграційні трансферти сприяють елімінації рівня

життя, індивідуального споживання і добробуту, одночасно впливаючи на рівень місцевої, регіональної та національної економіки через зростання доходів малого та середнього бізнесу та ін. Капітальні грошові трансферти сприяють нарощуванню обсягів заощаджень і забезпеченню інвестиційного балансу. Інвестиційні виробничі міграційні трансферти як інструмент економічного зростання, який разом з іншими інвестиційними фондами (іноземні прямі інвестиції, приватні внутрішні інвестиції, державні інвестиції тощо) складають основу регулювання економічного розвитку (рис. 2).

Рис. 2. Ефекти міграційних трансфертів: мікро- і макрорівні

Джерело: авторська розробка.

У більшості досліджень щодо міграційних трансфертів наведено аналіз впливу обсягів грошових переказів на зміни макроекономічних умов приймаючих країн, ніж вплив на розвиток країни-донора людських ресурсів. Зокрема міграційні перекази позитивно впливають на економічне зростання і на кредитний рейтинг країни експортера людських ресурсів, забезпечуючи важливе і стабільне джерело іноземної валюти, яка може сприяти покращенню інвестиційного іміджу та подоланню кризи платіжного балансу. Грошові перекази сприяють ефективному розподілу ресурсів у країні-донора міграційного потенціалу, стимулюючи тим самим сукупний попит на товари та послуги, збільшуючи продуктивність, що створюється за рахунок споживання й інвестицій, збільшуючи доходи та продуктивність за рахунок зменшення рівня безробіття – мобільність безробітних.

Примітно, що деякі дослідники вважають, що потік грошових переказів негативно впливає на економічне зростання країни [11], оскільки міграційні трансферти є фактором, який стимулює імпорт іноземних товарів, сприяє заміщенню товарів внутрішнього виробника, перевищенню споживання імпортової продукції над вітчизняною. Натомість на науковому фронті присутні дослідження, у яких виявлено зв'язок розвитку національної економіки та міграційних трансфертів залежно від часового лагу, який має домінуючий вплив на темпи економічного зростання країни, а

не обсяги міграційних трансфертів [12]. Так, численні дослідження щодо короткострокового впливу міграційних переказів на фінансовий розвиток у країнах-донорах людських ресурсів демонструють позитивні ефекти для країн з низькими рівнем розвитку [13], натомість для країн з високими рівнем соціально-економічного розвитку позитивні ефекти спостерігають у довгостроковому лозі.

Міграційні трансферти можуть виступати фінансовими інвестиціями для розвитку людського капіталу, стимулювання оптимального споживання і забезпечення мультиплікативного ефекту завдяки збільшенню витрат домогосподарств. Грошові перекази мігрантів виступають драйверами зростання інвестиційного потенціалу, пом'якшення кредитних обмежень в країні, зменшення волатильності споживання, сприяння забезпеченню стабільного макроекономічного середовища, і тим самим, позитивно впливають на економічне зростання. Можна припустити, що міграційні ризики за каналом грошових трансфертів будуть мінімальними для економіки країни-донора, а міграційні ефекти – максимальними за умови розвинутої фінансової системи.

Існують емпіричні докази того, що грошові перекази можуть також мати негативний вплив на зростання в країнах-отримувачах, зменшуючи стимули до праці, а отже, зменшуючи пропозицію робочої сили або участь робочої сили. Це може спричинити зростання реального обмінного курсу в

країнах-донорах, зменшення пропозиції робочої сили, її продуктивності та стимулів до праці, що, у свою чергу, уповільнює економічне зростання. Так, у дослідженнях Е. Родрігеса і Е. Тіонгсона [14] виявлено, що домогосподарства, членами яких є трудові мігранти, зменшили рівень зайнятості та продуктивності праці; а у дослідженнях Дж. Айрола [15] підтверджується теза про реверсну еластичність міграційних трансфертів і пропозиції робочої сили в Мексиці. Результати аналізу А. Кокс-Едвардса [16] і К. Амуедо-Доренцес [17] також підтверджують негативний вплив грошових переказів мігрантів на рівень неформального ринку праці. Кошти, які мігранти відправляють, витрачаються на поточне споживання, що може бути руйнівним для економіки та посилити соціальну нерівність і фінансову асиметрію між домогосподарствами, які їх отримують, та тими, хто не має цих доходів.

Варто зауважити, що Р. Левіт дотримується думки, що міграційні ризики стосуються не лише національної економіки, тому ввів у науковий дискурс дефініцію «соціальні трансферти» для опису позаекономічних трансфертів – ідеї, знання, досвід та ін. [18]. На відміну від грошових переказів, соціальні грошові перекази мігрантів циркулюють систематично, зокрема під час рееміграції, реверсної міграції, спілкування зі громадами та діаспорою.

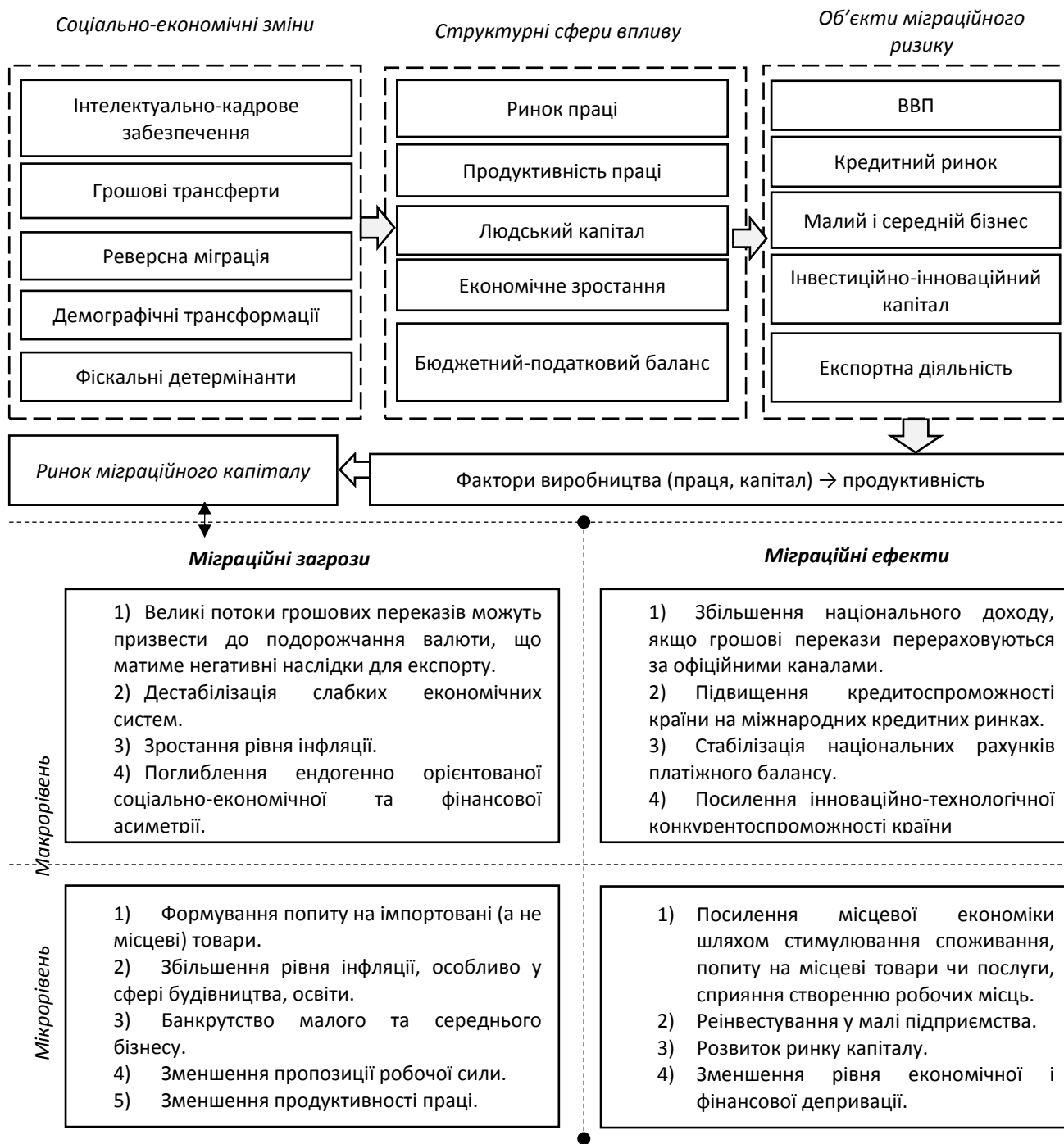
Загалом, міграційні процеси мають позитивні ефекти на соціально-економічну систему країни (зменшення дисбалансів національного ринку праці (зниження рівня безробіття), збільшення інвестицій у сферу освіти, зниження бюджетного навантаження за рахунок виплат по безробіттю та інших бюджетних витрат (освіта, охорона здоров'я), зростання рівня добробуту/зниження рівня бідності населення за рахунок міграційних трансфертів, зростання внутрішнього споживчого попиту, капіталізація людського потенціалу (здобуття навичок, досвіду, підвищення кваліфікації та ін.)), а також ризики для демографічної ситуації в країні-донорі (зменшення чисельності населення, зокрема частки молоді, скорочення обсягів трудових ресурсів та висококваліфікованих

фахівців), інноваційної сфери (поширення технологічного регресу, зниження інноваційної конкурентоспроможності), економічної системи (зменшення обсягів ВВП, можливе зростання інфляції). Примітно, що негативні та позитивні ефекти міграційних процесів є соціально-економічними ризиками, управління якими має стати стратегічним об'єктом державного регулювання розвитку економіки країни (рис. 3).

Міграційні ризики, які пов'язані зі змінами пропозиції робочої сили, приводять до виникнення окремих економічних ефектів залежно від конкретних структурних характеристик, зокрема умов ринку праці та кредитування, а також якісних ознак міграції (стать, вік, кваліфікація, регіональне походження мігрантів). Наприклад, у країнах з великим запасом некваліфікованої робочої сили та високим рівнем некваліфікованого безробіття міграція не матиме значного впливу на продуктивність праці, оскільки безробітні або некваліфіковані працівники заповнюють робочу силу мігрантів. Однак, якщо у країні відсутній «ефект заміщення», то міграція має негативний вплив на обсяги ВВП і продуктивність праці.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Головними ризиками та загрозами поширення міграції населення є неконтрольовані міграційні потоки, інтенсифікація яких має негативні наслідки для ринку праці, сфери виробництва, національної та економічної безпеки, кредитного ринку та ринку інвестиційного капіталу; перебування значної частини мігрантів у сфері тіньового або напівтіньового ринку праці, формування групи прекаріату; відсутність організаційно-економічного механізму регулювання міграційних процесів у частині забезпечення інтересів країни. Важливе значення у державній політиці управління міграційними процесами має класифікація міграційних ризиків із такими ключовими ознаками, як канали, сфери та масштаби впливу, форми прояву, ступені обґрунтованості, причини, джерела та рівні виникнення, характер і термін дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абчук В.А. Теория риска в морской практике. Л.: Судостроение, 1983. 150 с.
2. Чалый-Прилуцкий В. А. Рынок и риск. Методические материалы (пособие для бизнесменов) по анализу, оценке и управлению риском. Москва: НИУР, ЦентрСинтек, 1994. 213 с.
3. Чернова Г. В., Кудрявцев А. А. Управление рисками. Москва: ТК Велби, Проспект, 2005. 160 с.
4. Волоско Я. О. Административно-правовое регулирование трудовой миграции в условиях трансформации экономики Украины: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Административное право и процесс; финансовое право; информационное право». Львів, 2015. 181 с. С. 43-44.
5. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2011. 380 с.
6. Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 2019, 12(1), 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19.

7. Vollmer B., Malynovska O. Ukrainian Migration Research Before and Since 1991. *Ukrainian Migration to the European Union*. 2016. Cham: Springer (pp. 22-32). https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_2.
8. Libanova E. M., Pozniak, O. V. External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 2020, 4 (42), 25-40. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025>.
9. Levytska O., Mulska O., Ivaniuk U., Kunytska-Iliash M., Vasylytsiv T., Lupak R. Modelling the Conditions Affecting Population Migration Activity in the Eastern European Region: The Case of Ukraine. *TEM Journal*, 2020, 9(2), 507-514. DOI: 10.18421/TEM92-12.
10. Vasylytsiv T., Lupak R., Kunytska-Iliash M. Social security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal*, 2019, 5 (4), 50-58.
11. Kumar R. R., Stauvermann P. J., Kumar N. N., Shahzad S. J. H. Revisiting the threshold effect of remittances on total factor productivity growth in South Asia: A study of Bangladesh and India. *Applied Economics*, 2018, 50, 2860-2877. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1412074>.
12. Donou-Adonsou F., Lim S. An empirical analysis of remittance flows into West African Economic and Monetary Union: A panel time-series approach. *Applied Economics*, 2015, 48, 1-12. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1093080>.
13. Bettin G., Presbitero A.F., Spatafora K. Remittances and vulnerability in developing countries. In IMF Working Paper No. WP/14/13; International Monetary Fund: Washington, DC, USA, 2014.
14. Rodriguez E. R., Tiongson E. R. Temporary migration overseas and household labor supply: Evidence from urban Philippines. *International Migration Review*, 2001, 35(3), 709-725. URL: <https://www.jstor.org/stable/2675840>.
15. Airola J. The use of remittance income in Mexico. *International Migration Review*, 2007, 41(4), 850-859. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00111.x>.
16. Cox-Edwards A., Rodríguez-Oreggia E. Remittances and labor force participation in Mexico: An analysis using propensity score matching. *World Development*, 2009, 37(5), 1004-1014.
17. Amuedo-Dorantes C., Pozo S. Workers' remittances and the real exchange rate: A paradox of gifts. *World development*, 2004, 32(8), 1407-1417.
18. Levitt P. Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*, 1998, 32(4), 926. DOI:10.2307/2547666.

REFERENCES

1. Abchuk, V. A. (1983). Teoriya ryzyku v mors'kiy praktytsi [Risk theory in maritime practice]. Shipbuilding. [in Russian].
2. Chaly-Prilutsky, V. A. (1994). Rynok i risk [Market and risk]. Metodicheskiye materialy (posobiye dlya biznesmenov) po analizu, otsenke i upravleni yuriskom – Methodical materials (manual for businessmen) on the analysis, estimation and management of juridical. [in Russian].
3. Chernova, G. V., Kudryavtsev, A. A. (2005). Upravleniye riskami [Risk management]. Prospect. [in Russian].
4. Volosko, Ya. O. (2015). Administrative and legal regulation of labor migration in the minds of the transformation of the economy of Ukraine [Administrativno-pravove rehulyuvannya trudovoyi mihratsiyi v umovakh transformatsiyi ekonomiky Ukrainy]. Lviv. [in Ukrainian]
5. Sadova, U. (Ed.) (2011). Rehional'na mihratsiyina polityka ta mekhanizmy yiyi realizatsiyi [Regional migration policy and mechanisms for its implementation]. Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Retrieved from: <http://ird.gov.ua/irdp/p20110802f.pdf> [in Ukrainian].
6. Libanova E. (2019). Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 12(1), 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19.
7. Vollmer, B., & Malynovska, O. (2016). Ukrainian Migration Research Before and Since 1991. *Ukrainian Migration to the European Union*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_2.
8. Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 4 (42), 25-40. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025>.
9. Levytska, O., Mulska, O., Ivaniuk, U., Kunytska-Iliash, M., Vasylytsiv, T., & Lupak, R. (2020). Modelling the Conditions Affecting Population Migration Activity in the Eastern European Region: The Case of Ukraine. *TEM Journal*, 9(2), 507-514. DOI: 10.18421/TEM92-12.
10. Vasylytsiv, T., Lupak, R., & Kunytska-Iliash, M. (2019). Social security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal*, 5 (4), 50-58.
11. Kumar, R. R., Stauvermann, P. J., Kumar, N. N., & Shahzad, S. J. H. (2018). Revisiting the threshold effect of remittances on total factor productivity growth in South Asia: A study of Bangladesh and India. *Applied Economics*, 50, 2860-2877. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1412074>.
12. Donou-Adonsou, F., & Lim, S. (2015). An empirical analysis of remittance flows into West African Economic and Monetary Union: A panel time-series approach. *Applied Economics*, 48, 1-12. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1093080>.

13. Bettin, G., Presbitero, A. F., & Spatafora, K. (2014). Remittances and vulnerability in developing countries. In IMF Working Paper No. WP/14/13; International Monetary Fund: Washington, DC, USA.
14. Rodriguez, E. R., & Tiongson, E. R. (2001). Temporary migration overseas and household labor supply: Evidence from urban Philippines. *International Migration Review*, 35(3), 709-725. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2675840>.
15. Airola, J. (2007). The use of remittance income in Mexico. *International Migration Review*, 41(4), 850-859. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00111.x>.
16. Cox-Edwards, A., & Rodríguez-Oreggia, E. (2009). Remittances and labor force participation in Mexico: An analysis using propensity score matching. *World Development*, 37(5), 1004-1014.
17. Amuedo-Dorantes, C., & Pozo, S. (2004). Workers' remittances and the real exchange rate: A paradox of gifts. *World development*, 32(8), 1407-1417.
18. Levitt, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*, 32(4), 926. DOI:10.2307/2547666.

УДК 336

Анастасія Пінчук (Україна)

JEL classification: E210, D31, D63

Анастасія ПІНЧУК

старший фінансовий аналітик,

ТОВ «ЗМ Україна», Україна

E-mail: anastasiia.pinchuk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9220-4072

© Анастасія Пінчук, 2021

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «ДОБРОБУТ» ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО СКЛАДОВИХ

Отримано: 01.05.2021 р.

Прорецензовано: 12.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано та систематизовано наукові погляди економістів класичного та неокласичного періодів на визначення поняття добробуту та факторів, що на нього впливають, представників маржиналістського підходу та класиків сучасної економічної думки в питаннях добробуту населення. Наведено узагальнення поглядів науковців різних періодів на концепції визначення добробуту у різні часи, виокремлена зміна фокусу при дослідженні добробуту – від суспільного до індивідуального, яке змінювалося разом із еволюцією місця та ролі людини в економічній науці – від ресурсного матеріалу, суб'єкту постачання праці, до агента інноваційної думки та фактору змін. На основі проведеної систематизації матеріалів та узагальнень, побудовано авторську схему еволюції поняття добробуту у процесі розвитку економічної думки, у якій відображені основні періоди економічної думки від XVIII до XXI століття та їх найвідоміші представники, головні визначальні ідеї кожного періоду, що вплинули на специфіку розуміння добробуту кожного періоду. Розглянуто ряд сучасних підходів до визначення добробуту людей у різних країнах, зокрема представниками української економічної думки, особлива увага приділяється переходу від суто матеріальних факторів добробуту до соціально-екологічних та освітньо-медичних критеріїв розвитку суспільства. Підкреслено, що навіть на сучасному етапі дослідження перелік факторів добробуту людини є далеко невичерпним, оскільки часто не включає психологічно-емоційні та духовні аспекти «добробуття» людини. Розроблено та запропоновано авторський схематичний тривірневий підхід до найбільш актуального сучасного визначення складових добробуту людини, який включає: базовий, або матеріальний рівень добробуту, середній або психологічно-емоційний рівень, та вищий, або духовний рівень. Підкреслено, що задоволеність від безкорисних благодійних справ, або можливості реалізувати свої індивідуальні здібності може у рази перевищувати, кількісно та якісно, задоволення отримане від володіння або користування матеріальними благами за умови, що людина не знаходиться за межею бідності і не має інших серйозних загроз до свого існування.

Пінчук А. Еволюція поняття «добробут» та сучасні підходи до визначення його складових. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 44-54.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.044>

Ключові слова: фактори добробуту; економічний розвиток; рівень життя; якість життя; індекс людського розвитку; альтернативні показники добробуту.

Anastasiia Pinchuk (Ukraine)

UDC 336

JEL classification: E210, D31, D63

Anastasiia PINCHUK

Senior Finance Specialist,

LLC "3M Ukraine", Ukraine

E-mail: anastasiia.pinchuk@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-9220-4072

© Anastasiia Pinchuk, 2021

Received: 01.05.2021

Revised: 12.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

EVOLUTION OF “WELFARE” CONCEPT AND MODERN APPROACHES TO DETERMINATION OF IT’S COMPONENTS

ABSTRACT

The article analyzes and systematizes the scientific views of economists of the classical and neoclassical periods on the definition of welfare and the factors that affect it, the marginalist approach and the classics of modern economic thought in the welfare of the population. The generalization of views of scientists of different periods on the concept of determining welfare at different times, the change of focus in the study of welfare – from social to individual, which changed with the evolution of the place and role of man in economics - from resource material, the subject of labor supply, to agent of innovative thought and change factor. Based on the systematization of materials and generalizations, the author's scheme of evolution of the concept of well-being in the development of economic thought is constructed, which reflects the main periods of economic thought from XVIII to XXI century and the main defining ideas of each period, which influenced the specifics of understanding the well-being of each period. A number of modern approaches to determining the welfare of people in different countries, including representatives of Ukrainian economic thought, special attention is paid to the transition from purely material factors of welfare to socio-environmental and educational and medical criteria for society. It is emphasized that even at the present stage of the study the list of human well-being factors is far from exhaustive, as it often does not include psychological, emotional and spiritual aspects of human well-being. An author's schematic three-level approach to the most relevant modern definition of human well-being components has been developed and proposed, which includes: basic or material level of well-being, average or psychological-emotional level, and higher or spiritual level. It is emphasized that the satisfaction from useless charitable deeds, or the ability to realize their individual abilities can many times exceed, quantitatively and qualitatively, the satisfaction obtained from the possession or use of material goods, provided that the person is not below poverty and has no other serious threats to its existence.

Pinchuk, A. (2021). Evolution of “welfare” concept and modern approaches to determination of it’s components. *Economic analysis*, 31 (2), 44-54.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.044>

Keywords: welfare factors; economic development; level of living; quality of living; well-being index; alternative indexes of welfare.

Вступ

Маючи глибоке філософське підґрунтя, поняття «добробуту» було об'єктом дослідження багатьох вчених та мислителів від сивої давнини до сьогодення. В цілому, можна навіть сміливо зауважити, що більшість наукових досліджень в найрізноманітніших сферах науки мали та мають кінцеву мету – поліпшити життя людини різними способами. Заглиблюючись у сутність поняття «добробуту», спершу варто звернутися до етимології самого слова, яке у даному випадку є досить очевидним – «добробут» явно складається з двох слів «добро», чи скоріше «добре», і «бути» або «буття». Тобто іншими словами можна сказати, що вивчаючи добробут мислителі в усі часи досліджували шляхи, як людям «жити добре». Справедливо зауважити, і це підтвердять більшість психологів та соціологів, що цей предмет дослідження є по суті найглибшим та найважливішим питанням, що рано чи пізно ставить собі кожна людина, оскільки воно виражає екзистенціональні прагнення людини покращувати своє життя, створювати кращі умови життя для себе та своїх нащадків – і це прагнення природою закладено в людині. Тому можна з впевненістю стверджувати, що прагнення людини до пізнання складових свого добробуту, а також чинників, що його підвищують, була, є і, вочевидь, залишатиметься нагальною потребою людства в усі часи його існування. Для України, що прагне сьогодні розв'язати великий клубок соціально-економічних проблем [1-2] і вийти на траєкторію стійких темпів економічного зростання, завдання підвищення рівня та якості життя є одним із пріоритетних. Це підкреслює актуальність і практичну значущість дослідження змісту добробуту, що суттєво еволюціонувало з розвитком економічної думки, проте на сьогоднішній день ще немає єдиного усталеного підходу як до визначення факторів, так і системи показників, що відображають його сутність.

Мета статті

Ціла епоха економічних досліджень присвячена меті збільшити багатство людини, народу, націй. Багатство і зростання матеріальних благ, їх виробництво та споживання, довго були визначальними складовими поняття «добробуту». Проте з розвитком економіко-соціальних відносин в суспільстві та внаслідок еволюції ролі людини в ньому, змінювались також і підходи до визначення складових добробуту, і цей процес трансформації продовжується й досі. Тому метою даної роботи є виділення ключових етапів еволюції поняття «добробуту» в контексті розвитку економічної думки на основі систематизації історичного досвіду його

дослідження. У цьому контексті важливо підкреслити особливості сучасного підходу до визначення складових добробуту та запропонувати авторський підхід до визначення факторів, що впливають на добробут людей сьогодні та відповідають актуальним викликам сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Важливо виділити два окремих підходи до розгляду поняття добробуту, що тісно взаємопов'язані, проте мають характерні відмінності у напрямку свого дослідження та методологічному апараті – це добробут індивіда та добробут суспільства, або «суспільний добробут». Розвиток економічної думки подібно маятнику схилявся до першого або другого варіанту як домінуючого, в залежності від нагальних тенденцій та акцентів економічної науки. Наприклад, класики економічної думки (А. Сміт, К. Маркс, Д. Рікардо, Ф. Енгельс та ін.) використовували поняття «суспільного добробуту», яке має зростати від збільшення кількості благ внаслідок поділу праці та застосування машин у виробництві. Хоча, справедливіше було би сказати, що класики економічної думки не робили особливих акцентів на добробуті як такому, індивідуалізм взагалі не був популярним у ті часи і поняття «суспільного добробуту» з'являлось в їх працях майже випадково, як наслідок збільшення продуктивності праці, а отже обсягів виробництва, що неминуче, з їх точки зору, мало привести до підвищення суспільного добробуту. Представники неокласичного періоду (А. Маршал, А. Пігу, Ф. Еджуорт) не привнесли багато нового до поняття добробуту, вивчаючи це явище також як суто суспільне, проте розширили джерела багатства людини, включивши в нього сферу послуг, і що більш важливо – виокремили проблеми добробуту суспільства в окремий предмет дослідження. Адже саме з іменем англійського економіста неокласичного періоду А. Пігу пов'язують виникнення теорії добробуту, а також поняття «економічного добробуту» [3, с. 33-38]. Цікаво, що ще до неокласиків були роботи С. Сісмонді та І. Бентама, у яких вони повертали фокус дослідження на щастя окремої людини, на проблеми нерівномірного розподілу доходів, а також наголошували на тому, що держава має виконувати роль регулятора цих нерівномірностей, а збільшення кількості окремих щасливих людей призведе до збільшення загального добробуту населення. І хоча їх погляди не були популярними серед сучасників через помилкову тезу про те, що всі люди мають однакові функції корисності доходу, їх справедливо вважають першими передвісниками теорії добробуту [4, с. 2-3].

За маржиналістської доби в економіці рівень добробуту ототожнювався із рівнем задоволення потреб. Були зроблені перші спроби виміряти значення загальних корисностей через обчислення індивідуальних оцінок корисності благ. Так, К. Менгер ранжував блага на основі їх цінності та розробив таким чином шкалу корисності, на основі якої з'явилося поняття граничної корисності – тобто додаткової корисності, яку отримує споживач від споживання додаткової одиниці блага, при чому від збільшення кількості спожитого блага в певний відрізок часу, гранична корисність такого блага справедливо зменшується по мірі насиченості даним благом. Проте Вільфредо Парето відхилив принцип кількісної корисності та розробив власну концепцію максимізації добробуту через теорію такого оптимального розподілу ресурсів, в тому

числі товарів, при якому будь-який їх перерозподіл не призведе до збільшення корисності індивіда без зменшення корисності для інших індивідів. Надаючи визначального значення саме ефективному розподілу ресурсів на протипагу їх нескінченній максимізації, В. Парето вперше за багато років розвитку економічної думки зазначив, що джерелами добробуту суспільства не можна вважати виключно збагачення матеріальними благами, оскільки вагоме значення є можливість їх ефективного перерозподілу на засадах гуманності та високих морально-етичних цінностей. Тобто вперше в теорії добробуту набуває значення рівень людського розвитку суспільства, його моральні цінності, вага етичних та гуманістичних принципів [4, с. 3].

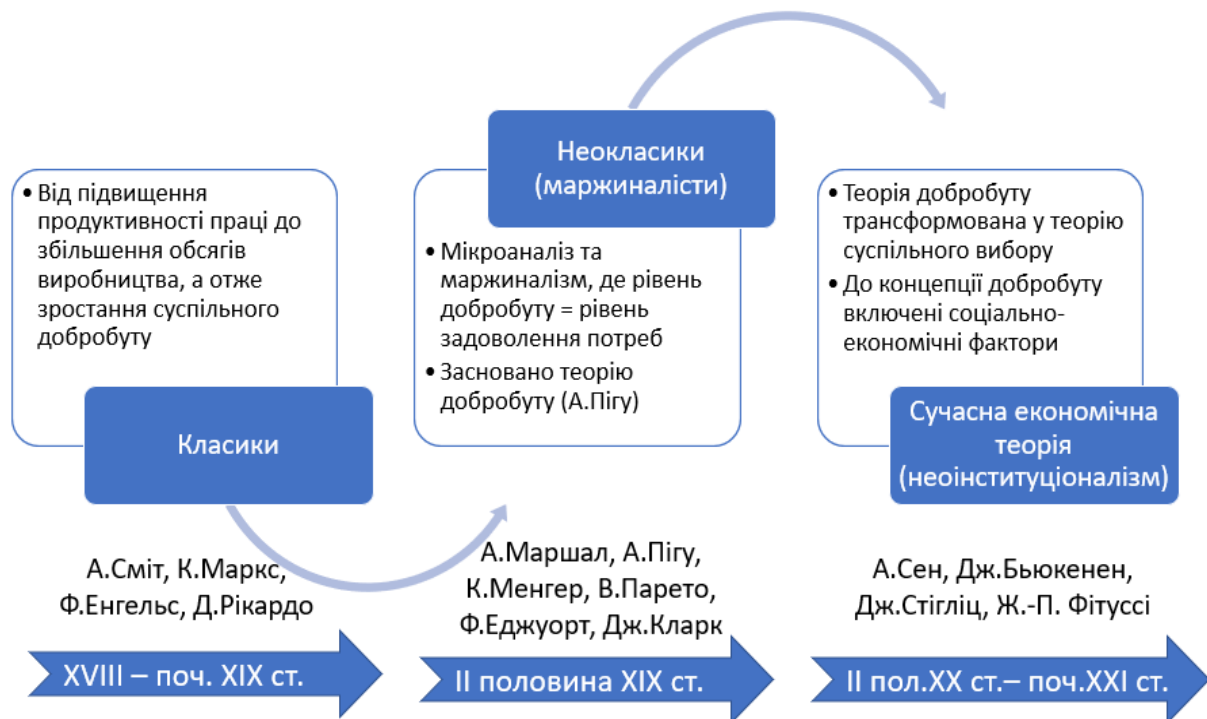

Рис. 1. Еволюція поняття добробуту з розвитком економічної думки

Джерело: розроблено автором.

Глибше цю тему у своїх працях розкрив Амартій Сен, який у своїх працях наголошує, що дослідження добробуту має вийти за рамки лише задоволення матеріальних потреб чи максимізації корисностей, і має узгоджуватися також із етичними принципами, поняттями свобод та прав людини у суспільстві. Амартій Сен вперше запропонував до суто економічних факторів добробуту додати також такі показники соціально-економічного розвитку, як рівень освіти, тривалості життя, якість та доступність послуг у сфері охорони здоров'я, стан екології, які в подальшому були

використані Організацією Об'єднаних націй при побудові Індексу людського розвитку. Таким чином, у другій половині XX ст. А. Сенем був здійснений реальний прорив в економічній думці, який трансформував теорію добробуту в теорію суспільного вибору, що пояснювала як інтереси однієї людини можуть бути враховані у суспільному інтересі, вираженому у національній стратегії [5, с. 4]. Теорія суспільного вибору набула широкої популярності у науковому світі, її продовжили активно розвивати інші економісти. Так, зокрема, Дж. Бьюкенен, використовуючи теорію ігор для

аналізу поведінки учасників соціальної взаємодії, вивчав шляхи обмеження державного регулювання та розглядаючи суспільний вибір, як політичний ринок, де конкуренція за голоси виборців призводить до збільшення втручання держави в економіку, дійшов висновку, що суспільний інтерес це утопія, і немає інших інтересів, ніж індивідуальних. Такий висновок знову повертає головну увагу дослідників добробуту до ролі людини, як головного суб'єкта економіки, який виступає сам «агентом змін», може не тільки споживати, але й створювати не тільки блага, але й цінності. Еволюція цієї думки сприяла тому, що до переліку матеріальних та нематеріальних

споживчих благ у другій половині ХХ ст., навіть в останній його чверті, додалися ще й блага духовні, які бажає споживати людина, а отже вони мають безперервно вироблятися на рівні з іншими матеріальними та нематеріальними благами [6, с. 2].

Підсумовуючи еволюцію предмету дослідження поняття «добробуту», варто виділити наступні рівні дослідження цього поняття: добробут людини, що визначає добробут населення та суспільства, які, в свою чергу, складають у своїй сукупності добробут людства в цілому. Тісний взаємозв'язок рівнів добробуту можна схематично відобразити на рис. 2:

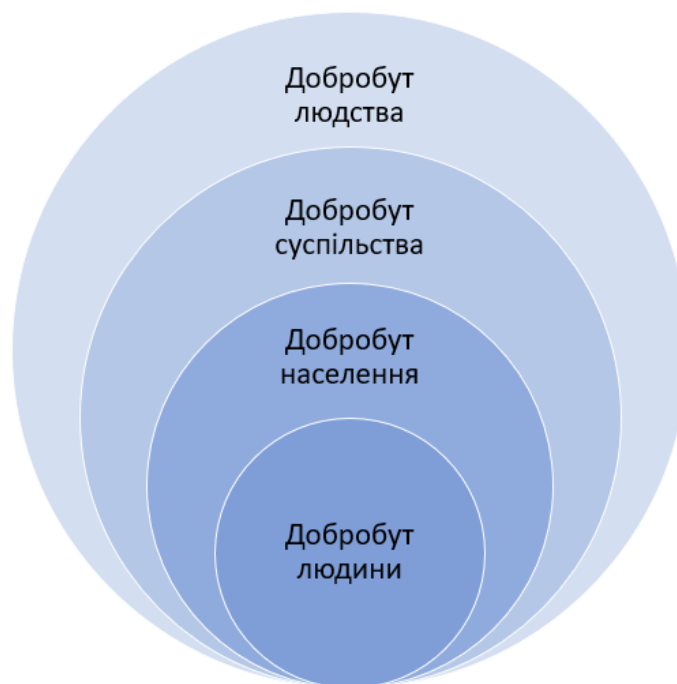

Рис. 2. Рівні дослідження поняття «добробут»

Джерело: розроблено автором.

Безперечним є факт, що достатнє матеріальне забезпечення є важливою складовою добробуту людини і суспільства в цілому – а у складні часи війн, голодомору чи інших кризових явищ, багато хто погодиться, що вони є ключовими, чи не єдиними факторами «доброго буття». Проте на сучасному етапі розвитку України, країн, що розвиваються, та розвинених країн, матеріальне благополуччя далеко не рівнозначне щасливому життю. Сучасні реалії багаті на приклади збільшення нервових захворювань у розвинених суспільствах, а психологічні дослідження в останнє десятиліття наголошують на підвищеному рівні стресу, що характерний для сучасного індустріального суспільства, основною причиною якого є прискорення темпів життя та підвищення

навантаження на психіку людини. Брак часу на родину, конфлікти та непорозуміння, хронічна перевтома і, як наслідок, нервові захворювання – ось досить розповсюджений психологічний портрет сучасної людини, яка при всьому цьому може мати цілком достатній, або й навіть високий рівень доходів. З цього можна зробити справедливий висновок, що комфортне матеріальне забезпечення людини є необхідною, проте все ще недостатньою передумовою її добробуту на сучасному етапі розвитку людини та суспільства. Так що ж потрібно людині для того, щоб жити добре? Питання досить філософське, проте варто в ньому розібратися.

Оскільки довгий час поняття добробуту було тісно пов'язано виключно з категорією

економічного зростання, то найбільш популярними показниками добробуту, які використовувались на початку ХХ ст., зокрема, всесвітньовідомим українським економістом, нобелівським лауреатом з економіки, який більшу частину життя жив та працював у США, Саймоном Кузнецем, були – національний дохід, валовий внутрішній продукт

країни у номінальному виразі та на душу населення [7, с. 149]. Згідно з динамікою показника ВВП на душу населення у доларах США, за паритетом купівельної спроможності долара США (табл. 1), добробут України залишається суттєво меншим, ніж у наших країн-сусідів.

Таблиця 1. ВВП на душу населення у доларах США, за паритетом купівельної спроможності долара США

Роки \ Країни	Україна	Польща	Словачія	Угорщина	Туреччина	Румунія	Росія	Грузія	Казахстан
2010	11 778	23 996	25 418	24 428	20 028	20 303	24 035	9 737	20 751
2011	12 467	25 124	26 108	24 971	21 932	20 792	25 049	10 541	21 970
2012	12 527	25 457	26 558	24 754	22 610	21 311	26 013	11 296	22 703
2013	12 553	25 759	26 706	25 284	24 117	22 197	26 413	11 740	23 721
2014	12 409	26 650	27 385	26 425	24 881	23 084	26 137	12 255	24 356
2015	11 237	27 797	28 676	27 499	25 959	23 878	25 566	12 605	24 290
2016	11 535	28 683	29 250	28 171	26 387	25 145	25 569	12 964	24 211
2017	11 871	30 065	30 093	29 465	27 919	27 144	26 006	13 590	24 863
2018	12 338	31 674	31 184	31 097	28 320	28 526	26 668	14 257	25 544
2019	12 810	33 121	31 864	32 536	28 199	29 873	27 044	14 993	26 352

Джерело: [8].

Проте трохи менше, ніж через сто років, а саме у 2010 році, інші відомі науковці в галузі економіки, Амартьї Сен та нобелівські лауреати з економіки Дж. Стігліц та Ж.-П. Фітуссі, опублікували результати своїх досліджень, за якими «..ВВП є показником, який вимірює виключно ринкове виробництво, тому аж ніяк не може використовуватись, як індикатор суспільного добробуту.» [9, с. 71]. Тому сучасні дослідники добробуту активно розробляють альтернативні підходи до визначення

складових цього важливого поняття на протипагу традиційним кількісним показникам обсягів національного виробництва. Серед таких альтернатив найчастіше звучать рівень та якість, спосіб та умови життя людини, якість розвитку або індекс людського розвитку, індекс щастя та багато інших. Наочне порівняння тенденцій альтернативних показників, що сучасні економісти все частіше використовують для визначення добробуту відображено на рис. 3.

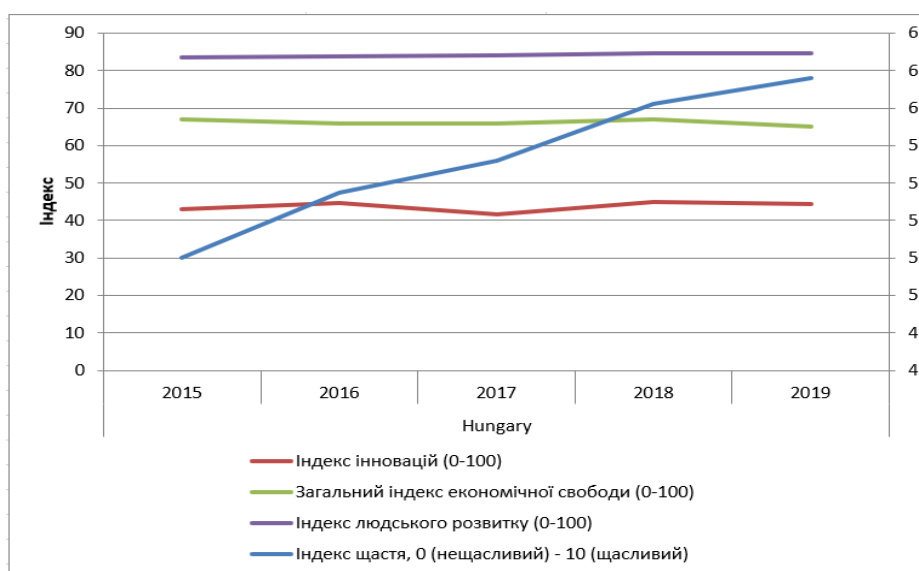

Рис. 3. Тенденції індексів людського розвитку, економічної свободи, інновацій та щастя в Україні у 2015-2019 рр.

Джерело: [8].

Альтернативні показники добробуту почали активно розробляти у різних розвинених країнах світу у другій половині ХХ ст. Одним з найвідоміших є показник чистого економічного добробуту, розроблений у США у 1972 р. вченими Джеймсом Тобіном та Вільямом Нордгаузом, та удосконалений Полом Самуельсоном. Цей показник не є самостійним, а застосовується як теоретичне доповнення до валового внутрішнього продукту, метою якого є врахування у грошовому вираженні ВВП екологічних ефектів, позаринкової та тіньової діяльності, вільного часу та відпочинку людини, а також наслідків монополії та урбанізації. Чистий економічний добробут у 1973 році був удосконалений до збалансованого показника економічного добробуту, який крім всього вище переліченого враховував також відновлювальний та невідновлювальний капітал (земля, ліси тощо) і зміни у загальному багатстві нації. Ці показники на сьогодні є одними з найпопулярніших визначників альтернативного розуміння добробуту у широкому його значенні, однак основним недоліком яких є складність методики їх розрахунку у зв'язку із потребою вартісних оцінок їх складових. На основі показників економічного добробуту Тобіна та Нордхауза у 1989 році у США був розроблений індекс стійкого економічного добробуту (ISEW, Index of Sustainable Economic Welfare), що став основним показником сталого розвитку суспільства, яке передбачає збільшення добробуту поточного покоління без збитків для добробуту майбутніх поколінь. Цей ISEW індекс використовувався у подальшому у Швеції, Бельгії та інших розвинених країнах світу. На відміну від попередніх показників, індекс стійкого економічного добробуту не враховує вартісну оцінку складової відпочинку через складність її оцінювання, а також він не співвідноситься безпосередньо до ВВП, а визначається як сума витрат споживачів, скоригованих на нерівність розподілу доходів, суспільних видатків, крім видатків на охорону та протидію соціологічній деградації, зростання капіталу, чистої зміни зовнішньо-економічного балансу та вартості взаємних послуг в домашніх господарствах за вирахуванням приватних видатків на захист та девальвації природничого капіталу [10, с. 3-5].

У Японії економічний добробут нації визначають через чистий національний прибуток, для розрахунку якого сумуються шість *стимуляторів* економічного добробуту, таких як: державне та особисте споживання, послуги державного та споживчого капіталу, вільний час та неринкова діяльність; від суми яких потім віднімається сума наступних трьох *дестимуляторів* добробуту: природоохоронні витрати, збитки від забруднення середовища та від урбанізації. У Греції у 1981 році

був розроблений показник економічної перспективи добробуту, що базується на особистому споживанні за винятком витрат на рекламу та природні ресурси, подолання екологічних проблем та проблем зі здоров'ям, особистих витрат на освіту; показник включає державні витрати на освіту, здоров'я та екологію, домашні послуги, вільний час та послуги державного капіталу.

З метою знайти кращу альтернативу показника економічному добробуту група вчених на базі міжнародної організації "New Economics Foundation" («Нова Економічна Фундація») у 2005-2006 році розробили національні рахунки добробуту та міжнародний індекс щастя, що за своєю суттю значно відрізняються від усіх попередніх показників добробуту. Так, наприклад, національні рахунки добробуту складаються з таких компонентів, як: особистий добробут, що включає емоційну рівновагу та задоволеність життям, соціальний добробут, що передбачає дружні та родинні відносини, довіру до них, а також задоволеність роботою. А міжнародний індекс щастя базується на суб'єктивних оцінках людей різних країн задоволеності своїм життям, скоригованих на очікувану тривалість життя у цих країнах та на так званій «екологічних слід» людини, що відображає вплив людини на середовище її проживання [10, с. 4-7].

За останні двадцять років у працях українських дослідників добробуту також чітко прослідковується розширення факторів добробуту від матеріальних до освітньо-демографічних, екологічних, медичних. Так, базовими критеріями для оцінки якості життя людини за методологією Чечеля О. М. є рівень та умови життя, що виражені через кількісні та порівняльні показники матеріальної (рівень життя) та соціальної (умови життя) забезпеченості населення через такі показники як: доходи населення, соціальне забезпечення, доступність медичних послуг, а також рівень освіти та демографічної ситуації, стану екології та інфраструктури, санітарних умов та психологічного стану людини [6, с. 2-3]. Глубіш Л. Я. у своїй статті, наголошуючи на підвищеному пріоритеті системи етичних цінностей для покращення економічної системи, включає духовні чинники у складові добробуту людини, такі як відпочинок, культурний та професійний розвиток, стан навколишнього середовища [4, с. 4]. Ці теоретичні узагальнення змін у концепції добробуту є вкрай актуальними та сучасними і мають бути додані у більш конкретні визначники поняття «добробут» та доповнені відповідними критеріями оцінки цих факторів або їх впливу на добробут. До такого висновку дійшов львівський професор Приймак В. І., який оцінював

економічний добробут домогосподарств на основі теорії нечітких множин з використанням ВВП на душу населення [11, с. 157].

У кінці ХХ століття для оцінки якості життя людини міжнародні економічні організації використовують власні показники та методики їх розрахунку. З 1993 року ООН активно використовує показник індексу людського розвитку, який вперше був розроблений пакистанським економістом Махбубом ель Хаком у 1990 році для оцінки розвитку людського потенціалу. Індекс людського розвитку, або індекс гуманітарного розвитку, будується на основі середнього арифметичного таких показників, як: очікувана тривалість життя, писемність та рівень освіти, а також ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності [12]. Подібні критерії, розраховані за власною методологією, використовує Світовий банк для розрахунку свого Індексу людського капіталу, який оцінює якість людського капіталу, якого може досягти новонароджена дитина при досягненні 18-річного віку, враховуючи ймовірність досягнення такого віку, рівень та якість освіти, а також стан сфери охорони здоров'я. Для розрахунку індексу людського капіталу Світовий банк використовує такі показники: ймовірність дожиття новонародженої дитини до 5-річного віку, кількість років шкільної та вищої освіти, середній рівень оцінок студентів за

результатами спеціальних тестових програм, доля 15-річного населення, що в середньому доживає до 60-річного віку та доля здорових дітей у віці до 5 років [13, с. 3-4]. Таким чином індекс людського розвитку, як і індекс людського капіталу, можна віднести до базових критеріїв необхідних для добробуту населення, які відображають ймовірність людини дожити до дорослого віку здоровим та отримати базовий рівень освіти. Очевидно, що чим вищим є цей базовий показник, тим більше у людини цього регіону шансів перейти до задоволення наступних рівнів своїх потреб, більш соціальних, чи навіть духовних, що йдуть після забезпечення достатнього матеріально-освітнього рівня життя для своєї родини.

Враховуючи результати попередніх досліджень В. Парето, А. Сена, Дж. Стігліца, Ж.-П. Фітуссі, М. Хака, Приймака В. І. та інших про те, що на добробут людей впливають не тільки матеріальні чинники, слід виокремити сучасні складові, які мають, на наш погляд, суттєвий вплив на загальний рівень задоволеності людини своїм життям. Ці визначальні складові добробуту, у свою чергу, умовно формують рівні: базовий, або матеріальний, середній, професійно-емоційний, та вищий, або духовний. Більшість складових тісно взаємопов'язані, як це схематично зображено на рис. 4.

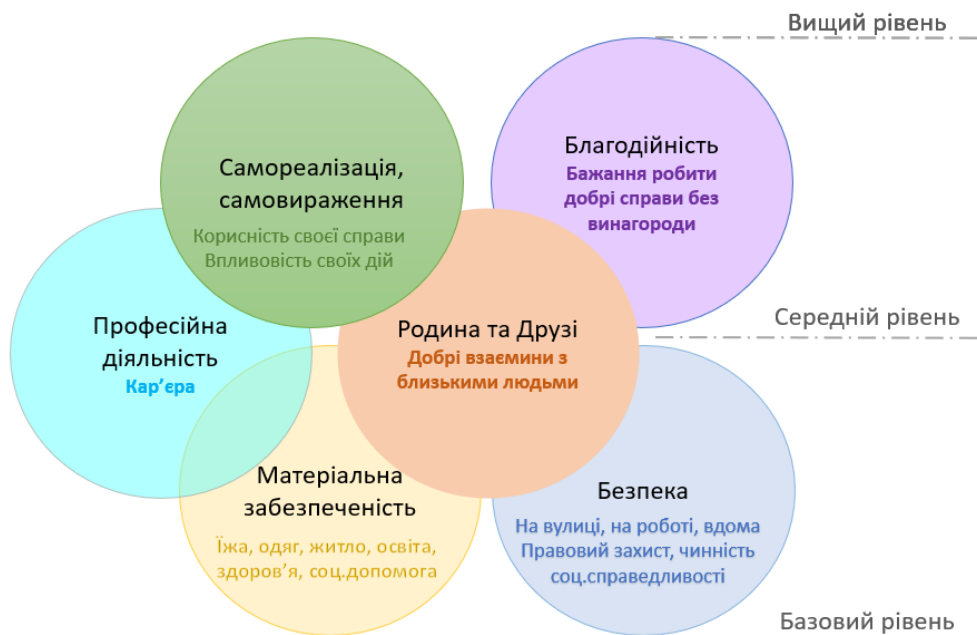

Рис. 4. Складові, що формують рівень добробуту

Джерело: розроблено автором.

Базовий рівень життя людини складається із матеріальної складової та відчуття безпеки. Матеріальна складова передбачає забезпечення

людини достатнім базовим рівнем матеріального комфорту для її життєдіяльності – житлом, їжею та необхідним одягом для всієї родини, а також

освітніми та медичними умовами. Кількісними показниками, що характеризують рівень матеріальної забезпеченості населення можуть бути: частка вартості споживчого кошика в структурі доходів родини; частка населення країни, що знаходиться за межею бідності та рівень соціальних виплат таким незахищеним верствам населення по відношенню до прожиткового мінімуму в суспільстві, а також рівень державної заборгованості по таким виплатам; рівень забезпеченості власним житлом серед населення країни; доступність орендованого житла середнім верствам населення, наприклад, через співвідношення середньої вартості оренди житла до рівня доходів родини; ступінь фінансової інклюзії у країні. При оцінці матеріальної складової добробуту важливо пам'ятати, що вона не є його визначальним показником, на цьому етапі оцінки лише визначається чи задовільняються базові фізіологічні потреби людини, чи вона не знаходиться за межею бідності. Адже, вищий показник матеріальної забезпеченості не веде до все більшої задоволеності життя до безкінечності. Ця залежність зберігається тільки до етапу досягнення певного «базового» рівня фізичного комфорту людини, який включає забезпеченість їжею, одягом, житлом, базовою освітою та медичними послугами. Для оцінки освітнього рівня країни та стану її медичної сфери доцільним буде використовувати інтегральний показник індексу людського капіталу, розроблений та обчислений для більшості країн світу Світовим банком, який відображає ймовірність людини дожити до дорослого віку здоровим та отримати базовий рівень освіти.

Другою важливою складовою добробуту, що входить до базового рівня добробуту населення, про яку тим не менше рідко говорять в контексті добробуту, є рівень безпеки людей у країні, те, наскільки захищеною почуває себе людина у різних сферах свого життя – на вулиці, вдома, на роботі, а також в бізнесі та освітніх установах. Для визначення цієї складової можна скористатися низкою таких показників, які характеризують соціальний та інституціональний розвиток: рівень кримінальної злочинності в країні, прозорість ведення бізнесу, ймовірність рейдерського нападу на приватний бізнес, рівень домашнього насильства, справедливість судової системи, дотримання трудового законодавства. Справедливо зауважити, що для оцінки таких показників досить важко застосувати кількісний підхід, більшість категорій можуть бути виражені переважно за допомогою інтегральних індексних показників. Також під час інтерпретації багатьох з наведених показників важливо враховувати таку методологічну складність: відсутність зафіксованих

актів деяких порушень насправді не означає, що їх немає у суспільстві, а навпроти, може означати, що ці порушення є настільки розповсюдженими, що сприймаються суспільством як норма життя, тому у людей немає звички повідомляти про такі порушення, шукати правового захисту. Це може стосуватися як домашнього насильства, так і дотримання трудового законодавства, або рейдерських нападів.

Наступний середній рівень «доброго буття» людини полягає у її психо-емоційному та професійному благополуччі. Тут варто зробити важливу ремарку, що реалізація у цій сфері сильно залежить від успіхів у попередніх двох. Адже важко уявити собі щасливу психологічно стабільну людину, що планує перспективи свого професійного розвитку і водночас страждає від злиднів, бореться із важкою хворобою чи якій стабільно загрожує небезпека на вулиці чи вдома. Тому перші два рівні і формують так званий «базовий» рівень добробуту людини, який є необхідною, першочерговою умовою для формування свого добробуту в наступних сферах свого життя, середнього та вищого рівнів – такий тісний взаємозв'язок відображено на Рис.4 великими секторами перетину середніх кіл із базовими.

Емоційна складова добробуту людини передбачає наявність теплих людських взаємозв'язків з іншими людьми ближнього кола, у родині та з близькими друзями, а також стабільний психологічний стан людини. Окрім забезпеченості родини комфортним рівнем матеріального достатку, доступності освіти та медицини, що наявні також у матеріальному колі базового рівня добробуту, до факторів, що впливають на емоційний рівень добробуту, можна віднести: здоровий баланс між роботою та приватним життям, наявність достатнього вільного часу для дозвілля, рівень задоволеності своєю роботою, здорова атмосфера у родині або родинний затишок. В свою чергу, успішна реалізація у професійній складовій добробуту включає в себе поняття професійного росту, задоволеність робочою атмосферою, комфортні умови праці, відповідність винагороди обсягам затрачених зусиль. Як бачимо, категорії середнього рівня добробуту ще далі виходять за межі вимірювальних показників, бо носять всі більше суб'єктивний психологічний характер.

Вищий рівень складових добробуту людини здебільшого набуває актуальності при умові, що у попередніх категоріях людина відчуває достатній рівень задоволеності. Інакше кажучи, коли людина впевнена у тому, що базові матеріально-освітні потреби її родини задоволені, робочі умови та результати є достатніми, в цілому усі в родині

почувати себе у безпеці та мають переважно теплі стосунки між собою – тоді ймовірно вона може відчувати потребу у таких аспектах свого життя, як самореалізація та самовираження. Самореалізація може відображатися у відчутті корисності своєї праці, свого внеску у спільну справу, можливості реалізації свого задуму, проекту чи ідеї, а також відчуття впливовості своїх дій через реалізацію виборчого права, можливість участі у місцевому самоврядуванні, або у громадських протестах, які можуть мати вплив на державні рішення тощо. Тут має місце певний перетин із аспектами кола безпеки у таких питаннях, як рівень державної корумпованості, реалізації прав та свобод громадян, справедливості судової системи. Можливість вільного самовираження потребує високого рівня толерантності у суспільстві до маргінальних культурних, естетичних, релігійних та інших проявів людини. Аспекти самовираження і самореалізації у певній мірі доступні людині і на попередніх рівнях свого добробуту, наприклад, при виборі професії (реалізація) або просто під час щоденного створення свого зовнішнього образу (самовираження). Проте у повсякденному вираженні ці обидва аспекти носять більш поверхневий характер, на вищому ж рівні мова йде про поглиблений фокус на цих аспектах, що мотивують людину у її діяльності, наприклад: участь у громадських акціях, або вираження своїх ідей або думок суспільству через творчість.

Окремим колом вищого рівня добробуту людини варто виділити «Бажання робити добрі справи без винагороди», або благодійність, яка також може зв'язатися у людини, як правило, за умови повного задоволення на всіх інших рівнях свого «доброго буття». Справедливо кажуть, «альтруїзм – вища ступінь егоїзму», адже важко знайти, що більше може порадувати людину, аніж допомога іншій людині, за умови, що така допомога є щирим бажанням самої людини, а не проявом почуття обов'язку чи провини. Насправді, задоволення від добрих справ доступне майже в усіх сферах життя людини, проте очевидно, що вірогідність відчувати таке бажання суттєво зменшується, коли весь фокус уваги спрямований на розв'язання особистих матеріальних чи емоційних проблем. Серед факторів, що можуть сприяти проявам альтруїзму в суспільстві є активна соціальна позиція громадян, популярність соціальних та екологічних проєктів, а також високий рівень реалізації прав та свобод людини у такому суспільстві.

Справедливо зауважити, що категорії вищого рівня добробуту людини, таких як прагнення до самореалізації та добрих справ, актуальні не для всіх людей серед тих, що ефективно задовільняють свій базовий та середній рівень. Часто після

досягнення певного достатнього матеріального та емоційного рівня зустрічається прагнення людини до нарощування матеріальної складової. Проте багато соціально-психологічних досліджень доводять, що задоволення від збільшення матеріального достатку носить короткостроковий ефект, від чого людина з часом потрапляє у замкнуте коло зацикленості на все більшому багатстві, яке приносить усе меншу втіху, підтверджуючи таким чином закон спадаючої граничної корисності. На противагу цьому замкнутому колу, задоволення у вищих категоріях добробуту, що описані вище, приносить будь-якій людині не з чим незрівняне відчуття власної значущості, корисності, необхідності, важливості свого існування та потрібності іншим людям – які разом чи окремо приносять людині у рази більше щастя, аніж будь-які матеріальні надбання, звичайно ж за умови, що людина не знаходиться за межею бідності і не має інших серйозних загроз до свого існування.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Позитивним надбанням сучасної економічної думки є надання людині домінуючого значення в економічних відносинах, визнання того важливого факту, що людина є не тільки споживачем, з одного боку, та виробничим ресурсом, з іншого, але і єдиним джерелом інноваційної думки, а отже технологічного прогресу, і визначальним фактором морально-етичних засад суспільства, від яких залежить комфорт та ефективність взаємодії членів суспільства, а отже і рівень життя в ньому. Всі ці зрушення доводять, що не людина існує для розвитку економіки, а навпаки – економіка має сприяти розвитку людини. Таким чином, предмет дослідження добробуту пройшов свій еволюційний шлях від добробуту окремої людини та її корисності, до суспільного добробуту та добробуту людства в цілому, які тепер можна справедливо вважати взаємодоповнюючими, що складають одне ціле та можуть бути виражені через один одного. Сучасне дослідження добробуту має базуватися на багатомірному підході до цього комплексного поняття. Важливо усвідомити, що поняття «доброго життя» людини виходить далеко за межі її матеріального забезпечення, який справедливо складає його базовий рівень, проте має також середній рівень, що включає психологічно-емоційну та професійну складову, а також вищу або духовну компоненту. І хоча більшість категорій середнього та вищого рівнів добробуту носять індивідуально-суб'єктивний чи соціальний характер, що виносить можливості вимірювання таких показників за межі економічного дослідження, – варто пам'ятати, що ці категорії мають суттєвий вплив на відчуття

добробуту у сучасних реаліях. Подальші дослідження та обґрунтування отриманих результатів будуть враховувати той факт, що базові категорії добробуту складають меншу частину факторів, що впливають на комплексне відчуття людини, що їй «жити добре», і вагоме місце серед цих факторів займають ті інтегральні показники, що відображають психологічно-емоційну стабільність

та безпеку в суспільстві, продуктивність освіти, рівень свобод та виборчої волі, ступінь корумпованості та прозорості ведення бізнесу, самооцінка свого добробуту, рівень та прогресивність інновацій, стан екологічного середовища та сфери охорони здоров'я, а також тривалість життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Потенціал ендегенного зростання економіки України. / за ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченко; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. К., 2010. 436 с.
2. Шумська С. С. Інфляція чи ревальвація: яке з двох лих менше? (емпіричний аналіз впливу на економіку). *Економіка і прогнозування*. 2005. № 3. С. 127–146. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_05_3_12_7_uk.pdf.
3. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. Т. 1 / Пер. с англ. Москва: Прогресс, 1985.
4. Глубіш Л. Я. Еволюція наукових поглядів на зміст теорії добробуту та її специфіка на сучасному етапі соціально-економічних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.
5. Борщенко Т. І. Роль Амартія Сена в розвитку теорії суспільного добробуту. *Економічна теорія та історія економічної думки*.
6. Чечель О. М. Базові критерії добробуту населення. *Механізми державного управління*.
7. Горкіна Л. П., Довбенко М. В. Теорія економічного зростання: нобелівський аспект. *Історія економічної думки*. 2005. С. 147–157.
8. База даних економічних показників країн світу. URL: <https://www.theglobaleconomy.com>.
9. Stiglitz J. E., Sen A., & Fitoussi J. P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. *СМЕРСП*. 2009. September, 14. 292 p.
10. Гузь М. М. Аналіз показників економічного та суспільного добробуту населення. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*: зб. наук. пр. Вип. 36. 2012. С. 66-75.
11. Приймак В. І. Нечітке оцінювання рівня економічного добробуту домогосподарств. *Економіка: реалії часу*. 2011. С. 149-158.
12. Майер В. Ф. Доходы населения и рост благосостояния народа. Москва: Мысль, 1968. 644 с.
13. The Human Capital Project. World Bank Group. 2019.

REFERENCES

1. Skripnichenko, M. I. (2010). The potential for endogenous growth of Ukraine's economy. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Shumskaya, S. S. (2005). Inflation or revaluation: which of the two disasters is less? (empirical analysis of the impact on the economy). *Economics and forecasting*, 3, 127–146. Retrieved from: http://eip.org.ua/docs/EP_05_3_12_7_uk.pdf. [in Ukrainian].
3. Pigou, A. (1985). *Economic theory of welfare*. Moscow: Progress. [in Ukrainian].
4. Glubish, L. Ya. (n.d.). Evolution of scientific views on the content of the theory of welfare and its specifics at the present stage of socio-economic relations. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. [in Ukrainian].
5. Borshchenko, T. I. (n.d.). The role of Amarty Sen in the development of the theory of social welfare. *Economic theory and history of economic thought*. [in Ukrainian].
6. Chechel, O. M. (n.d.). Basic criteria for the welfare of the population. *Mechanisms of public administration*. [in Ukrainian].
7. Gorkina, L. P., Dovbenko, M. V. (2005). Theory of economic growth: the Nobel aspect. *History of economic thought*, 147-157. [in Ukrainian].
8. Database of economic indicators of the world. (n.d.). Retrieved from: <https://www.theglobaleconomy.com>. [in Ukrainian].
9. Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. *СМЕРСП*, 14.
10. Guz, M. M. (2012). Analysis of indicators of economic and social welfare. *Problems and prospects of development of the banking system of Ukraine*, 36, 66-75. [in Ukrainian].
11. Priymak, V. I. (2011). Fuzzy assessment of the level of economic well-being of households. *Economics: the realities of time*, 149-158. [in Ukrainian].
12. Mayer, V. F. (1968). *Incomes and growth of welfare of the people*. Moscow: Mysl. [in Russian].
13. The Human Capital Project. (2019). World Bank Group. 2019.

УДК 519.8:378

JEL classification: G23, C23, C32

Світлана ПЛАСКОНЬ

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет,
Україна

E-mail: plasksvit@gmail.com

http://orcid.org/0000-0001-9013-4579

https://publons.com/researcher/2112438/svitla-na-a-plaskon/

Галина СЕНІВ

викладач,
кафедра прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет,
Україна

E-mail: senivhv@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-8007-6659

https://publons.com/researcher/2113145/halyn-a-v-seniv/

Руслана РУСЬКА

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет,
Україна

E-mail: R_ruslana@ukr.net

http://orcid.org/0000-0002-1854-9734

ResearcherID: G-6222-2017

Іван НОВОСАД

кандидат технічних наук, доцент,
кафедра прикладної математики,
Західноукраїнський національний університет,
Україна

http://orcid.org/0000-0001-5744-6095

https://publons.com/researcher/3858685/ivan-novosad/

© Світлана Пласкось, Галина Сенів,
Руслана Руська, Іван Новосад, 2021

Отримано: 02.04.2021 р.

Прорецензовано: 15.04.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Світлана Пласкось (Україна)

Галина Сенів (Україна)

Руслана Руська (Україна)

Іван Новосад (Україна)

МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ДИНАМІКИ ПОКАЗНИКІВ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. У статті досліджено тенденції рівнів середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, які є надзвичайно важливим для аналізу достатку та благополуччя населення України. Побудовані часові тренди цих показників та встановлені закономірності їх зміни протягом 1996-2020 років. Обчислено та досліджено індекс Кейтца. Проаналізовано та встановлено залежності середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму від валового внутрішнього продукту. Досліджено значення величин взаємної кореляційної функції.

Мета. Метою даної статті є математико-статистичний аналіз динаміки показників заробітної плати і прожиткового мінімуму в Україні та факторів, що впливають на них. Поставлено завдання дослідження впливу валового внутрішнього продукту на середню зарплату, мінімальну зарплату, прожитковий мінімум та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між ними з використанням математико-статистичних та економетричних моделей з метою їх подальшого прогнозування та вироблення рекомендацій щодо соціальних показників рівня життя населення.

Метод. У статті використано математико-статистичні методи та регресійно-кореляційний аналіз, як основні методи наукових досліджень; теорію часових рядів; прийоми математичного моделювання.

Результати. Аналізуючи статистичні дані показників середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та валового внутрішнього продукту в Україні за 1996-2020 роки, досліджено їх динаміку. Побудовано трендові моделі рівнів заробітної плати та прожиткового мінімуму. Відмічено загальну тенденцію їх зростання. Акцентовано на необхідності використання математичного моделювання для дослідження соціально-економічних показників рівня життя населення. Обчислено та проаналізовано індекс Кейтца, що відображає боротьбу з бідністю. Відмічено, що на протязі 1996-2009 років прожитковий мінімум перевищував мінімальну зарплату. У 2010-2011 рр. значення мінімальної зарплати дещо перевищували прожитковий мінімум; і на протязі подальших років спостерігались незначні коливання, аж поки у 2017 р. мінімальна зарплата не була збільшена у два рази. Ця позитивна тенденція спостерігається також на протязі останніх років. Представлено економетричні моделі залежності середньої і мінімальної зарплат від валового внутрішнього продукту. Побудовано кореляційно-регресійну залежність прожиткового мінімуму від валового внутрішнього продукту. Показано, що ріст валового внутрішнього продукту супроводжується зростанням соціальних показників рівня життя населення України. Обчислено та досліджено значення величин взаємної кореляційної функції між валовим внутрішнім продуктом та рівнями зарплат і прожиткового мінімуму відповідно.

Пласкось С., Сенів Г., Руська Р., Новосад І. Математико-статистичні аспекти аналізу динаміки показників заробітної плати в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 55-61.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.055>

Ключові слова: мінімальна зарплата; середня зарплата; прожитковий мінімум; валовий внутрішній продукт; економетрична модель; індекс Кейтца.

UDC 519.8:378

JEL classification: G23, C23, C32

Svitlana PLASKON

*PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer,
Department of Applied Mathematics,
West Ukrainian National University, Ukraine
E-mail: plaskvit@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-9013-4579
https://publons.com/researcher/2112438/svitlana-a-plaskon/*

Halina SENIV

*Teacher,
Department of Applied Mathematics,
West Ukrainian National University, Ukraine
E-mail: senivhv@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-8007-6659
https://publons.com/researcher/2113145/halina-v-seniv/*

Ruslana RUSKA

*PhD in Economics,
Associate Professor,
Lecturer,
Department of Applied Mathematics,
West Ukrainian National University, Ukraine
E-mail: R_ruslana@ukr.net
http://orcid.org/0000-0002-1854-9734
ResearcherID: G-6222-2017*

Ivan NOVOSAD

*PhD in Technical Sciences,
Associate Professor,
Lecturer,
Department of Applied Mathematics,
West Ukrainian National University, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-5744-6095
https://publons.com/researcher/3858685/ivan-novosad/*

© Svitlana Plaskon, Halina Seniv,
Ruslana Ruska, Ivan Novosad, 2021

Received: 02.04.2021
Revised: 15.04.2021
Accepted: 26.05.2021
Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Svitlana Plaskon (Ukraine)
Halina Seniv (Ukraine)
Ruslana Ruska (Ukraine)
Ivan Novosad (Ukraine)

MATHEMATICAL AND STATISTICAL ASPECTS OF ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF UKRAINE'S WAGE INDICATORS

ABSTRACT

Introduction. The article examines the trends in the levels of average wages, minimum wages and subsistence minimum, which are extremely important for the analysis of wealth and well-being of the population of Ukraine. The time trends of these indicators are constructed and the regularities of their change during 1996-2020 are established. The Keitz index is calculated and investigated. The dependences of the average wage, the minimum wage and the subsistence level on the gross domestic product are analyzed and established. The values of the values of the mutual correlation function are investigated.

Purpose. The purpose of this article is a mathematical and statistical analysis of the dynamics of wages and living wage in Ukraine and the factors influencing them. The task is to study the impact of gross domestic product on the average wage, minimum wage, subsistence level and establish a causal relationship between them using mathematical, statistical and econometric models in order to further predict them and make recommendations on social indicators of living standards.

Method. The article uses mathematical and statistical methods and regression-correlation analysis as the main methods of scientific research; time series theory; methods of mathematical modeling.

Results. Analyzing the statistical data of indicators of average wages, minimum wages, subsistence level and gross domestic product in Ukraine for 1996-2020, their dynamics is studied. Trend models of wage levels and subsistence level have been built. The general tendency of their growth is noted. Emphasis is placed on the need to use mathematical modeling to study socio-economic indicators of living standards. The Keitz index, which reflects the fight against poverty, is calculated and analyzed. It is noted that during 1996-2009 the subsistence level exceeded the minimum wage. In 2010-2011, the values of the minimum wage slightly exceeded the subsistence level; and in subsequent years, small amounts were observed, until 2017 the minimum wage was not doubled. This positive trend has also been observed in recent years. Econometric models of dependence of average and minimum wage on gross domestic product are presented. The correlation-regression dependence of the subsistence minimum on the gross domestic product is constructed. It is shown that the growth of gross domestic product is accompanied by an increase in social indicators of living standards of the population of Ukraine. The values of the values of the mutual correlation function between the gross domestic product and the levels of wages and subsistence, respectively, are calculated and investigated.

Plaskon, S., Seniv, H., Ruska, R., & Novosad, I. (2021). Mathematical and statistical aspects of analysis of the dynamics of Ukraine's wage indicators. *Economic analysis*, 31 (2), 55-61.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.055>

Keywords: minimum wage; average salary; subsistence level; gross domestic product; econometric model; Keitz index.

Вступ

Як зазначено в указі Президента України «Про цілі сталого розвитку України до 2030 року», одними з основних завдань є «подолання бідності», «сприяння благополуччю для всіх» [1]. Тому одна з основних функцій держави – забезпечення соціальних гарантій, тобто забезпечення хоча би мінімальних потреб громадян для проживання. Рівень мінімальної заробітної плати, що має бути вищим прожиткового мінімуму, значення середньої заробітної плати є одними із основних чинників соціально-економічного рівня життя людини та країни в цілому. Але це неможливо забезпечити без зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) і відповідно підвищення національного доходу. Тільки при таких умовах можна здійснювати необхідні інвестиції у соціальний, людський та фізичний капітал, реалізовувати відповідні заходи з метою підвищення життєвих стандартів. У зв'язку з цим постає проблема дослідження взаємозв'язків між валовим внутрішнім продуктом, що є макроіндикатором зростання економіки, та показниками якості життя населення.

Дослідження проблем рівня життя населення в Україні набуває дедалі більшого значення з погляду створення ефективно діючої соціальної політики. Так як негативні соціальні процеси можуть стати перешкодою економічному зростанню та стабільності в суспільстві, стає економічне зростання є обов'язковою передумовою для підвищення добробуту всіх груп населення. Слід відзначити, що аналізу стану економіки і соціальних стандартів життя (пенсійного забезпечення, прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати) присвячено ряд робіт. Теоретичні та практичні аспекти даної проблеми аналізувались у працях А. О. Кравчук, В. В. Лаговського, В. О. Мандибури, В. В. Чабан, Н. П. Борецької, І. М. Бабака, О. Ф. Новікової та ін. Подальше дослідження взаємозв'язків даних показників є актуальним.

Мета статті

Метою даної статті є аналіз основних тенденцій динаміки соціально-економічних показників якості життя населення. Поставлено завдання аналізу і побудови трендів динаміки середньої зарплати, мінімальної зарплати і прожиткового мінімуму, валового внутрішнього продукту як індикатора стану економіки України, для отримання кількісних

оцінок прогнозних значень даних показників, а також виявлення взаємозв'язків між даними чинниками та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження

Рівень життя населення визначається реальними доходами, що одержують наймані працівники і підприємці. Тому у даній статті досліджуються значення показників матеріальної забезпеченості населення, а саме мінімальної заробітної плати, середньої заробітної плати та прожиткового мінімуму, що повинен забезпечити хоча би мінімальні потреби працюючих осіб та їх сімей, тобто соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення. З економічної точки зору показники матеріальної забезпеченості населення визначаються реальними економічними джерелами. Найголовнішим макроекономічним показником є валовий внутрішній продукт, вплив якого на показники матеріальної забезпеченості населення буде досліджуватись. Як зазначено у дослідженні [2], рівень життя населення є показником економіки країни. На нашу думку, аналіз економічних показників неможливий без економіко-математичного моделювання. У роботі [3] ефективно використовується математичний апарат економетричного моделювання для встановлення кореляційно-регресійних залежностей між досліджуваними показниками та прогнозування їх значень. Аналіз динаміки ВВП України був здійснений у статті [4], а також проаналізовані часові лаги впливу одних економічних показників на інші. Тому необхідне продовження дослідження часових лагів, зокрема лагів перетворення економічного зростання на зростання рівня життя населення та зменшення бідності. Питання аналізу витрат та заощаджень населення, які в свою чергу залежать від доходів, було розглянуте у статті [5], а рівня життя населення України у роботі [6]. Таким чином, дослідження рівня прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати, впливу ВВП на них потребують подальшого розвитку.

Для аналізу були використані статистичні дані досліджуваних показників. На рис. 1 відображена динаміка середньомісячної заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні протягом 1996-2020 рр.

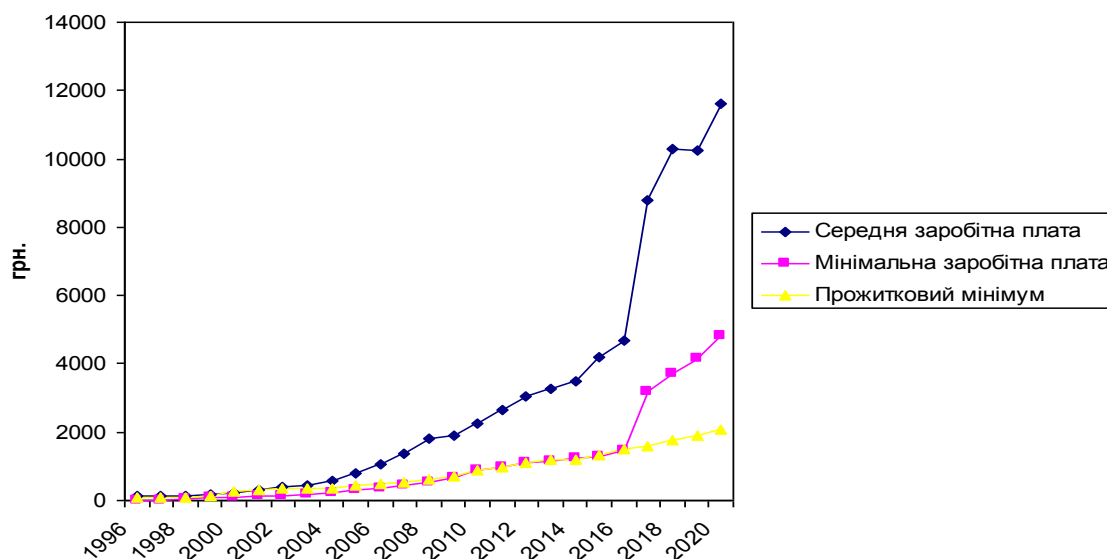

Рис. 1. Динаміка середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму за 1996-2020 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі [7].

Зауважимо, що з 1996 року по 2016 рік значення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму мали тенденцію до незначного зростання. На протязі 1996-2016 рр. значення мінімальної зарплати в середньому за рік зростало на 74, 97 грн. відповідно до лінійної регресійної моделі (1), якій відповідають дуже високі значення коефіцієнтів детермінації та множинної кореляції, а значення прожиткового мінімуму – на 69,3 грн. відповідно до лінійної моделі (2), яка також обчислена з високим ступенем достовірності.

$$y = 74.97t - 290.72 \quad (R^2 = 0.9291) \quad (1),$$

де y – мінімальна заробітна плата, t – фактор часу.

$$y = 69.3t - 149.59 \quad (R^2 = 0.9473) \quad (2),$$

де y – прожитковий мінімум, t – фактор часу.

Необхідно відмітити, що з 1996 по 2009 роки мінімальна заробітна плата була меншою, ніж прожитковий мінімум. Це є негативним явищем, так як мінімальна заробітна плата повинна хоча би перевищувати прожитковий мінімум для забезпечення нею відтворювальної функції людського ресурсу. У 2010-2011 рр. значення мінімальної зарплати дещо перевищували прожитковий мінімум; і на протязі подальших років спостерігались незначні коливання, аж поки у 2017 р. мінімальна зарплата не була збільшена практично у два рази до 3200 грн. Ця позитивна тенденція спостерігається також на протязі останніх років. Хоча, на нашу думку, значення прожиткового

мінімуму та мінімальної заробітної плати не є достатніми для відтворення та розвитку трудових ресурсів, дітей, підлітків та непрацюючого населення. Це зумовлене заниженим рівнем соціальних стандартів, неповним врахуванням потреб у продовольчих та непродовольчих товарах, великих термінах використання непродовольчих товарів, значним зростанням цін на всі товари, а особливо витрат на комунальні платежі, зростанням темпів інфляції та індексу споживчих цін.

Для детального аналізу можна використати також індекс Кейтца, який обчислюється як відношення мінімальної зарплати до середньої зарплати на одного працівника за місяць, відображене у відсотках. Цей показник відображає рівень соціальної нерівності у доходах працюючого населення та є показником боротьби з бідністю. Чим вище показник індексу Кейтца, тим кращий добробут населення. Протягом досліджуваного періоду його найменше значення було рівним 10,5% у 1997 р., а найбільше – відповідно 41,57% у 1999 р. та 41,52% у 2020 р. Відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці, індекс Кейтца, цей показник має бути не менше 50%, а за критеріями європейського союзу – не менше 60% [8], [9]. Таким чином, мінімальна заробітна плата не може забезпечити в повній мірі хоча би свої основні функції: відтворювальну, регулюючу, соціальну та стимулюючу. Це зумовлює необхідність подальшого її зростання.

Розглянемо динаміку середньої зарплати на протязі кожного року. Використовуючи часовий тренд (3), можна зробити висновок, що на протязі

1996-2016 рр. середня зарплата в середньому збільшувалась на 225, 31 грн.

$$y = 225.31t - 906.62 \quad (R^2 = 0,9092) \quad (3),$$

де y – середня заробітна плата, t – фактор часу.

Таким чином, спостерігається більш високий темп зростання середньої заробітної плати, ніж мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. Зауважимо, що середня заробітна плата не в повній мірі відображає добробут населення України, так як незначна частка працюючого населення одержує надзвичайно високі зарплати у порівнянні з більшою частиною громадян України. У 2017 р. при зростанні мінімальної зарплати у 2,22 рази, середня зарплата зросла у 1, 87 рази у порівнянні з попереднім 2016 р. Аналізуючи динаміку середньої зарплати на протязі 2017-2020 рр., спостерігаємо її зростання швидшими темпами. Відповідно до часового тренду (4), середня зарплата збільшувалась в середньому на 843 грн. щорічно.

$$y = 843t + 8113 \quad (R^2 = 0,8925) \quad (4),$$

де y – середня заробітна плата, t – фактор часу.

Як зазначено вченим В. В. Лаговським, важливою характеристикою заробітної плати є відсоток заробітної плати у структурі валового внутрішнього продукту. Частка мінімальної заробітної плати в структурі ВВП України становить приблизно 16% , що нижче, ніж в європейських країнах, а в США та Японії вона є більшою 75% .

Розглянемо та проаналізуємо динаміку значень ВВП та заробітної плати в Україні в сукупності (табл. 1), де y – досліджуваній результативний показник (середня зарплата, мінімальна зарплата, прожитковий мінімум відповідно до моделі), x – значення валового внутрішнього продукту. Значення коефіцієнтів множинної кореляції, а в даних моделях це фактично коефіцієнти парної кореляції, свідчать про надзвичайно щільний зв'язок між середньою, мінімальною заробітними платами, прожитковим мінімумом та валовим внутрішнім продуктом відповідно. При цьому необхідно відмітити, що оцінки коефіцієнтів економетричних моделей при факторі-аргументі приймають додатні значення. Це закономірно, так як ВВП є джерелом забезпечення соціальних стандартів населення. У залежності середньої заробітної плати від ВВП значення статистики Фішера є наступним $F=1052,265$; статистики Стюдента для фактору ВВП $t=32,439$; p -значення є близьким до нуля, що свідчить про достовірність розрахованої моделі та значущість оцінок

коефіцієнтів моделі на високому рівні. В економетричній моделі залежності мінімальної заробітної плати від ВВП аналогічно: $F=505,438$; статистика Стюдента для фактору ВВП $t=22,482$; p -значення є близьким до нуля, що також свідчить про достовірність розрахованої моделі та значущість оцінок коефіцієнтів моделі на високому рівні. У залежності прожиткового мінімуму від ВВП: $F=435,122$; статистики Стюдента для фактору ВВП $t=20,86$; p -значення є близьким до нуля, що свідчить про достовірність розрахованої моделі та значущість оцінок коефіцієнтів моделі на високому рівні.

Так як досліджується взаємозв'язок між динамічними факторами, доцільно прослідкувати взаємозалежності цих показників у динаміці. А саме дослідити вплив валового внутрішнього продукту на середню, мінімальну заробітні плати та прожитковий мінімум із врахуванням часового лагу впливу, так як закономірно, що ВВП країни використовується не тільки для забезпечення добробуту населення у даний період, а також має бути використаним для розвитку економіки, а саме створення нових підприємств, нових робочих місць, вкладення інвестицій у розвиток нових технологій виробництва, розвиток інфраструктури, що в майбутньому забезпечить в свою чергу збільшення обсягів валового внутрішнього продукту. Для цього були розраховані величини взаємної кореляційної функції (табл. 2, 3, 4).

У таблиці 2 розраховано значення взаємної кореляційної функції між середньою заробітною платою та ВВП. Аналізуючи таблицю, знайдемо найбільше значення кореляційної функції, рівне 0,9892, яке відповідає лагу часу $= 0$. На нашу думку, в умовах дефіциту бюджету велика частина валового внутрішнього продукту безпосередньо витрачається на сплату заробітних плат у поточному періоді. При цьому має місце і заборгованість по виплаті заробітних плат. Зауважимо, що при $=1$ значення взаємної кореляційної функції, рівне 0,9845, досить близьке до попереднього. Це свідчить також про пролонгований вплив ВВП на середню заробітну плату з лагом часу рівним 1 рік.

У таблиці 3 знайдено значення взаємної кореляційної функції між мінімальною заробітною платою та ВВП. Аналізуючи таблицю, знайдемо найбільше значення кореляційної функції, рівне 0,9804, яке відповідає лагу часу $\tau = 1$. Зауважимо також, що її досить близькі значення, рівні 0,9780 та 0,9740 відповідають лагам часу $\tau = 0$ та $\tau = 2$ відповідно. Це свідчить про пролонгований вплив ВВП на мінімальну заробітну плату з лагом часу, рівним 1-2 роки.

Таблиця 1. Економетричні моделі залежності середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму від валового внутрішнього продукту України

Економетрична модель	Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт множинної кореляції
Залежність середньої заробітної плати від валового внутрішнього продукту		
$y = 2.7559x - 471.98$	$R^2 = 0.9786$	$R = 0.9892$
Залежність мінімальної заробітної плати від валового внутрішнього продукту		
$y = 1.0689x - 244.55$	$R^2 = 0.9565$	$R = 0.9780$
Залежність прожиткового мінімуму від валового внутрішнього продукту		
$y = 0.4723x + 220.47$	$R^2 = 0.9565$	$R = 0.9746$

Таблиця 2. Взаємна кореляційна функція τ залежності середньої заробітної плати від валового внутрішнього продукту

τ	0	1	2	3	4	5	6
$r(\tau)$	0,9892	0,9845	0,9748	0,9603	0,9489	0,9486	0,9558

Таблиця 3. Взаємна кореляційна функція τ залежності мінімальної заробітної плати від валового внутрішнього продукту

τ	0	1	2	3	4	5	6
$r(\tau)$	0,9780	0,9804	0,9740	0,9550	0,9362	0,9279	0,9305

Аналіз табл.4 відображає значний вплив ВВП на рівень прожиткового мінімуму протягом всіх досліджуваних лагів часу, особливо при $\tau = 6$. На нашу думку, хоча прожитковий мінімум є постійно

зростаючим, методика його розрахунку не є досконалою і не враховує нагальних потреб населення України.

Таблиця 4. Взаємна кореляційна функція τ залежності прожиткового мінімуму від валового внутрішнього продукту

τ	0	1	2	3	4	5	6
$r(\tau)$	0,9746	0,9706	0,9714	0,9787	0,9893	0,9910	0,9836

Таким чином, розраховані та проаналізовані регресійно-кореляційні залежності рівнів середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму від валового внутрішнього продукту України, досліджено значення взаємно кореляційних функцій для досліджуваних показників. Так як зростання валового внутрішнього продукту є основним джерелом матеріальної забезпеченості населення, то необхідно працювати над питанням збільшення ВВП та доходів до бюджету України. У першу чергу потрібно зменшувати корупцію та корупційні схеми [10], намагатися зменшувати державний та гарантований державою борг, збільшувати кількість та якість робочих місць, залучаючи як власні, так і закордонні інвестиції [11], що мають значний потенціал для впровадження новітніх технологій виробництва.

Висновки та перспективи подальших розвідок

У Стратегії сталого розвитку України до 2030 року передбачається впровадження європейських стандартів життя, базовими складовими яких є прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, а в результаті і середня заробітна плата. Ці показники відображають спроможність населення на відтворення та розвиток. Основне джерело забезпечення соціально-економічних стандартів – валовий внутрішній продукт. Саме зростання ВВП України сприяє збільшенню прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітних плат через певні лагові інтервали часу. Так як ріст соціальних стандартів населення України не забезпечується повністю ростом економіки, особливо в умовах світової пандемії, а і державними запозиченнями, то необхідно здійснювати заходи щодо подальшого реформування економіки та сприяння створення

середовища для її розвитку. На нашу думку, найважливішими кроками є:

- припинення військових дій на Сході України;
- подолання корупції на всіх рівнях управління;
- зменшення зовнішнього державного боргу та відповідно витрат на його обслуговування;
- залучати інвестиції, як власні, так і закордонні для реалізації інноваційних проектів;

– переорієнтувати економіку, експортуючи не сировину, а готову продукцію та послуги.

Таким чином, збільшуючи обсяги валового внутрішнього продукту та надходження до бюджету, уряд зможе збільшити та забезпечити соціальні гарантії для населення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
2. Чабан В. В. Рівень життя населення як показник стану економіки країни. *Економічний вісник університету*. 2016. №31(1). С. 183-189.
3. Івашука О. Т. Економіко-математичне моделювання: навч. пос. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 704 с.
4. Кармелюк Г. І., Пласконь С. А., Кармелюк Х. В. Зовнішній борг України і валовий внутрішній продукт: моделі трендів динаміки. *Вісник ТНЕУ*. 2014. № 2. С. 130-143.
5. Кармелюк Г. І., Пласконь С. А., Сенів Г. В. Моделювання взаємозв'язку державного та гарантованого державою зовнішнього боргу України з дефіцитом бюджету і витратами та заощадженнями населення. *Журнал європейської економіки*. 2017. Том 16. №1 (60). С. 58-80.
6. Кармелюк Г. І., Пласконь С. А., Сенів Г. В. Математичне моделювання впливу зовнішнього боргу України на рівень життя населення. *Вісник ТНЕУ*. 2017. № 1. С. 21-38.
7. Державна служба статистики України, 1996-2020. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua.
8. Лаговський В. В. Статистичний аналіз динаміки рівня заробітної плати в Україні. *Ефективна економіка*. № 6. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5643>.
9. Кравчук А. О. Купівельна спроможність заробітної плати як основа фінансової стабільності держави. *Фінансові дослідження*. № 1 (2). 2017. С. 29-37.
10. Malyniak B., Martyniuk O., Kyrylenko O. (2019). "Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types". *Economic Annals-XXI*, 178, (7-8), 17-27.
11. Shevelova S., Plaskon S. (2018). Is the Ukrainian economy's absorptive capacity appropriate to attract foreign direct investment and facilitate economic growth? *International Journal of Emerging Markets*, 13 (6), 1928-1947.

REFERENCES

1. Decree of the President of Ukraine "On the goals of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030" of September 30, 2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>. [in Ukrainian].
2. Chaban V. V. (2016). The standard of living of the population as an indicator of the state of the country's economy. *Economic Bulletin of the University*, 31(1), 183-189. [in Ukrainian].
3. Ivashuk, O. T. (2008). Economical and mathematical modeling. Ternopol: TNEU «Economic Thought». [in Ukrainian].
4. Karmelyuk, G. I., Plaskon, S. A., & Karmelyuk, H. V. (2014). Ukraine's External Debt and Gross Domestic Product: Models of Trend Dynamics. *TNEU Bulletin*, 2, 130-143. [in Ukrainian].
5. Karmelyuk, G. I., Plaskon, S. A., Seniv, G. V. (2017). Modeling the interconnection of the state and guaranteed by the state of Ukraine's external debt with a budget deficit and expenditures and savings of the population. *Journal of European Economics*, 16, 1 (60), 58-80. [in Ukrainian].
6. Karmelyuk, G. I., Plaskon, S. A., & Seniv, G. V. (2017). Mathematical modeling of Ukraine's external debt impact on living standards. *TNEU Bulletin*, 1, 21-38. [in Ukrainian].
7. State Statistics Service of Ukraine, 1996–2020. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua. [in Ukrainian].
8. Lagovsky, V. V. (2017). Statistical analysis of wage level dynamics in Ukraine. *Effective economy*, 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5643>. [in Ukrainian].
9. Kravchuk, A. O. (2017). Purchasing power of wages as a basis of financial stability of the state. *Financial research*, № 1 (2), 29-37. [in Ukrainian].
10. Malyniak, B., Martyniuk, O., & Kyrylenko, O. (2019). Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types. *Economic Annals-XXI*, 178(7-8), 17-27.
11. Shevelova, S., Plaskon, S. (2018). Is the Ukrainian economy's absorptive capacity appropriate to attract foreign direct investment and facilitate economic growth? *International Journal of Emerging Markets*, 13 (6), 1928-1947.

УДК 330.356

JEL classification: O330

Ольга СОБКО

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри підприємництва і
торгівлі,
Західноукраїнський національний
університет, Україна
E-mail: o.sobko@wunu.edu.ua

Ігор КРИСОВАТИЙ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри підприємництва і торгівлі,
Західноукраїнський національний
університет, Україна
E-mail: i.krysovaty@wunu.edu.ua

© Ольга Собко, Ігор Крисоватий, 2021

Отримано: 07.05.2021 р.

Прорецензовано: 15.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Ольга Собко (Україна)
Ігор Крисоватий (Україна)

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Досліджено феномен інноваційного підприємництва як перспективного вектору трансформації сучасних економічних систем. Доведено посилення впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва. Здійснено порівняльний аналіз динаміки стану розвитку інтелектуального потенціалу України та високорозвинутих країн світу. Встановлено резерви для покращення формування інтелектуального потенціалу в межах посилення позитивного його впливу на розвиток інноваційного підприємництва в країні.

Предметом дослідження є оцінювання впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва в Україні.

Метою дослідження є аналізування тенденцій розвитку інноваційного підприємництва в Україні, оцінювання впливу інтелектуального потенціалу та виявлення резервів його покращення для пошуків екзистенційних процесів в умовах сучасних викликів.

Метод (методологія). У процесі дослідження для обґрунтованості положень, наведених у статті, використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: історико-логічний – при дослідженні теоретичних основ і еволюції розвитку інноваційної теорії та феномену підприємництва; аналізу і синтезу – для співставлення основних підходів до трактування понять і методик оцінки інтелектуального потенціалу; порівняння і групування – для систематизації показників, застосованих для оцінювання інтелектуального потенціалу та інноваційного підприємництва; графічний метод – для наочного представлення результатів аналітичних досліджень; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення і формулювання висновків.

Результати. Виявлено вузькі місця в формуванні інтелектуального потенціалу як каталізатора розвитку інноваційного підприємництва в країні. Уточнено поняття інноваційне підприємство як інноваційно-спрямованої самостійної діяльності суб'єктів господарювання (підприємств), націленої на створення ціннісно-наповненого продукту(послуги) та забезпечує отримання прибутку й соціально-екологічних ефектів. Побудовано прогнозні моделі змін наукоємності ВВП України, частки промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю та частки промислових інноваційно-активних підприємств. Обґрунтовано доцільність стимулювання розвитку інноваційного підприємництва як в середовищі юридичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців. Встановлено наявність низки обмежувачих чинників, що посилюються зниження інноваційної активності в українському бізнес-секторі.

Сфера застосування результатів. Поширення в практичній діяльності юридичних осіб та підприємств підходів для покращення формування інтелектуального потенціалу, дозволить активізувати процеси розвитку інноваційного підприємництва, що позитивно вплине на посилення їхньої конкурентоспроможності.

Собко О., Крисоватий І. Оцінювання впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва в Україні. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 62-69.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.062>

Ключові слова: інноваційне підприємство; підприємство; інновації; інтелектуальний потенціал; інноваційні проекти; інноваційно-активне підприємство; конкурентоспроможність підприємства.

UDC 330.356

Olha Sobko (Ukraine)
Ihor Krysovaty (Ukraine)

JEL classification: O330

Olha SOBKO

Doctor in Economic Sciences,
Assistant Professor,
Head,
Department Entrepreneurship and Trade,
West Ukrainian National University, Ukraine
E-mail: o.sobko@wunu.edu.ua

Ihor KRYSOVATYY

PhD in Economics,
Assistant Professor,
Department Entrepreneurship and Trade,
West Ukrainian National University, Ukraine
E-mail: i.krysovatty@wunu.edu.ua

© Olha Sobko, Ihor Krysovaty, 2021

Received: 07.05.2021

Revised: 15.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF INTELLECTUAL POTENTIAL ON THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

ABSTRACT

Introduction. The phenomenon of innovative entrepreneurship as a promising vector of transformation of modern economic systems is studied. The strengthening of the influence of intellectual potential on the development of innovative entrepreneurship is proved. The comparative analysis of dynamics of a condition of development of intellectual potential of Ukraine and the highly developed countries of the world is carried out. Reserves have been established to improve the formation of intellectual potential within the framework of strengthening its positive impact on the development of innovative entrepreneurship in the country.

The **subject** of the study is to assess the impact of intellectual potential on the development of innovative entrepreneurship in Ukraine.

The purpose of the study is to analyze trends in innovative entrepreneurship in Ukraine, assess the impact of intellectual potential and identify reserves for its improvement to revive existential processes in today's challenges.

Method (methodology). In the process of research for the validity of the provisions presented in the article, a set of general scientific and special methods was used, in particular: historical and logical - in the study of theoretical foundations and evolution of innovation theory and the phenomenon of entrepreneurship; analysis and synthesis - to compare the main approaches to the interpretation of concepts and methods of assessing intellectual potential; comparison and grouping - to systematize the indicators used to assess the intellectual potential and innovative entrepreneurship; graphic method - for visual presentation of the results of analytical research; abstract-logical - for theoretical generalization and formulation of conclusions.

Results. Bottlenecks in the formation of intellectual potential as a catalyst for the development of innovative entrepreneurship in the country. The concept of innovative entrepreneurship as an innovation-oriented independent activity of business entities (entrepreneurs), aimed at creating a value-filled product (service) and provides profit and socio-environmental effects. Forecast models of changes in the science intensity of Ukraine's GDP, the share of industrial enterprises engaged in innovation and the share of industrial innovation-active enterprises have been built. The expediency of stimulating the development of innovative entrepreneurship both among legal entities and individual entrepreneurs is substantiated. A number of limiting factors have been identified that amplify the decline in innovation activity in the Ukrainian business sector.

Scope of results. Dissemination of practical approaches of legal entities and entrepreneurs to improve the formation of intellectual potential, will intensify the development of innovative entrepreneurship, which will positively affect the strengthening of their competitiveness.

Sobko, O., & Krysovaty, I. (Ukraine). (2021). Assessment of the influence of intellectual potential on the development of innovative entrepreneurship in Ukraine. *Economic analysis*, 31 (2), 62-69.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.062>

Keywords: innovative entrepreneurship; entrepreneurship; innovations; intellectual potential; innovative projects; innovation-active enterprise; competitiveness of the enterprise.

Вступ

Становлення цифрової економіки зумовило зміни в забезпеченні конкурентоспроможності підприємств, посиливши вплив ціннісних чинників, які мають високий рівень інноваційності, відповідають принципам соціальної відповідальності бізнесу та вимогам екологізації. Відтак, утримання конкурентоспроможності бізнесу в умовах сучасних викликів знаходиться в конструктивних управлінських рішеннях щодо інтелектуалізації підприємництва як прогресивної бізнесової діяльності націленої на отримання прибутків, сформованих в результаті створення інтелектуальної доданої вартості. Зважаючи на переваги інновацій можемо стверджувати, що найбільш чисельні джерела формування інтелектуальної доданої вартості зосереджені в інтелектуальному потенціалі суб'єкта інноваційного підприємництва.

Інноваційне підприємництво спроможне активізувати процес розробки прогресивних рішень, які б давали конструктивні відповіді на наростаючі як кількісно (напр., кліматичні зміни, екологічні лиха, продовольчі кризи тощо), так і масштабно виклики сьогодення, які доповнюються безпековими аспектами – поширення військових дій у світі, Covid-19 тощо. Адже, ці зміни негативно впливають на підприємництво, створюючи нові бар'єри для ведення бізнесу, зменшуючи попит на традиційні товари та трансформуючи цінності споживачів. Власне так виникає ціннісно-орієнтоване споживання, що вимагає швидкої реакції підприємництва на вимоги та уподобання споживачів, які ефективно можна забезпечити лише в межах реалізації інноваційних проектів.

Так, згідно досліджень у 2019 р. в Україні закрилося 15 тис. підприємств, у 2020 р. – 10 тис. підприємств, а понад 50 суб'єктів господарювання розпочали процедуру банкрутства та ліквідації [5; 6]. Про поглиблення кризових явищ свідчить і той факт, що у 2020 р. в Україні продовжувалися негативні тенденції у започаткуванні бізнесу. Так, у 2020 р. суттєво (на 20% в порівнянні з 2019 р.) зменшилася кількість відкритих нових бізнесів навіть у традиційно до цього зростаючих галузях (напр., в оптовій торгівлі у 2020 р. відбулося падіння незважаючи на 8% зростання, яке мало місце у до кризовий період 2016–2018 рр.) [6]. Таким чином, можемо стверджувати про посилення в вітчизняному бізнес-секторі впливу чинників глобального характеру, які призводять до загострення нестабільності, невизначеності, що загалом несе негативний вплив на розвиток підприємств та забезпечення економічного зростання.

Не вдалося уникнути негативного впливу світових потрясінь і українському підприємницькому сектору незважаючи на високий рівень гнучкості та навіть тінізації бізнесу. Так, згідно даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань у 2020 р. посилилися негативні тенденції як в частині згортання, так і відкриття підприємницької діяльності [6]. Відтак, статистичні дані дозволили виявити у 2020 р. більш ніж трьохкратне перевищення темпів закриття ФОП над темпами відкриття власної підприємницької діяльності. Такі результати дають нам підстави відзначити негативні тенденції у розвитку традиційного підприємництва та низьку ймовірність повернення до попереднього його стану навіть після завершення кризового періоду. Зважаючи на те, що завершення в повному масштабі «пандемічного стану» за дослідженнями не очікується, а натомість ще й прогнозується усталення цих викликів назавжди, то повернення до традиційного виду підприємництва не відбудеться. Водночас, вихід із певного «підприємницького колапсу» можна знайти активізувавши пошуки інноваційних аспектів. Таким чином, сучасні «кризові пастки» дають поштовх для розвитку інноваційного підприємництва, що підвищує зацікавленість цією проблематикою як в колах науковців, так і практиків-бізнесменів.

У сучасних наукових публікаціях усе частіше акцентується увага на необхідності розвитку інноваційного підприємництва як чинника забезпечення конкурентоспроможності підприємств, успішності власного бізнесу тощо. Однак, досягнення цих амбітних завдань не можливо ефективно реалізувати поза межами пошуку інноваційних ідей для відповідей на виклики сьогодення. Зважаючи на це, доцільність врахування переваг інтелектуального потенціалу для активізації процесів розвитку інноваційного підприємництва і обґрунтування отриманих від цього позитивних ефектів, не викликає сумнівів.

Розвиток теорії інноваційного підприємництва поєднує дві складові – підприємництво та інновації. Ретроспективний погляд в межах цих двох напрямів досліджень дозволяє стверджувати про приділення значної уваги інноваціям у розвитку підприємництва у дослідженнях фундатора теорії інновацій Й. Шумпетера [20].

Дослідження тематики інновацій в підприємстві спостерігаємо також у вітчизняному науковому просторі у численних публікаціях відомих професорів А. Амоші, В. Гейця, О. Кузьміна, А. Чухна, А. Череп та ін. Водночас, нині є численні публікації, які висвітлюють проблематику інноваційного підприємництва через призму багатьох компонентів. Так, І. Павленко,

який розглядає інноваційне підприємництво «як підсистему економічних відносин» у трансформаційній економіці та наголошує на його відмінностях від «традиційного підприємництва ...якісно новим змістом» [15, с. 15, 22]; В. Зянько аналізує інноваційне підприємництво через призму форм розвитку та механізму функціонування [7]. Низка науковців займалася вивченням окремих аспектів забезпечення інноваційного розвитку, зокрема інноваційних підходів в розвитку підприємництва [9, с. 66-73], державного стимулювання інноваційного розвитку підприємств, інновацій в підприємницькому секторі та оцінювання інноваційної активності [3, с. 42–48, 50–57] та багато інших. Отже, проблематика розвитку інноваційного підприємництва не сходить зі шпальт сучасних наукових публікацій. Однак, в умовах сучасних викликів виникає доцільність більш широкого вивчення впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва, який пропонуємо розглядати в якості каталізатора нових позитивних змін.

Мета дослідження

Метою написання статті є оцінювання спроможності інтелектуального потенціалу позитивно впливати на розвиток інноваційного підприємництва в Україні, що дозволить посилити конкурентні переваги вітчизняного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах цифровізації і глобалізації економічних процесів у світовому масштабі забезпечення конкурентоспроможності підприємницької діяльності усе більшою мірою вимагає посилення інноваційності. В практичній площині це означає розвиток інноваційного підприємництва сприятливі умови для чого нині формує кризовий період, зумовлений сучасними викликами. Адже, в останні роки до традиційних чинників (політичних, нестабільності законодавства, обмеженості фінансових ресурсів тощо) негативного впливу на розвиток підприємництва додалися наслідки пандемії, що призвело до закриття бізнесу. При цьому, не є винятком лише підприємства юридичні особи, але й гнучкі та динамічні ФОП (табл. 1).

Таблиця 1. Зміни кількості юридичних осіб та ФОПів у 2019–2020 рр.

Показник	Юридичні особи		ФОП	
	2019 р.	2020 р.	2019 р.	2020 р.
Відкрилося, тис. од.	67,5	54,0	261,7	247,5
Закрилося, тис. од.	15,0	10,0	199,8	232,0

*Джерело: розраховано автором на основі [5].

Таким чином у 2020 р. в порівнянні з 2019 р.: 1) кількість відкритих і закритих нових підприємств зменшилася відповідно у 1,3 рази та 1,5 рази; 2) темпи закриття були вищими, ніж темпи відкриття нових юридичних осіб; 3) темпи зростання закриття ФОП у 3,2 рази перевищили темпи відкриття нових власних бізнесів. Так, у 2020 р. чисельність закриття підприємств-власників зросла на 16% в порівнянні з 2019 р., а відкриття нових бізнесів знизилася на 5% [5]. Наведені вище статистичні дані підтверджують наші твердження про доцільність стимулювання розвитку інноваційного підприємництва як в середовищі юридичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців.

В Україні законодавчо врегульовано визначення: «підприємства як самостійної, систематичної, на власний ризик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [2]; «інноваційного підприємства» як такого, що «розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи

послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70% його загального обсягу продукції і (або) послуг» та «інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [6]. Однак, доцільно зауважити, що на сьогодні в Україні немає єдино прийнятого трактування поняття інноваційне підприємництво, що створює певні розбіжності в дослідженнях. У зв'язку з цим, пропонуємо уточнити поняття інноваційне підприємництво як інноваційно-спрямованої самостійної діяльності суб'єктів господарювання (підприємців), націленої на створення ціннісно-наповненого продукту(послуги) та забезпечує отримання прибутку й соціально-екологічних ефектів.

Дослідження інноваційної активності в українському бізнес-секторі свідчить про наявність певних обмежуючих чинників, що посилюються чинниками нестабільності та викликами сьогодення

та зумовлюють недостатню зацікавленість у інноваційній моделі розвитку. Свідченням цього

можна вважати динаміку питомої ваги підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність (рис. 1).

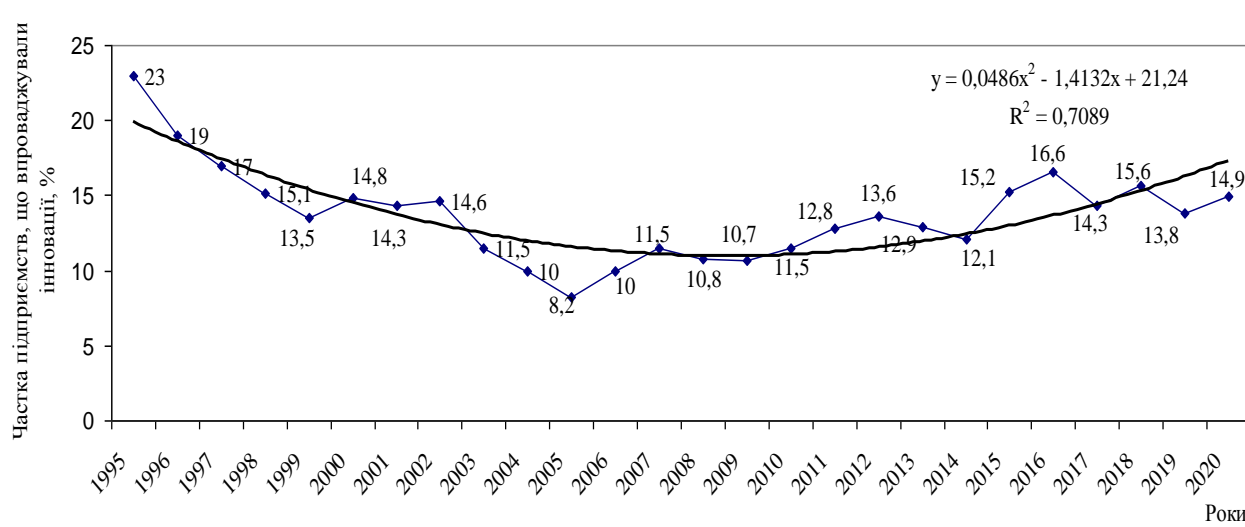

Рис. 1. Динаміка питомої ваги промислових підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність у 1995-2020 рр. та поліноміальна лінія тренду (джерело: розраховано автором на основі [11; 12; 14])

Наведені вище дані динаміки інноваційної активності українських підприємств підтверджують, що проблема інноваційної відсталості присутня протягом усього періоду державності. Так, протягом у 1995-2020 рр. частка промислових підприємств, які займалися інноваційною діяльністю знизилася у 1,5 рази (з 23% до 14,95), найнижчого значення показник сягав у 2005 р. (8,2%), найвище зростання відбулося у 2016 р. (16,6%). Принагідно зауважимо, що негативним моментом в останні роки (2016–2020 рр.) є поява щорічних різких коливань із переважаючими темпами спадання (зокрема, у 2017 р. – - 20%, 2018 р. – - 9%, 2019 р. – - 13% в порівнянні з попереднім роком) або незначним зростанням (напр., у 2016 р. лише + 9%; у 2020 р. лише + 7%). Таким чином, можемо констатувати, що нестабільність тенденцій динаміки підприємств, які займалися інноваційною діяльністю свідчить про наявність низки проблем, що обмежують інноваційну активність суб'єктів господарювання.

Із метою прогнозування змін в динаміці кількості промислових підприємств, зайнятих інноваційною діяльністю у 2021 р. використаємо поліноміальну модель другого степеня (якість 0,7089):

$$y = 0,0486x^2 - 1,4132x + 21,24 \quad (1)$$

де x – роки.

Водночас, із рівняння поліноміальної моделі другого степеня (якість 0,7089) очікуваним у 2021 р. в порівнянні з 2020 р. є незначне (3,6%)

середньорічне підвищення частки промислових підприємств, зайнятих інноваційною діяльністю. Таким чином, очікується, що частка промислових підприємств, зайнятих інноваційною діяльністю у 2021 р. становитиме 18,5% і буде найвищим зростанням починаючи з 1996 р. Скоріше за все, така тенденція є результатом впливу кризових явищ, які завжди активізують інноваційну складову зростання. Однак, навіть при таких позитивних прогнозах цього недостатньо для забезпечення відчутних позитивних змін в економіці та пожевлення інноваційної активності підприємств.

Інноваційно активні підприємства в Україні протягом 2010–2020 рр. також демонструють нестабільну тенденцію розвитку. І якщо, прогнозування зміни питомої ваги промислових підприємств, які здійснюватимуть інноваційну діяльність у 2021 р. дає позитивні зміни, то справи з інноваційно активними підприємствами продовжують залишатися негативними (рис. 2).

При цьому, зауважимо, що для представлення динаміки питомої ваги інноваційно активних промислових підприємств в Україні у 2010–2020 рр., нами використано поліноміальну 2 степеня трендову модель. Вибір такого типу моделі пояснюється найвищим показником якості 0,7146.

$$y = -14,844x^2 + 1,7122x + 12,715, \quad (2)$$

де x – роки, зокрема $x = 1, 2, 3, \dots$, репрезентуючи відповідно 2010 р., 2011 р. і т. д.

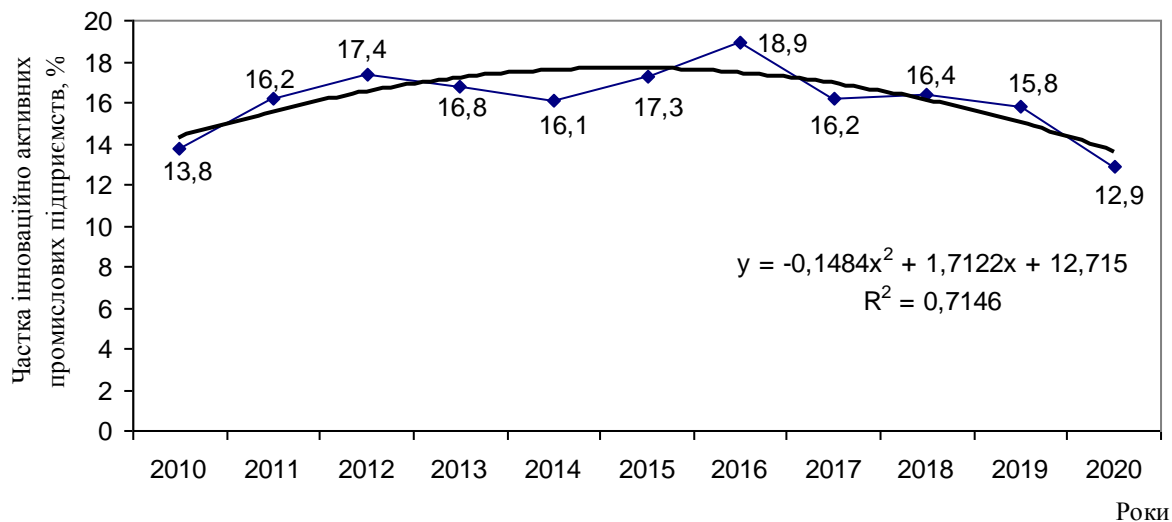

Рис. 2. Зміна питомої ваги інноваційно активних промислових підприємств в Україні у 2010–2020 рр. та поліноміальна лінія тренду (джерело: розраховано автором на основі [2; 3; 4])

Застосування цієї моделі для прогнозування змін питомої ваги інноваційно активних промислових підприємств в Україні у 2021 р., дозволили отримати прогнозні дані на рівні 11,9% тобто прогнозованим є зниження на 1%. Отже, за результатами проведеного аналізування динаміки розвитку інноваційно-активних промислових підприємств в Україні встановлено: 1) нестабільність в динаміці частки інноваційно-активних підприємств; 2) зниження частки інноваційно-активних підприємств досягло свого мінімуму у 2020 р. та і надалі очікується погіршення показника у 2021 р.; 3) очікуване зниження частки інноваційно-активних підприємств незважаючи на ймовірність позитивної динаміки частки промислових підприємств, зайнятих інноваційною діяльністю у 2021 р. Відтак, необхідно шукати нові каталізатори розвитку інноваційного підприємництва.

Стимулювання економічного зростання в українських реаліях значною мірою пов'язане з поширенням у бізнесовому секторі практики застосування переваг інтелектуального потенціалу, що формує позитивне середовище для реалізації інноваційного підприємництва. Принагідно зауважимо, що в Україні в останні роки дещо погіршився рівень інтелектуального потенціалу, який може стати каталізатором у розвитку інноваційного підприємництва. Проведені дослідження засвідчують, що у 2020 р. відnotовано погіршення рівня інтелектуального потенціалу для розвитку інноваційного підприємництва в частині динаміки наукоємності ВВП України. Так, у 2020 р. встановлено: 1) більш ніж двократне зниження показника наукоємності ВВП в порівнянні з 2000 р. (з 0,84% до 0,41%); 2) встановлення у 2014 р. негативного тренду в зміні показника наукоємності

ВВП України (з 0,6 у 2014 р. до 0,41 у 2020 р.); 3) Україна за показником наукоємності ВВП у 2020 р. входить у групу країн з рівнем до 1% поруч із Північною Македонією, Румунією, Мальтою (від 0,37% до 0,64); 4) статистичні дані та динаміка показника наукоємності ВВП України за період 2000–2020 рр. поступово, але стабільно знижується, що обмежує можливості для розвитку інтелектуального потенціалу; 5) темпи змін і рівень наукоємності ВВП високорозвинутих країн світу дозволяє виділити 3 групи: понад 4% (Ізраїль – 4,93%, Південна Корея – 4,64%), понад 3% (Швеція – 3,4%, Японія – 3,24%, Австрія – 3,19%, Німеччина – 3,18%, США – 3,07%), понад 2% (Данія – 2,96%, Бельгія – 2,89%, Фінляндія – 2,79%, Франція – 2,19%, Китай – 2,2%, досягнувши середнього рівня ЄС-27) [17]. Таким чином, можна стверджувати про катастрофічну ситуацію із зниженням рівня інтелектуального потенціалу в Україні, що чинитиме негативний вплив на розвиток інноваційного підприємництва.

Негативні зміни відбуваються і за показником якісного забезпечення рівня розвитку інтелектуального потенціалу, зокрема: 1) за період 2010–2020 рр. чисельність дослідників скоротилася у 2,6 рази (з 133,7 до 51,4 тис. осіб); 2) встановлено критично низький рівень показника кількості дослідників на 1000 осіб зайнятого населення, що 7 кратно нижчий за аналогічний показник розвинутих країн світу (2019 р. – 3,1 особи, 2020 р. – 3,2 особи [17]). Таким чином, можемо констатувати, що в українських реаліях суттєво погіршуються можливості для формування інтелектуального потенціалу як головного каталізатора розвитку інноваційного підприємництва.

Не менш важливе значення для формування інтелектуального потенціалу та посилення його

позитивного впливу на розвиток інноваційного підприємництва має стан інноваційного середовища, зокрема поширення широкосмугового інтернету, де Україна, на жаль, також демонструє критично низькі показники. Принагідно зауважимо, що без вирішення цієї проблеми позитивних змін для покращення можливостей формування інтелектуального потенціалу, що є каталізатором пошквального процесів розвитку інноваційного підприємництва сподіватися марно.

Підсумовуючи зауважимо, що оцінювання змін в динаміці стану інтелектуального потенціалу дозволяє виявляти резерви для його покращення, створюючи підґрунтя для розбудови інноваційного підприємництва в країні.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведене дослідження є спробою обґрунтувати доцільність розвитку інноваційного підприємництва в Україні на основі врахування

впливу чинника інтелектуального потенціалу. Представлені результати оцінювання стану інтелектуального потенціалу в країні дозволили виявити низку проблем, що гальмують процеси його формування і якісного наповнення. Доведено, що усталені протягом тривалого періоду часу тенденції в змінах інтелектуального потенціалу чинитимуть негативний вплив на розвиток інноваційного підприємництва країни.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати про посилення впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва, який загострюється сучасними викликами. Пропонована нами публікація привертає увагу до необхідності вирішення наявних проблем у посиленні впливу інтелектуального потенціалу на розвиток інноваційного підприємництва в майбутньому, а її вивчення у подальших наукових розвідках є беззаперечним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Ревучий» 2020-й: як український бізнес пережив карантинно-кризовий період. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/biznes-2020-analitika>.
2. Господарський Кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
3. Державне стимулювання інноваційного розвитку суб'єктів господарювання: методологічні засади, світовий та вітчизняний досвід. Монографія / за заг ред. Л. С. Захаркіної. Суми, Сумський державний університет, 2019, 200 с.
4. Економічна енциклопедія: [у 3 т.] / ред. рада: Б. Д. Гаврилишин, В. А. Ющенко, В. С. Гальчинський. – Київ: Вид. центр «Академія»; Тернопіль: Академія народного господарства, 2000. – Т. 1. [редкол. тому: Б. Д. Гаврилишин та ін.; ред. С. В. Мочерний]. 2000. 864 с.
5. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>
6. Закон України Про інноваційну діяльність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
7. Зянько В. В. Інноваційне підприємство: сутність механізму та форми розвитку. Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2008, 397 с.
8. Кісь С. Я. Інтелектуалізація діяльності підприємств: доцільність, умови, технології: моногр. / за ред. проф. В. П. Петренка. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2015. 268 с.
9. Концепти інноваційного розвитку підприємства: монографія / за аг. ред. д.е.н., проф. Храпкіної В. В. Київ: Інтерсервіс, 2018, 263 с.
10. Кривовязюк І., Оксенюк К., Павлюк Л., Кулик Ю. Підприємство як чинник розвитку інноваційної моделі економіки України та її регіонів. Київ: ВД «Кондор», 2020.
11. Наука та інновації. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm.
12. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник (архів). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.htm
13. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_nauka_2019.pdf.
14. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2020/08/13/nadnaukaz_a2019-stisnuto.pdf.
15. Павленко І. А. Інноваційне підприємство у трансформаційній економіці України: монографія. Київ: КНЕУ, 2007, 248 с.
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» від 10.07.2019 № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>.
17. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні в 2020р. Науково-аналітична записка. Київ: УкрІНТЕІ, 2021, 39с.
18. Череп А. В. Теоретико-методичні та прикладні засади управління об'єктами інтелектуальної власності промислових підприємств: моногр. / А. В. Череп, А. П. Пухальська. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2014. 328 с.
19. Чухно А. А. Твори: [у 3 т.]. Київ: НАН України; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Н.-д. фін. ін-т при Мін-ві фін. України, 2006. Т. 2: *Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика*. 512 с.

20. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Москва: Эксмо, 2008. 864 с.

REFERENCES

- "Roaring" 2020: how Ukrainian business survived the quarantine and crisis period. Retrieved from: <https://youcontrol.com.ua/data-research/biznes-2020-analitika>. [in Ukrainian].
- Economic Code. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. [in Ukrainian].
- Zakharkina, L. S. (2019). *State stimulation of innovative development of business entities: methodological principles, world and domestic experience*. [in Ukrainian].
- Gavrilishin, B. D., Yushchenko, V. A., Galchinsky, V. S. (2000). *Economic Encyclopedia*. Kyiv: Ed. Academy Center; Ternopil: Academy of National Economy. [in Ukrainian].
- Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Associations. Retrieved from: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>. [in Ukrainian].
- Law of Ukraine On Innovation. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>. [in Ukrainian].
- Zyanko, V. V. (2008). *Innovative entrepreneurship: the essence of the mechanism and forms of development*. Vinnytsia: UNIVERSUM. [in Ukrainian].
- Kis, S. Ya. (2015). *Intellectualization of enterprises: feasibility, conditions, technologies*. Ivano-Frankivsk: IFNTUNG. [in Ukrainian].
- Khrapkin, V. V. (2018). *Concepts of innovative development of entrepreneurship*. Kyiv: Inteservice. [in Ukrainian].
- Kryvovyazyuk, I., Oksenyuk, K., Pavlyuk, L., & Kulyk, Y. (2020). *Entrepreneurship as a factor in the development of innovative models of the economy of Ukraine and its regions*. Kyiv: VD "Condor". [in Ukrainian].
- Science and innovation. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm. [in Ukrainian].
- Scientific and innovative activity of Ukraine. Statistical collection (archive). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/Arch_nay_zb.ht. [in Ukrainian].
- Scientific and innovative activity of Ukraine. Statistical collection. Retrieved from: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_nauka_2019.pdf. [in Ukrainian].
- Scientific and scientific-technical activity in Ukraine in 2019. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2020/08/13/nadnaukaz_a2019-stisnuto.pdf. [in Ukrainian].
- Pavlenko, I. A. (2007). *Innovative entrepreneurship in the transformational economy of Ukraine*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
- Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Strategy for the development of innovation for the period up to 2030" from 10.07.2019 № 526-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
- The state of research and innovation in Ukraine in 2020. Scientific and analytical note. Kyiv: UkrINTEI, 2021, 39p. [in Ukrainian].
- Cherep, A. V. (2014). *Theoretical and methodological and applied principles of management of intellectual property of industrial enterprises*. Zaporizhzhya: Zaporizhzhya National University. [in Ukrainian].
- Chukhno, A. A. (2006). Works: [in 3 vols.]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv National University Univ. Taras Shevchenko; N.-d. Finn. int at the Ministry of Finance. Of Ukraine. [in Ukrainian].
- Schumpeter, J. A. (2008). *Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy*. Moscow: Exmo. [in Ukrainian].

УДК 330.8

Ігор Спаський (Україна)

JEL classification: B19, B20

Ігор СПАСЬКИЙ

директор,

Загальноосвітній навчальний заклад
"На перехресті", Україна

© Ігор Спаський, 2021

Отримано: 07.05.2021 р.

Прорецензовано: 15.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

ТЕОРІЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ У ЕВОЛЮЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено розкриття софійного аспекту теорії основного капіталу. Це надає можливості підсилити методологічні позиції дослідження теорії основного капіталу як феномену історії економічної думки. На підставі використання софійного аспекту у економічних дослідженнях надаються рекомендації щодо практизації теорії основного капіталу.

Дослідження теорії основного капіталу на рівні «загального» дозволило розкрити її пізнавальний потенціал, а також визначити дослідницькі лакуни, що визначають певні пізнавальні обмеження. Це створило умови для розкриття можливостей практизації теорії основного капіталу і шляхів заповнення існуючих дослідницьких обмежень і форм пізнавального відчуження. Теоретичне відчуження, характерне для теорії основного капіталу, має ряд характерних аспектів і проявляється як в обмеженні евристичного потенціалу теорії, так і в процесі її практизації.

Спаський І. Теорія основного капіталу у еволюції економічної думки: методологічні аспекти. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 70-79.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.070>

Ключові слова: теорія основного капіталу; софійна методологія; історія економічної думки; практизація економічної теорії.

Igor Spas'kyi (Ukraine)

UDC 330.8

JEL classification: B19, B20

Igor SPAS'KYY

Director,
General educational institution
"At the Crossroads", Ukraine

© Igor Spaskyy, 2021

Received: 07.05.2021

Revised: 15.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

FIXED CAPITAL THEORY IN THE EVOLUTION OF ECONOMIC THOUGHT: METHODOLOGICAL ASPECTS

ABSTRACT

The article reveals the Sophia aspect of the theory of fixed capital.

This provides an opportunity to strengthen the methodological position of the study of fixed capital theory as a phenomenon in the history of economic thought. Based on the use of the Sofia aspect in economic research, recommendations are given for the practice of fixed capital theory.

The study of the theory of fixed capital at the level of "general" allowed to reveal its cognitive potential, as well as to identify research gaps that determine certain cognitive limitations. This created the conditions for revealing the possibilities of practicing the theory of fixed capital and ways to fill the existing research constraints and forms of cognitive alienation. Theoretical alienation, characteristic of the theory of fixed capital, has a number of characteristic aspects and is manifested both in the limitation of the heuristic potential of the theory and in the process of its practice.

Spas'kyi, I. (2021). Fixed capital theory in the evolution of economic thought: methodological aspects. *Economic analysis*, 31 (2), 70-79.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.070>

Keywords: theory of fixed capital; Sofia methodology; history of economic thought; practice of economic theory.

Вступ

У економічних дослідженнях, які традиційно вивчаються історією економічної думки, окремою наскрізною лінією аналізу проходить категорія основного капіталу, що відбувається ще з початку зародження перших провісників індустріалізації. Це, перш за все, можна пояснити роллю машин і механізмів в економічному розвитку у продовж останніх декількох століть. Таким чином виник напрямок аналізу, який у повної міри можливо визначити в статусі окремої теорії – теорії основного капіталу, що можливо завдяки її певній дослідницької самостійності, науковій глибини та охопленому колу проблем тощо.

Теорія основного капіталу присутня у різних напрямках економічної думки. Тому вона, відповідно, увібрала в себе їх особливості, пізнавальні можливості і обмеження. Теорія основного капіталу розкриває, в межах різних традицій, ті чи інші грані категорії основний капітал. В цілому теорія основного капіталу вплинула як на рух економіко-теоретичної думки, так і господарської практики.

Сучасна системна криза, поза всяким сумнівом, торкнулася як теоретичного знання, так і безпосередньо економічного життя. Відповідно вона не мала спроможності вплинути на розвиток і теорії основного капіталу. Цим викликана актуальність ревізії історичної спадщини та реактуалізації даного напрямку економічної думки. Для поглиблення розуміння та узагальнення сучасних проблем теорії основного капіталу пропонується здійснення розумової рефлексії на предмет її пізнавальних можливостей і обмежень.

Безпосередньо аналіз теорії основного капіталу, в історичній ретроспективі висвітлив, декілька теоретико-методологічних проблем. Це, так звана, ізольованість теоретичних викладок щодо основного капіталу від таких важливих аспектів економічної науки як економічна антропологія та аналіз соціальних, екологічних та, навіть, психофізіологічних аспектів відтворення основного капіталу. На наш погляд, аргументоване, поступове та послідовне звертання до софійної методології надає можливості знайти напрямки вирішення цієї проблеми. Це можливо завдяки існуючому у софійній методології евристичному та практичному потенціалу. Зокрема це стосується принципу всеїдності, характерного для традиції софійного мислення.

У працях істориків економічної думки як вітчизняної, так і зарубіжної традиції теорія основного капіталу, частіш за все, не розглядається як окремий напрямок. Розгляд зародження і внутрішніх закономірностей розвитку даної теорії має велике значення не тільки з точки зору історії

економічної думки, але і в її впливі на економічну історію в різні періоди часу, що здійснюється скрізь розкриття відповідних боків економічної думки та шляхом створення ряду парадигмальних обмежень, котрі спрямовують економічне мислення в "прокрустове ліжко" певних уявлень як про економіку в цілому, так і окремо про роль в неї основного капіталу. Завдяки чому не викликає сумніву важливість і актуальність аналізу теорії основного в традиції економічної думки.

Сучасні праці з теорії основного капіталу, частіше за все, присвячені окремим вузьким питанням. Наприклад, це амортизація чи амортизаційна політика, особливості сучасного морального зносу та аналіз структури відтворення основного капіталу. Однак найбільш важливі проблеми, потребуючі високого рівня теоретичного узагальнення та використання відповідної методології, – практично не існують у сучасному економіко-теоретичному дискурсі. Однак це не означає, що такі проблеми не потребують всебічного теоретичного осмислення та вирішення з виходом на практичну реалізацію.

Сучасні умови ставлять перед теорією основного капіталу нове коло проблем. У сучасному світі з'являється й набирає силу процес, так званої, інтелектуалізації основного капіталу. У роботах Т. П. Малькової «Кіберологія: методологічні проблеми дослідження» [1] і «Кіборгізації: філософські аспекти дослідження симбіозу людини і техніки» [2] розкриваються проблеми з'єднання людини і техніки.

З'являються ідеї віртуальної еліти у праці [3], що стають можливі завдяки процесам, які пов'язані у тому числі і змінами у відтворенні основного капіталу. Ідея «перетворювати організми в машини» С. Н. Булгакова [4] або «людина-машина» Ж. О. де Ламетрі набирає все більшої сили розвертаючись в історичному процесі у великий кількості багатомірних форм. Теорія основного капіталу в певній мірі проголошуючи принцип «...загальної машинності, навіть, неправильно, тому що вже саме воно зверхмашинне, а отже, і саме воно пробиває пролом в загальній машинності» [4]. У цьому розкриваються як обмеження, так і сила теоретичного мислення, здатного в запереченні самого себе знайти евристичні просвіти. Зокрема – звільняючи машину від фетиша в акті теоретичного мислення і розуміючи, що по суті: «машина лише трансформує силу» [4].

Сучасний основний капітал в орбіту свого відтворювального процесу все більшою мірою залучає об'єктивізації індивідуалістів. Які різні автори зовуть: «Технократи» по А. Турен, «працівники інтелектуальної праці» по Ф. Махлуп, «меритократії» по Д. Беллу, «експерти»

М. Кастельса, «білі комірці» та таке інше.. «Клас інтелектуалів», підлеглих технологій кіберпросторів, розкривається Ф. Махлуп, Дж. К. Гелбрейта, З. Бжезинського, Д. Белла, Е. Тоффлера, В. Л. Іноземцева та ін. Розширення шару індивідуалістів все більшою мірою породжує нові форми експлуатації або навіть за висловом деяких мислителів феномен неорабства [5]; [6]; [7]; [8]. За П. І. Браславським, який визначає, що за допомогою комп'ютерних технологій створена інтерактивна аудіовізуальна середовище, що має високий рівень психологічної достовірності [9]. Таким чином, змістовно віртуальна реальність включає в себе такий компонент як текстова віртуальна реальність, яка представляє собою психотехнологічний феномен, що виникає при взаємодії індивідів з мережею Інтернет як специфічної автономної від константної реальності середовищем – кіберпростором. Таке панування віртуальності, розкривається А. Бардом і Я. Зондерквістом [10] по суті означає симулякр реальності або технологічний фетиш, що тяжіє над проживанням дійсності. Д. Андрєєв показує причини такого панування сімулякрової віртуальності в «Мережевий тоталітаризм» [11]. Відтворення основного капіталу, таким чином, все більшою мірою підпорядковується процесам віртуалізації соціального буття. Феномени віртуальності і їх критичне осмислення містяться в роботах О. Ф. Волочаєва [12], А. І. Воронова [13], Ф. І. Гиренок [14], Д. А. Дубовицької [15].

Сучасна теорія основного капіталу формується під впливом все більш глибокого впровадження цифрових технологій у створенні різноманітного обладнання. Відбуваються зміни, як з точки зору натурально-речової форми, так і з точки зору економічних відносин. Феномени «софтвера» і «хардвера» в сучасній техніці безсумнівно впливають на процеси відтворення основного капіталу. Будучи пов'язаними, вони взаємно обумовлюють один одного, стимулюючи впровадження все більш нових зразків техніки. Поступово стираються кордони між продуктами інтелектуальної праці і їх речовими носіями, тому що конфігурація речових носіїв безпосередньо визначається програмним продуктом, організуючим їх роботу. Мережеві технології також визначають динаміку відтворення основного капіталу з точки зору особливих взаємодій, заснованих на необхідності технологічного узгодження та синхронізації.

Сучасна віртуальність, в певній мірі, відривається від онтологічних і антропологічних основ. Відбувається розрив в «тканині буття» і здійснюється вплив, порушуючий антропологічну цілісність людини. Про це свідчить досить великий

корпус досліджень, що актуалізує дану проблематику. Онтологічні та антропологічні розриви, характерні для сучасної віртуальності, в повній мірі характерні і для теорії основного капіталу і форм її практизації. Виникає трансформація телісності впродовж до її симуляції.

Софійна методологія у сучасних економічних дослідженнях представлена у філософії господарства. О. Н. Нетребська, наприклад, [15] розкриває важливіший принцип софійної методології – мета софійного творчого перетворення світу. З цього боку основний капітал має розглядатись, перш за все, як інструмент софійного перетворення світу. Це надає методологічну основу щодо визначення якості відтворення основного капіталу в контексті екологічних та соціальних контекстів надаючи можливість доповнити теорію основного капіталу цими важливішими елементами.

Теорія відтворення основного капіталу, як напрямок економічної думки, розвивається з кінця XVII століття по теперішній час. В межах теорії основного капіталу не вирішені до кінця питання взаємодії людини та техніки, а також проблеми співвідношення екологічних, економічних та соціальних аспектів відтворення основного капіталу. Зокрема не ставиться питання якості відтворення основного капіталу. Також не розкривається питання екологічної та соціальної ефективності відтворення основного капіталу тощо. Хоча ці проблеми у сучасних умовах мають зростаюче значення.

Серед окремих проблемних питань даної роботи можливо виділити такі. Який евристичний потенціал теорії основного капіталу та її дослідницькі межі? У чому полягають об'єднують початку різних граней теоретичного дослідження основного капіталу? Які існують лакуни-розриви в теорії основного капіталу та як їх можна подолати? Якщо у відносно вузькому розумінні до теорії основного капіталу відносяться традиційний тексти мислителів-економістів, то чи має сенс розширити розуміння теорії основного капіталу роботами з філософії, або конкретніше, по онтології і антропології техніки, ергономіці, етики та естетики? Які історичні контексти, що визначили хід того чи іншого напрямку економічної думки та окремих розумових ходів, які сформували теорію основного капіталу?

Мета статті

Відокремити та реактуалізувати теорію основного капіталу, відповідно до її значної ролі в економічному мисленні. З одного боку, розкриваючи дослідні горизонти, а, з іншого боку, задаючи певні межі пізнання. Тобто метою дослідження є визначення евристичного

потенціалу та дослідницьких кордонів теорії основного капіталу, як напряду економічної думки в софійному контексті.

Виклад основного матеріалу

Проект модерн народився на перехресті ідей Просвітництва, соціальних революцій і індустріалізації. Проект модерн обумовив і виникнення та існування суттєвих форм зокрема і теорії основного капіталу. Виникнення і розвиток теорії основного капіталу здійснювалося в межах так званої «ньютон-картезіанської парадигми» наукового знання. Це проявилось у винаході та розумінні машини як базисного елементу функціонування економічної системи. Крім того це виявилось і в підходах до економіко-теоретичного мислення в межах теорії основного капіталу тощо. На протязі декількох століть, починаючи з теорії фізіократів, технічний детермінізм все більшою мірою зміцнював свої позиції, проявляючись у різних напрямках теорії основного капіталу.

Основний капітал, поєднує в собі й особливе товарне відношення та речові носії у вигляді машин і механізмів, будівель, устаткування. Таким чином основний капітал є центральною фігурою всього суспільного відтворення. Машина поступово підпорядковує людину, як з позиції експлуатації, так і напрямків та можливостей підприємницького творчості. Динаміка відтворення основного капіталу дуже тісно пов'язана з процесами інтеграції і концентрації капіталу в цілому. Горизонтальна інтеграція поступово доповнюється вертикальною, а потім виходить на рівень глобалізації. Такий стан речей панує в економічній теорії багато в чому і досі. Економічна теорія в цілому та теорія основного капіталу, зокрема, набувають самодостатній і самозамкнутий характер. Економічні цілі декларуються основоположними у людській життєдіяльності. Це виражаються як в теорії, так і в соціальному бутті.

Рух капіталу підпорядковує як соціальне буття людини, так і уми економістів теоретиків, породжуючи так званий економічний детермінізм. Тим самим блокуючи можливість виявлення теоретичних інсайтів для здобуття нового знання. Герменевтичний аналіз праць з корпусу творів економічної думки, що представляють різні відгалуження теорії основного капіталу, показує певну одноманітність дискурсу, в якому продовжує обертатися економічне мислення. Цілком спостерігається вичерпання пізнавального потенціалу в межах класичної парадигми. Ця проблема все частіше звучить в думках економістів-теоретиків і в суміжних напрямках досліджень, що є герменевтичною аргументацією, яка підтверджує це положення речей.

Сутність процесу відтворення основного капіталу на різних рівнях абстракції розкривається ще в «Капіталі» К. Маркса. Економіко-динамічний підхід до проблем відтворення основного капіталу простежується в роботах Р. Кантильона, Ф. Кене, А. Сміта, К. Маркса, Дж. Хікса та пізніших як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Суперечливий характер відтворення основного капіталу найбільш повно розглянуто в марксистських постановках. Проблеми амортизації і амортизаційної політики, а також інших форм державно-монополістичного регулювання економіки розкриті у працях А. Цигічко, А. Малярова та інших авторів. Однак, незважаючи на це, дотепер відсутня єдина синтетична концепція відтворення основного капіталу, а також залишається не з'ясованим ряд протиріч і, відповідно, шляхи їх вирішення. Дослідженням проблем, пов'язаних з регулюванням відтворення основного капіталу займалися і займаються представники як вітчизняної, так і зарубіжної науки. Так наші уявлення про цей процес в значній мірі збагачені такими зарубіжними та вітчизняними авторами: Р. Харрод, Є. Домар, Я. Тінберген, Р. Солоу, Д. Кендрік, П. Массі, Р. Барро, Я. Ханко, Деннісон, А. І. Бельчук, В. Ю. Будавей, В. Д. Герасимов, А. А. Грехін, В. Б. Кваша, В. М. Кудрі, Ю. В. Куренков, Л. А. Мендальсон, Г. Н. Найд'юнов, А. Н. Цигічко, Р. М. Ентов та багато інших.

У ХХ столітті з появою неокласичних, а потім і постнеокласичних методологій, обумовлених відкриттями в галузі природничих наук і, перш за все фізики, відкривається принципова можливість парадигмального і дискурсивного зсуву зокрема в економічній теорії. Перш за все таке зрушення пов'язане з можливостями рефлексії існуючої традиції економічної думки на предмет виявлення дослідницьких лакун і бар'єрів. Тобто перепон, що перешкоджають вільному руху думки теоретика. Використання підходів економічної герменевтики, з її здатністю методологічного і контекстного інтегрування, дозволяє вийти за межі перелічених парадигмальних обмежень, здійснюючи методологічні та дискурсивні зміщення.

Ці погляди у повної міри можуть бути використанні у подальшому використанні софійної методології завдяки їх узагальненню та синтезу. Використання софійної методології у економічному мисленні створює основу щодо розкриття певного обсягу теоретичної спадщини у дослідженнях основного капіталу, долаючи існуючі методологічні та теоретичні лакуни тощо.

При розгляді парадигмальних сучасний методолог Л. Н. Багата в роботі "На шляху до багатомірного мислення" [16]. актуалізує ідеї складного або багатомірного мислення, ґрунтуючись на методологічних трендах ХХ-ХХІ

століття. Розкриваючи можливості "інших" способів розумових практик, що виходять за межі мислення, що знаходиться в межах формальної логіки. Наприклад тропологічне мислення, що сягає корінням в середньовічну філософію, розкривається С. С. Неретиною, роздуми про послідовне мисленні В. Шмакова, імовірнісне і спонтанне мислення В. В. Налімовим, серіальне мисленні Ж. Дельоза, символічне мислення К. Г. Юнга і Д. Редьяра, організмичному мисленні П. Флоренського, кліповому мисленні Ф. І. Гиренко, глобальному мисленні Е. Ласло, складному мисленні Е. Морена, нелінійному мисленні І. С. Добронравова, С. П. Курдюмова і Е. Н. Князевої та інших формах тощо.

М. К. Мамардашвілі і А. М. П'ятигорський розглядають метатеоретичний рівень дослідження, який дозволяє здійснити розумовий підйом над культурною обмеженістю і, що найголовніше, в практиках рефлексії мислення вийти за межі обумовленості самим мисленням тощо також виходячи за межі суб'єкт-об'єктної опозиції. Можливо навіть парадоксально долаючи втрату і самої дослідницької суб'єктності, що є найважливішою умовою розумової свободи теоретика.

В теорії основного капіталу цей підхід дозволяє здійснити рефлексивні зрушення, що виводять свідомість дослідника за межі парадигмального і контекстно-історичного детермінізму. Обмеження розумової свободи в межах теорії основного капіталу, викликане згаданими чинниками, в практиках рефлексії теоретичного мислення, розкриваючись в масштабах конструкту багатовимірного мислення, створює умови здійснення парадигмального і дискурсивного дослідного зміщення. М. К. Мамардашвілі і А. М. П'ятигорський вважають, що "увійшло в сферу свідомості має структуру свідомості". І тому рефлексія самої структури свідомості, що визначає статус мислителя-теоретика, показує можливі напрямки розкриття нових теоретичних розумових свобод.

Основний капітал є багатовимірним об'єктом. Зокрема маючи предметну, соціальну, онтологічну і антропологічну мірності. Розкриття одних мірностей основного капіталу та ігнорування інших перетворює проблематику основного капіталу у відносно "худу абстракцію". Це, у свою чергу, відповідно перетворює простір теоретичного осмислення в самозамкнуту маніфестацію так званого економізму. Л. Н. Багата визначає багатовимірне мислення в такий спосіб: "Багатомірне мислення, по-перше, – це мислення, при якому здійснюється оперування словом в його багатовимірної іпостасі, яка передбачає фіксування за одним і тим же терміном різних смислів,

загальна кількість яких можна розглядати як певна відкрита безліч. Смислова безліч, відповідно одному і тому ж слову, актуалізується свідомістю і задає тим самим (або – зумовлює) деяку когнітивну мірність" [14].

Ідеї основного капіталу, представлені в традиції економічної думки, вже на ранніх етапах виникнення і розвитку набувають рис, характерних для теорії. Присутня як гіпотеза так і теоретична парадигма досліджень. Описується категорія основний капітал як в статистиці, так і в динаміці. Сам процес руху основного капіталу підпорядковується певним законам і умовам, що і забезпечує безпосередньо процес відтворення.

Еволюція поглядів на сутність основного капіталу і його роль в економіці виражається у процесі формування та подальшої зміни даної категорії. Процес історичного руху теоретичного осмислення змін об'єктивної економічної дійсності дозволяє, з одного боку, всебічно поглянути на проблеми, пов'язані з функціонуванням основного капіталу, а з іншого, зробити глибоке теоретичне узагальнення, вловити і розглянути абстракцію – ідею феномена. І потім здійснити сходження від ідеї до руху економічних форм – сходження від абстрактного до конкретного.

Пізнання категорії основний капітал безпосередньо пов'язано з розумінням сутності капіталу в цілому. Наприклад, школа фізіократів під категорією "капітал" розуміла землю і вкладені в неї кошти – аванси, таким чином джерелом формування капіталу фізіократи вважали сільськогосподарське виробництво. Одну з перших спроб визначення функціональних принципів основного капіталу зробив Ф. Кене. У своїх працях він вперше в економічній науці ввів поняття "первинних авансів" (*avances primitives*) і "щорічних авансів" (*avarices annuelles*). Різниця між обома видами авансів виникає лише тоді, коли авансовані гроші перетворені в елементи продуктивного капіталу. Як аванси для виробництва, тобто як продуктивний капітал, обидва види авансів протистоять і грошей, і які перебувають на ринку товарів. Далі, у Кене відмінність між цими двома елементами продуктивного капіталу зводиться до різниці тих способів, за допомогою яких ці елементи входять у вартість готового продукту, отже, до різниці способів звернення їх вартості разом з вартістю продукту, а тому і до різниці способів їх відшкодування або їх відтворення, причому вартість одного елемента щорічно відшкодовується цілком, вартість іншого – по частинах, протягом більш тривалих періодів.

Подальше поглиблення розуміння основного капіталу представлено А. Смітом. Основний капітал Сміт оцінював як "продуктивні запаси" суспільства, його матеріальне багатство: "Призначення

основного капіталу, – на його думку, – збільшувати продуктивну силу праці, тобто дозволяти того ж кількості робочих виконувати набагато більшу кількість робіт. Він схильний був виключати основний капітал з числа елементів, постійно беруть участь в зверненні. При цьому, крім знарядь виробництва, матеріалів і т. п., до складу основного капіталу Сміт включав і фактори нематеріальні – здатності людей, ідеї і т. п. Для нього було очевидно, що інвестиції в основний капітал в кінцевому підсумку більш вигідні для розвитку економіки, ніж аналогічні вкладення в оборотні кошти.

Велика увага розгляду суті категорії основного капіталу було приділено в роботі Дж. С. Мілля "Основи політичної економії". На його думку, значна частина капіталу укладена в знаряддях виробництва, що відрізняються більш-менш тривалим існуванням і виконують свою роль в виробництві, не виключаючи з нього, а залишаючись в ньому. Причому функція цієї частини капіталу не вичерпується одноразовим вживанням. Капітал, який існує в будь-який з таких довговічних форм і дохід від якого надходить протягом відповідно тривалого періоду, називається основним капіталом.

Великий внесок у теорію основного капіталу здійснив Карл Маркс, відокремивши основний капітал від оборотного внаслідок його змісту і специфіки перенесення вартості на готовий продукт. К. Маркс також провів велике дослідження відтворення основного капіталу в умовах розвитку капіталістичного суспільства, дав визначення кругообороту основного капіталу та обігу споживчої вартості і вартості, виявив їх взаємозв'язок, досліджував амортизацію основного капіталу і зміна його вартості в результаті науково-технічного прогресу. Критикуючи А. Сміта, К. Маркс вказував, що визначеність основного капіталу впливає не з речових властивостей засобів праці (довговічність, нерухомість, тривалість функціонування і т. д.), а з тієї певної ролі, яку вони відіграють у процесі праці і створення вартості. К. Маркс звертав увагу на те, що "засоби праці, по-перше, тільки в тому випадку є основним капіталом, якщо процес виробництва є взагалі капіталістичний процес виробництва, а тому і засоби виробництва є взагалі капіталом, і, по-друге, вони є основним капіталом лише в тому випадку, якщо вони переносять свою вартість на продукт особливим способом. Якщо цього немає, то вони залишаються засобами праці, але не стають основним капіталом. У Маркса вперше розглядається соціально-економічна сутність капіталу. Він писав, що капітал є "... не річ, а певне суспільне, належне певній історичній формації суспільства виробниче відношення, яке

представлене в речі і надає цій речі специфічний суспільний характер". Маркс визначив капітал як вартість, що приносить додаткову вартість, або як самозростаючу вартість. Джерелом додаткової вартості по Марксу може служити тільки робоча сила. Купується на ринку праці за заробітну плату, вона окупає себе і служить джерелом додаткової вартості, яку капіталіст привласнює безоплатно. Маркс назвав це експлуатацією праці капіталом. Однак капітал має і власною продуктивністю. Перетворюючи простий працю в більш продуктивний, капітал, поряд з робочою силою, виступає джерелом додаткової вартості, так як капітал починає звертатися, коли додається працю. Таким чином, визначення основного капіталу можна сформулювати наступним чином: основний капітал є частиною продуктивного капіталу, що складається з засобів виробництва, які в міру зношування переносять свою вартість на вартість продукту. Іншими словами, основний капітал: беруть участь у декількох кругооборотах продуктивного капіталу; по частинах переносять свою вартість на створюваний з його допомогою продукт; перенесена вартість по частинам повертається у виробництво. Погоджуючись з Марксом, можна зробити висновок про те, що засоби виробництва в усякому процесі праці, при яких би суспільних умовах він ні відбувався, завжди поділяються на засоби праці і на предмети праці.

Розкриття потенціалу когнітивної багатомірності в теорії основного капіталу, поза всяким сумнівом, є основою її подальшого виходу за межі самозамкнутості і освоєння нових дослідницьких просторів. Велике значення багатомірного підходу в створенні метатеорії основного капіталу, пов'язана з тим, що забезпечення одночасного і спільного огляду ряду теорій вимагає організації дослідницького простору більшої рівномірності, що дозволяє в певному організаційному єдності осмислювати те, що спочатку існує окремо. Роль, яку відіграє техніка, в історії людства може бути розкрита за допомогою вчення про домінанту А. А. Ухтомського [17], [18]. Відповідаючи на питання, що таке домінанта техніки, яким чином вона сформована? А також з яких причин і яким чином може бути подолана?

Вчення про домінанту А. А. Ухтомського дозволяє визначити нейрофізіологічні основи панування техніки в просторі соціального буття, висловлюючись в русі основного капіталу і, відповідно, в його теорії. Домінанта техніки виражається в цілому в різних вимірах і шарах технічної культури.

Домінанта – це утворення особливої розумово-нервово-чуттєвої зціпки-збірки, яка визначає як

буття окремої людини, так і різних соціальних груп. Визначаючи мислення і дії, теорію і її практизацію.

А. А. Ухтомському та чи інша домінанта визначає різні онтологічні динаміки як сакрального, так і профанного рівня, як метафізичного, так і повсякденного вимірів буття. Комплекс основних домінант в тому числі визначає основи антропологічних збірок людини.

Громадський феномен технократії на рівні окремої людини виражається в домінанту техніки, присутньої в його антропологічних складах. Домінта визначає як можливості, так і обмеження в процесі розумової діяльності людини. Ті чи інші аспекти формування теорії основного капіталу безсумнівно пов'язані з домінантою техніки як дослідників, так і тих людей серед яких ці теорії потім поширюються.

Домінанта техніки створює особливі розумові фільтри в свідомості економістів-теоретиків, обмежуючи тим самим вільний рух теоретичної думки в освоєнні нових дослідницьких просторів. Потік винахідницької діяльності, підприємницьких рішень і ділової активності, які є основними драйверами відтворення основного капіталу, визначаються насамперед домінантою техніки, присутньої в людях і організуючою, тим самим, простір їх життєдіяльності. Інтроективна рефлексія, поєднана з аналізом результатів глибинних співбесід з професійними економістами теоретиками, свідчить про безпосередній обумовленості мислєдїй детермінізмом, народжується домінантою техніки і, пов'язаної з нею, домінантою наукового позитивізму.

Софійність основного капіталу в контексті софійного методології проявляється, перш за все, в тому, що за будь-якої технікою варто софійного сенс-логос. І будь-яка техніка, з позиції софійного методології все єдності, онтологічно пов'язана у своїй багатовимірності з різними верствами як економічної дійсності, так і інших форм буття.

Техніко-технологічний детермінізм [19] в своїх межах явив світу технократію знайшов своє пряме вираження в теорії основного капіталу. Теорія основного капіталу стверджує техніко-

технологічний детермінізм, що створює істотні евристичні обмеження для її [теорії] розвитку [20]. Еволюція теорії основного капіталу виражає зміни, що виникають як у процесі розвитку товарних відносин, так і історичний процес розвитку техніки [21].

У сучасному світі феномен кіборгізації і нетократії породжує нове коло проблем як для економічної науки в цілому, так і для теорії основного капіталу особливо. Посилення софійного методологічного аспекту можна застосувати до теорії основного капіталу, на наш погляд, дозволяє значно розширити евристичний потенціал як економічного знання в цілому, так і теорії основного капіталу [22].

Висновки і пропозиції

Здійснюється теоретична ревізія і рефлексії теорії основного капіталу в традиції економічної думки.

1. Використовуючи економіко-герменевтичний аналіз досліджені історичні контексти формування теорії основного капіталу в цілому і окремих її граней;
2. Досліджуються ключові розумовий ходи, які зробили істотний внесок у формування теорії основного капіталу;
3. Реактуалізовано місце теорії основного капіталу в традиції економічної думки;
4. Показуються причини існуючого методологічного плюралізму в теорії основного капіталу;
5. Досліджується роль і можливості застосування розумового експерименту в теорії основного капіталу;
6. Поставлені проблеми онтологічних і антропологічних розривів економічного знання в аспекті їх впливу на теорію основного капіталу. Матеріал роботи може бути використаний в подальших економіко-теоретичних розробках, що ведуться в дискурсі проблем відтворення основного капіталу. А також при читанні відповідних університетських курсів з предметної галузі економічної теорії або теоретичної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малькова Т. П. Киберология: методологические проблемы исследования. *Методология в науке и образовании: материалы Всерос. конф. унив. и академ. инст. РАН*. Москва, 2017. С. 32-34.
2. Малькова Т. П. Киборгизация: философские аспекты исследования симбиоза человека и техники. *Гуманитарный вестник*. 2017. № 4. URL: <https://doi.org/10.18698/2306-8477-2017-4-426> (дата обращения: 08.05.2018)
3. Мартыянов Д. С., Шентякова А. В. Виртуальная элита в динамике информационного общества. *Социодинамика*. 2017. № 10, С. 79-94.
4. Булгаков С. Н. *Философия хозяйства*. Москва, 1990, 488 с.

5. Зоткин А. А. Информационное господство элит в условиях ослабления национальных государств. *Власть и элиты* гл. ред. А.В. Дука. Т.2. Санкт-Петербург, Интерсоцис, 2015. С. 73–92.
6. Козырев И. А. Нетократия как явление и вызов. *Вопросы новой экономики*. 2011. № 4. С. 99-109.
7. Кочетков А. П. Власть и элиты в глобальном информационном обществе. *Полис. Политические исследования*. 2011. № 5. С. 8–20.
8. Мартыанов Д. С. Интернет-сообщество, масса и элиты: динамика концептуализации. *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*. Том 10. № 3. Санкт-Петербург, 2014. С. 170-182
9. Браславский П. И. Технология виртуальной реальности как феномен культуры конца XX–начала XXI веков: дис. канд. культур.: 24.00.01, Екатеринбург, 2003. 163 с., с. 18
10. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия : новая правящая элита и жизнь после капитализма. СПб: Стокгольм. шк. Экономики, 2004. 252 с.
11. Андреев Д. Сетевой тоталитаризм или «Ледниковое время»? URL: <http://www.intelros.org/lib/recenzii/andreev1.htm>.
12. Волочаева О. Ф. Нетократия как специфический политический актер в современном информационном обществе. *Фундаментальные исследования*. 2015. № 2-8. С. 1788-1791.
13. Воронов А. И. Философский анализ понятия «виртуальная реальность»: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.08. Санкт-петербург, 1999. 197 с.
14. Гиренок Ф. И. Культура как виртуальность: событие и смысл. *Виртуальные реальности*. Вып. 4. Москва, 1998. С. 23-31.
15. Нетребская, О. Н. Творчество как софийное преобразование мира в философии С.Н. Булгакова. *Творчество и культура в свете философской рефлексии. Творчество культуры и культура творчества : Сб. научн. тр. VI Международной научно-теоретической конференции, посвященной памяти доктора философских наук, профессора Георгия Федоровича Миронова, Ульяновск, Ульяновск:, 2018. С. 303-310.*
16. Богатая Л. Н. На пути к многомерному мышлению. Одесса, Печатный дом 2010. 372 с.
17. Ухтомский А. А. О рефлекторном аппарате. *Из гуманитарного наследия*. Рыбинск, 2000. С. 57-62.
18. Ухтомский А. А. О состоянии возбуждения в доминанте. *Избранные труды*. Ленинград, Наука, 1978. С. 48-62
19. Осипов Ю. М. Время философии хозяйства: В 3 кн. с приложением. Москва, 2003.
20. Осипов Ю. М. Интеллектуальная революция: завораживающая реальность. *Философия хозяйства*. 2011. № 6.
21. Субетто А. И. Соч. Ноосферизм. Т. 4. Кн. 1. *Ноосферное, или Неклассическое человековедение: поиск оснований*. Кострома, 2006.
22. Осипов Ю. М. Философия хозяйства как просвещение реальности. *Философия хозяйства*. 2011. № 5.

REFERENCES

1. Malkova, T. P. (2017). Kiberologiya: metodologicheskie problemy issledovaniya. [Cyberology: methodological problems of research] *Metodologiya v nauke i obrazovanii: materialy Vseros. konf. univ. i akadem. inst. RAN. Moscow*. [in Russian].
2. Malkova, T. P. (2017). Kiborgizatsiya: filosofskie aspekty issledovaniya simbioza cheloveka i tekhniki. [Cyborgization: philosophical aspects of the study of symbiosis between man and technology] *Gumanitarnyy vestnik*, 4. Retrieved from: <https://doi.org/10.18698/2306-8477-2017-4-426>. [in Russian].
3. Martyanov, D. S., & Shentyakova, A. V. (2017). Virtualnaya elita v dinamike informatsionnogo obshchestva. [The virtual elite in the dynamics of the information society] *Sotsiodinamika*, 10, 79-94. [in Russian].
4. Bulgakov, S. N. (1990). *Filosofiya khozyaystva*. [Economy philosophy] Moscow. [in Russian].
5. Zotkin, A. A. (2015). *Informatsionnoe gospodstvo elit v usloviyakh oslableniya natsional'nykh gosudarstv*. [Informational domination of elites in conditions of weakening of national states] *Vlast' i elity* gl. red. A. V. Duka. Vol. 2. Sankt-Piterburg, Intersotsis. [in Russian].
6. Kozыrev, I. A. (2011). Netokratiya kak yavlenie i vyzov. [Netocracy as a phenomenon and a challenge] *Voprosy novoy ekonomiki*, 4, 99-109. [in Russian].
7. Kochetkov, A. P. (2011). Vlast' i elity v global'nom informatsionnom obshchestve [Power and elites in the global information society] *Polis. Politicheskie issledovaniya*, 5, 8-20. [in Russian].
8. Martyanov, D. S. (2014). *Internet-soobshchestvo, massa i elity: dinamika kontseptualizatsii* [Internet community, mass and elites: dynamics of conceptualization] *Politicheskaya ekspertiza: POLITEKS*, 10(3), 170-182. [in Russian].
9. Braslavskiy, P. I. (2003). *Tekhnologiya virtual'noy real'nosti kak fenomen kul'tury kontsa XX–nachala XXI vekov* [Virtual reality technology as a cultural phenomenon of the late XX – early XXI centuries]: dis. kand. kul'tur.: 24.00.01, Ekaterinburg, Pp. 18/ [in Russian].
10. Bard, A., Zoderkvist, Ya. (2004). *Netokratiya : novaya pravayashchaya elita i zhizn' posle kapitalizma* [Netocracy: the new ruling elite and life after capitalism]. SPb: Stokgol'm. shk. Ekonomiki. [in Russian].
11. Andreev D. (n.d.). *Setevoy totalitarizm ili «Lednikovoe vremya»?* [Network totalitarianism or "Ice Age"?]. Retrieved from: <http://www.intelros.org/lib/recenzii/andreev1.htm>. [in Russian].
12. Volochaeva, O. F. (2015). Netokratiya kak spetsificheskiy politicheskiy aktor v sovremennom informatsionnom obshchestve [Netocracy as a specific political actor in the modern information society]. *Fundamental'nye issledovaniya*, 2-8, 1788-1791. [in Russian].

13. Voronov A. I. (1999). *Filosofskiy analiz ponyatiya «virtual'naya realnost'»* [Philosophical analysis of the concept of "virtual reality"]: diss. ... kand. filos. nauk: 09.00.08. Sankt-Peterburg. [in Russian].
14. Girenok F. I. (1998) Kul'tura kak virtual'nost': sobytie i smysl [Culture as virtuality: event and meaning] *Virtual'nye real'nosti*, 4, 23-31. [in Russian].
15. Netrebskaya, O. N. (2018) Tvorchestvo kak sofinoe preobrazovanie mira v filosofii S. N. Bulgakova. Tvorchestvo i kul'tura v svete filosofskoy refleksii [Creativity as a Sophian transformation of the world in the philosophy of S.N. Bulgakov. Creativity and culture in the light of philosophical reflection]. Tvorchestvo kul'tury i kul'tura tvorchestva : Sb. nauchn. tr. VI Mezhdunarodnoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii, posvyashchennoy pamyati doktora filosofskikh nauk, professora Georgiya Fedorovicha Mironova, Ul'yanovsk, Ul'yanovsk.: pp. 303-310. [in Russian].
16. Bogataya, L. N. (2010). *Na puti k mnogomernomu myshleniyu* [On the way to multidimensional thinking]. Odessa, Pechatnyy dom. [in Russian].
17. Ukhtomskiy, A. A. (2000). *O reflektornom apparate* [About the reflex apparatus. From the humanitarian heritage]. Iz gumanitarnogo naslediya. Rybinsk. 57-62, [in Russian].
18. Ukhtomskiy, A. A. (1978). *O sostoyanii vzbuzhdeniya v dominante* [On the state of excitement in the dominant]. *Izbrannye trudy*. Leningrad, Nauka, 1978, 48-62. [in Russian].
19. Osipov, Yu. M. (2003). *Vremya filosofii khozyaystva* [The time of the philosophy of the economy: In 3 vols. with an attachment]: V 3 kn. s prilozheniem. Moscow. [in Russian].
20. Osipov, Yu. M. (2011) *Intellect-revolutsiya: zavorazhivayushchaya real'nost'* [Intellect-Revolution: Fascinating Reality] *Filosofiya khozyaystva*, 6. [in Russian].
21. Subetto, A. I. (2006). *Soch. Noosferizm*, 4, 1. *Noosfernoe, ili Neklassicheskoe chelovekovedenie: poisk osnovaniy* [Noospheric, or Non-classical human studies: search for foundations]. Kostroma. [in Russian].
22. Osipov, Yu. M. (2011). *Filosofiya khozyaystva kak prosvechivanie realnosti* [Philosophy of economy as a shining through of reality]. *Filosofiya khozyaystva*, 5. [in Russian].

УДК 338.48

Ростислав Баран (Україна)

JEL classification: F42, L83, L51, O11

Ростислав БАРАН

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки,
маркетингу та менеджменту,
Івано-Франківського навчально-наукового
інститут менеджменту
Західноукраїнського національного
університету, Україна

E-mail: baranr32@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3275-489X><http://www.researcherid.com/rid/H-6254-2017>

© Ростислав Баран, 2021

Отримано: 03.05.2021 р.

Прорецензовано: 15.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Розвиток сучасних інформаційних технологій комунікації істотно впливають на формування підходів до реалізації маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств. Посилення карантинних заходів, у зв'язку з пандемією COVID-19, прискорили процес цифровізації маркетингових комунікацій, а відтак акумулювали процес трансформації традиційних каналів маркетингових комунікацій.

Мета. Концептуальне осмислення складових маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в системі цифрової комунікації, визначення послідовних етапів її формування та конкретизація основних напрямів та завдань її реалізації.

Метод (методологія). Теоретичною та науково-методичною основою дослідження стали положення концепції цифрової та інформаційної економіки. У процесі дослідження використано такі методи та підходи як логічного узагальнення і синтезу для формування основних висновків і пропозицій дослідження; графічний – візуалізації результатів ідентифікації основних напрямів та завдань формування маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств в умовах розвитку цифрових трансформацій.

Результати. У статті визначено, що елементами системи формування маркетингової комунікативної політики підприємств туризму є елементи комунікативної політики, суб'єкти комунікації, канали поширення даних, елементи інформаційно-комунікативної системи, механізм управління інформаційно-комунікативною політикою туристичних підприємств. При цьому послідовність маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в системі цифрових комунікацій передбачає етапи: планування звернення до аудиторії; контроль процесів доведення інформації (коригування звернення за необхідності) до цільової аудиторії; отримання зворотної реакції від аудиторії, опрацювання даних, вироблення і ухвалення рішень; аналіз глибини проникнення та ефективності комунікації; диференціація функцій комунікації задля найбільш якісного впливу на споживчу поведінку; управління інтерактивним маркетингом в системі комунікацій з владними структурами, громадським сектором та бізнес-аудиторією. Сформовано напрями та завдання формування і реалізації інтернет-маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в розрізі ключових суб'єктів цифрової взаємодії.

Баран, Р. Формування маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств в умовах розвитку цифрових комунікацій. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 80-89.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.080>

Ключові слова: туризм; маркетингові комунікації; цифровізація; інтернет-маркетинг; інформаційні технології; маркетингова комунікативна політика.

UDC 338.48

Rostyslav Baran (Ukraine)

JEL classification: F42, L83, L51, O11

Rostyslav BARAN

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of International Economics,
Marketing and Management,
Ivano-Frankivsk Educational and Scientific
Institute of Management
of West Ukrainian National University, Ukraine
E-mail: baranr32@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-3275-489X>
<http://www.researcherid.com/rid/H-6254-2017>

© Rostyslav Baran, 2021

Received: 03.05.2021

Revised: 15.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

FORMATION OF MARKETING COMMUNICATIVE POLICY OF TOURIST ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL COMMUNICATIONS DEVELOPMENT

ABSTRACT

Introduction. The development of modern information technologies of communication significantly influence the formation of approaches to the implementation of marketing communication policy of tourism enterprises. The intensification of quarantine measures in connection with the COVID-19 pandemic has accelerated the process of digitization of marketing communications, and thus accumulated the process of transformation of traditional marketing communications channels.

Purpose. Conceptual understanding of the components of marketing communication policy of tourism enterprises in the system of digital communication, definition of successive stages of its formation and specification of the main directions and tasks of its implementation.

Method (methodology). The theoretical and scientific-methodological basis of the study were the provisions of the concept of digital and information economy. In the course of research such methods and approaches as logical generalization and synthesis are used for formation of the basic conclusions and offers of research; graphic – visualization of the results of identification of the main directions and tasks of formation of marketing communicative policy of tourist enterprises in the conditions of development of digital transformations.

Results. In the article it is defined the elements of the system of formation of marketing communication policy of tourism enterprises. Among them are the elements of communication policy, communication subjects, data distribution channels, elements of information and communication system, mechanism of information and communication policy management of tourist enterprises. The sequence of marketing communication policy of tourism enterprises in the system of digital communication involves stages: planning to address the audience; control of the processes of bringing information (adjusting the appeal if necessary) to the target audience; receiving feedback from the audience, data processing, development and decision-making; analysis of penetration depth and communication efficiency; differentiation of communication functions for the most qualitative influence on consumer behavior; management of interactive marketing in the system of communications with government agencies, the public sector and the business audience. The directions and tasks of formation and realization of the Internet marketing communicative policy of the enterprises of tourism in the context of key subjects of digital interaction are formed.

Baran, R. (2021). Formation of marketing communicative policy of tourist enterprises in the conditions of digital communications development. *Economic analysis*, 31 (2), 80-89.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.080>

Keywords: tourism; marketing communications; digitalization; Internet marketing; information technology; marketing communication policy.

Вступ

Вплив сучасних інформаційних технологій комунікації на формування маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств має істотні наслідки. З однієї сторони, вони можуть змінювати межі ринку, фундаментальні принципи конкуренції та масштаби господарської діяльності, забезпечувати застосування цілої низки нових засобів ведення конкурентної боротьби, в той час як з іншої – зміщують акцент з міжорганізаційних відносин на об'єднану взаємодію і комунікації.

У вітчизняній науковій літературі дослідження присвячені формуванню маркетингової комунікативної політики на прикладі підприємств туризму залишаються мало висвітленими. Зокрема, науковці Т. Васильців, Р. Лупак, Т. Штець [1], Т. Васильців, Р. Лупак, О. Рудковський [2] у своїх працях здебільшого здійснюють обґрунтування стратегічних напрямів, цілей та заходів державної політики реалізації потенціалу ІТ-сектору економіки України та визначають роль сектору інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні та реалізації потенціалу smart-спеціалізації. З іншої сторони, О. Мульска, О. Левицька [3; 4], фокусують увагу на розробці конкретних заходів спрямованих на реалізацію політики забезпечення інноваційних форм зайнятості в умовах цифровізації економіки.

Концептуальні підходи до формування основних складових системи маркетингових комунікацій

розкрито у дослідженнях К. Сіренка [5], Н. Шпака, Т. Кирилича [6], В. Вавриш [7], Є. Козловський, Т. Ткаченко [8]. Водночас введення та посилення карантинних заходів у зв'язку з пандемією COVID-19 прискорили процес цифровізації маркетингових комунікацій, а відтак підвищили потребу у виокремленні інноваційних компонентів маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в системі цифрової комунікації та визначенні конкретних напрямів та завдань її реалізації.

Мета статті

Метою статті є концептуальне осмислення складових маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в системі цифрової комунікації, визначення послідовних етапів її формування та конкретизація основних напрямів та завдань її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування комунікативної політики туристичних підприємств в системі цифрової комунікації процес комплексний і системний, який потребує врахування всіх необхідних елементів, а саме – елементів комунікативної політики, суб'єктів комунікації, каналів поширення даних, елементів інформаційно-комунікаційної системи, відповідного управлінського механізму (рис. 1).

Рис. 1. Елементи системи формування комунікативної політики туристичних підприємств у системі цифрової комунікації

Джерело: авторська розробка.

Беззаперечно, що за будь-якого підходу (чи то класичний, чи то інтернет-маркетинг) базисними висхідними положеннями формування маркетингової комунікативної політики підприємств туризму є елементи (складові,

напрями) безпосередньо комунікативної політики. Вони являють собою увесь комплекс процедур, пов'язаних зі плануванням, організацією та контролем перебігу, якості і ефективності комунікації підприємства з цільовою аудиторією

заради досягнення конкретних цілей. Це головно: покращення обізнаності з асортиментом та якісними характеристиками туристичних продуктів підприємства, переконання споживача у доцільності придбання саме їх, формування стійкості таких переконань в часі; створення і утвердження позитивного іміджу туристичного підприємства в суспільстві, бізнес-середовищі, на

глобальних чи регіональних ринках; активна участь у процесах управління розвитком туризму та туристичних ринків, соціальної інклюзії тощо.

Відповідно, елементи маркетингової комунікативної політики доцільно формувати у відповідності до функцій управління процесами, технологічних етапів забезпечення комунікування, суб'єктів – отримувачів інформації (рис. 2).

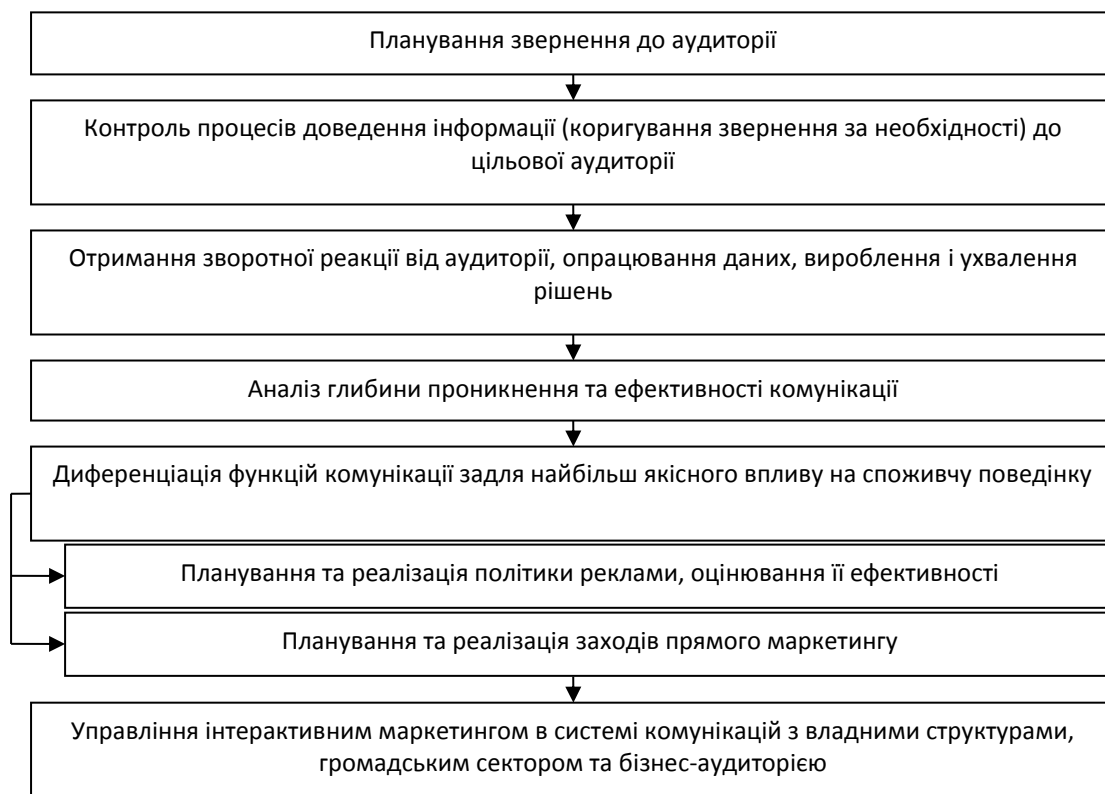

Рис. 2. Послідовність та складові маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в системі цифрової комунікації

Джерело: авторська розробка.

Відтак, процес кожної комунікації починається з планування звернення до цільової аудиторії. Комунікативний план включає в себе розробку та передачу звернення у вигляді слів, звуків, зображень, символів, що технічно називається кодуванням. Процес сприйняття звернення аудиторією складається з отримання та інтерпретації звернення, причому тут важливо, що-перше, привернути увагу цільової аудиторії; що-друге, досягти вірної інтерпретації повідомлення.

Підприємствам туризму слід наперед чітко продумати інструментарій та шляхи отримання зворотної реакції від суб'єктів цільової аудиторії через встановлення відповідних каналів зворотного зв'язку. Слід звернути увагу на те, що якість отримання зворотного зв'язку залежить не тільки від технічної сторони цієї справи, але й від економіко-психологічної.

До прикладу, якщо мова йде про споживача туристичних послуг (як суб'єкта комунікації), то його реакція буде більш активна, за умови, якщо у зверненні будуть міститися такі переваги, як: (1) практична цінність (існує потреба саме в такому туристичному продукті), (2) виправдання придбання (пропонована послуга розвиває туристичний досвід споживача), (3) цікавий зміст звернення (заціпаються вагомими інтересами отримувача інформації), (4) новизна інформації (висвітлюються нові важливі характеристики або нові туристичні продукти), (5) вплив на аудиторію (ефективне творче подання даних).

Попри це, важливо уточнити, що на забезпечення розвитку процесів інтерпретації отриманої користувачами інформації чи не найбільший вплив мають наступні чинники: (1) потреби (максимальна відповідність туристичного продукту запитам конкретного користувача

інформації, а також своєчасність подання йому такої інформації), (2) цінності (подання інформації у формі, вигляді, стилі, який в найбільшій мірі імпонує відповідному споживачу туристичних послуг), (3) груповий вплив (доведення розуміння того, що ухвалення рішення на користь того, чи іншого туристичного продукту, співпраці з конкретним підприємством туризму забезпечує приналежність споживача до певного класу).

Глибина проникнення маркетингової інформації – одна з ключових характеристик (поруч з якістю самої інформації та її сприйняття) ефективності інтернет-маркетингових комунікацій підприємств туризму. Першим кроком на шляху її аналізування є перевірка обізнаності споживача (чи іншого суб'єкта комунікації) про підприємство та його туристичні продукти. Адже, якщо обізнаність відсутня, то, фактично, жодної інформації до її отримувача не надійшло.

Надалі ведемо мову про інтерес, іншими словами – зацікавлення споживача відносно туристичного продукту підприємства. Наявність інтересу є свідченням не лише отримання відповідного інформаційного повідомлення, але й його опрацювання, формування певних попередніх висновків.

Важливо аби інтерес споживача переріс у сприйняття продукту, позитивне ставлення до нього та прийняття попереднього рішення відносно його придбання. Для успішної реалізації цього завдання важливо ефективно впливати на мотивацію споживача як ще один критерій якості та ефективності маркетингових комунікацій туристичного підприємства. Зауважимо, що найбільшою мірою на поведінку споживача здійснюють такі групи факторів: (1) культурні, (2) соціальні та референтні групи, (3) особистісні, (4) психологічні.

Наступний після сприйняття туристичного продукту етап ефективності комунікації передбачає формування мотиваційних установок споживача. Власне, ще вищого рівня ефективності набуває хіба процес дії, безпосереднього придбання покупцем туристичних послуг (продукту) підприємства. Базисні зв'язки маркетингових комунікацій туристичного підприємства та їх ефективності подано на рис. 3.

Щодо інших суб'єктів комунікації – громадськість, владні структури, бізнес-одиниці, то критерії якості мотивації відносно них набувають власних характеристик. Тут потрібним підсумком комунікації стає напрацювання спільного корисного для всіх сторін ефекту у вигляді практик взаємодії або поширення потрібної інформації соціально-психологічного стибу.

В системі комунікативної політики підприємства практично будь-якого виду економічної діяльності,

туризм далеко не виключення, провідна роль відводиться рекламі як найбільш явного і дієвого елемента маркетинг-мікс, оплачуваного представлення та просування товарів та послуг засобами інтернет- та інших цифрових комунікацій, ЗМІ, телебачення, радіо, друкованих видань. При плануванні та реалізації політики реклами керівництву підприємств туризму слід чітко ідентифікувати етапи роботи в цьому напрямі. Це передовсім ідентифікація та вивчення цільових ринкових сегментів, визначення цілей рекламної політики, обґрунтування рекламних бюджетів, розробка плану використання засобів реклами, формування рекламних звернень, оцінювання ефективності рекламної діяльності туристичного підприємства.

Реклама в туризмі, зокрема в системі інтернет-маркетингу, беззаперечно, має свою специфіку. Підприємству потрібно в достатній мірі акцентувати й на рекламі туристичних продуктів та сервісів, які воно представляє на ринку, й на рекламі діяльності підприємства в цілому. З'являються нові технічні можливості цифрових комунікацій, до прикладу, веб-камери та віртуальні відвідування курортів, онлайн трансляції туристичних послуг безпосередньо в місця їх локації, онлайн моніторинг ринку, онлайн коригування інформації на основі постійного отримування відгуків споживачів, онлайн бронювання, замовлення та коригування турів.

На основі результатів аналізування наукових праць з проблематики управління рекламою є підстави визначити наступні вимоги до ефективності політики реклами підприємств туризму. Це головне привернення уваги, ясність та привабливість візуалізації звернення, концентрація уваги на перевагах туристичного продукту (послуги), зрозумілість та достовірність, позитивні емоції, єдність та однотипність стилю, відповідність світогляду споживача, відмінні переваги, застосування образів на протизагаду словам та фразам.

Важливий і невід'ємний аспект управління рекламою – це її попереднє тестування. Маркетингові агентства та підприємства, які спеціалізуються на дослідженні ринку, напрацювали велику чисельність практик вимірювання здатності рекламного звернення привертати увагу споживачів, більш вигідно та ефективно представляти товар (послугу) безпосередньо в цільовому ринковому сегменті. Тестування дозволять керівництву підприємств туризму планувати ефективність реклами ще до фази масштабного інвестування в неї.

Рис. 3. Ефекти та ефективність інтернет-маркетингової комунікації туристичних підприємств

Джерело: авторська розробка.

При оцінюванні ефективності реклами підприємствам туризму потрібно враховувати зміни в індикаторах: обсяги реалізованих туристичних послуг, продуктів та сервісів у кількісному та вартісному вираженні, частка підприємства у цільових ринкових сегментах, чисельність чинних і потенційних споживачів, обізнаних про підприємство, його туристичні продукти та сервіси, лояльних до торговельної марки підприємства, які сформували намір придбати послуги підприємства, здійснили перше та повторне придбання.

Хоча не менш важливим є і якісний та ефективний прямий маркетинг (прямі звернення маркетингового характеру до безпосереднього споживача туристичних послуг через поштову рекламу, телемаркетинг, розсилку електронною поштою та іншими каналами цифрової комунікації). Ключова відмінність прямого маркетингу від реклами полягає у контактуванні підприємства зі безпосереднім споживачем послуг, а не великою контактною аудиторією. Ця обставина поряд з активним розвитком на нинішньому етапі цифрових комунікацій та відносин суттєво розширює можливості і потенціал прямого маркетингу підприємств туризму як напряму-елементу їх маркетингової комунікативної інтернет-політики.

Організація діяльності підприємств туризму в частині використання ними прямого інтернет-маркетингу стосується таких ключових аспектів, як створення бази даних цільових споживачів, ідентифікація завдань прямого інтернет-

маркетингу, розробка та реалізація стратегії втілення в життя політики прямого інтернет-маркетингу, оцінювання прямих відгуків, контролю ефективності політики прямого маркетингу. Завершальний елемент маркетингової комунікативної політики підприємств туризму в системі цифрової комунікації – управління інтерактивним маркетингом, причому в системі комунікацій з представниками громадського сектора, органами влади і державного управління, іншими суб'єктами господарювання, у т. ч. бізнес-інфраструктури. Окреслимо перелік ключових завдань за цим напрямом маркетингової комунікативної політики туристичних підприємств: по-перше, це оприлюднення справедливої позитивної (в контексті формування іміджу) інформації про підприємство та його діяльність; по-друге, організаційна, фінансова та інша підтримка різного роду масових заходів (спортивних, культурних, просвітницьких), які привертають увагу цільової аудиторії споживачів послуг; по-третє, активна участь у діяльності міжвідомчих комісій, дорадчих та громадських рад при органах державного управління з метою здійснення впливу на прийняття владних рішень в частині формування і реалізації політики розвитку туристичної сфери; по-четверте, забезпечення додаткової підтримки системи збуту послуг підприємства (підготовка до виведення на ринок нових туристичних продуктів та сервісів, вплив на окремі сегменти ринку, пом'якшення негативних наслідків різного роду кризових ситуацій, як-от глобального, так і

регіонального штибу, покращення загального корпоративного іміджу, включно з пов'язаними до підприємств бізнес-структурами).

Додамо, що активне застосування інтерактивного маркетингу для розвитку зв'язків з громадськістю має низку переваг та позитивних ефектів для підприємств туризму. Сюди, зокрема, відносяться: вища ефективність інвестицій в порівнянні з рекламою; краще сприйняття такої інформації споживачами послуг через її відносну нейтральність (поширення відбувається через ЗМІ); можливість поширення інформації різноманітного характеру, що покращує варіативність менеджменту за всіма функціональними напрямками і сферами фінансово-господарської

діяльності підприємств туристичного сектора.

При формуванні комунікаційної політики підприємств туризму важливо розуміти важливість, а також володіти інформацією про повний спектр елементів інформаційно-комунікаційної системи. Власне, маркетингова комунікативна політика в системі цифрової комунікації передбачає не тільки безпосередньо інформацію, але й відповідний механізм її збору, аналізування, зберігання, інтерпретації. На сьогодні елементи відповідної інформаційно-комунікаційної системи декомпонуються на два блоки – підсистеми: інформаційних технологій та комунікаційних технологій (рис. 4).

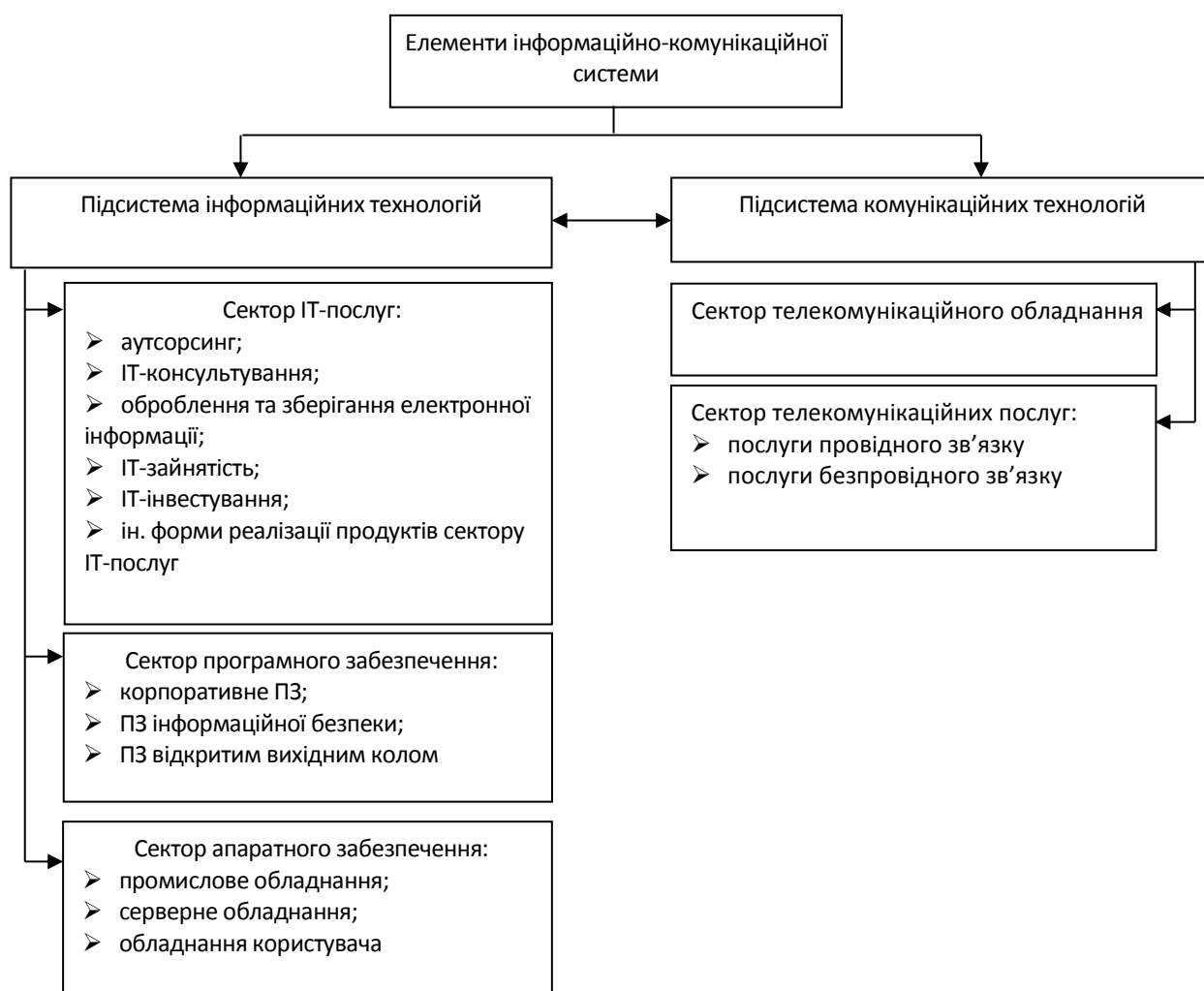

Рис. 4. Елементи інформаційно-комунікативної системи комунікативної політики підприємств туризму

Джерело: авторська розробка.

Відносно підсистеми інформаційних технологій, то вона складається зі секторів: ІТ-продуктів та послуг, програмного і апаратного забезпечення. У межах першого сектору знаходяться всі елементи галузі створення та просування ІТ-продуктів, необхідні підприємствам туризму для створення

власних інформаційних повідомлень та продуктів, роботи з інформаційно-комунікаційними мережами та системами, збереження і опрацювання даних.

Сектор програмного забезпечення відповідальний за постачання на підприємства

туризму необхідних ЕОМ, комп'ютерної та іншої техніки для реалізації тих функцій і завдань, що визначається керівництвом підприємств у межах інтернет-маркетингової комунікативної політики.

Сектор апаратного забезпечення та доступу до мереж являє собою комп'ютерні системи, програмне забезпечення і пов'язані з ними технології, що дозволяють в електронному вигляді розповсюджувати інформацію між учасниками каналу поширення. В межах кожного каналу розподілу даних спеціалізовані електронні технології використовуються для полегшення інформаційної взаємодії між каналами розподілу, суб'єктами комунікації. Можна також вести мову про формування відповідних підсистем апаратного забезпечення для комунікації між суміжними підприємствами, контрагентами, елементами ринкової інфраструктури в системі формування і просування туристичних послуг, споживачами.

Якщо брати до уваги суто ІКТ як ключовий засіб в системі комунікативної політики туристичних підприємств, то його інструментарій на сьогодні активно розвивається, що пов'язано з процесами інформаційної глобалізації та цифрової трансформації національних економік, загальної світогосподарської системи, та розвивається за двома напрямками: (1) комунікаційні засоби та технології, (2) інформаційні технології.

Ефективне використання повного арсеналу інструментів ІКТ в діяльності вітчизняних підприємств туризму, диверсифікація методів та форм застосування ІКТ для поширення інформації, істотно змінює (у кращу сторону) підходи до поширення та отримання інформації про діяльність туристичного підприємства, його продукти та послуги. Запровадження сучасних передових методів ІКТ в системі Інтернет-маркетингу забезпечує зростання в рази ефективності загальної маркетингової діяльності підприємств, включно з використанням можливостей і залученням потенціалу ІТ-аутсорсингу, аутсорсингу програмно-технічних та інфраструктурних систем.

Втім, ІКТ є лише інструментом в інтернет-маркетинговій комунікативній політиці підприємств туристичного бізнесу. Їх застосування дозволяє налагодити і ефективно управляти відповідними комунікаціями. Проте, важливе розуміння системи, в межах якої будуть розподілятися інформаційні потоки. Така система, вочевидь, являє собою сукупність суб'єктів, а також завдань (відносно них),

вирішення яких, власне, й забезпечить становлення необхідної інформаційно-комунікативної системи інтернет-маркетингу підприємств туризму (рис. 5).

Центровим суб'єктом комунікації в будь-якому разі залишається споживач, ба більше, – інформаційне суспільство, частину якого формують чинні та потенційні споживачі послуг туристичних підприємств. Суб'єктам туристичного бізнесу важливо якомога інтенсивніше інтегруватися до цифрової комунікації з сектором інформаційного суспільства, з одного боку, та адаптувати споживачів своїх послуг до активних учасників суспільної цифрової комунікації. Це суттєво розширить можливості якнайширшої комунікації і в реверсному, і в аверсному напрямках, поширення інформації про підприємство та його послуги в якнайширшій аудиторії.

Проте, не менш важливими напрямками залишаються комунікаційні відносини з вертикально та горизонтально інтегрованими суб'єктами галузі туризму, представниками сектора державного управління та місцевого самоврядування, громадянського суспільства, бізнес-, туристичної, ІКТ та інноваційно-технологічної інфраструктури.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Формування маркетингової комунікативної політики в системі цифрової комунікації підприємств туризму має стати завершальним етапом вибудування повноцінної системи їх інтернет-маркетингу. Разом із тим вадливо не забувати про функцію контролю ефективності і комунікативної, і маркетингової діяльності підприємств туризму загалом. Її реалізація потребує розвитку веб-аналітики та методичного базису оцінювання ефективності функціонування системи інтернет-маркетингу підприємств туризму, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

З одного боку, цифровізація суспільства та бізнес-процесів сприяє підвищенню рівня ефективності туристичної діяльності, яка формує нові організаційні моделі та долучає нових стейкхолдерів, але з іншого боку – механізми правового регулювання досить часто не встигають адаптуватися до нових економічних вимог внаслідок чого виникає недобросовісна конкуренція, а споживач стає незахищеним в правовому полі.

Рис. 5. Напрями (за суб'єктами цифрової взаємодії) та завдання формування і реалізації інтернет-маркетингової комунікативної політики підприємств туризму

Джерело: авторська розробка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Штець Т. Ф. Обґрунтування стратегічних напрямів, цілей та заходів державної політики реалізації потенціалу ІТ-сектору економіки України. *Підприємництво і торгівля*, 2018. Вип. 23. С. 56-63.
2. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В. Роль сектору інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні та реалізації потенціалу smart-спеціалізації на регіональному рівні. *Держава та регіони*, 2019. № 5 (110). С. 162-169.
3. Мульська О. П., Левицька О. О., Куцик В. І. Державна політика забезпечення інноваційних форм зайнятості в умовах цифровізації економіки. *Регіональна економіка*. 2020. №3 (97). С. 81-90.
4. Mulska O., Levytska O. Emerging trends in the labour market of Ukraine in terms of global transformations. *Perspectives: Journal on Economic Issues*. 2018. No. 2. Pp. 28-39.
5. Сіренко К.В. Концептуальні підходи до формування основних складових системи маркетингових комунікацій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 5. Т. 2. С. 163-165.
6. Шпак Н. О., Кирилич Т. Ю. Роль маркетингової діяльності у функціонування вітчизняних промислових підприємств. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 2(7). С. 103-110.
7. Вавриш О. Проблеми становлення та перспективи розвитку інтернет-маркетингу в українській економіці. *Інноваційна економіка*. 2011. № 5. С. 235-237.
8. Козловський Є. В., Ткаченко Т. І. Особливості управління проектами в сфері туризму на основі застосування механізмів державно-приватного партнерства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 9. С. 78-82.

REFERENCES

1. Vasylytsiv, T. H., Lupak, R. L., & Shtets, T. F. (2018). Obhruntuvannia stratehichnykh napriamiv, tsilei ta zakhodiv derzhavnoi polityky realizatsii potentsialu IT-sektoru ekonomiky Ukrainy. *Pidpriemnytstvo i torhivlia*, 23, 56-63. [in Ukrainian].
2. Vasylytsiv, T. H., Lupak, R. L., & Rudkovskiy, O. V. (2019). Rol sektoru informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u formuvanni ta realizatsii potentsialu smart-spetsializatsii na rehionalnomu rivni. *Derzhava ta rehiony*, 5(110), 162-169 [in Ukrainian].
3. Mulska, O. P., Levytska, O. O., Kutsyk, V. I. (2020). Derzhavna polityka zabezpechennia innovatsiinykh form zainiatosti v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky. *Rehionalna ekonomika*, 3(97), 81-90. [in Ukrainian].
4. Mulska, O., & Levytska, O. (2018). Emerging trends in the labour market of Ukraine in terms of global transformations. *Perspectives: Journal on Economic Issues*, 2, 28-39. [in English].
5. Sirenko, K. V. (2010). Kontseptualni pidkhody do formuvannia osnovnykh skladovykh systemy marketynhovykh komunikatsii. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5(2), 163-165. [in Ukrainian].
6. Shpak, N. O., & Kyrlych, T. Yu. (2013). Rol marketynhovoi diialnosti u funktsionuvannia vitchyznianykh promyslovykh pidpriemstv. *Ekonomika: realii chasu*, 2(7), 103-110. [in Ukrainian].
7. Vavrysh, O. (2011). Problemy stanovlennia ta perspektyvy rozvytku internet-marketynhu v ukrainskii ekonomitsi. *Innovatsiina ekonomika*, 5, 235-237. [in Ukrainian].
8. Kozlovskiy, Ye. V., & Tkachenko, T. I. (2019). Osoblyvosti upravlinnia proektamy v sferi turizmu na osnovi zastosuvannia mekhanizmiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 9, 78-82. [in Ukrainian].

УДК 334.012.64:004

JEL classification: M11, M12, M15

Людмила ДОЛГОВА

кандидат економічних наук, доцент
доцент,
кафедра економіки та бізнес технологій,
Національний авіаційний університет,
Україна

E-mail: L.dolgova@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9917-7065><http://www.researcherid.com/rid/K-5403-2018>**Галина ЯМНЕНКО**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра бізнес-економіки та
підприємництва,
ДВНЗ "Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана",
Україна

E-mail: yamnenko@kneu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9927-3970><http://www.researcherid.com/rid/K-6535-2018>

© Людмила Долгова, Галина Ямненко, 2021

Отримано: 04.05.2021 р.

Прорецензовано: 18.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Людмила Долгова (Україна)

Галина Ямненко (Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ДЛЯ АВТОМАТИЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ

Вступ. Інформаційні системи відіграють важливу роль у підвищенні ефективності діяльності підприємств та ланцюгів поставок, що пов'язується з їх стійкістю. Інформаційні системи наголошують на "інтеграції інформаційних технологічних рішень та бізнес-процесів для задоволення інформаційних потреб підприємств. Інформаційні системи складаються не лише з поєднання інформаційно-комунікаційних технологій, а й із способу взаємодії людей із цими технологіями для підтримки бізнес-процесів. У цьому сенсі добре функціонуючі інформаційні системи – це особливі типи робочих систем, в яких люди або машини виконують процеси та діяльність, що використовують ресурси для виробництва конкретних продуктів чи послуг для споживачів. Інформаційні системи для управління діяльністю підприємств – це піраміда систем, що охоплюють системи обробки транзакцій внизу до систем управління, систем підтримки прийняття рішень та виконавчі системи у верхній частині, та підтримують прийняття рішень у кожній частині ланцюга поставок.

Мета. Дослідження особливостей використання інструментарію інформаційних систем для автоматизації бізнес-процесів підприємства, виділення переваг та недоліків їх застосування.

Методика. При проведенні дослідження, зважаючи на мету та поставлені завдання, застосовувались загальнонаукові та специфічні методи дослідження. Серед них: метод наукової абстракції – при систематизації теоретичних основ застосування інформаційних систем на підприємствах, метод системно-структурного аналізу – при визначенні особливостей інформаційних систем, що використовуються для автоматизації бізнес-процесів; метод логічного узагальнення – при дослідженні проблем застосування інформаційних систем на підприємствах; метод аналізу і синтезу.

Результати. Досліджено важливість застосування інформаційних технологій при автоматизації бізнес-процесів підприємства. Подано визначення інформаційних технологій. Визначено перелік переваг використання інформаційних технологій в управлінні підприємством. Наведено приклади програм, що використовуються у сфері взаємовідносинами з партнерами.

Практична значимість. Завдяки зростаючій увазі до стабільного розвитку підприємств, це дослідження має на меті зрозуміти роль, яку інформаційні системи відіграють в автоматизації бізнес-процесів. Важливим є потенціал інформаційних систем для підвищення можливостей прийняття управлінських рішень та підвищення продуктивності праці шляхом впровадження систем корпоративних ресурсів.

Долгова Л., Ямненко Г. Використання інструментарію інформаційних систем для автоматизації бізнес-процесів підприємства. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 90-97.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.090>

Ключові слова: інформація; технології; управління; підприємство; бізнес-процеси.

UDC 334.012.64:004

JEL classification: M11, M12, M15

Lyudmila DOLGOVA

PhD in Economics,
Associated Professor,
Department of Economics and Business
Technologies,
National Aviation University, Ukraine
E-mail: L.dolgova@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9917-7065>
<http://www.researcherid.com/rid/K-5403-2018>

Halyna YAMNENKO

PhD in Economics,
Associated Professor,
Department of Business Economics and
Entrepreneurship,
SHEI «Kyiv National Economic University named
after Vadym Hetman», Ukraine
E-mail: yamnenko@kneu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9927-3970>
<http://www.researcherid.com/rid/K-6535-2018>

© Lyudmila Dolgova, Halyna Yamnenko, 2021

Received: 04.05.2021

Revised: 18.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Lyudmila Dolgova (Ukraine)
Halyna Yamnenko (Ukraine)

USE OF INFORMATION SYSTEM TOOLS FOR AUTOMATION OF BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE

ABSTRACT

Introduction. Information systems play an important role in increasing the efficiency of enterprises and supply chains, which is associated with their stability. Information systems are focused on "integration of information technology solutions and business processes to satisfy the information needs of enterprises. Information systems are not only formed by the combination of information and communication technologies, but also the way people interact with these technologies to support business processes. In this sense, well-functioning information systems are particular types of working systems in which people or machines perform processes and activities that use resources to produce specific products or services for consumers. Information systems for business operations management are a pyramid of systems that integrate transaction processing systems at the bottom to management systems, decision support systems, and executive systems at the top, and support decision making at each part of the supply chain.

Purpose. To study the features of the use of information systems tools for automation of business processes of the enterprise, highlighting the advantages and disadvantages of their application.

Method. During the research, taking into account the purpose and objectives, general scientific and specific research methods were used. Among them: the method of scientific abstraction – in the systematization of the theoretical foundations of the use of information systems in enterprises, the method of system-structural analysis – in determining the features of information systems used to automate business processes; method of logical generalization – in the study of problems of application of information systems in enterprises; method of analysis and synthesis.

Results. The importance of application of information technologies at automation of business processes of the enterprise is investigated in the article. The definition of information technologies is given. The list of advantages of use of information technologies in enterprise management is defined. Examples of programs used in the field of relationships with partners are given.

Practical relevance. Due to the growing attention to the stable development of enterprises, the study aims to understand the role that information systems play in the automation of business processes. The potential of information systems for increasing the capacity to make management decisions and increasing productivity through the implementation of systems of corporate resources is important.

Dolgova, L. and Yamnenko, H. (2021). Use of information system tools for automation of business processes of the enterprise. *Economic analysis*, 31 (2), 90-97.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.090>

Keywords: information; technology; management; enterprise; business processes.

Вступ

Інформаційні системи відіграють важливу роль у підвищенні ефективності діяльності підприємств та ланцюгів поставок, що пов'язується з їх стійкістю. Інформаційні системи наголошують на "інтеграції" інформаційних технологічних рішень та бізнес-процесів для задоволення інформаційних потреб підприємств. Інформаційні системи складаються не лише з поєднання інформаційно-комунікаційних технологій, а й із способу взаємодії людей із цими технологіями для підтримки бізнес-процесів. У цьому сенсі добре функціонуючі інформаційні системи – це особливі типи робочих систем, в яких люди або машини виконують процеси та діяльність, що використовує ресурси для виробництва конкретних продуктів чи послуг для споживачів. Інформаційні системи для управління діяльністю підприємств – це піраміда систем, що охоплюють системи обробки транзакцій внизу до систем управління, систем підтримки прийняття рішень та виконавчі системи у верхній частині, та підтримують прийняття рішень у кожній частині ланцюга поставок.

Проблеми розвитку та застосування інформаційних технологій досліджувала значна кількість вітчизняних вчених. Так, Бахарєва Я. В. [1] аналізує напрями розвитку і впровадження нових облікових інформаційних систем у практику функціонування вітчизняного бізнесу, які є актуальними при забезпеченні автоматизації управління їх діяльністю. У дослідженні Лагути В. В. [2] проаналізовано принцип організації системи безпеки з використанням моделі OSI та надано рекомендації стандарту кібербезпеки ISO 27000. Галаховим Є. М. [3] запропоновано модель визначення рекомендованої частоти для процесу управління кібер-ризиками на підприємстві, визначено основні принципи, ключові питання, підходи щодо ефективної реалізації даної моделі в сучасних умовах діяльності підприємства. Медушевський С. [4] розглядає питання побудови та вдосконалення системи управління якістю на основі наявних технологій для автоматизованих виробництв. Визначено структуру комп'ютерної СУЯ і механізми її інформаційного забезпечення. Прищєпа Є. А. [5] досліджує метод розрахунку часу транзакції в територіально розподіленій мережі великого сучасного підприємства. У дослідженні доведено, що інформаційні системи є потужними інструментами для автоматизації бізнес-процесів підприємств.

Взаємодія між інформаційними системами та бізнес-процесами підприємства є дуже складною та піддається впливу значної кількості факторів, що включають структуру організації, стандартну техніку експлуатації, політику, навколишнє середовище, управління. Розвиток інформаційних систем та їх

застосування для автоматизації бізнес-процесів зумовлені необхідністю у деталізованій різноплановій інформації. Саме тому проблема використання інформаційних систем є досить актуальною і потребує подальших глибоких теоретичних досліджень.

Мета та завдання дослідження

Метою даної роботи є дослідження особливостей використання інструментарію інформаційних систем для автоматизації бізнес-процесів підприємства, виділення переваг та недоліків їх застосування.

Під час проведення дослідження, зважаючи на мету та поставлені завдання, застосовувались загальнонаукові та специфічні методи дослідження. Серед них: метод наукової абстракції – при систематизації теоретичних основ застосування інформаційних систем на підприємствах, метод системно-структурного аналізу – при визначенні особливостей інформаційних систем, що використовуються для автоматизації бізнес-процесів; метод логічного узагальнення – при дослідженні проблем застосування інформаційних систем на підприємствах; метод аналізу і синтезу. Вірогідність і обґрунтованість одержаних результатів обумовлено використанням загальнонаукових і спеціальних методів.

Виклад основного матеріалу дослідження

У широкому сенсі інформаційна система є сукупністю технічного, програмного та організаційного забезпечення, а також персоналу, призначена для того, щоб своєчасно забезпечувати належних людей необхідною інформацією. Традиційні інформаційні системи спочатку були функціональною основою для безлічі організацій або функціональних сфер, але не могли об'єднувати їх в разі географічного розподілу. Одну й ту ж інформацію збирали багато разів і в багатьох місцях, і вона була недоступна в реальному часі. Робочі місця й процеси були вузько спеціалізовані відповідно до поділу праці. В результаті деяка інформація ніколи не виходила за межі окремих підрозділів корпорацій. Визначення процесів і робіт було направлено на те, щоб інформація задовольняла локальні вимоги. Коли ж інформація ставала «глобальною», інформаційні звіти про одні й ті ж події часто були різними. Таким чином, у наявності була інформаційна асиметрія між різними локальними і функціональними групами і топ-менеджментом.

Інформаційні ресурси в управлінні підприємством мають першочергове значення як обов'язкова передумова успішного виробничого процесу. З точки зору управлінських рішень інформаційна система розглядається як

спеціальний інструмент у руках посадових осіб, що реалізують переробку інформації в процесі професійної діяльності. Наявність цього інструменту фактично визначає нову технологію здійснення діяльності менеджерів як фахівців управління, виводить розроблені та прийняті ними рішення на якісно новий рівень. Інформаційна система – це інформаційний контур разом із засобами збору, передачі, обробки та зберігання інформації, а також персоналом, що здійснює ці дії з інформацією [6, с. 55]. Місія інформаційних систем – виробництво потрібної для організації інформації для забезпечення ефективного управління всіма її ресурсами, створення інформаційного та технологічного середовища для здійснення управління організацією.

Сучасні інформаційні системи мають на меті не просто збільшення ефективності опрацювання даних і допомогу керівнику, а й створення високоефективного виробництва. Ефективна інформаційна система значно спрощує процес управління підприємством, дозволяє вчасно зібрати, впорядкувати, обробити необхідну інформацію та прийняти вірне рішення. Структура інформаційної системи підприємства повинна містити бази даних, довідкові системи та інші сучасні засоби швидкого обміну інформацією такі, як інтернет-технології та апаратно-програмні засоби, а також бажано створити плоску структуру організації з мінімальними рівнями ієрархії для скорочення часу прийняття рішень і мінімізації спотворень у процесі розробки управлінського рішення.

Інформаційна система складається, формується і функціонує в регламенті, певних методах і структурі управлінської діяльності, прийнятої на конкретному економічному об'єкті, реалізує цілі і завдання, що стоять перед ним. Ефективність комплексної автоматизації управлінських структур в основному залежить від ступеня охоплення всіх сфер корпоративного управління. Багато в чому саме через це в останні роки стала настільки популярною тенденція побудови і впровадження комплексних корпоративних інформаційних систем.

Розвиток ринку породив потребу в широко функціональних інтегрованих корпоративних інформаційних системах, в яких поєднуються і бази для зберігання даних, і аналітичні інструменти, і системи документообігу. Однак, неможливо дати загальне визначення корпоративної інформаційної системі як набору функціональних ознак, виходячи з будь-яких загальних вимог, стандартів. Дати таке визначення корпоративної інформаційної системі можна тільки стосовно до конкретної компанії, яка використовує або має намір будувати корпоративну інформаційну систему. Корпоративні інформаційні системи – це інтегровані системи управління територіально розподіленою корпорацією, засновані на поглибленому аналізі даних, широкому використанні систем інформаційної підтримки прийняття рішень, електронного документообігу й діловодства. Корпоративні інформаційні системи покликані об'єднати стратегію управління підприємством і передові інформаційні технології.

Типові приклади корпоративних інформаційних системах представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Приклади корпоративних інформаційних систем [7, с. 59]

№	Абревіатура	Пояснення
1	CRM	Система управління взаємовідносинами з клієнтами
2	EAM	Система управління основними фондами підприємства
3	EIS	Інформаційна система для керівників
4	ERP	Система планування ресурсів підприємства
5	MES	Система оперативного (цехового) управління виробництвом
6	WMS	Система управління складами
7	SCM	Система управління ланцюгами поставок
8	HRM	Система управління персоналом

Підходів до класифікації корпоративної інформаційної системи досить багато і це обумовлено великою кількістю представлених на світовому ринку рішень для бізнесу. Найчастіше використовуються наступні класифікаційні схеми:

- галузева класифікація (для торгівлі, для промисловості, для транспорту і т.ін.);
- функціональна класифікація (управлінські, облікові, бухгалтерсько- фінансові, аналітичні і т.ін.);

- за масштабами бізнесу, обороту компанії (дуже великий – понад 1 млрд дол., великий – 0,5 – 1 млрд дол., середній – 50 – 500 млн дол., малий – до 50 млн дол.).

Найчастіше використовується узагальнена класифікація універсальних корпоративних інформаційних систем за типом і характеристикою підприємства (табл. 2).

Таблиця 2. Класифікація корпоративних інформаційних систем за типом і характеристикою підприємства [8, с. 213]

№	Тип підприємства	Тип інформаційної системи	Можливості інформаційної системи
1	мале	локальні або слабо інтегровані системи з домінуючою обліковою функціональністю	до 5-10 робочих місць, прості бізнес-процеси
2	середнє без виробництва (торгівля, послуги та ін.)	середньо інтегровані системи без виробничого контуру і з CRM-функціональністю	до 50 робочих місць, оборот понад 50 млн дол., більше 100 співробітників
3	велике промислове	повнофункціональне ERP – рішення з розвиненим виробничим контуром (MES)	понад 100 робочих місць, типові бізнес-процеси
4	дуже велике (холдинг, корпорація)	інтегровані ERP – SCM – WMS – CRM рішення.	понад 300 робочих місць в мережі, складні бізнес-процеси

Найпоширенішою корпоративною інформаційною системою в розвинених країнах з ринковою економікою є система планування ресурсів підприємства (Enterprise Resource Planning System), створена для обробки ділових операцій організації та для сприяння комплексному та оперативному (в режимі реального часу) плануванню, виробництву та наданні послуг клієнтам. Зокрема, ERP-системи мають такі характеристики [9, с. 62]:

- готове програмне забезпечення, розроблене для середовища клієнт-сервер, як традиційної, так і такої, що базується на інтернет-технологіях;
- можливість інтегрувати більшість бізнес-процесів;
- обробка більшості з усіх ділових операцій організації;
- використання бази даних всього підприємства;
- забезпечення доступу до будь-яких даних організації в режимі реального часу;
- можливість інтегрувати обробку ділових операцій і дій з планування.

ERP рівень – це стратегічний контур управління. Він звільняється в цьому випадку від оперативних завдань виробництва і забезпечує підтримку бізнес-процесів підприємства в цілому. Потік інформації від виробничого блоку стає мінімальним і включає в себе сукупну керуючу і звітну інформацію по стандартам ERP з типовим часом контролю: тиждень, декада, місяць, квартал, а також «аварійні» сигнали, що вимагають негайного втручання вищого менеджменту підприємства.

Історично корпоративні інформаційні системи народжувалися в різних предметних областях і, відповідно, будувалися на різній методологічній основі: обліково-фінансовій, виробничо-

управлінській, транспортно-дистрибуторській і торгівій [10, с. 19]. Це, з одного боку, зумовило різноманітність програмних продуктів, а з іншого – породило проблему вибору через наявність у корпоративних інформаційних системах одного виробника як сильних, так і слабких у функціональному відношенні рішень. На сьогодні ринок інтегрованих рішень залишається досить представницьким.

Однак в силу триваючої уніфікації бізнес-процесів і зростаючої затребуваності споживачами якісного інтегрованого програмного забезпечення, він постійно звужується. Відбувається це шляхом інтеграції рішень у результаті злиття компаній і придбань провідними виробниками корпоративних інформаційних систем кращих у своєму класі систем. У цілому для сучасних тиражованих корпоративних інформаційних систем характерний високий ступінь інтегрованості, наявність досить широкого набору типових бізнес-моделей, а також орієнтованість на управління ланцюгами поставок і електронний бізнес.

Будь-яке підприємство за рахунок впровадження інформаційної системи намагається реалізувати виконання найбільш актуальних завдань, що стоять перед ним за заданий проміжок часу і з залученням ресурсів, доступність яких прорахована заздалегідь за допомогою інформаційних систем. На жаль, сьогодні спостерігається скорочення обсягів фінансування на автоматизацію підприємств. Тому коштів на розробку, розвиток і підтримку «замовних» систем може і не вистачити. В таких умовах з великою часткою ймовірності, підприємство має вибір інформаційних систем з числа вже наявних. Ринок інформаційних систем постійно поповнюється новими інформаційними системами. При цьому

велика частина інформації про них (80-90% інформації про стан ринку інформаційних систем) може бути отримана шляхом аналізу відкритих джерел інформації. Аналіз відомостей про інформаційні системи «безпосередньо», тобто на основі інформації, розташованої на сайтах фірм-виробників, блогів, форумів фахівців і користувачів може зайняти багато часу. Набагато зручнішим було б використання вже розроблених переліків інформаційних систем, які можуть бути розглянуті в рамках проекту по автоматизації підприємства. Переліки інформаційних систем (за областями застосування) можна знайти на спеціальних сайтах (або Інтернет-ресурсах). На таких сайтах (Інтернет-ресурсах) користувачі ІС та експерти можуть виставляти оцінки за кожним з параметрів ІС, що відносяться до певної сфери діяльності.

Придбання готової, тиражованої корпоративної інформаційної системи є одним із способів її формування. Альтернативними способами є [11, с. 144]:

- розробка корпоративної інформаційної системи сторонніми компаніями під бізнес-процеси замовника (замовна, унікальна);
- оренда (аутсорсинг) корпоративної інформаційної системи інтегрованого, корпоративного класу (технологія ASP-Application Service Providing);
- придбання готових інтегрованих рішень «швидкого впровадження»;
- послідовна збірка корпоративної інформаційної системи необхідної функціональності з модулів тиражованих систем нового покоління і сумісних модулів сторонніх розробників (на основі технології XML або на платформі розробника базової корпоративної інформаційної системи).

Кожен з перерахованих способів має свої позитивні і негативні сторони і реалізується на практиці, які відображені в таблиці 3.

Таблиця 3. Основні позитивні і негативні сторони способів формування корпоративних інформаційних систем [розроблено авторами]

№	Спосіб	Переваги	Недоліки
1	Готові рішення ERP / CSRP класу	Основний спосіб комплексної автоматизації управління бізнесом. Цілісність рішення. Готові бізнес-процеси, узагальнюючі кращий світовий досвід. Управління в режимі реального часу. Засоби розробки та інтеграції з програмним забезпеченням інших фірм. Організаційна стандартизація	Висока вартість і тривалість застосування. Високі впроваджувальні ризики. Чутливість до організації впровадження. Необхідність реінжинірингу бізнес-процесів. Труднощі в оцінці ефективності до введення в експлуатацію
2	Рекомендовані КІС	Повне задоволення вимог замовника до функціональності, інтерфейсів, масштабованості, платформи, продуктивності.	Відносно висока вартість кінцевого рішення. Відповідальність замовника за алгоритмічне забезпечення. Високий алгоритмічний ризик. Обмежені можливості в розширенні функціональності
3	Аутсорсинг, ASP-технологій	Перспективний, особливо для логістики, напрямок. Відсутність необхідності у власній розвиненій інформаційній інфраструктурі. Використання найсучасніших рішень. Швидке впровадження. Порівняно низька вартість і сталість витрат на обслуговування рішення	Необхідність високошвидкісного каналу зв'язку з провайдером. Високі вимоги до довірливості відносин клієнта з провайдером ІС. Обмежена функціональність рішення. Складність адаптації ІС до бізнес-процесів компанії. Не виключені проблеми, пов'язані з інформаційною безпекою
4	КІС швидкого впровадження	Низька вартість і невеликі терміни впровадження. Простота обслуговування і навчання персоналу.	Обмежена функціональність. Наперед настроєне, типізоване рішення. Відсутність інструментальних засобів.
5	Модульні КІС	Можливість гнучкого налаштування і поступового, за потребою розширення функціональності. Використання кращих в своєму класі рішень	Новий, маловивчений і погано апробований напрямок. Особливі вимоги до платформ і застосовуваних технологій в базовому програмному забезпечення

У сучасних умовах питання про вибір корпоративної інформаційної системи часто є ключовим стратегічним рішенням, багато в чому визначає ефективність діяльності компанії, в тому числі в галузі логістики.

Використання готових тиражованих інформаційних систем корпоративного класу є основним способом комплексної автоматизації управління у виробничо-логістичних компаніях. В основі цих рішень лежить концепція комп'ютерного планування, що забезпечує отримання збалансованого за ресурсами підприємства (матеріальних, виробничих, фінансових) обсягу календарного плану графіка випуску продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, у роботі досліджено потенціал інформаційних систем для підвищення можливостей прийняття управлінських рішень та підвищення продуктивності праці шляхом впровадження систем корпоративних ресурсів, систем підтримки співпраці в ланцюгах поставок та

соціальних довідкових систем для підтримки стійких продажів у соціальній торгівлі. Хоча інформаційні системи відіграють важливу роль у сприянні стійкій конкурентній перевазі підприємства, все ще існує багато проблем при впровадженні інформаційної системи. Підприємства впроваджують цифрову трансформацію (тобто інформаційні системи) для того, щоб вони могли підтримувати стійкі конкурентні переваги перед іншими. Як джерело стійких конкурентних переваг, інформаційні системи допомагають поліпшити результати діяльності підприємств шляхом підвищення ефективності та результативності. Інформаційна система може бути способом досягнення стійких конкурентних переваг, використовуючи унікальні атрибути підприємства.

Роль інформаційних систем у сталому розвитку підприємств є важливим питанням, яке потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахарева Я. В. Напрями розвитку інформаційних систем і технологій обліку підприємств малого та середнього бізнесу в Україні. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_11_90.
2. Лагута В. В. Підвищення якості кібернетичної безпеки в інформаційно-телекомунікаційній системі підприємства. *Сучасний захист інформації*. 2020. № 1. С. 37-41.
3. Галахов Є. М. Стратегічні пріоритети системи інформаційної безпеки підприємства, що залучає фріланс-ресурс. *Сучасний захист інформації*. 2019. № 3. С. 30-35.
4. Медушевський С. Автоматизовані інформаційні системи як елементи системи управління якістю фармацевтичного підприємства. *Технічні науки та технології*. 2020. № 4. С. 65-71.
5. Прищепя Є. А. Метод розрахунку часу транзакцій у розподілених комп'ютерних мережах при побудові інформаційних систем підприємств. *Вісник університету "Україна"*. 2016. № 1. С. 175-180.
6. Павлик В. П. Систематизація методів у інформаційному забезпеченні управління підприємствами. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 95-100.
7. Гафіяк А. М. Інноваційні методи використання CRM-систем для підвищення рівня підготовки фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Вип. 3. С. 53-61.
8. Черняк О. І. Нечіткий підхід до оцінювання рівня інформаційних ризиків у CRM-системах. *Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці*. 2016. № 5. С. 199-232.
9. Степанов М. М. Криптографічний захист інформації, що циркулює в інформаційних ресурсах ERP-систем. *Зв'язок*. 2016. № 2. С. 60-63.
10. Катрич Д. В. Захист інформації в ERP-системі підприємства. *Адаптивні системи автоматичного управління*. 2017. № 2. С. 17-25.
11. Мищенко А. В. Нечітка модель оцінки ризиків інформаційної безпеки та підтримки рівня захищеності ERP-систем. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2020. № 1. С. 142-151.

REFERENCES

1. Bakharyeva, Ya. V. (n.d.). *Napryamy rozvytku informatsiynykh system i tekhnolohiy obliku pidpryyemstv maloho ta seredn'oho biznesu v Ukraini* [Directions of development of information systems and technologies of accounting of small and medium business enterprises in Ukraine]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_11_90. [In Ukrainian].
2. Lahuta, V. V. (2020) *Pidvyshchennya yakosti kibernetichnoyi bezpeky v informatsiyno-telekomunikatsiyniy systemi pidpryyemstva* [Improving the quality of cyber security in the information and telecommunications system of the enterprise]. *Suchasnyy zakhyst informatsiyi*, 1, 37-41. [In Ukrainian].
3. Halakhov, Ye. M. (2019). *Stratehichni priorityety systemy informatsiynoyi bezpeky pidpryyemstva, shcho zaluchaye frilans-resurs* [Strategic priorities of the information security system of the enterprise, which involves a freelance resource]. *Suchasnyy zakhyst informatsiyi*, 3, 30-35. [In Ukrainian].
4. Medushevskyy, S. (2020) *Avtomatyzovani informatsiyni systemy yak elementy systemy upravlinnya yakistyu farmatsevtichnoho pidpryyemstva* [Automated information systems as elements of the quality management system of the pharmaceutical enterprise]. *Tekhnichni nauky ta tekhnolohiyi*, 4, 65-71. [In Ukrainian].
5. Pryshchepa, Ye. A. (2016). *Metod rozrakhunku chasu tranzaktsiy u rozpodilennykh kompyuternykh merezhakh pry pobudovi informatsiynykh system pidpryyemstv* [Method of calculating transaction time in distributed computer networks in the construction of information systems of enterprises]. *Visnyk universytetu "Ukrayina"*, 1, 175-180. [In Ukrainian].
6. Pavlyk, V. P. (2020). *Systematyzatsiya metodiv u informatsiynomu zabezpechenni upravlinnya pidpryyemstvamy* [Systematization of methods in information management of enterprises]. *Ekonomika APK*, 1, 95-100. [In Ukrainian].
7. Hafiyak, A. M. (2019). *Innovatsiyni metody vykorystannya CRM-system dlya pidvyshchennya rivnya pidhotovky fakhivtsiv z informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy* [Innovative methods of using CRM-systems to increase the level of training of specialists in information and communication technologies]. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka*, 3, 53-61. [In Ukrainian].
8. Chernyak, O. I. (2016) *Nechitkyy pidkhid do otsinyuvannya rivnya informatsiynykh ryzykiv u CRM-systemakh* [Fuzzy approach to assessing the level of information risks in CRM-systems]. *Neyro-nechitki tekhnolohiyi modelyuvannya v ekonomitsi*, 5, 199-232. [In Ukrainian].
9. Stepanov, M. M. (2016) *Kryptohrafichnyy zakhyst informatsiyi, shcho tsyrkulyuye v informatsiynykh resursakh ERP-system* [Cryptographic protection of information circulating in the information resources of ERP-systems]. *Zv'yazok*, 2, 60-63. [In Ukrainian].
10. Katrych, D. V. (2017). *Zakhyst informatsiyi v ERP-systemi pidpryyemstva* [Protection of information in the ERP-system of the enterprise]. *Adaptyvni systemy avtomatichnoho upravlinnya*, 2, 17-25. [In Ukrainian].
11. Myshchenko, A. V. (2020). *Nechitka model' otsinky ryzykiv informatsiynoyi bezpeky ta pidtrymky rivnya zakhyshchenosti ERP-system* [Fuzzy model for assessing the risks of information security and maintaining the level of security of ERP-systems]. *Telekomunikatsiyni ta informatsiyni tekhnolohiyi*, 1, 142-151. [In Ukrainian].

УДК 658.005.5

JEL classification: D81, D84, G30, J20,
J21**Олена ЛИТОВЧЕНКО**

кандидат економічних наук, доцент
кафедра фінансово-економічної безпеки,
обліку і аудиту,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
Україна

E-mail: Olena.Lytovchenko@kname.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7852-4918>

Олена ІЛЛЯШЕНКО

доктор економічних наук, професор
кафедра фінансово-економічної безпеки,
обліку і аудиту,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
Україна

E-mail: Olena.illiashenko@kname.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2472-6362>
<https://researcherid.com/rid/1-7026-2018>

Наталія ГОРДІЄНКО

кандидат економічних наук, професор
кафедра фінансово-економічної безпеки,
обліку і аудиту,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
Україна

E-mail: Nataliya.Gordienko@kname.edu.ua
<https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0001-6504-896X>

© Олена Литовченко, Олена Ілляшенко,
Наталія Гордієнко, 2021

Отримано: 02.05.2021 р.
Прорецензовано: 12.05.2021 р.
Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.
Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Олена Литовченко (Україна)
Олена Ілляшенко (Україна)
Наталія Гордієнко (Україна)

ЕТАПИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

АНОТАЦІЯ

В статті розглядаються питання визначення сутності та етапів стратегічного планування економічної безпеки підприємства, що обумовлене необхідністю встановлення його змістовного наповнення та послідовності робіт щодо проведення превентивних заходів захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Методологія дослідження включає прийоми аналізу та синтезу – для вивчення сутності економічної безпеки підприємства, абстрактно-логічний метод – для встановлення етапів стратегічного планування економічної безпеки, табличний метод – для наочного подання матеріалу. Визначено, що відсутність стратегічного планування діяльності призводить до низької ефективності використання ресурсів суб'єкта господарювання та кризового стану, а також до втрати можливостей розвитку. Це справляє прямий негативний вплив на позиціонування підприємства на ринку, ставить під сумнів його існування в будь-якій віддаленій перспективі. Встановлено, що передбачення кризових явищ та превентивна робота щодо розробки механізмів їх протидії повинна бути невід'ємною частиною стратегії управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Узагальнення підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства дозволило встановити, що вона об'єднує взаємопов'язані проблеми збереження ресурсів від негативних факторів впливу та досягнення успіху за рахунок стабільного функціонування та розвитку. В результаті запропоновано власне визначення, яке відповідає ресурсно-функціональному підходу та враховує взаємозв'язок між досягненням стратегічних економічних інтересів підприємства, необхідністю превентивної діяльності щодо попередження негативних факторів впливу та забезпеченням стійкого розвитку суб'єкта господарювання. Досліджено існуючі наукові підходи та представлено власне уявлення щодо послідовності та змістовності етапів стратегічного планування економічної безпеки, що обумовлене логікою організації робіт щодо визначення стратегічних орієнтирів та системи економічних інтересів підприємства, ідентифікації та нейтралізації загроз, реалізації планів і програм та контролю за їх виконанням та враховує можливість зворотного зв'язку.

Литовченко О., Ілляшенко О., Гордієнко Н. Етапи стратегічного планування економічної безпеки підприємства. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 98-106.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.98>

Ключові слова: планування; економічна безпека; загрози; економічні інтереси підприємства; стратегічне планування економічної безпеки.

UDC 658.005.5

JEL classification: D81, D84, G30, J20,
J21**Olena LYTOVCHENKO**

PhD in Economics,
Associate Professor,
O. M. Beketov National University of Urban
Economy in Kharkiv, Ukraine
E-mail: Olena.Lytovchenko@kname.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7852-4918>

Olena ILLIASHENKO

D. Sc. (Economics), Professor,
O. M. Beketov National University of Urban
Economy in Kharkiv, Ukraine
E-mail: Olena.illiashenko@kname.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2472-6362>
<https://researcherid.com/rid/1-7026-2018>

Natalya GORDIYENKO

PhD in Economics, Professor,
O. M. Beketov National University of Urban
Economy in Kharkiv, Ukraine
E-mail: Nataliya.Gordienko@kname.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/orcid-search/search?searchQuery=0000-0001-6504-896X>

© Olena Lytovchenko, Olena Illiashenko,
Natalya Gordiyenko, 2021

Received: 02.05.2021
Revised: 15.05.2021
Accepted: 26.05.2021
Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Olena Lytovchenko (Ukraine)
Olena Illiashenko (Ukraine)
Natalya Gordiyenko (Ukraine)

STAGES OF STRATEGIC PLANNING OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

ABSTRACT

The article considers the issues of determining the essence and stages of strategic planning of economic security of the enterprise, which is due to the need to establish its content and sequence of work on preventive measures against internal and external threats. The research methodology includes methods of analysis and synthesis – to study the essence of economic security of the enterprise, abstract-logical method – to establish the stages of strategic planning of economic security, tabular method – to visualize the material. It is determined that the lack of strategic planning leads to low efficiency of resource use of the business entity and the crisis, as well as to the loss of development opportunities. This has a direct negative impact on the positioning of the enterprise in the market, calls into question its existence in any long-term perspective. It is established that anticipation of crisis phenomena and preventive work on the development of mechanisms to counter them should be an integral part of the strategy of economic security management of economic entities. The generalization of approaches to defining the essence of economic security of the enterprise allowed us to establish that it combines the interrelated problems of preserving resources from negative factors and achieving success through stable operation and development. As a result, we propose our own definition, which corresponds to the resource-functional approach and takes into account the relationship between the achievement of strategic economic interests of the enterprise, the need for preventive action to prevent negative factors and ensure sustainable development of the entity. The existing scientific approaches are studied and our own idea of the sequence and content of the stages of strategic planning of economic security is presented, which is due to the logic of organizing work to determine strategic guidelines and economic interests of the enterprise, identification and neutralization of threats, implementation of plans and programs and monitoring their implementation and taking into account the possibility of feedback.

Lytovchenko, O., Illiashenko, O., & Gordiyenko, N. (2021). Stages of strategic planning of economic security of the enterprise. *Economic analysis*, 31 (2), 98-106.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.98>

Keywords: planning; economic security; threats; economic interests of the enterprise; strategic planning of economic security.

Вступ

Висока динамічність розвитку кризових явищ в сучасному економічному просторі змушує суб'єктів господарювання замислюватися про необхідність створення власної надійної системи захисту, що має функціонувати на випередження. Її необхідність обумовлюється загостренням існуючих протиріч, які супроводжуються появою нових чисельних загроз функціонуванню підприємства та мають різноманітні джерела походження, ступень вразливості, а також розмаїтістю економічних інтересів, що з плином часу можуть змінюватися. Означене підсилює фактор невизначеності та провокує відхилення результатів суб'єктів господарювання від завданих параметрів, наражаючи їх на небезпеку. Превентивна діяльність щодо попередження загроз різного походження зумовлює потребу в стратегічному плануванні виходячи з концепції економічної безпеки підприємства.

Окремі аспекти планової діяльності в контексті забезпечення економічної безпеки досліджували: О. Ареф'єва, З. Живко, Г. Коптева, Т. Кузенко, Л. Квасній, О. Черевко, О. Щербан, К. Щеглова та інші. Однак, сьогодні ще залишається чимало прогалин в методичному плані щодо процесу стратегічного планування економічної безпеки підприємств, як відносно його змістовного наповнення, так й відповідних етапів робіт, що значно знижує ефективність управління розвитком суб'єктів господарювання.

Мета статті

Метою статті обґрунтування необхідності стратегічного планування економічної безпеки підприємства, дослідження його сутності та етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Роль планування в процесі управління економічною безпекою важко переоцінити, адже за чітко спланованій роботі, реакція підприємства на вплив навколишнього середовища здатна перетворити будь-яку несприятливу ситуацію в нові можливості, та навпаки, відсутність або низька якість робіт із планування призводить до кризових проявів та тяжких наслідків у розвитку, навіть до припинення діяльності.

Останні роки економічна ситуація на багатьох вітчизняних підприємствах характеризується високою напруженістю та загостренням протиріч, кризовими проявами, які динамічно зростають. Так, наприклад, якщо у 2018–2019 рр. питома вага збиткових великих та середніх підприємств в загальному обсязі стабільно залишалася на рівні 21,7%, то тільки за 9 місяців 2020 р. їх частка сягнула 34,8% [1]. Наразі ця проблема ще більше

поглиблюється внаслідок обмежень економічної активності суб'єктів ринкових відносин в процесі запровадження карантинних заходів. При цьому, на думку експертів, переважна кількість суб'єктів господарювання суттєво знижує ефективність своєї діяльності та опиняється на межі банкрутства не тільки через зовнішні фактори впливу, а в результаті відсутності або низької якості планових робіт на довгострокову перспективу. При цьому, багато керівників взагалі не приділяють належної уваги прогнозуванню ймовірності настання кризи, не уявляють чіткого плану виходу зі складних ситуацій, що об'єктивно виникають в процесі діяльності підприємств.

Як зазначають О. Ареф'єва та Т. Кузенко, найбільш ймовірними причинами кризи на підприємстві є недотримання фінансової дисципліни, низький рівень менеджменту та недостатня ефективність системи економічної безпеки [2, с. 35]. Погоджуючись з думкою вчених, вважаємо за необхідне наголосити, що першопричиною кризи є відсутність стратегії забезпечення безпечного економічного стану підприємства через низький рівень професіоналізму (або відсутність на підприємстві) фахівців в цієї сфері.

Безпечний стан – поняття, безсумнівно, дуже широке і тому вимагає уточнення. За безпечних умов усуваються або нейтралізуються загрози економічним інтересам підприємства, та, власне, його існуванню. Спрямованість інтересів полягає в тому, що вони орієнтовані як на припинення загроз втрати ресурсів, так і на пошук і реалізацію нових можливостей щодо отримання життєво важливих ресурсів для будь-якої діяльності. Науковці Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко формулюють власне визначення економічної безпеки переважно за цією ознакою, трактуючи її зміст як «міру гармонізації в часі й просторі між економічними інтересами підприємства та інтересами суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства та впливають на нього» [3, с. 112]. В свою чергу, Г. Коптева, розглядаючи проблему безпечного розвитку підприємств зауважує, що хоча управління не може повністю усунути всі загрози й ризики у діяльності в невизначених умовах, але здатне їх попереджати та протидіяти за допомогою ефективних механізмів забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів, найважливішим компонентом яких є система стратегічного планування [4, с. 97].

Досліджуючи термінологічні особливості дефініції «економічної безпеки», на особливу увагу заслуговує виокремлення двох взаємопов'язаних проблем, пошук рішення яких є, власне, процесом забезпечення економічної безпеки. До них належать: проблема втрати ресурсів в результаті

реалізації загроз, а також проблема, пов'язана з отриманням означених ресурсів, – фінансово-комерційним успіхом, розвитком, забезпеченням

стабільного функціонування в майбутньому (табл. 1).

Таблиця 1. Семантичний аналіз поняття «економічна безпека підприємства»

Автор	Визначення	Ключові ознаки
Тлумачення в контексті втрати ресурсів в результаті реалізації загроз		
Л. Шваб	Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути виниклі загрози або пристосуватися до наявних умов, що негативно впливають на його діяльність	захищеність від негативного впливу зовнішнього середовища; адаптивність до загроз
О. Ареф'єва, О. Шнипко	стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, який формується адміністрацією та персоналом шляхом реалізації системи заходів правового, організаційного та інженерно-технічного характеру	захищеність інтересів від загроз
А. Штангрет, О. Петрашова	стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних загроз	захищеність інтересів від небезпек та загроз
Тлумачення в контексті отримання ресурсів, розвитку, майбутнього стабільного функціонування		
А. Азрілян	стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації та технології) та підприємницьких можливостей, при якому гарантується найефективніше їх використання для забезпечення стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім та зовнішнім негативним впливам (загрозам)	ефективне використання ресурсів; стабільне функціонування; розвиток; запобігання загрозам
Т. Кузенко	стан ефективного використання ресурсів підприємства та існуючих ринкових можливостей, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам і забезпечувати його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії	ефективне використання ресурсів та можливостей; запобігання загрозам; стійкий розвиток
К. Горячева	стан економіки підприємства (економічної системи), який можна характеризувати збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі власних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток»	стійкість до негативного впливу загроз; сталий і ефективний розвиток»
Н. Фокіна, В. Бокій	стан розвитку економічної системи, який забезпечує її ефективне функціонування засобом належного використання внутрішніх та зовнішніх чинників, а також здатність результативного протистояння негативному зовнішньому впливу	ефективне функціонування; протистояння негативним впливам
А. Єпіфанов	стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому	ефективне використання ресурсів; стабільне функціонування

Джерело: складено авторами за джерелами [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12].

Отже, під економічною безпекою, на нашу думку, необхідно розуміти такий стан підприємства, що характеризується досягненням його економічних інтересів шляхом комплексного вирішення взаємопов'язаних проблем пошуку, збереження та ефективного використання життєво важливих для господарюючого суб'єкта економічних ресурсів, захисту їх від загроз, та

забезпечення на цієї основі стабільного розвитку у довгостроковій перспективі. Такий погляд на економічну безпеку відповідає ресурсно-функціональному підходу, а також враховує взаємозв'язок між досягненням економічних інтересів підприємства в процесі реалізації стратегічних завдань, необхідністю попередження негативних факторів впливу та забезпеченням

стабільного розвитку суб'єкта господарювання в довгостроковій перспективі.

Процес забезпечення розвитку повинен здійснюватися на всіх етапах управління підприємством через реалізацію його функцій, серед яких особлива роль відведена плануванню, адже саме тут визначаються конкретні цілі і завдання функціонування системи забезпечення економічної безпеки, шляхи і способи їх досягнення при використанні необхідних ресурсів для забезпечення в майбутньому стабільного, стійкого і безпечного стану організації. На нерозривному зв'язку між плановою роботою та майбутнім станом підприємства акцентують увагу Б. Райзберг, Л. Лозовський, Є. Стародубцева, наводячи наступне визначення: «планування – це одна із складових частин управління, яка полягає в розробці та практичному здійсненні планів, що визначають майбутній стан економічної системи, шляхів, способів і засобів його досягнення» [13, с. 79]. В якості основи планової діяльності покладено розробку певного набору рішень щодо розміщення ресурсів і напряму їх використання для досягнення цілей організації.

Зміст планової діяльності відносно економічної безпеки визначається властивостями системи планування, ретельне формування та комплексне дотримання яких створює передумови для організації ефективної роботи підприємства, підвищує обґрунтованість планових завдань. До таких властивостей можна віднести: гнучкість та адаптивність, зниження централізації для забезпечення своєчасного ситуаційного реагування на загрози, які виникають, мобільність та динамічність при формуванні планових показників щодо змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах, здійснення програмно-цільових підходів при розробці і реалізації планів. Отже, планування створює важливі передумови для забезпечення економічної безпеки підприємства, складає основу для стабільного розвитку, поліпшує координацію дій, збільшує можливості забезпечення необхідною інформацією, поліпшує контроль, сприяє кращому використанню ресурсів тощо. Передбачення кризових явищ повинно бути невід'ємною складовою стратегічного планування економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Як зазначає О. Захаров, стратегічне планування системи економічної безпеки включає в себе сукупність основоположних поглядів та ідей на розвиток системи економічної безпеки підприємства з урахуванням можливої трансформації існуючих та появи нових небезпек і загроз для його діяльності та економічної безпеки у найближчій та віддаленій перспективах [14, с. 273]. На поєднанні планової діяльності із стратегічним управлінням акцентує свою увагу З. Живко,

констатує, що здебільшого підприємства хаотично реагують на зміни у зовнішньому середовищі, тобто діють у реальних умовах, тоді як в ідеальному варіанті кожне підприємство має управляти стратегічними можливостями виявлення внутрішніх резервів для адаптації у навколишньому світі [15, с. 37]. На думку Д. Комаркова, стратегічна націленість системи економічної безпеки характеризується принципами: інноваційної активності; стійкості конкурентної позиції підприємства на ринку; організаційної адаптивності; корпоративної соціальної відповідальності та екологічності підприємства; функціональної ефективності [16].

Слід зазначити, що в науковій літературі відсутнє усталене уявлення щодо процесу стратегічного планування економічної безпеки, що значно гальмує його використання в практичній діяльності підприємств. Так, І. Гуніна та К. Щеглова виділяють наступні рівні стратегічного планування: 1) розроблення місії; 2) аналіз середовища; 3) процес вибору оптимальної стратегії підприємства; 4) коригування найбільш важливих показників [17, с. 19]. Більш розгорнуто процес стратегічного планування економічної безпеки уявляє О. Захаров, виокремлюючи етапи: 1) дослідження зовнішнього й внутрішнього середовища, визначення небезпек, загроз та ризиків діяльності; 2) встановлення бажаних напрямів, орієнтирів і цілей діяльності щодо забезпечення економічної безпеки; 3) стратегічний аналіз реальних і потенційних небезпек, загроз і ризиків; 4) вибір однієї з альтернативних стратегій економічної безпеки; 5) підготовка остаточного стратегічного плану діяльності підприємства із забезпечення економічної безпеки; 6) тактичне й оперативне планування; 7) організація та вжиття заходів щодо забезпечення економічної безпеки; 8) розробка ситуаційних оперативних планів забезпечення економічної безпеки підприємства [18, с. 166]. На думку О. Черевко етапи робіт мають складати: 1) аналіз та оцінка макро-, мікро- та внутрішнього середовища підприємства; 2) визначення місії, мети і цілей; 3) стратегічний аналіз; 4) моделювання варіантів і сценаріїв розвитку подій; 5) вибір стратегії; 6) підготовка кінцевого варіанту стратегічного плану підприємства; 7) розробка тактичних середньострокових планів; 8) короткострокове планування [19]. Узагальнюючи означені погляди науковців на процес стратегічного планування економічної безпеки, можна зробити висновок, що: по-перше, планова діяльність має бути органічно вбудована в процес стратегічного управління підприємства, враховувати фактори, що склалися у зовнішньому середовищі; по-друге, прогнозні орієнтири мають формуватися на основі даних про стан внутрішнього і зовнішнього

середовища організації, містити цілі та результати, до яких прагне організація; по-третє, враховувати багатоваріантність розвитку подій; по-четверте, містити організаційні та мотиваційні заходи щодо забезпечення економічної безпеки, а також контрольні заходи за реалізацією прийнятого плану; по-п'яте, передбачати можливість корегування запланованих показників та забезпечувати, таким чином, безперервність процесу планування. Відтак, процес стратегічного планування економічної безпеки підприємства пропонуємо розглядати як логічну послідовність робіт із підготовки необхідної концепції та цільових орієнтирів для планування, аналізу стану та перспектив розвитку подій, координації дій щодо реалізації планів та контролю за їх виконанням із забезпеченням необхідної якості з оптимальними затратами та можливістю коригувати раніше заплановані орієнтири за наступними етапами:

1) підготовчий – визначення стратегічного простору та оцінка внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства; формування місії та бачення розвитку підприємства; розробка концепції економічної безпеки та вибір пріоритетів у її забезпеченні; визначення комплексу стратегічних завдань та побудова «дерева цілей»;

2) аналітичний – ідентифікація наявних та потенційних ризиків та загроз економічній безпеці; стратегічний аналіз отриманих в результаті довгострокового прогнозування альтернативних варіантів розвитку; аналіз перспектив та формування сценаріїв розвитку на основі моделювання імовірних подій;

3) координаційний – вибір стратегії (альтернатив) розвитку; розробка планів, заходів і методів щодо забезпечення економічної безпеки, їх коригування та формування кінцевого варіанту; забезпечення мотивації виконання планів;

4) контрольний – моніторинг рівня економічної безпеки; контроль за результатами стратегічного планування економічної безпеки; коригування планів. Розглянемо змістовне наповнення кожного з етапів більш детально.

Формування місії та бачення, цільових орієнтирів і завдань відбувається на основі оцінки внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Оскільки найбільший вплив на розвиток підприємства здійснюють фактори мікросередовища, ідентифікація стратегічного простору повинна передбачати виявлення джерел створення та підтримання підприємством конкурентних переваг. Стратегічне планування передбачає вивчення інтересів основних стейкхолдерів, як внутрішніх так й зовнішніх та виявляти їх співвідношення в контексті сили впливу на діяльність підприємства та його довгостроковий успіх. Результатом подібного дослідження має

стати своєрідна їх сегментація по групах, що створюють для підприємства нові можливості, або загрози [20, с. 69]. Не менш важливим для виявлення можливостей створення цінності є визначення макротенденцій в оточенні підприємства шляхом факторів: соціальних, технологічних, економічних, освітніх, політичних, правових, екологічних. Як наслідок, формується ландшафт стратегічного простору з фіксацією джерел загроз та можливостей, що виникають у зовнішньому середовищі підприємства та можуть вплинути на його економічну безпеку та розвиток.

Щодо сутності концепції економічної безпеки підприємства, то Р. Шамрін [21, с. 21] пропонує розглядати її як сукупність властивостей, які забезпечують його прогресивний розвиток в умовах дестабілізуючого впливу різноманітних видів загроз. Автор зазначає, що виходячи з цього, керівництвом підприємства повинна бути сформована система його пріоритетних інтересів, виявлені інтереси взаємодіючих з ним суб'єктів зовнішнього середовища та обрані такі форми і засоби гармонізації або узгодження цих інтересів, щоб результати взаємодії підприємства з цими суб'єктами забезпечили його ефективну діяльність. Інтеграція функцій економічної безпеки в систему управління розвитком підприємства забезпечується за рахунок координації та узгодження завдань та цілей економічної безпеки з цілями розвитку підприємства. Відтак, головним орієнтиром у досягненні максимальної ефективності стратегічного планування економічної безпеки підприємства має вважатися система цілей у вигляді чітких намірів розвитку на майбутнє. Для цього, на нашу думку, цілі повинні мати кількісну оцінку та розроблятися на основі критеріїв S.M.A.R.T, тобто бути: S (specific) – точними та конкретними, чітко розмежованими; M (measurable) – вимірюваними, що сприяє контролю за результатами; A (achivable; attractive) – досяжними, тобто враховувати баланс між складністю та напруженістю робіт та професійними і особистими якостями працівників, що їх виконують; R (result-oriented; resourced) – орієнтованими безпосередньо на результат; відповідати існуючим можливостям та ресурсам для досягнення мети; T (timing) – визначеними у часовому горизонті. Наочним зображенням підпорядкованості та взаємозв'язку окремих цілей є побудова «дерева цілей», яке демонструє розподіл стратегічної мети щодо досягнення необхідного рівня економічної безпеки на підцілі, завдання та окремі дії.

Враховуючи залежність результатів досягнення економічної безпеки від різноманітних факторів та умов функціонування підприємства, в межах стратегічного планування найбільш доцільно

використовувати варіантні довгострокові прогнози, виконані у формі сценарію. Формулювання перспектив розвитку підприємства має спиратися на цілісне уявлення про те, які зміни відбуваються в навколишньому середовищі організації, як організація може до них адаптуватися або протистояти і націлене на вибір однієї із стратегічних альтернатив. При цьому може бути обрано: стратегію зростання – передбачає збереження досягнутого рівня економічної безпеки, контроль за результатами діяльності та попередження виникнення можливих загроз економічним інтересам підприємства; вибірково-підсилювальну стратегію – спрямовану на проведення заходів посилення одного із показників компонент економічної безпеки підприємства; пристосувальну стратегію – направлену на проведення заходів пристосування компонент економічної безпеки підприємств до змін зовнішнього середовища; трансформаційну стратегію – передбачає проведення змін, які стосуються виду діяльності, трансформації ринку, а також проведенні необхідних змін компонент економічної безпеки підприємств; комплексно-забезпечувальну стратегію – спрямовану на проведення заходів, направлених на досягнення рівня економічної безпеки, бажаного для підприємства.

Основна увага під час розробки стратегії приділяється формуванню планів з метою контролю ефективності досягнення стратегічних орієнтирів, при цьому обов'язковим є врахування типу організаційної структури підприємства, взаємодії підрозділів підприємства між собою, характеру зв'язків між ними щодо робіт із забезпечення економічної безпеки. Під час розробки системи заходів і методів для реалізації стратегічного плану важливо за допомогою стратегічного менеджменту передбачити організацію постійного управління процесом реалізації стратегічних планів, пов'язати її з тактичним плануванням. Якість робіт із виконання запланованих завдань може бути забезпечена шляхом застосування мотиваційних заходів до всіх учасників, при цьому система мотивації неодмінно повинна враховувати їх потреби та інтереси.

Для реалізації робіт з основних напрямів забезпечення економічної захищеності

підприємства доцільно розробити комплекс заходів для оцінки досягнутого рівня безпеки, який здійснюється за допомогою моніторингу, як постійно діючої інформаційно-аналітичної системи спостережень за динамікою показників, що характеризують економічну захищеність підприємства від факторів зовнішнього середовища. Для системи контролю мають бути визначені порогові значення показників стратегічного планування. Також важливо передбачити можливість зворотного зв'язку, за допомогою якого відбуваються певні зміни у цілях та пріоритетах, якщо вони не відповідають вимогам адекватності відповідно до конкретних умов та етапів розвитку підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Ключовою функцією стратегічного управління економічною безпекою підприємства є планування, від якості якого залежить ефективність управлінських рішень і реалізація заходів щодо створення безпечних умов функціонування та розвитку в довгостроковій перспективі. Стратегічне планування сприяє отриманню суб'єктами господарювання суттєвих переваг: покращення координації дій управлінського персоналу підприємства та стимулювання його до реалізації своїх рішень щодо доцільного використання ресурсів; попередження можливих проблем зовнішнього та внутрішнього походження; забезпечення для підприємства умов ефективного функціонування в довгостроковій перспективі. В процесі стратегічного планування економічної безпеки підприємства забезпечується замкнений цикл з прямим і зворотнім зв'язком. Прямий зв'язок полягає у взаємоузгодженій послідовності робіт від формування цілей та вибору стратегічних альтернатив до контролю за реалізацією запланованих заходів щодо забезпечення економічної безпеки, а зворотній зв'язок відбувається від усвідомлення результатів виконання запланованих показників до коригування плану в разі такої необхідності. В результаті дана система стратегічного планування здатна забезпечити сталий розвиток підприємства та його економічну безпеку в довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. 170 с.
3. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. Київ. Лібра, 2003. 280с.
4. Коптєва Г. М. Стратегічне планування як процес забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 3 (59). С. 95-100.

5. Шваб Л. І. *Економіка підприємства*: навч. посібник. Київ: Каравела, 2007. 584 с.
6. Ареф'єва О. В., Шнирко О. С. Суперечності розвитку як основне джерело загрози безпеці рівноваги економічних систем. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 3 (57). С. 57–63.
7. Штангрет А. М., Петрашова О. М. Ключові загрози забезпечення техніко-технологічної безпеки на підприємствах видавничо-поліграфічної галузі України. *Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди*. 2011. № 16 (2). С. 142–146.
8. Большой экономический словарь. Под ред. А. Н. Азриляна. 5-е изд., доп. и перераб. Москва: Институт новой экономики, 2002. 1280 с.
9. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: 08.06.01. Київ. 2003. 194 с.
10. Горячева К. С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис...канд. економ. наук: 08.06.01 Київ. 2006. 16 с.
11. Фокина Н. П., Бокій В. І. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 8. С. 111–114.
12. Єпіфанов А. О. Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБСНБУ», 2009. 295 с.
13. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь; 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1999. С. 479.
14. Захаров О. І. Стратегія економічної безпеки підприємства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. 2012. Вип.2. С.272-282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_2_31..
15. Живко З. Б. Стратегічне планування в системі економічної безпеки підприємства. *Проблеми науки*. 2012. № 4. С. 32-39.
16. Комарков Д. В. Методичне забезпечення аналізу економічної безпеки розвитку підприємств. *Економіка і регіон*. 2017. № 6. С.130-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2017_6_22.
17. Гунина И. А., Щеглова К. А. Разработка системы стратегического управления экономической безопасности предприятия. *Экономинфо*. 2019. Т. 16. № 1. С. 17–21.
18. Захаров О. Планування діяльності системи економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 163–171.
19. Черевко О. В. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою підприємства. *Ефективна економіка*. 2014. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_83.
20. Гребешкова О. М. Погляди на природу та ідентифікацію стратегічного простору підприємства. *Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. ДВНЗ Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана*. Київ: КНЕУ, 2008. Вип. 19. С. 65-74.
21. Шамрін Р. В. Розробка Концепції моделювання економічної безпеки промислового підприємства. *Агросвіт*. 2016. № 1-2. С. 19-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_1-2_5.

REFERENCES

1. State Statistics Service of Ukraine. Official site. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Arefieva, O.V. & Kuzenko, T.B. (2004) *Planning of economic security of enterprises*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Kozachenko, G. V., Ponomarev, V. P. & Lyashenko, O. M. (2003). *Economic security of the enterprise: essence and mechanism of maintenance*. Kiev. [in Ukrainian].
4. Kopteva, G. M. (2020). Strategic planning as a process of ensuring economic security of business processes of trade. *Business navigator*, 3(59), 95-100. [in Ukrainian].
5. Schwab, L. I. (2007) *Economics of the enterprise*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Arefieva, O.V. & Shnytko, O.S. (2006) Contradictions of development as the main source of threat to the security of the balance of economic systems. *Current economic problems*. 3(57). 57–63. [in Ukrainian].
7. Shtangret, A.M. & Petrashova, O.M. (2011) Key threats to technical and technological safety at the publishing and printing industry of Ukraine. *Economic Bulletin of Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University. Gregory Skovoroda*. 16 (2). 142–146. [in Ukrainian].
8. Large economic dictionary A. N. Azrillian (2002). Moscow. (in Russian)
9. Kuzenko, T.B. (2003) Planning of economic security of the enterprises in the conditions of market economy. Kiev. [in Ukrainian].
10. Goryacheva, K.S. (2006) Mechanism of financial security management of the enterprise. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Fokina, N.P. & Boki, V.I. (2003) Economic security of the enterprise – the most important component of financial stability. *Current economic problems*. 8. 111–114. [in Ukrainian].
12. Epifanov, A.O. Plastun, O.L., & Dombrovsky, V.S. (2009) Financial security of enterprises and banking institutions: a monograph. Sumy. 295. [in Ukrainian].
13. Reisberg, B. A., Lozovsky, L. Sh. & Starodubtseva, E.B. (2006) Modern economic dictionary. Moscow. 479. [in Russian].
14. Zakharov, O.I. (2012) Strategy of economic security of the enterprise. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. economic series*, 2, 272-282. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_2_31. [in Ukrainian].
15. Zhivko, Z. B. (2012) Strategic planning in the system of economic security of the enterprise. *Problems of science*, 4, 32-39. [in Ukrainian].

16. Komarkov, D.V. (2017). Methodical support analysis of economic security of enterprise development. *Economy and region*, 6, 130-133. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2017_6_22. [in Ukrainian].
17. Gunina, I. A. & Shcheglova, K. A. (2019). Development of a system of strategic management of economic security of the enterprise. *Econominfo*. 16. 1. 17–21. [in Ukrainian].
18. Zakharov, O. (2011). Planning of the economic security of the enterprise. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. 1. 163–171 [in Ukrainian].
19. Cherevko, O.V. (2014). Strategic management of financial and economic security of the enterprise. *Efficient economy*. 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_83. [in Ukrainian].
20. Grebeshkova, O. M. (2008). Views on the nature and identification of the strategic space of the enterprise Formation of the market economy: *collection. Science. etc. SHEI Kyiv. nat. econ. Univ. V. Hetman*. Kyiv. 19. 65-74. (in Ukrainian)
21. Shamrin, R. V. (2016) Development of the Concept of modeling the economic security of an industrial enterprise. *Agrosvit*. 1-2. 19-26. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_1-2_5. [in Ukrainian].

УДК [336.717.061(477):336.76](043.3)

Олександр Лаврик (Україна)

JEL classification: A1, G21, G24

Олександр ЛАВРИК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи
та страхування,
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, Україна
E-mail: ollavrik@karazin.ua

© Олександр Лаврик, 2021

Отримано: 03.05.2021 р.

Прорецензовано: 14.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних аспектів аналізу соціального страхування в Україні, проведенню аналізу сучасного стану та перспектив його розвитку й розроблені напрями вдосконалення сучасного соціального страхування в умовах розвитку України.

У роботі розглянуті зміст та особливості здійснення соціального страхування, надано опис методів кількісного аналізу його сучасної діяльності, досліджено методи якісного аналізу перспектив його розвитку.

Мета статті – дослідження теоретико-методологічних аспектів аналізу соціального страхування в Україні, проведення аналізу середовища та результатів соціального страхування й розробка напрямів вдосконалення аналітичного забезпечення соціального страхування в Україні у сучасних умовах.

Метод (методологія). Вирішення поставлених задач здійснюється за допомогою методів оцінки та аналізу ризиків і ефективності фінансування, оцінки фінансово-економічних показників діяльності, статистичних методів.

Результати. Запропоновано проект використання інструментів удосконалення сучасної діяльності пенсійного фонду як напрямків вивчення аналітичного забезпечення соціального страхування в Україні. Розроблено напрями використання програмних засобів обробки даних з дослідження соціального страхування в Україні. Обґрунтовано ефективність запропонованих заходів.

Лаврик О. Соціальне страхування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 107-113.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.107>

Ключові слова: соціального страхування; методи аналізу; аналіз динаміки; аналіз структури; аналіз ефективності соціального страхування в Україні.

UDC [336.717.061(477):336.76](043.3)

Oleksandr Lavryk (Ukraine)

JEL classification: A1, G21, G24

Oleksandr LAVRYK

PhD in Economics, Assistant Professor,
Department of Finance, Banking and Insurance,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Ukraine

E-mail: ollavrik@karazin.ua

© Oleksandr Lavryk, 2021

Received: 03.05.2021

Revised: 14.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

ABSTRACT

Introduction. The article is devoted to the study of theoretical and methodological aspects of the analysis of social insurance in Ukraine, the analysis of the current state and prospects of its development and the directions of improvement of modern social insurance in the conditions of development of Ukraine.

The content and features of social insurance are considered in the work, the description of methods of the quantitative analysis of its modern activity is given, the methods of the qualitative analysis of prospects of its development are investigated.

Purpose. Research of theoretical and methodological aspects of the analysis of social insurance in Ukraine, analysis of the environment and results of social insurance and development of directions of improvement of analytical maintenance of social insurance in Ukraine in modern conditions.

Method (methodology). The solution of the set tasks is carried out by means of methods of an estimation and the analysis of risks and efficiency of financing, an estimation of financial and economic indicators of activity, statistical methods.

Results. The project of use of tools of improvement of modern activity of pension fund as directions of studying of analytical maintenance of social insurance in Ukraine is offered. The directions of use of software means of data processing on research of social insurance in Ukraine are developed. The effectiveness of the proposed measures is substantiated.

Lavryk, O. (2021). Social insurance in Ukraine: current state and development prospects. *Economic analysis*, 31 (2), 107-113.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.107>

Keywords: social insurance; methods of analysis; dynamics analysis; structure analysis; analysis of social insurance efficiency in Ukraine.

Вступ

Соціальне страхування відіграє вагомую роль при здійсненні соціального захисту громадян від соціальних ризиків. Будучи важливим елементом соціальної економіки, воно виступає свого роду лакмусовим папірцем, який характеризує проблеми та недоліки існуючої системи соціального захисту. Низький рівень соціальної захищеності громадян є вкрай актуальною проблемою сьогодення, що створює передумови для пошуків нових напрямів реформування та модернізації соціального страхування в Україні.

Сучасні системи соціального страхування в розвинутих країнах світу становлять базу соціального захисту населення. Заснований на страхових принципах механізм фінансового забезпечення соціально вагомих цілей вже багато років займає провідне місце в системі соціального страхування. Така стійкість пояснюється гнучкістю і адаптованістю цього інституту соціального захисту до умов ринкової економіки. Характерні ознаки існуючої системи соціального страхування в Україні обумовлені певними історичними особливостями її становлення. За роки незалежності українська система соціального страхування в багатьох аспектах була модернізована, проте її можливості і надалі не відповідають необхідним параметрам для забезпечення гідного соціального захисту громадян.

Вагомий внесок у дослідження проблем соціального страхування та шляхів їх подолання зробили такі вітчизняні вчені як: С. Березіна, В. Годлевська, О. Коваль, М. Кравченко, Е. Лібанова, О. Сергієнка, Ю. Павленка, Е. Ковжарової і зарубіжні вчені Є. Гонтмахера, К. Ерроу, М. Коновалова, В. Роїка, К. Турбіна і інші.

Мета статті

Метою статті є організація діяльності соціального страхування, ефективне управління фондами соціального страхування, виконання різних видів соціального страхування при врахуванні їх важливих специфік під час розвитку економіки України.

Об'єктом дослідження є системи соціального захисту населення. Предметом дослідження є діяльність системи соціального страхування в нашій державі.

Для досягнення сформульованої мети були виконані наступні методи системного аналізу, логічного узагальнення, експертних оцінок, методи математичної статистики, табличний та графічний метод.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні в Україні, яка торує шлях до цивілізованого суспільства, соціальна проблематика по мірі суспільних змін здобуває дедалі більшу увагу. Якість та ефективність вирішення найбільш гострих проблем соціального захисту населення безпосередньо залежать від управління, вміння вивчати проблеми, визначати їх чинники та наслідки, приймати управлінські рішення та забезпечувати їх якісне виконання [1, с. 15].

«Соціальна держава» – це таке поняття в науковій літературі, яке стали застосовувати в середині 19 ст. Головним із розробників теорії соціальної держави був німецький вчений, державознавець Лорен фон Штейн. Він вважав, що завданням соціальної держави буде постійне досягнення особистої свободи та суспільної рівності, та створення можливих умов для підйому слабких та бідних класів до рівня сильних та багатих. За його переконанням, держава повинна активно приймати участь в соціально-економічному житті суспільства для перерозподілу прибутків на користь працюючих людей і знижувати соціальну нерівність в країні [2, с. 9].

Соціальний захист – є комплексом соціальних, економічних, і правових гарантій, які забезпечують в країні кожну людину: право на медичну і професійну реабілітацію, економічний захист і підтримку працівників та їх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, збереження здоров'я у процесі праці, на безпечну працю і ін.

У процесі історичного розвитку сформувалися та функціонують сьогодні чотири моделі соціального захисту: країна бере велику частку відповідальності за соціальний захист громадян. Потрібно зробити невеликий висновок, що система соціального захисту громадян України більш всього відповідає німецькій моделі.

В Україні здійснюється чотири види загальнообов'язкового державного соціального страхування (рис. 1).

Основними складовими соціального захисту населення України:

- соціальне страхування;
- соціальне забезпечення;
- соціальна допомога.

Все це виконує Фонд Соціального Страхування України (далі – ФСС). Де загальну динаміку виконання плану доходності бюджету ФСС представлено на рис. 2.

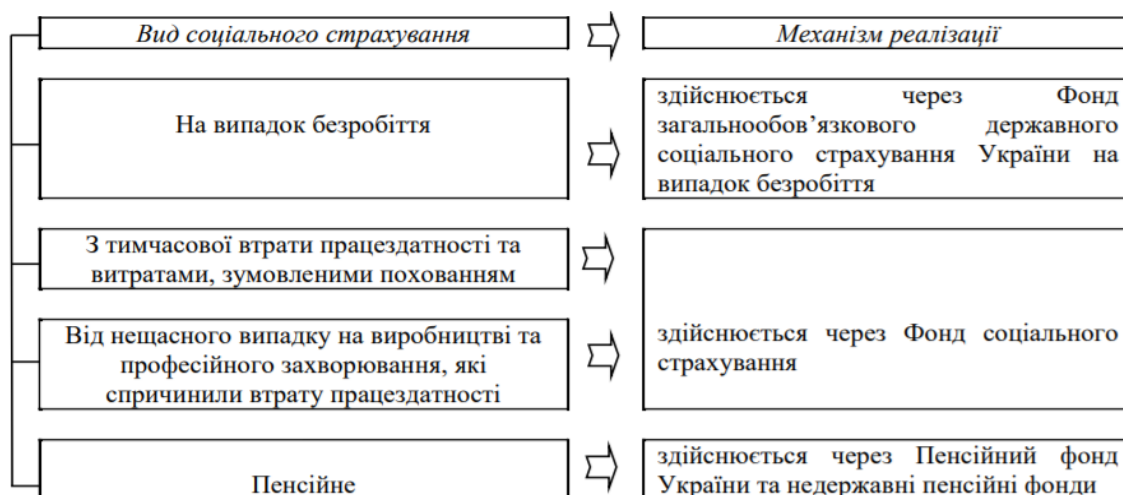

Рис. 1. Види соціального страхування в Україні (узагальнено на підставі [5])

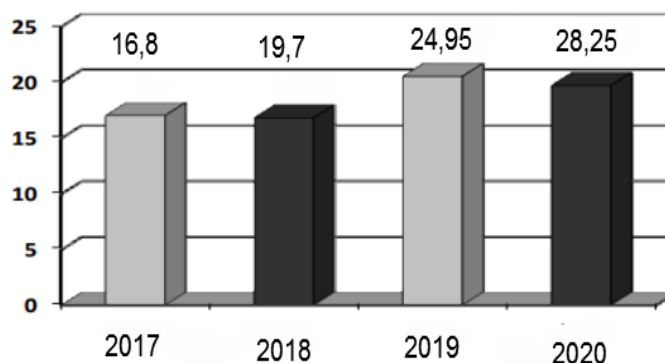

Рис. 2. Виконання плану доходів бюджету ФСС у 2017–2020 рр., млрд грн.

Рівень доходності ФСС у розглянутому періоді має тенденцію до зростання. Фактично його доходи збільшилися майже на 3 млрд грн, або 17%. При цьому характерне недовиконання плану доходів: у 2017 році його виконано на 98%, у 2018 році – 95%. Станом на 01 січня 2021 року кількість страхувальників у Фонді становила 3 348 716 осіб, з них: юридичних осіб – 1 465 564, фізичних осіб – 1 883 152. За 2020 рік доходи Фонду склали 28 247 462,4 тис. грн., або 95,8 % від плану на цей період, в тому числі страхові внески страхувальників та застрахованих осіб – 26 167 474,8 тис. грн., що становить 97,5 % від плану. За 2019 рік доходи Фонду склали 25 069 032,3 тис. грн., або 99,6 % від плану, в тому числі страхові внески страхувальників та застрахованих осіб – 24 950 371,4 тис. грн., що становить 99,6 % від плану.

Одним із основних інструментів соціальної політики, який використовується суспільством і державою для вирішення проблем нерівності особистих доходів людей, що виникає через

різницю в продуктивності праці й ефективності виробництва, є соціальне забезпечення та соціальна допомога. Соціальне забезпечення – це є надання певним категоріям громадян допомоги в вигляді соціальних виплат за рахунок бюджетних коштів. З фінансово-економічної точки зору сучасне соціальне страхування виступає досить важливим важелем перерозподілу фінансових ресурсів у країні та пов'язане з постійним розвитком економіки. Стабільна економіка сильно впливає на зростання доходів суб'єктів господарювання, та збільшує розмір страхових внесків. Соціальна допомога – це система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо.

Окрім доходної частини, для аналізу діяльності ФСС важливе значення має оцінка видаткової частини. З метою забезпечення фінансової

стабільності ФСС формується резерв коштів. Видаткова частина ФСС розглянута на рис. 3.

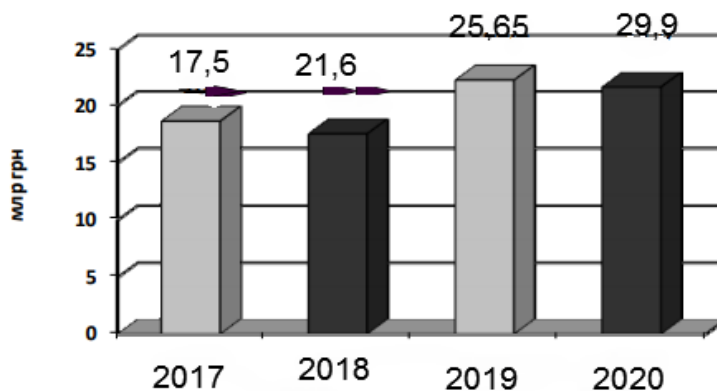

Рис. 3. Обсяг видатків ФСС у 2017–2020 рр., млрд грн.

На рис. 3 помітне значне зростання видатків у 2018, 2019 та 2020 році порівняно з показником минулих років – на 4 млрд грн. з темпом приросту майже 23%.

Система сучасного соціального страхування має 2 головних напрямки:

- виконання профілактики, збереження та відновлення працездатності робітників, що включатиме здійснення перепідготовки кадрів та оздоровчих заходів;
- грошове забезпечення людей, що не мали працездатності чи втратили її [3].

Соціальне страхування може бути порівняно з нервовою системою державного суспільного організму, який постійно реагує на його потреби в захисті. Тому соціальне страхування буде дозволяти збалансувати реалізації та міру прояву 2-ох базових принципів побудови ефективного цивілізованого суспільства – солідарної взаємодопомоги і особистої відповідальності.

В фінансовій системі країни фонди соціального страхування становлять значну та особливу ланку, яка має визначену законодавством самостійність та певні цільові призначення. В європейських країнах більшість таких фондів відокремлені від державного бюджету країни та керується безпосередньо місцевою або центральною владою. Створення цих фондів буде визначатися конкретними потребами, які стають перед країною. Кошти, які надходять до цих фондів, прямують на реалізацію головних заходів соціальної політики країни.

На сьогоднішній день через фонди соціального страхування відбувається значний вплив на економічні і соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві. Працюючи, країна виконує фінансування важливих заходів до соціального захисту людей, реалізації важливих

загальнодержавних пріоритетних програм, які спрямовані на підвищення соціальної захищеності і добробуту громадянина, як важливого суб'єкта економічного розвитку держави. Тому саме інститут соціального страхування є дуже важливою формою виконання прав людей на соціальний захист. Соціальне страхування – є важливою складовою соціального захисту людей та цілком населення, а рівень соціальної захищеності громадян в великій мірі стимулює економіко-соціальний розвиток країни [4, с. 17].

Проте також було прийнято рішення про наступний етап реформи (його впровадження заплановане було на 01.01.2019 року), який передбачає введення обов'язкового накопичувального рівня соціального страхування в державі. Саме цей крок наблизить пенсійну систему України до формату, який був рекомендований Світовим банком. Ці рекомендації, зокрема, полягали у запровадженні п'ятирівневої пенсійної системи, окремі рівні якої був впроваджений ще до початку реформування соціального страхування в країні (рис. 4). До цього часу не використовується потенціал недержавних інститутів (страхових компаній, недержавних пенсійних фондів) в страхуванні соціальних ризиків. Звичайно, що з впровадженням 2-ого обов'язкового накопичувального рівня передбачається суттєве збільшення пенсійних накопичень. Проте реальність його впровадження у встановлені строки викликає сумніви. На даний час не вирішені питання адміністрування пенсійних активів; визначення внесків, які належатимуть до накопичувального рівня; вибору інструментів інвестування отриманих внесків тощо. В сучасних умовах економічного розвитку в країні не створено ще ефективної соціально-економічної системи обов'язкового соціального страхування.

Рис. 4. Запропонована Світовим банком пенсійна система та характеристика її впровадження в Україні [6]

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, якщо подивитися на страхування як фінансово-економічну категорію, то слід виходити з того, що вона виражає всю повноту страхових відносин у суспільстві. Тому наявність досить спільних ознак та ідентичність підґрунтя виникнення комерційного і соціального страхування дає змогу зробити висновок про єдність сучасного страхування як суспільного явища. Соціальне страхування слід розглядати у єдиній системі, забезпеченні потреб громадян у відповідних ресурсах для набуття страхового захисту.

Сучасна державна модель системи соціального захисту України буде передбачати необхідність забезпечення соціально-гарантованого мінімуму виконання потреб та створення досить належних умов для спокійного життя людей, які це потребують, а також створення передумов, щоб постійно зменшувати кількість, потребуючих допомоги. Все це можливо ідучи шляхом постійного підвищення освітнього рівня, рівня медично-соціального забезпечення, покращуючи законодавчу базу та інше. Але щоб ефективно функціонувала система соціального захисту громадян потрібно на початку налагоджувати рівень теоретико-методологічного, наукового обґрунтування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борецька Н. С. Соціальний захист населення на сучасному етапі : стан і проблеми : моногр. Донецьк : Янтра, 2001. 352 с.
2. Право соціального забезпечення : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 504 с.
3. Юрій С. І., Шаварина М. П., Шаманська Н. В. Соціальне страхування. Київ: Кондор, 2006. 464 с.
4. Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2011. 17 с.
5. Внукова Н. М., Кузьминчук Н. В. Соціальне страхування : навч. посіб. Київ : Кондор, 2018. 352 с.
6. Офіційний веб-сайт Світового банку. URL : <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.

REFERENCES

1. Boretska, N. S. (2001). *Social protection of the population at the present stage: state and problems*. Donetsk: Yantra. [in Ukrainian].
2. Pilipenko, P. D. (2008). *The right to social security*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
3. Yuri, S. I. (2006). *Social Insurance*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
4. Volska, A. O. (2011). *Social insurance in a transformational economy*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Vnukova, N. M. (2018). *Social Insurance*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
6. The World bank. (2018). Retrieved from: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.

УДК 336

Іванна Мороз (Україна)

JEL classification: H63, E62, E63

Іванна МОРОЗ

аспірантка,
кафедра податків і фіскальної політики,
Західноукраїнський національний
університет, Україна

© Іванна Мороз, 2021

ЛОГОС ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ: ОНТОЛОГІЧНО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Отримано: 16.04.2021 р.

Прорецензовано: 06.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

АНОТАЦІЯ

Вступ. В статті розглянуто теоретичні засади сутності зовнішнього державного боргу виходячи з поєднання множинності його онтологічних інтерпретацій з іншими категоріями державних фінансів. Розглянуто зміст поняття зовнішнього державного боргу з позицій його розуміння як економічного явища, економічної категорії, інструменту макроекономічної політики та фінансового тягара для майбутніх поколінь. Охарактеризовано основні підходи та інструменти управління зовнішнім державним боргом.

Мета – побудова фундаментального теоретичного конструкту дослідження зовнішнього державного боргу з точки зору обґрунтування його онтологічно-гносеологічних інтерпретацій виходячи із вивчення взаємозв'язків з іншими категоріями державних фінансів та з необхідності створення базису для побудови ефективної політики управління зовнішньою заборгованістю держави.

Метод (методологія). В статті використано методи емпіричного та ретроспективного аналізу світової і вітчизняної економічної думки з метою виокремлення фундаментальних основ зовнішнього державного боргу; методи узагальнення та порівняння наукових підходів щодо визначення логосу зовнішнього державного боргу; системний підхід для обґрунтування взаємозв'язків і взаємозалежності зовнішнього державного боргу і інших категорій державних фінансів.

Результати. В статті сформульовано логос зовнішнього державного боргу як теоретико-філософський конструкт вираження зовнішнього державного боргу не лише як єдності складових частин, а поєднання множинності його онтологічних інтерпретацій з іншими категоріями державних фінансів, позиково-кредитних і міжнародних відносин, національних інтересів та комплексне упорядковане відображення їх взаємозв'язків з огляду на рівень довіри й циклічність в економіці. Виокремлено такі онтологічні інтерпретації зовнішнього державного боргу, як економічне явище, економічна категорія, інструмент макроекономічної політики, фактор впливу на інші категорії державних фінансів, національний дохід та економічні процеси, об'єкт управління. Визначено концептуальні засади управління зовнішнім державним боргом.

Мороз І. Логос зовнішнього державного боргу: онтологічно-гносеологічний аспект. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 114-125.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.00114>

Ключові слова: державний борг; зовнішній державний борг; боргова політика; управління зовнішнім державним боргом; фіскальна політика; грошово-кредитна політика.

UDC 336

JEL classification: H63, E62, E63

Ivanna MOROZ

PhD Student,
Department of Taxes and Fiscal Policy,
West Ukrainian National University, Ukraine

© Ivanna Moroz, 2021

Received: 16.04.2021

Revised: 06.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Ivanna Moroz (Ukraine)

LOGOS OF EXTERNAL PUBLIC DEBT: ONTOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL ASPECTS

ABSTRACT

Introduction. The article considers the theoretical foundations of the essence of external public debt based on the combination of the plurality of its ontological interpretations with other categories of public finance. The content of the concept of external public debt from the standpoint of its understanding as an economic phenomenon, economic category, an instrument of macroeconomic policy and financial burden for future generations is considered. The main approaches and tools of external public debt management are described.

The **aim** is to build a fundamental theoretical construct of the study of external public debt in terms of substantiating its ontological and epistemological interpretations based on the study of relationships with other categories of public finance and the need to create a basis for effective policy of external debt management.

Method (methodology). The article uses methods of empirical and retrospective analysis of world and domestic economic thought in order to identify the fundamental foundations of external public debt; methods of generalization and comparison of scientific approaches to determining the logo of external public debt; a systematic approach to justify the relationship and interdependence of external public debt and other categories of public finance.

Results. The article formulates the logos of external public debt as a theoretical and philosophical construct of expressing external public debt not only as a unity of components, but a combination of multiple ontological interpretations with other categories of public finance, credit and international relations, national interests and comprehensive orderly reflection of their relationships for the level of confidence and cyclicity in the economy. Such ontological interpretations of external public debt as economic phenomenon, economic category, macroeconomic policy instrument, factor of influence on other categories of public finances, national income and economic processes, object of management are singled out. The conceptual principles of external public debt management are determined.

Moroz, I. (2021). Logos of external public debt: ontological and epistemological aspects. *Economic analysis*, 31 (2), 114-125.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.00114>

Keywords: public debt; external public debt; debt policy; external public debt management; fiscal policy; monetary policy.

Вступ

Турбулентність кризових явищ в економіці України вкотре актуалізують питання щодо пошуку джерел фінансування державного бюджету та програм розвитку національного господарства. Однак, дисбаланси в економіці та державному управлінні, високий рівень імпортозалежності та деіндустріалізації України фактично позбавляє можливостей мобілізувати внутрішні драйвери економічного зростання, що зумовлює необхідність вирішення існуючих проблем за рахунок залучення нових зовнішніх боргів. Водночас, як показує практика, політика управління зовнішнім державним боргом в Україні спрямована не на стимулювання економічного зростання, чи на вирішення проблем імпортозалежності, енергозатратності, розвитку малого і середнього бізнесу, а на фінансування соціальних видатків або наповнення золотовалютних резервів. Такий стан речей підвищує актуальність питання комплексних фундаментальних досліджень зовнішнього державного боргу з метою створення теоретико-методологічного базису для побудови ефективної боргової політики України, виходячи із необхідності забезпечення швидкого відновлення національної економіки.

Питанням теоретико-методологічного осмислення сутності зовнішнього державного боргу, боргової політики та впливу зовнішньої заборгованості на національну економіку присвятили свої праці багато зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, серед яких варто відзначити: Барро Р., Бьюкенен Дж., Вахненко Т. М., Гершовіц М., Зражевська Н. В., Ітон Дж., Кейнс Дж. М., Крайчак Є. В., Лінхольм Р., Маркс К., Мілль Дж. С., Петті У., Рейнгарт К., Рікардо Д., Рогофф К., Сміт А. та інші. Разом з тим переважна більшість з перелічених вчених зосереджувала свою увагу на окремих аспектах зовнішнього державного боргу нехтуючи його гносеологічно-онтологічними інтерпретаціями та дослідженням взаємозв'язків з іншими категоріями державних фінансів, що в кінцевому підсумку не дозволило сформулювати єдиний підхід як до трактування сутності поняття, так і до розробки політики управління зовнішнім державним боргом.

Мета статті

Метою даної статті є побудова фундаментального теоретичного конструкту дослідження зовнішнього державного боргу з точки зору обґрунтування його онтологічно-гносеологічних інтерпретацій виходячи із вивчення взаємозв'язків з іншими категоріями державних фінансів та з необхідності створення базису для побудови ефективної політики управління зовнішньою заборгованістю держави.

Виклад основних результатів дослідження

Відсутність єдиного наукового підходу до розуміння сутності зовнішнього державного боргу та його взаємозв'язку з іншими категоріями державних фінансів вимагає переосмислення традиційних і новітніх наукових гіпотез в цій сфері. Одним із таких комплексних наукових підходів може бути логос зовнішнього державного боргу.

Термін *Λόγος* (грец. λόγος) з давньогрецької мови буквально означає «слово». Вживається передусім у значеннях власне слова, науки, закону, надприродного світового розуму. Часто під логосом розуміється раціональне, логічне знання, яке протиставляється міфу як знанню ірраціональному і прийнятому на віру. У логіці логос – це здатність робити умовиводи, знаходити причинно-наслідкові зв'язки [1, с. 82]. Термін «логос» був введений у філософію Гераклітом, у якого він означав всезагальний закон і розумну основу світу, що є вічними, постійними і необхідними. Однак, через складність написаних творів Гераклітом дискусія щодо розуміння сутності терміну «логос» триває й досі. На думку багатьох філософів, одне з найточніших формулювань терміну «логос» висловив німецький філософ М. Хайдеггер: «В своєму власному значенні грецьке слово λόγος немає ніякого прямого зв'язку з мовою. λόγος є «споконвічне зосередження», «єдине», яке об'єднує все», «саме буття, в якому існує всяке суще» [2, с. 266; 357]. Тобто Хайдеггер під логосом розуміє об'єднання частин в єдине ціле виходячи з можливостей розуму (зосередження). Досить своєрідним підходом до розуміння логосу є підхід Аристотеля, який в термін «логос» вкладає декілька значень: «уявне», «урозуміння», «позначення», «сутність речі», «вираження», «найменування», «визначення», «основа». Разом з тим, як самостійний філософ Аристотель наближає «логос» до власного поняття «ентелехія», яке означає «діалектичну єдність, матеріальної, формальної, діючої і цільової причини» [3, с. 123-124]. Таким чином, «логос» є не тільки законом розумної основи світу, але й вираженням єдності різноманітних речей або причин, дій і їх причинно-наслідкових зв'язків.

Відтак, логос зовнішнього державного боргу – це теоретико-філософський конструкт вираження зовнішнього державного боргу не лише як єдності складових частин, а поєднання множинності його онтологічних інтерпретацій з іншими категоріями державних фінансів, позиково-кредитних і міжнародних відносин, національних інтересів та комплексне упорядковане відображення їх взаємозв'язків з огляду на рівень довіри й циклічність в економіці. Тобто логос зовнішнього державного боргу відображає теорію зовнішнього державного боргу, як єдиний і всеохоплюючий

погляд на співіснування зовнішнього боргу з всіма основними категоріями економіки, макроекономічної політики та суспільних відносин (рис. 1).

Аналіз фундаментальних та емпіричних економічних теорій [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10] дав нам змогу виокремити такі онтологічні інтерпретації зовнішнього державного боргу:

- як економічне явище – зовнішній державний борг як економічне явище обґрунтований у працях класичної економічної теорії, де в загальному розумінні визначається як реальна подія, яка відбувається в економічному житті країни внаслідок впливу внутрішніх або зовнішніх факторів пов'язаних із форс-мажорними обставинами – війнами чи стихійним лихом;
- як економічна категорія – визначення зовнішнього державного боргу як економічної категорії стало можливим в результаті етимологічного та гносеологічного аналізу існуючих теоретичних поглядів на сутність боргу взагалі та державного боргу зокрема, в результаті чого запропоновано авторське визначення терміну «зовнішній державний борг», як сума коштів залучена органами державної влади на міжнародних ринках капіталу шляхом розміщення державних облігацій та укладення кредитних угод з міжнародними фінансовими організаціями з метою вирішення проблем розвитку країни, і яка має бути повернута відповідно до взятих на себе зобов'язань;
- як інструмент макроекономічної політики – зовнішній державний борг як інструмент макроекономічної політики є одним із центральних об'єктів дослідження у працях представників кейнсіанської та неокейнсіанської теорій, де зовнішній державний борг розглядається як цілеспрямований захід державної влади щодо залучення коштів на кредитному ринку і ринку цінних паперів для стимулювання інвестицій в рамках державних програм розвитку з метою підвищення ефективного попиту і досягнення приросту реального національного доходу.
- як фактор впливу на інші категорії державних фінансів, національний дохід та економічні процеси.

Вперше в економічній літературі зв'язок державного боргу взагалі і зовнішнього зокрема з іншими категоріями державних фінансів було проаналізовано в класичній економічній теорії в частині вивчення взаємозв'язку податків¹ і боргу з

дефіцитом державного бюджету. Зокрема в теорії Сміта А. та Маркса К. співвідношення державного боргу і податків розуміється в негативному аспекті, оскільки на думку вчених необхідність фінансування виплати відсотків за державними позиками призводить до зменшення виробничого капіталу, зменшення в такий спосіб податкового навантаження, а отже, податкових надходжень зумовлює необхідність залучення все нових і нових боргів [10]. В теоретичній концепції Рікардо Д. та так званій «еквівалентності Рікардо» розробленої економістом Барро, вплив податків і державного боргу на економічні процеси має нейтральний ефект [12, с. 16]. В кейнсіанській теорії, і податки і державний борг визначалися як інструменти макроекономічної політики спрямовані на підтримання ефективного попиту [8]. Неокейнсіанці розглядають взаємозв'язок податків і державного боргу з позицій концепції «функціональних фінансів» [13].

На наш погляд, концепція «функціональних фінансів» є близькою до істини в частині діалектики пошуку взаємозв'язків і взаємовпливу податків і зовнішнього державного боргу на дефіцит бюджету, адже відповідно до цієї концепції – держава, в першу чергу, повинна збалансувати макроекономічну ситуацію, а не бюджет. Звідси й випливає вислів американського економіста Ліндхольма Р, який зазначає, що «старе правило публічних фінансів проголошує – бюджет повинен балансуватись економікою, а нове правило проголошує – бюджет повинен балансувати економіку» [14].

Враховуючи надбання кейнсіанської та неокейнсіанської економічної теорії, а також представників емпіричних теорій дослідження зовнішнього державного боргу погоджуємося, що зовнішній державний борг є одночасно інструментом макроекономічної політики і фактором впливу на макроекономічні показники, такі як дефіцит державного бюджету, податкові надходження, інфляція, валютний курс, платіжний баланс, національний дохід. Таким чином, завданням макроекономічної політики, передусім, як «мистецтва управляти» (від грец. Πολιτική) є вирішення дилеми «податки – зовнішній державний борг» в процесі досягнення цілей щодо забезпечення макроекономічної рівноваги, балансування державного бюджету та досягнення цілей економічного зростання.

позаекономічний та економічний примус здебільшого на еквівалентній основі з метою виконання її соціально-економічних, політичних, правових функцій та досягнення військових цілей [11, с. 763].

¹ Податки – частина національного доходу, що вилучається державою у населення через

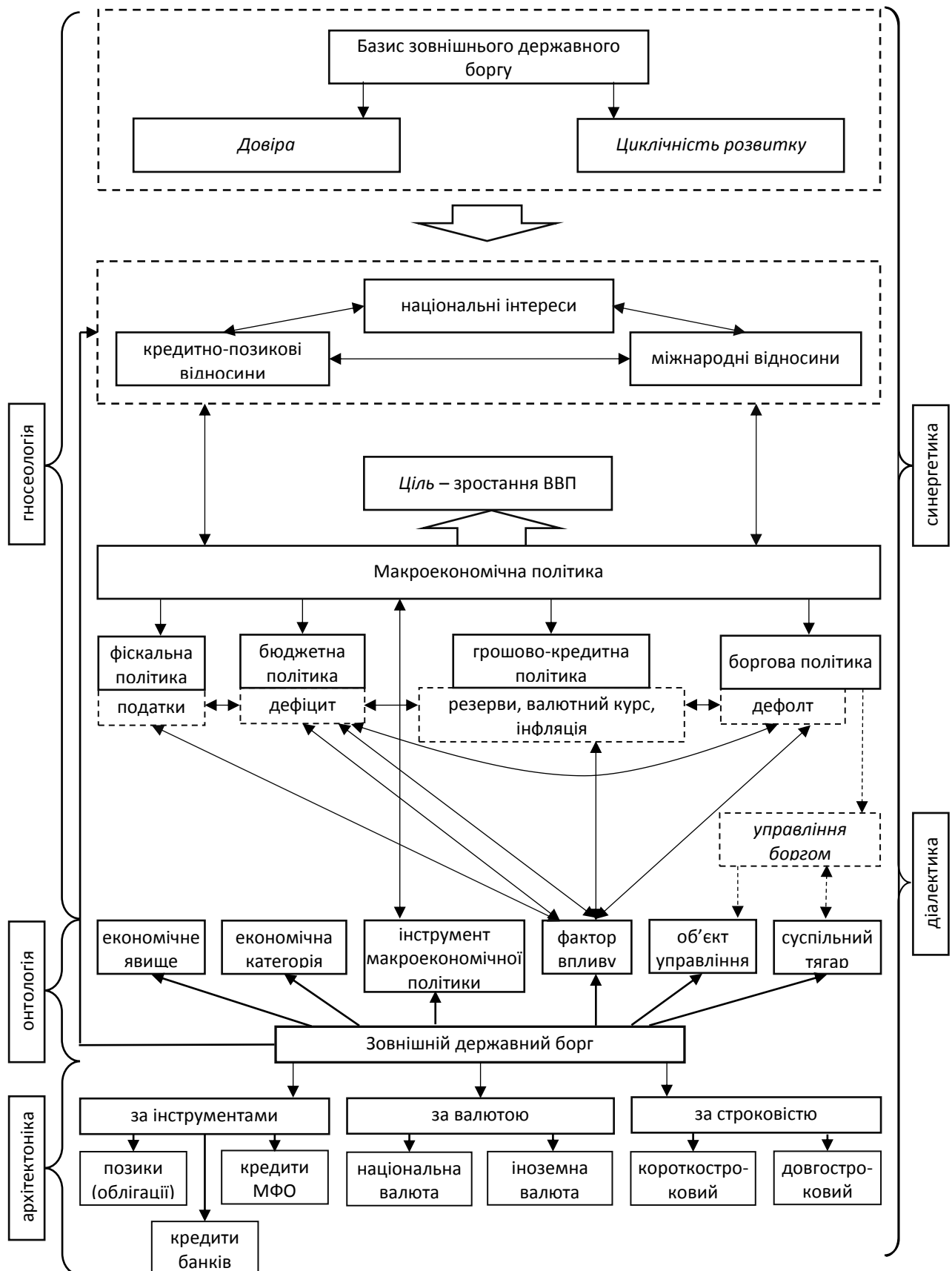

Рис. 1. Логос зовнішнього державного боргу

Вирішення дилеми «податки – зовнішній борг» породжує проблему суспільного вибору, суть якої описана у працях Вікселя К., Ерроу К., Б'юкенена Дж., Таллока Г., Самюельсона П. та інших. Суспільний вибір, згідно із зазначеними вище авторами, це не лише вибір суспільства в цілому, але й вибір політиків чи державних управлінців. Недарма Віксель К. зазначає, що «Теорія державних фінансів завжди повинна... враховувати політичні умови» [15, с. 15]. В даному випадку зовнішній державний борг і податки розглядаються як своєрідна, економічна система альтернативного вибору при вирішенні дилеми: збільшувати податковий тягар чи залучати державні зовнішні позики. У поточному бюджетному періоді, зазвичай, надають перевагу борговому фінансуванню видатків, послаблюючи навантаження на податкові та інші доходні джерела. Такий вибір перешкоджає різкому падінню сукупного попиту, слугуючи цілям стабілізації економіки, а також дозволяє залучити необхідні ресурси для проведення реформ, фінансування розвитку певних галузей тощо.

Разом з тим, в контексті вибору альтернативи між податками і боргом, ми не можемо нехтувати суб'єктивістським началом, адже «мистецтво управляти» несе в собі суб'єктивний фактор державного управління. Суб'єктивістське начало породжує проблематику ефективності використання як податкових надходжень, так і зовнішніх запозичень для фінансування дефіциту бюджету (функціональні фінанси), на цій основі відбувається вплив цих категорій на національний дохід. Залежність економіки від суб'єктивних рішень описують в праці: «Обчислення згоди: Логічні засади конституційної демократії» Б'юкенен Дж. і Таллок Г., які вважають, що реальною є гіпотеза про політичні рішення, що формуються за принципом максимального зиску для самих політиків, який відповідає їхнім політичним та економічним інтересам. Якщо підприємства слід розглядати як такі, що «націлені на максимальний прибуток», то політиків слід розглядати як «націлених на максимум голосів», а державну владу – «націлену на максимальне зростання своїх розмірів» та впливу [16]. Таким чином, напрямок вибору вирішення дилеми «податки – зовнішній державний борг» прямо залежить від політичного рішення, адже у випадку, якщо політик (президент, глава уряду) хоче здобути максимум голосів на наступних виборах, то безумовно, його вибір впаде на збільшення зовнішнього боргу з метою зниження податкового навантаження. Звідси формується основна причина виникнення одіозного зовнішнього державного боргу, тобто боргу, який залучений не для загальнонаціональних цілей, а для власної

підтримки та може бути непризнаний позичальником у випадку повалення вказаного режиму [17, с. 56-57]. В цьому контексті назрівають проблеми боргового навісу і суттєво зростає ризик дефолту.

Повернення ж до економічної раціональності, доцільності та функціональності фінансів можливим є лише тільки в тому випадку коли створені відповідні обмежувальні інституції, що фактично стало аксіомою, після публікації феноменальної за своєю трудомісткістю і емпіричністю праці «Циклічна історія фінансових криз», де наочно доводиться, що завдяки побудованим ефективним інститутам державного управління та контролю за борговою залежністю, лише 6 країнам світу вдалося уникнути дефолтів, а саме: Австралії, Новій Зеландії, Канаді, Данії, Таїланду і США¹ [17, с. 12].

Аналізуючи існуючі наукові підходи до розуміння сутності зовнішнього боргу взагалі і через його взаємозв'язок з податками зокрема можемо відмітити відсутність, на наш погляд, двох ключових категорій, які становлять фундаментальний базис зовнішнього державного боргу враховуючи його кредитно-позикову природу, це – довіра і циклічність розвитку економіки.

Довіра² як соціо-культурний елемент суспільства є не лише філософською чи соціальною категорією, але й економічною, адже в економіці довіра відіграє колосальну роль – без неї не може бути кредитно-позикових та інвестиційних відносин, низьких трансакційних витрат та своєчасної і повної сплати податків. Недарма велика кількість наукових досліджень підтверджує, що однією із причин розвитку країн Заходу і Японії є високий рівень довіри. Зокрема, один із видатних мислителів сучасності Фукуяма Ф. зазначає: «Одним з головних уроків вивчення економічного життя є те, що благополуччя країни, а також її змагальна здатність на тлі інших країн визначаються однією універсальною культурною характеристикою – властивим їй суспільству рівнем довіри» [18].

В цьому контексті американські економісти Ітон і Гершовіц [19], Рейгарт і Рогофф [17], доводять, що країнам необхідно підтримувати позитивну репутацію міжнародного позичальника і мати хорошу «кредитну історію» за для підтримки

¹ Автори відносять до дефолту частковий дефолт, який визначається через початок реструктуризації боргів або початок переговорів щодо зміни кредитних умов.

² Довіра – це кількісна динамічна характеристика взаємовідносин різних економічних суб'єктів, які засновані на вигідності економічних результатів взаємодії і на впевненості в сумлінності (лояльності, щирості та ін.) один одного.

постійного доступу до ринків капіталів і отримання дешевих зовнішніх позик. У випадку погіршення репутації країни втрачають можливості для залучення позик шляхом розміщення державних цінних паперів на міжнародних фінансових ринках і стають «постійними клієнтами» Міжнародного валютного фонду.

Таким чином, втрата довіри держави в іноземних інвесторів та кредиторів породжує ризики миттєвої відмови від державних цінних паперів, що призводить до відтоку спекулятивного капіталу із сегменту короткострокового зовнішнього державного боргу із всіма негативними наслідками для економіки в цілому. Низький рівень довіри до країни, який в більшості випадків визначається рейтингами провідних міжнародних рейтингових агенств, знижує можливості щодо залучення позик шляхом розміщення державних облігацій, що суттєво впливає на вартість короткострокового зовнішнього державного боргу, а тому змушує владу звертатися за позиками до Міжнародного валютного фонду, де позики є значно дешевшими, однак містять ризик порушення національних інтересів через взяття відповідних не кредитних зобов'язань.

В такому випадку знову виникає необхідність суспільного вибору між боргом і підвищенням податків.

Підсумовуючи дослідження взаємозв'язку зовнішнього державного боргу з податками можемо зробити наступні висновки:

- результати емпіричного дослідження взаємовпливу податків і зовнішнього державного боргу, які досить поширені в західній економічній науці не можуть мати однозначного результату, адже на такий взаємозв'язок впливає цілий ряд факторів, які не залежать від об'єктивних і раціональних економічних законів;
- взаємозв'язок між зовнішнім державним боргом і податками визначається на основі переваг суспільного вибору, а також внутрішньої та зовнішньої довіри економічних агентів до держави як самостійного суб'єкта економічних відносин;
- ефект впливу зовнішнього державного боргу на дефіцит бюджету і розвиток національної економіки залежить від суб'єктивного начала макроекономічної політики («мистецтва управляти»), що побудована на засадах концепції функціональних фінансів;
- зовнішній державний борг як інструмент макроекономічної політики є доповненням до податково-бюджетного інструментарію регулювання сукупного попиту частота та напрямки його використання залежать від

цілей розвитку держави і стадії економічного циклу;

- зовнішній державний борг як сума залучених державою коштів від нерезидентів передбачає виплату відсотків за кордон, що як в теоріях Сміта В. і Маркса К. призводить до «вимивання» виробничого капіталу, а це вимагає якісного використання позик з метою створення умов для отримання більшої віддачі у вигляді надходжень до бюджету, ніж потрібно видатків для обслуговування зовнішнього державного боргу.

Логос зовнішнього державного боргу, окрім взаємозв'язків боргу і податків, покликаний створити комплексне уявлення й про взаємний вплив зовнішнього державного боргу на грошово-кредитну політику центрального банку і ключові її індикатори: валютний курс, ціни, офіційні резервні активи та платіжний баланс.

Дослідження взаємозв'язків зовнішнього державного боргу та індикаторів грошово-кредитної політики в силу своєї специфіки не набуло широкого поширення в науковій літературі. В першу чергу, на наш погляд, це пов'язано з тим, що в розвинутих країнах світу (Англія, США, Німеччина, Франція), де зародилися основні економічні теорії, зовнішній державний борг, в більшості випадків, був деномінований в національній валюті, а відтак не виникало проблем прямого впливу зовнішнього боргу на валютний курс і навпаки. Відомі нам дослідження в сфері пошуку закономірностей між валютним курсом і зовнішнім державним боргом в переважній більшості розглядають такий взаємозв'язок не як центральний в макроекономіці, а як один із факторів курсоутворення, де поряд з зовнішнім боргом додають умови зовнішньої торгівлі, ступінь відкритості економіки, рівень процентних ставок тощо. До таких досліджень варто віднести праці Брьока М., Слока Т. [20], Мелвіна М. і Бернштейна Д. [21], Едвардса С. [22] Кортвега П. [23], які в основному досліджували вплив факторів попиту на динаміку валютного курсу у розвинутих країнах.

Разом з тим в науковій думці присутній ряд емпіричних дослідження, які на основі математичного моделювання в залежності від мети і методів дослідження підтверджують як позитивні так і негативні наслідки впливу зовнішнього боргу на валютний курс. До таких досліджень варто віднести праці Хупера П. і Мортонна Д. [24], Гагнона Д. [25] та інші.

Емпіричні дослідження взаємозв'язку динаміки валютного курсу і зовнішнього державного боргу мають велике значення для країн з сировинною та відкритою економікою, де валютні надходження від експорту є одним із основних джерел

наповнення валютного ринку, а отже і забезпечення валютної стабільності. Зниження надходжень від експорту є одним із причин девальваційних очікувань, що призводить до необхідності застосування валютних інтервенцій центрального банку і залучення зовнішнього державного боргу для їх покриття. Такий механізм впливу валютного курсу на зовнішній державний борг описано в працях Т. Богдан (Вахненко) [26].

Разом з тим в межах логосу зовнішнього державного боргу вважаємо за необхідне конкретизувати напрямки його впливу на індикатори грошово-кредитної політики і навпаки.

По-перше, залучення зовнішнього державного боргу для фінансування дефіциту державного бюджету шляхом розміщення короткострокових облігацій зовнішньої позики зумовлює приплив в країну короткострокового спекулятивного іноземного капіталу.

По-друге, країни з відкритою і сировинною економікою є залежними до циклічного коливання цін на світових ринках сировини, що зумовлює сезонні коливання, а в умовах низького рівня довіри в економіці такі коливання можуть викликати паніку на валютному ринку, яка веде до девальвації національної валюти.

По-третє, як правило країни з відкритою і сировинною економікою мають високий рівень офіційної і неофіційної доларизації, які супроводжуються утворенням тінювих валютних ринків великих масштабів, а це в умовах циклічності розвитку економіки та низького рівня суспільної довіри до інститутів влади є основною причиною валютних криз, адже тверда іноземна валюта виконує роль «тихої гавані» для населення та бізнесу.

По-четверте, важливе місце в системі взаємозв'язку зовнішнього боргу та індикаторів грошово-кредитної політики займають офіційні резервні активи, мінімальний обсяг яких відображає міжнародну ліквідність держави, а отже здатність уряду залучати зовнішні борги відповідно до необхідності.

Дослідивши такі онтологічні інтерпретації зовнішнього державного боргу як інструмент макроекономічної політики і як фактор впливу на економічні процеси, а також окресливши основні напрямки його взаємозв'язку із категоріями податкової, бюджетної та грошово-кредитної політики перейдемо до дослідження зовнішнього державного боргу як об'єкту управління.

Дослідження зовнішнього державного боргу як об'єкту управління лежить в площині теорії державного управління, а сутність поняття «управління зовнішнім державним боргом» не знайшла широкого відображення у фаховій науковій літературі. Це пов'язано, в першу чергу, з

тим, що більшість дослідників управління зовнішнім державним боргом розглядають в межах загального процесу управління державним боргом в цілому, не розділяючи його на окремі складові. Однак, досліджуючи такі онтологічні інтерпретації зовнішнього державного боргу як економічна категорія та інструмент макроекономічної політики можна зробити висновок, що з точки зору управління державний внутрішній і державний зовнішній борг мають принципову різницю. Управління зовнішнім державним боргом включає в себе його обслуговування, яке призводить до переливу виробничого капіталу з країни-позичальника до країни-кредитора у вигляді процентів за кредитами чи позиками, натомість в процесі обслуговування внутрішнього боргу відсотки залишаються в країні, що призводить до збільшення позитивного впливу боргу на сукупний попит. Окрім цього, зовнішній державний борг, якщо він залучений у вигляді кредитів міжнародних фінансових організацій, передбачає міжнародні зобов'язання, які часто можуть шкодити національним інтересам країни-позичальника. Характеризуючи зовнішній державний борг як фактор впливу на економічні процеси дозволяє виокремити ще дві принципових відмінності від державного внутрішнього боргу: 1) балансування сальдо платіжного балансу; 2) балансування обсягу офіційних резервних активів з метою забезпечення валютної стабільності.

Деякі з окреслених нами особливостей управління зовнішнім боргом розкриває у своєму визначенні українська вчена Зражевська Н., яка під управлінням зовнішнім державним боргом розуміє сукупність принципів, форм та методів цілеспрямованого впливу держави в особі уповноважених нею органів на об'єкти управління (стадії боргового процесу) з метою досягнення визначених економічних, політичних та соціальних цілей, забезпечення національної безпеки та гармонізації інтересів позичальників і закордонних кредиторів. Зокрема, автор акцентує увагу на тому, що забезпечення національної безпеки та гармонізації інтересів позичальників і закордонних кредиторів є одними із основних елементів управління зовнішнім боргом, які якісно відрізняють процес управління зовнішнім боргом від процесу управління внутрішнім боргом [27, с. 2]. Проте, саме визначення не спрямоване на розуміння сутності управління зовнішнім державним боргом, адже об'єктом управління виступає не сам борг, а стадії боргового процесу. Пропонований підхід порушує гносеологічну конструкцію таких сутнісних категорій як: управління-менеджмент-адміністрування.

Український дослідник Крайчак Є.В. управління зовнішнім державним боргом розглядає як

процес поповнення боргового портфелю держави новими зовнішніми борговими зобов'язаннями, його своєчасне обслуговування та оптимізація виплати, які направлені на зменшення ступеня боргових ризиків, забезпечення мінімально можливого рівня державних витрат та відповідність національним інтересам [28, с. 6]. Як бачимо, Крайчак Є. В., також звертає увагу на такий важливий, на наш погляд, елемент управління зовнішнім державним боргом як «відповідність національним інтересам», однак у своєму визначенні робить акцент не на управлінні як впливі керуючої системи на керовану систему (суб'єкта на об'єкт), а на окремому процесі управління – процесі поповнення боргового портфелю держави новими зовнішніми позиками.

Одна із провідних українських економістів в сфері дослідження державного боргу Вахненко (Богдан) Т. вважає, що управління зовнішнім боргом має бути пов'язано з чіткою системою макроекономічних заходів, а ефективне використання наявних резервів економічного розвитку, створення сприятливих умов для експорту та зважене регулювання імпорту, а також зупинення втечі капіталу за кордон створюватимуть загальноекономічні засади ефективного управління зовнішнім боргом [26, с. 317-318]. Такий підхід вченої спрямований не на визначення самої суті дефініції «управління зовнішнім державним боргом», а на характеристику необхідних умов для реалізації такого управління на практиці.

Більшість вітчизняних вчених взагалі не виділяють окремої дефініції чи, навіть окремого процесу управління зовнішнім державним боргом, розглядаючи її в рамках загальної дефініції «управління державним боргом». Так, наприклад, Окремі вчені Кучер Г. В., Ушакова Н. М., Александров В. Т., Недбаєва С. М. розглядає управління державним боргом як систему заходів уповноважених органів управління, що пов'язані із залученням додаткових фінансових ресурсів у розпорядження держави та приведенням у відповідність витрат з обслуговування державного боргу до її можливостей [29, с. 45]. В пропонованому визначенні відбувається підміна понять управління на адміністрування боргу, як окремого елемента управління.

На наш погляд, конкретизація та уніфікація підходів до управління зовнішнім державним боргом повинна виходити з розуміння гносеологічної конструкції управління – менеджмент – адміністрування, теорії державного управління і особливостей державних фінансів.

Поняття управління, менеджменту та адміністрування розглядаються в різних наукових працях з філософії, соціології права та економіки, де відмічаються спільні і відмінні риси таких

категорій, а також нерідко ототожнюються. Однак, виходячи з аналізу наукової літератури можемо зробити висновок про наявність принципових відмінностей між зазначеними категоріями, розуміння яких дасть змогу сформулювати уявлення про управління «зовнішнім державним боргом».

Так, в контексті понятійного аспекту термін адміністрування дуже наближений до значення терміну управління. Новітня економічна наука виробила їх сутнісний аналог – поняття «менеджмент». Термін «менеджмент» асоціюється з іменем Фредеріка Тейлора, який одним із перших обґрунтував систему наукових положень для аналізу певного об'єкту. Тема дослідження понятійного апарату визначення менеджменту в державному контексті активізувалася у другій половині ХХ ст. й особливо у зв'язку з виходом наукової роботи Девіза Осборна і Теда Галера «Переосмислення уряду: як дух підприємництва трансформує державний сектор». У сучасному розумінні менеджмент означає управління людьми з метою розв'язання господарських та інших завдань на основі науково обґрунтованих принципів і раціональних мотивацій діяльності. Тобто в науково-теоретичному розумінні понятійна сутність менеджменту пов'язана із присутністю людського фактору та обґрунтуванням мотивацій діяльності. Саме це і дає нам можливість виокремити менеджмент як самостійне поняття від визначень управління та адміністрування [30, с. 267].

Управління, на відміну від менеджменту, є досить широкою і нестандартизованою категорією, суть якої в загальному розумінні відображає свідомий, цілеспрямований процес вплив суб'єкта (системи) управління на об'єкт управління з метою його зміни і приведення у відповідність до бажаних результатів. Адміністрування, в свою чергу є також частиною управління та відображає процес його бюрократичної організації і контролю за дотримання бюрократичних процедур, тобто законів, правил, норм, обмежень тощо.

Зважаючи на те, що управління зовнішнім державним боргом перебуває в площині державного управління виникає необхідність розкриття ключових елементів цієї форми управління. Аналіз наукових досліджень в сфері державного управління дав змогу виокремити такі обов'язкові елементи державного управління: державне управління здійснюється в межах державної політики; реалізується певною групою людей, які мають відповідні повноваження; відбувається одночасно в межах виконавчої законодавчої та судової гілок влади; процес державного управління регламентується

конституцією і законодавчими актами, тобто має певні юридичні рамки і обмеження.

Таким чином, виходячи з аналізу гносеологічної конструкції «управління – менеджмент – адміністрування», а також враховуючи взаємозв'язок зовнішнього державного боргу з іншими категоріями державних фінансів можемо виокремити специфічні смислові підвалини управління зовнішнім державним боргом:

- по-перше, конкретизація об'єкту управління, як суми залучених коштів і конкретизація його архітекtonіки. Конкретизація архітекtonіки зовнішнього боргу за борговими інструментами, валютою і строковістю дозволяє визначити інструменти управління.
- по-друге, визначення суб'єктів управління до яких належать органи державної влади з відповідними повноваженнями;
- по-третє, визначення базису управління, який являє собою державна боргова політика;
- по-четверте, визначення мети управління.

Отже, на основі вищенаведеного сформулюємо власне визначення сутності поняття «управління зовнішнім державним боргом», під яким в загальному розумінні потрібно розуміти систему взаємоузгоджених управлінських рішень органів державної влади спрямованих на залучення необхідної суми коштів на зовнішніх фінансових ринках або у міжнародних фінансових організацій на засадах платності, строковості і поверненості з метою забезпечення виконання цілей і функцій держави в умовах циклічного розвитку економіки виходячи з ефективності використання залучених коштів, критичності боргового навантаження, боргових ризиків та національних інтересів.

Реалізація процесу управління зовнішнім державним боргом відбувається в рамках системи управління зовнішнім державним боргом, яка включає в себе об'єкти і суб'єкти управління; боргову політику та механізм управління.

Політика (від грец. *πολιτική*) – діяльність самоуправління у полісі (місті-державі), «мистецтво управління» державою і суспільством; діяльність з вирішення питань життя суспільства чи певної його частини. Цілеспрямована діяльність, пов'язана з прийняттям відповідальних рішень у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків.

Лаконічне і водночас глибоке за своїм змістом пояснення суті політики як «мистецтво управляти» дає змогу зробити висновок, що політика в загальному розумінні – це комплекс ідеально (мистецтво) поєднаних розумових, управлінських та адміністративних рішень спрямованих на досягнення бажаного результату в різних галузях

діяльності людини.

Таким чином боргова політика – це комплекс взаємопов'язаних заходів держави щодо розробки і реалізації мисленнево-філософської конструкції смислів, рішень, методологій в сфері створення підґрунтя для ефективного впливу суб'єкта управління на об'єкт з метою досягнення бажаного результату щодо боргового навантаження, боргової безпеки та боргової стійкості держави.

Реалізація боргової політики є неможливою без побудови механізму управління зовнішнім державним боргом, який являє собою сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління зовнішнім державним боргом, спрямованих на забезпечення потреб у додаткових фінансових ресурсах та ефективне використання залучених коштів, здійснення своєчасного і в повному обсязі обслуговування боргу.

Реалізація політики управління зовнішнім державним боргом, в першу чергу, повинна виходити з необхідності збалансування національних інтересів, які полягають у забезпеченні фінансового суверенітету та формування основ для розвитку вітчизняної економіки за рахунок додаткового залучення капіталу від зовнішніх позичальників. В цьому контексті, необхідною є інституалізація якісних і кількісних запобіжників встановлення боргового навісу. Серед якісних запобіжників, на наш погляд, варто виокремити наступні: 1) недопущення встановлення особистісних інтересів та амбіцій Президента чи Уряду вище, ніж інтереси держави і суспільства в цілому; 2) структурування контрактів між Урядом та міжнародними фінансовими організаціями з метою недопущення формулювання таких кредитних умов, які суперечать національним інтересам, наприклад: вимоги щодо продажу стратегічних об'єктів, земельних ділянок, скорочення пенсійного віку, зменшення фінансування освіти тощо; 3) кількісне обмеження суми зовнішнього державного боргу залученого від міжнародних фінансових організацій. Зовнішній борг, який залучений з метою вирішення особистісних інтересів Уряду чи Президента щодо підтримання стабільності електорату, а також на умовах, які порушують національні інтереси в світовій економічній літературі отримав назву «одіозний зовнішній борг». Головним запобіжником одіозного державного зовнішнього боргу, на думку відомого теоретика в цій сфері Еріка Туссена [31] є громадський контроль і громадський аудит боргу. Поряд з цим, на наш погляд, на законодавчому рівні варто запровадити кількісне обмеження щодо зовнішнього боргу залученого від міжнародних фінансових організацій, зокрема від МВФ, адже досить часто в меморандуми щодо надання позики

вставляють такі умови, які суперечать національним інтересам та/або мають негативний ефект на розвиток національної економіки.

Збалансування національних інтересів в процесі управління зовнішнім державним боргом є можливим за умови залучення більшої суми боргу шляхом розміщення облігацій зовнішньої державної позики, що є хоча й дорожче, ніж кредити від МВФ, проте не облігації не містять не кредитних зобов'язань. Зниження вартості облігацій зовнішньої державної позики вже буде залежати від суверенного рейтингу, який формується на основі оцінки функціонування держави в цілому, а також від ефективності грошово-кредитної політики, оскільки виходячи з рівня облікової ставки формується ставка дохідності державних облігацій.

Висновки

Формування логосу зовнішнього державного боргу дозволяє в теорії чи на практиці досягнути всі ключові елементи співіснування боргу з різними категоріями державних фінансів, визначити його роль в економіці, проаналізувати рівень достатності чи критичності, а також окреслити основні процеси та підходи до управління ним.

Разом з тим, перспективними напрямками дослідження в цій сфері є теоретичне та практичне обґрунтування структури політики та механізму управління зовнішнім боргом, виходячи з необхідності забезпечення сталого соціально-економічного розвитку суспільства та збалансування національних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етимологічний словник української мови: В. 7 т. Том другий (Д-Копці) / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко та ін. Київ: Наук. думка, 1985. С. 82.
2. Хайдеггер М. Гераклит / Пер. с нем. А. П. Шурбелева, ред. Р. М. Герасимов. СПб.: Владимир Даль, 2011. 504 с.
3. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Издательство АСТ», 2000. 878 с.
4. Кенз Ф., А. Тюрго Р. Ж., Дюпон де Немур П. С. Физиократы. Избранные экономические произведения : Антология экономической мысли; [пер. с фр.: А. В. Горбунов и др., пер. с англ. и нем.: П. Н. Ключкин]. Москва : Эксмо, 2008. 1200 с., с. 722.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Издательство социально-экономической литературы. 1962 г. 684 с.
6. Рикардо Д. Сочинения : в 4-х т. Т. 1. Начала политической экономии и налогового обложения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 360 с.
7. Mill J. S. Principles Of Political Economy. A Text-Book For Colleges. New York: D. Appleton And Company, 1, 3, and 5 Bond Street. 1885. 668 p.
8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Прогресс, 1978. 494 с.
9. Петти, У. Трактат о налогах и сборах. Шедевры мировой экономической мысли. В 2 т. Т. 2 Петрокоммерц, 1993. 320 с.
10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том первый, книга 1: процесс производства капитал. Москва: Политиздат, 1983. 592 с.
11. Економічна енциклопедія: у трьох томах, т 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. Київ: Академія, 2001. 848 с.
12. Barro R. J. Ricardian Equivalence. This Week's Citation Classic. 1992. No 2. P. 16.
13. Lerner A. Functional Finance and the Federal Debt. Social Research. 1943. № 1. 456 p.
14. Lindholm R. W. Public Finance and Fiscal Policy. N.Y.: McMillan, 1992.
15. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Серия «Нобелевские лауреаты по экономике». Москва, 1997. Т. 1. 560 с.
16. Бьюкенен Дж., Таллок Г. Расчет согласия... демократии Сочинения. Москва: Таурус Альфа, 1997.
17. Рейнгарт К., Рогофф К. Циклічна історія фінансових криз / пер. з англ. Олена Кальнова. Київ: Наш формат, 2019. 544 с.
18. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию. Москва: АСТ: Ермак, 2004. 730 с.
19. Eaton, Jonathan, Gersovitz, Mark. Debt with Potential Repudiation: Theoretical and Empirical Analysis. *Review of Economic Studies*. 48. 1981. P. 289-309.
20. Broeck M., Slok T. Interpreting Real Exchange Rate Movements in Transition Countries. *IMF Working Paper*. 2001. N 56. 28 p.
21. Melvin M., Bernstein D. Trade Concentration, Openness and Impact of Real Factors on Deviations From Purchasing Power Parity. *Journal of International Money and Finance*. 1984. December. P. 84-102.
22. Edwards S. Real Exchange Rate Variability: An Empirical Analysis of the Developing Countries Case. NBER Working Paper. 1986. N1930.
23. Korteweg P. Exchange Rate Policy, Monetary Policy and Real Exchange Rate Variability. Princeton Essays in International Finance. 1980. December, N140.
24. Hooper P., Morton J. Fluctuations in the Dollar: A Model of Nominal and Real Exchange Rate Determination. *Journal of International Money and Finance*. 1982. N1. P. 39-56.
25. Gagnon J. Net Foreign Assets and Equilibrium Exchange Rates: Panel Evidence. *International Finance Discussion Paper*. 1996. N 574.
26. Вахненко Т. П. Формування, економічна роль і регулювання зовнішнього боргу : дис... д-ра екон. наук: 08.00.08. Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2007. 505 с.

27. Зражевська Н. В. Зовнішній державний борг у фінансовій системі України автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005. 24 с.
28. Крайчак Є. В. Управління державним зовнішнім боргом України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2010. 20 с.
29. Кучер Г. В., Ушакова Н. М., Александров В. Т., Недбаєва С. М. Державні фінанси: Управління державним боргом. У 5-ти томах. Том 2. Київ: НВП "АВТ лтд", 2004. 368 с.
30. Крисоватий А. І. Податкова політика України : концептуальні засади теорії та практики : дис. на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. Тернопіль : ТДЕУ, 2006. 437 с.
31. Toussaint Eric. Le système dette: Histoire des dettes souveraines et de leur répudiation. Les Liens Qui Libèrent. 2017. 334 p.

REFERENCES

1. Etymological dictionary of the Ukrainian language. (1985). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
2. Heidegger, M. (2011). Heraclitus. SPb.: Vladimir Dal. [in Russian].
3. Losev, A. F. (2000). History of ancient aesthetics. Aristotle and the late classics. Kharkiv: Folio; Moscow: AST Publishing House LLC. [in Russian].
4. Quesnay, F., A. Turgot, R. J., & Dupont, de Nemours P. P. (2008). Physiocrats. Selected economic works: Anthology of economic thought. Moscow: Exmo. [in Russian].
5. Smith, A. A (1962). Study of the nature and causes of the wealth of peoples. Moscow: Publishing House of Socio-Economic Literature. [in Russian].
6. Ricardo, D. (1955). Essays: in 4 vols. Vol. 1. The beginnings of political economy and taxation. Moscow: State Publishing House of Political Literature [in Russian].
7. Mill, J. S. (1885). Principles Of Political Economy. A Text-Book For Colleges. New York: D. Appleton And Company, 1, 3, and 5 Bond Street.
8. Keynes, J. M. (1978). General theory of employment, interest and money. Moscow: Progress. [in Russian].
9. Petty, W. (1993). Treatise on Taxes and Duties. Masterpieces of world economic thought. Petrokommerts. [in Russian].
10. Marks, K. (1983). Capital. Critique of political economy. Volume One, Book 1: The Capital Production Process. Moscow: Politizdat. [in Russian].
11. Economic Encyclopedia. (2001). Kyiv: Academ., [in Ukrainian].
12. Barro, R. J. (1992). Ricardian Equivalence. *This Week's Citation Classic*, 2, 16.
13. Lerner, A. (1943). Functional Finance and the Federal Debt. *Social Research*, 1, 456.
14. Lindholm, R. W. (1992). *Public Finance and Fiscal Policy*. N.Y.: McMillan, 1992.
15. Buchanan, J. M. (1997). *Essays. Series "Nobel Laureates in Economics"*. Moscow. [in Russian].
16. Buchanan, J., & Tullock, G. (1997). *Calculating Consent ... Democracy Essays*. Moscow: Taurus Alpha. [in Russian].
17. Reingart, K., & Rogoff, K. (2019). *Cyclical history of financial crises*. Kyiv: Nash format, 2019. 544 p. [in Ukrainian].
18. Fukuyama, F. (2004). *Trust. Social virtues and the path to prosperity*. Moscow: ACT: Ermak, 2004. 730 p. [in Russian].
19. Eaton, Jonathan, & Gersovitz, Mark. (1981). Debt with Potential Repudiation: Theoretical and Empirical Analysis. *Review of Economic Studies*, 48, 289-309.
20. Broeck, M., & Slok, T. (2001). Interpreting Real Exchange Rate Movements in Transition Countries. *IMF Working Paper*, 56, 28.
21. Melvin, M., & Bernstein, D. (1984). Trade Concentration, Openness and Impact of Real Factors on Deviations From Purchasing Power Parity. *Journal of International Money and Finance*, 84-102.
22. Edwards, S. (1986). Real Exchange Rate Variability: An Empirical Analysis of the Developing Countries Case. *NBER Working Paper*, 1930.
23. Korteweg, P. (1980). Exchange Rate Policy, Monetary Policy and Real Exchange Rate Variability. *Princeton Essays in International Finance*, 140.
24. Hooper, P., Morton, J. (1982). Fluctuations in the Dollar: A Model of Nominal and Real Exchange Rate Determination. *Journal of International Money and Finance*, 1, 39-56.
25. Gagnon, J. (1996). Net Foreign Assets and Equilibrium Exchange Rates: Panel Evidence. *International Finance Discussion Paper*, 574.
26. Vakhnenko, T. P. (2007). *Formation, economic role and regulation of external debt*. Institution "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
27. Zrazhevskaya, N. V. (2005). *External public debt in the financial system of Ukraine*. Kyiv National University named after Taras Shevchenko. K. [in Ukrainian].
28. Kraychak, E. V. (2010). *Management of public external debt of Ukraine in the context of globalization*. World Institute. Economics and International. relations. Kyiv. [in Ukrainian].
29. Kucher, G. V., Ushakova, N. M., Alexandrov, V. T., Nedbaeva, S. M. (2004). *Public Finance: Public Debt Management*. Kyiv: SPE "AVT Ltd.". [in Ukrainian].
30. Krysovaty, A. I. (2006). *Tax policy of Ukraine: conceptual principles of theory and practice*. Ternopil: TSEU. [in Ukrainian].
31. Toussaint Eric. Le système dette: Histoire des dettes souveraines et de leur répudiation. Les Liens Qui Libèrent.

УДК 336.61

JEL classification: H51, I18, L32

Тетяна ПОПОВА

аспірант,
кафедра державного управління, публічного
адміністрування та регіональної економіки,
Харківський національний економічний
університет імені С. Кузнеця, Україна
E-mail: ritaell93@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9043-7238>

Наталія ГАВКАЛОВА

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри,
кафедра державного управління, публічного
адміністрування та регіональної економіки,
Харківський національний економічний
університет імені С. Кузнеця, Україна
E-mail: ngavl@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9043-7238>
<http://www.researcherid.com/rid/U-6771-2017>

© Тетяна Попова, Наталія Гавкалова, 2021

Отримано: 17.04.2021 р.

Прорецензовано: 06.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Тетяна Попова (Україна)
Наталія Гавкалова (Україна)

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

АНОТАЦІЯ

Вступ. В Україні в умовах недостатнього фінансування та занадто повільних реформ склалась малоефективна система охорони здоров'я (ОЗ), яка не здатна у повній мірі відповідати вимогам часу та долати такі негативні чинники як низький рівень матеріально-технічного оснащення, низька оплата праці медперсоналу, нерозвиненість системи медичного страхування тощо.

Мета. Метою статті є конкретизація поняття ППП стосовно специфіки галузі ОЗ, а також уточнення визначення ППП у сфері ОЗ.

Метод (методологія). У процесі дослідження використано методи наукового пізнання, зокрема монографічний, бібліосемантичний, історичний, діалектичний, логічного узагальнення, системний аналіз.

Результати. Констатовано неефективність публічного управління та фінансування системи охорони здоров'я, що створює перешкоди для підвищення якості медичного обслуговування. Розглянуто зарубіжний досвід залучення приватних інвестицій у галузь, що створить підвалини для підвищення рівня і якості медичного обслуговування, збереження соціальної стабільності, покращення доступу громадян до медичних послуг. Встановлено, що це також позитивно вплине на оптимізацію державних витрат і прискорення реформування галузі загалом. Запропоновано нове визначення терміну «публічно-приватне партнерство» щодо галузі охорони здоров'я, яке може використовуватись для подальших науково-практичних розробок. Обґрунтовано необхідність реформування галузі з використанням альтернативних способів залучення інвестицій, а саме механізмів публічно-приватного партнерства. З'ясовано, що перспективною моделлю ППП в галузі ОЗ може стати здійснення приватним партнером реконструкції державного (комунального) медичного закладу, а також одержання права на експлуатацію і обслуговування інфраструктури такого закладу упродовж терміну окупності фінансових інвестицій. Вияснено, що взаємодія держави і приватного бізнесу в галузі ОЗ може проявлятися також в участі приватних установ у наданні безкоштовної медичної допомоги населенню. Розглянуто можливі варіанти співробітництва держави та бізнесу в рамках ППП у сфері ОЗ України. Пріоритетним визначено розвиток інфраструктури ОЗ, що базується на залученні приватних інвестицій і довгостроковій взаємодії держави і бізнесу.

Попова Т., Гавкалова Н. Публічно-приватне партнерство в галузі охорони здоров'я. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 126-135.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.126>

Ключові слова: публічне управління; медичне обслуговування; медичні послуги; державне фінансування; приватний капітал; інвестиції; реформування.

UDC 336.61

JEL classification: H51, I18, L32

Tetiana POPOVA

PhD Student,
Department of Public Administration and
Regional Economics,
Simon Kuznets Kharkiv National University of
Economics, Ukraine
E-mail: ritaell93@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9043-7238>

Nataliia GAVKALOVA

Doctor of Economic Sciences,
Professor,
Head,
Department of Public Administration and
Regional Economics,
Simon Kuznets Kharkiv National University of
Economics, Ukraine
E-mail: ngavl@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9043-7238>
<http://www.researcherid.com/rid/U-6771-2017>

© Tetiana Popova, Nataliia Gavkalova, 2021

Received: 17.04.2021

Revised: 06.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Tetiana Popova (Ukraine)
Nataliia Gavkalova (Ukraine)

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF HEALTH CARE

ABSTRACT

Introduction. In Ukraine, in conditions of insufficient funding and too slow reforms, an inefficient health care system (HE) has developed, which is not able to fully meet the requirements of the time and overcome such negative factors as low logistics, low staff costs, underdeveloped system health insurance, etc.

Goal. The purpose of the article is to specify the concept of PPP in relation to the specifics of the health sector, as well as to clarify the definition of PPP in the field of health.

Method (methodology). In the process of research the methods of scientific cognition were used, in particular monographic, bibliosemantic, historical, dialectical, logical generalization, system analysis.

Results. The inefficiency of public administration and financing of the health care system has been stated, which creates obstacles to improving the quality of health care. Foreign experience in attracting private investment in the industry, which will create the foundations for improving the level and quality of health care, maintaining social stability, improving citizens' access to health services. It is established that this will also have a positive effect on optimizing public spending and accelerating the reform of the industry as a whole. A new definition of the term "public-private partnership" in the field of health care has been proposed, which can be used for further scientific and practical developments. The necessity of reforming the industry with the use of alternative ways of attracting investments, namely the mechanisms of public-private partnership, is substantiated. It was found that a promising model of PPP in the field of health care can be the implementation of a private partner reconstruction of a state (municipal) medical institution, as well as obtaining the right to operate and maintain the infrastructure of such an institution during the payback period. It was found that the interaction of the state and private business in the field of health care can also be manifested in the participation of private institutions in providing free medical care to the population. Possible options for cooperation between the state and business within the PPP in the field of health care in Ukraine are considered. Priority is given to the development of health infrastructure based on attracting private investment and long-term interaction between the state and business.

Popova, T., & Gavkalova, N. (2021). Public-private partnership in the field of health care. *Economic analysis*, 31 (2), 126-135.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.126>

Keywords: public administration; health care; medical services; public funding; private capital; investments; reforming.

Вступ

Надзвичайно актуальною проблемою є доступність медичної допомоги для населення України. Вона включає декілька складових: справедливість у доступі до медичних послуг; якість медичних послуг; наявність захисту від фінансового ризику для населення. В Україні в умовах недостатнього фінансування та занадто повільних реформ склалась малоефективна система охорони здоров'я (далі – ОЗ), яка не відповідає зазначеним критеріям і не здатна у повній мірі відповісти на вимоги часу та здолати такі негативні чинники, як низький рівень матеріально-технічного оснащення, низька оплата праці медперсоналу, нерозвиненість системи медичного страхування тощо. Маємо ситуацію, коли у чималій кількості громадян існують складнощі з потраплянням на прийом до потрібного лікаря, отриманням дієвого лікування в закладах ОЗ тощо [1]. Багато пацієнтів лікарень вимушені купувати за власний кошт ліки, їжу, приносити з собою постільну білизну тощо [2]. Занадто висока вартість нерідко змушує громадян відмовлятися від дорогих ліків, лабораторних та інструментальних обстежень, огляду кваліфікованим спеціалістом, лікування у стаціонарах.

Існують також претензії і до якості медичних послуг [3]. Якість – це найважливіша характеристика медичної допомоги (послуги) і критерій ефективності лікування пацієнта. Якість медичної допомоги – це ступінь відповідності медичної допомоги сучасному рівню медичної науки, стандартам медичних технологій, а також потребам пацієнта. Наразі медична допомога в Україні у багатьох випадках не відповідає ані рівню сучасної медичної науки, ані світовим стандартам, ані потребам населення [4; 5]. Також вітчизняна система ОЗ характеризується недостатнім рівнем фінансування, низькою ефективністю використання наявних ресурсів, незадовільним рівнем реалізації програми державних гарантій надання медичної допомоги. На зазначені проблеми додатково накладаються неефективний менеджмент і корупція, що ще більше ускладнює для пацієнтів отримання якісних медичних послуг [6].

Бюджетні кошти є основою фінансування галузі ОЗ в Україні [7]. Проте цих коштів недостатньо для того, щоб підняти технологічний рівень охорони здоров'я, підвищити мотивацію медичного персоналу до надання високотехнологічної медичної допомоги на рівні сучасних стандартів, забезпечити безкоштовне або пільгове отримання лікарських засобів у потрібному обсязі.

У той же час, постійне подорожчання медичного обладнання, медичних технологій диктує необхідність подальшого збільшення розмірів

державного фінансування ОЗ або реформування галузі, використання інших способів залучення інвестицій у систему, зокрема механізмів публічно-приватного партнерства (далі – ППП).

Поточний стан системи ОЗ України потребує підвищення ефективності механізмів публічного управління галуззю. Необхідність вирішення цього завдання вимагає комплексу заходів, які виходять за рамки фінансових можливостей публічного сектора, та зумовлює прискорення розвитку механізмів ППП. Такі механізми можуть стати альтернативою фінансування і розвитку існуючої системи ОЗ.

Водночас конкретних проектів із застосуванням механізму ППП у сфері ОЗ в Україні дуже мало, тому дослідження його розвитку є актуальним завданням в умовах недостатніх бюджетних можливостей і кризових ситуацій в економіці. ППП також може стати поштовхом для пришвидшення економічних реформ в нашій країні.

Тенденції розвитку закладів охорони здоров'я в Україні та їх фінансування, проблеми забезпечення доступності медичної допомоги і якості послуг в медичній галузі України, інші питання розвитку галузі ОЗ в Україні розглядали Н. М. Орлова, В. Л. Корецький [1], О. А. Канюра [2], С. В. Дубінський [3], Д. В. Долбнева, С. М. Гончарук [4], Ю. В. Пасічник [5], О. І. Білик [6], К. О. Лантух [7].

Специфіку розвитку ППП та фінансування медичної галузі у зарубіжних країнах аналізували у своїх працях С. Б. Єгоричева [8], П. Богдановіч, Р. Саранта, П. Теллес [9], С. Саселлі, Г. Сорбетта, В. Весчі [10], Г. Петерс [11], Н. Стевенс, М. Голдман [12], С. Валагузза, Е. Парісі [13], Е. Вілліс, Л. Реунолдс, Н. Келехер [14]. Напрями реформування організаційно-економічного механізму функціонування системи охорони здоров'я в Україні досліджували Н. В. Безбах [15], А. О. Надточій [16], М. Радучький [17].

Проте специфіка ППП в ОЗ України наразі досліджена недостатньо. Зокрема цій проблемі в останні декілька років приділяли увагу В. І. Борщ [18], Л. Р. Криничко, С. М. Петрик [19], О. І. Тулай [20], Д. В. Турчак [21], Ю. В. Шевчук [22]. Але в їх наукових доробках бракує визначення терміну ППП в ОЗ, що наразі є певною прогалиною в дослідженнях даного напрямку. Таким чином, стаття, присвячена розгляду питань публічно-приватного партнерства в галузі охорони здоров'я, є актуальною.

Мета та завдання статті

Метою статті є конкретизація поняття ППП стосовно специфіки галузі ОЗ, а також уточнення визначення ППП у сфері ОЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Під поняттям «партнерство» розуміють досягнуту сторонами заздалегідь угоду щодо спільних дій або співпраці з метою виробництва певної продукції, виконання робіт або надання послуг, яка базується на спільному прийнятті рішень, розподілі ролей, відповідальностей, ризиків та вигод між учасниками. У цій статті розглядатимуться партнерства у сфері ОЗ, утворені між державою – з одного боку, та приватними учасниками – з іншого.

До ППП входять два або більше учасники, хоча б один з яких – державний, а інші – з приватного бізнесу [11]. Загалом існуючі дефініції ППП можна об'єднати в декілька груп. Найпопулярнішим підходом є визначення цього поняття як інструменту управління чи менеджменту. У деяких визначеннях увага акцентується на фінансових взаємовідносинах. ППП розглядається і як інструмент процесу розвитку. Вважається, що ППП сприяє розвитку через співпрацю та посиленню ефективності сфери ОЗ.

З організаційно-економічних позицій ППП – це система інститутів і механізмів, яка враховує регіональну, муніципальну, галузеву та відомчу специфіку, спрямовану на взаємодію партнерських відносин у вигляді договору (угоди, контракту) із взаємними зобов'язаннями, розподілом ризиків та передбачає спільну діяльність суб'єктів ринкових відносин [8]. При такому підході у приватного бізнесу виникає інтерес вкладати інвестиції та отримувати гарантований прибуток. Приватний сектор зацікавлений у залученні до спільних проектів та може запропонувати державі сучасні технології, ноу-хау, більш ефективний менеджмент. Держава, у свою чергу, отримує додаткове фінансування спільних проектів і вирішує не тільки інфраструктурні проблеми, а й забезпечує ефективніше використання коштів, досягнення вищого рівня соціальної стабільності [23]. При цьому, зазвичай, ППП є довготерміновою співпрацею між публічною владою та приватним сектором.

Проаналізувавши наявні дефініції «публічно-приватного партнерства», можна прийти до висновку, що одні дослідники вкладають у зміст даного визначення будь-які взаємовідносини між державою та приватним сектором економіки. Інші ж виділяють даний вид взаємовідносин між державою та бізнесом з-поміж інших, таких як договірне постачання та приватизація, акцентуючи увагу на рівноправних партнерських стосунках.

Узагальнюючи різні підходи до трактування аналізованого поняття, можна його конкретизувати: публічно-приватне партнерство – це комплекс стабільних та довгострокових відносин

між державою, з одного боку, та представниками бізнесових кіл, громадськими інституціями й місцевими громадами, з іншого, щодо розподілу функцій при здійсненні інфраструктурних проектів, виробництві товарів і наданні послуг з метою перерозподілу відповідальності, ризиків і зобов'язань, а також підвищення ефективності й мінімізації ризиків для держави. Таке визначення узагальнює різні погляди на ППП та може бути основою для його уточнення щодо галузі ОЗ.

Слід зазначити, що у жодній країні світу не вдалось створити ідеальну систему ОЗ, що, зокрема, яскраво продемонструвала і недостатня готовність сфери ОЗ розвинених країн до боротьби з наслідками пандемії Covid-19. Але у той же час зрозуміло, що для подальшого розвитку цієї сфери перспективною залишається збалансована взаємодія двох форм управління (державної та приватної), яку може забезпечити ППП. Його використання є ефективним інструментом залучення капіталу в галузь, що сприятиме покращенню інфраструктури та можливостей вітчизняних лікувальних установ.

Долучення приватних інвесторів до державної системи ОЗ в Україні може відбуватись у таких формах: продаж державних закладів ОЗ, здача в оренду чи передача у концесію без зміни їх функціонального призначення, створення спільних підприємств тощо. Держава може реалізувати будь-які форми ППП залежно від регіону, профілю та інвестиційної привабливості кожного конкретного проекту. Перспективним може бути і створення великих медичних холдингів (публічних акціонерних товариств) за участю держави та приватних інвесторів. Їх діяльність може бути орієнтована на надання не тільки первинної, а й спеціалізованої медичної допомоги. Взаємодія держави і бізнесу в сфері ОЗ об'єднає їх сильні сторони, але для того, щоб ця взаємодія відбулась, потрібен спільний інтерес для кожної зі сторін.

Зарубіжний досвід загалом доводить значну ефективність приватного сектора при управлінні сферою ОЗ [24].

Досвід країн, які вже впровадили механізм ППП у систему ОЗ, засвідчує, що це дозволяє оптимізувати витрати бюджету; систематизувати і розвивати ринок приватних медпослуг з урахуванням потреб регіонів; інвестувати ресурси у реструктуризацію існуючих об'єктів ОЗ, створювати мережу нових закладів ОЗ на основі новітніх технологій у медицині, залучати кваліфікований персонал, підвищувати якість та доступність послуг [13].

Наприклад, лікарні у Німеччині належать різним власникам: приблизно 1/3 – державі в особі регіонів і муніципалітетів; 1/3 – приватним структурам та решта (1/3) – некомерційним

організаціям (церковним громадам, Червоному хресту тощо) [9]. Причому частка приватних медичних закладів у системі охорони здоров'я Німеччини поступово зростає. У Федеральному бюджетному кодексі Німеччини принципу ефективності та результативності витрачання бюджетних коштів відповідає §7, у якому зазначено, що ППП можна використовувати тоді, коли приватні особи здатні виконати державні завдання так само добре або краще, ніж держава [25].

Відповідно до законодавства Італії, ППП може реалізовуватись у трьох форматах: концесії у рамках громадської ініціативи, коли проектна документація, включаючи попередні або деталізовані проектні роботи, бізнес-план і схему концесії, готується Міністерством охорони здоров'я Італії, а потім для реалізації цього проекту оголошується конкурс; концесії у рамках ініціативи приватного сектора, коли приватні компанії надають усю проектну документацію профільному міністерству (якщо воно схвалює проект, все одно оголошується конкурс); концесії на сервісні контракти, у яких не фігурують великі об'єкти будівництва і які відносяться тільки до сфери надання медичних послуг. Приватним компаніям в Італії дозволяється вести комерційну діяльність на території об'єктів концесійної угоди. Загалом же використання ППП дозволяє до 60% витрат у сфері ОЗ Італії забезпечити за рахунок приватних інвестицій [10].

Великобританія вважається державою з найрозвиненішою інституціональною інфраструктурою ППП у сфері ОЗ. Механізм «Приватна фінансова ініціатива» використовується тут тільки після повноцінного економічного аналізу проекту, який має підтвердити ефективність його застосування у медичному закладі. Британська Національна служба ОЗ є прикладом державної моделі фінансування, що поєднана з ефективними ринковими механізмами; вона є централізованим варіантом системи, створеної за принципом єдиного платника в особі держави, що безпосередньо оплачує надані медичні послуги і фінансує охорону здоров'я за рахунок доходів бюджету [26].

У Швеції ринкові трансформації у системі ОЗ розпочалися ще у 1991 році, коли приватний сектор допустили до володіння та управління госпіталями, лабораторіями та сервісами швидкої допомоги. Як результат, досягнуто значне зниження вартості рентгенівських та лабораторних послуг, швидкої допомоги, при цьому скоротився час на діагностику та лікування. Основний акцент у використанні ППП в охороні здоров'я Швеції зроблено на первинній медичній допомозі. Створені нові центри первинної медико-санітарної допомоги, причому їх

чисельність склала майже чверть від усієї кількості. Нові підрозділи відкриті у найбільш населених районах [12].

У сфері ОЗ Австралії проекти ППП передані на рівень штатів. Економія фінансових коштів при будівництві лікарень у проектах ППП Австралії складає в середньому 10-20% [14]. На перший погляд, це не так і багато, але слід враховувати, що у розвинених країнах економіка, у тому числі й державного сектору, більш ефективна.

Загалом у багатьох розвинених країнах розподіляються не медичні послуги на платні і безкоштовні, не види та обсяги допомоги, а структурується населення за доходами і можливостями. Все населення одержує медичну допомогу за стандартами, але з різних фінансових джерел: з бюджету, за рахунок коштів особистого медичного страхування, за рахунок коштів державного медичного страхування [27].

Таким чином, практичний досвід впровадження ППП у багатьох країнах світу показує, що ця форма співпраці між громадськими структурами і приватними організаціями повинна бути заснована на базових принципах партнерства. Але, як відомо, цілі та зацікавленість у партнерів часто різні.

Зацікавленість держави у реалізації ППП в галузі ОЗ полягає у можливості залучення інвестицій для реструктуризації об'єктів ОЗ. Система ОЗ в Україні функціонує в умовах недофінансування. До того ж значна частина потужностей (поліклінік, лікарень) побудована 30-50 та більше років тому і щонайменше їх третина потребує капітального ремонту. Значна частина медичного обладнання морально застаріла та потребує заміни. Рівень зношеності основних засобів у системі ОЗ України перевищив 50% [16].

Іншою позитивною стороною ППП у сфері ОЗ для держави є звільнення від виконання капітальних ремонтів, введення в експлуатацію, оснащення закладів сучасним медичним обладнанням, підбору і навчання кадрів, надання медичних послуг тощо. Також за умови ППП у сфері ОЗ можлива передача частини ризиків приватному партнеру та значна економія бюджетних коштів.

Зацікавленість приватного партнера у ППП зумовлена можливістю збільшити свій дохід і прибуток. Такі проекти забезпечують більш стабільний попит на послуги та вихід на нові ринкові сегменти; надають можливість перекласти на державу частину ризиків.

Зважаючи на те, що цілі бізнесу і держави у ППП різні (бізнес прагне отримати прибуток, а держава націлена на захист суспільних інтересів), такі проекти мають бути добре продуманими. Перекіс у бік інтересів держави може відштовхнути бізнес-спільноту від участі у таких проектах. Перекіс у бік інтересів бізнесу, в свою чергу, може призвести до

нехтування суспільними інтересами.

При започаткуванні проекту ППП важливо продумати мотивацію для приватних інвесторів та забезпечити контроль ефективності здійснення проекту, вирішити проблему щодо його окупності.

ППП у сфері ОЗ в Україні може запроваджуватись у формі укладення контрактів (договорів) про реалізацію проектів, у яких беруть участь як рівноправні партнери, з одного боку – структури державної (або комунальної) влади, з іншого – приватні компанії. Такі проекти можуть реалізовуватись на підставі контрактів, які передбачають умови для участі сторін, із визначеним обсягом зобов'язань і прав у рамках кожного проекту.

У ст. 4 Закону України «Про державно-приватне партнерство» [28] зазначено, що «охорона здоров'я є однією із потенційних сфер застосування механізмів державно-приватного партнерства в Україні». При реалізації проектів ППП в сфері охорони здоров'я передбачається проектування; будівництво; фінансування; відновлення (модернізація, реконструкція); експлуатація; обслуговування тощо. Статтею 5 Закону [28] передбачається, що «у межах здійснення державно-приватного партнерства можуть укладатися договори про: концесію, спільну діяльність, інші договори». Таким чином, ППП в Україні може реалізовуватись у сфері охорони здоров'я.

Незважаючи на певний прогрес у питанні створення інституційно-правових засад реалізації ППП, Україна знаходиться на початку складного процесу перетворення відносин між державою та бізнесом в сфері ОЗ, що вимагає подальшого удосконалення законодавства, приведення його у відповідність з нормами і принципами міжнародного права, що передбачає чітку та координовану взаємодію різних гілок влади та формування сприятливого адміністративного середовища для бізнес-партнерства.

Побудова моделі ОЗ та розвиток ППП, у межах якого державою здійснюється стратегічне управління та регулювання сферою ОЗ, є також ключовими елементами для поглиблення реформ та європейської інтеграції.

В Україні створено окремі прецеденти налагодження ППП у сфері ОЗ. На жаль, таких прикладів зовсім небагато. Наприклад, у Київській обл. створено «Діагностичний центр». Договір ППП на 49 років укладений між ТОВ «Скандіагностика» та Бориспільською районною радою. ТОВ отримало право на будівництво на території центральної лікарні діагностичного центру з кабінетом комп'ютерної томографії, клініко-діагностичною лабораторією, відділенням гемодіалізу. Також варто згадати договір про спільну діяльність

місцевої громади та приватного інвестора у м. Трускавець. Він передбачає утворення Центру малоінвазивної хірургії. Договір на 25 років укладений між ТОВ «Медичний центр «Консиліум» та Трускавецькою міською радою. Приватний інвестор отримав право на управління, капітальний ремонт, реконструкцію приміщень міської лікарні та придбання обладнання для Центру малоінвазивної хірургії. А також отримав право надавати медичні послуги: діагностика, реабілітація, проведення малоінвазивних операцій тощо [17].

Перспективними напрямками подальшої кооперації зусиль держави і приватного бізнесу в галузі ОЗ можуть бути: проектування, будівництво, реконструкція, модернізація та управління інфраструктурою медичних закладів; надання медичних послуг; розробка та виробництво нових фармацевтичних препаратів і медичної техніки; створення мережі «банків крові», перинатальних, діалітичних центрів, здійснення технічного обслуговування медтехніки та інформаційних систем. При цьому об'єктами ППП можуть бути як існуючі, так і відтворювані (шляхом модернізації, технічного переозброєння, реконструкції) споруди, що знаходяться у державній чи комунальній власності.

Перспективною моделлю ППП в галузі ОЗ може стати здійснення приватним партнером реконструкції державного (комунального) медичного закладу, а також одержання права на експлуатацію і обслуговування інфраструктури такого закладу упродовж терміну окупності фінансових інвестицій. Дана модель особливо вигідна державі у разі відсутності достатніх ресурсів для самостійної реконструкції медичного об'єкта. Для приватного партнера перевагою такої моделі є те, що держава повністю або частково може фінансувати надання медичних послуг.

Взаємодія держави і приватного бізнесу в галузі ОЗ може проявлятися також в участі приватних установ у наданні безкоштовної медичної допомоги для населення. Наприклад, на практиці вже реалізовано укладання декларацій про медичне обслуговування з сімейними лікарями (терапевтами, педіатрами) приватних закладів ОЗ, яким держава компенсує певну суму витрат на кожного пацієнта. У той же час, приватна медицина масово ще не підтримує участь у зазначеному проекті з таких причин: комерційні медичні установи, як правило, розглядають подібну роботу як малоефективну складову діяльності, оскільки за рахунок державних коштів витрати відшкодовуються тільки частково, а решту пацієнт змушений оплачувати; деякі керівники приватних медичних закладів не мають бажання змішувати потоки заможних пацієнтів та пацієнтів, що звикли

користатися безкоштовною медичною допомогою. Ці проблеми також необхідно враховувати, розглядаючи шляхи активізації приватного бізнесу у ППП.

Для більш ефективного поєднання інтересів держави й бізнесу у формі ППП потрібно удосконалювати внутрішні та зовнішні інституційні умови. Щодо зовнішніх умов, то це забезпечення рівних конкурентних можливостей (єдині вимоги до організацій у сфері ОЗ незалежно від форми власності, єдині підходи до оподаткування та ін.); справедливий розподіл ризиків (модернізація розрахунків з приватними медичними організаціями, створення спеціалізованих ризик-фондів для стабілізації кризових ситуацій у разі необхідності). До внутрішніх умов можна віднести: підвищення ефективності менеджменту в управлінні ресурсами та витратами у медичному закладі; підбір кваліфікованих кадрів та створення комфортного середовища для медичних працівників; наявність сучасного обладнання; краще задоволення потреб пацієнтів тощо.

У рамках ППП на особливу увагу вимагає і практика співробітництва приватних закладів ОЗ з бюджетними. Найбільш доцільними є такі схеми взаємодії: допомога у наданні медичної допомоги державним (комунальним) закладам у разі відсутності в останніх обладнання, необхідних фахівців; залучення до бюджетних закладів ОЗ додаткових комерційних пацієнтів; передача за контрактом окремих видів послуг приватним закладам; надання пацієнтам бюджетних медичних закладів додаткових послуг комерційними закладами; надання бюджетним закладам довідкових, інформаційних, аналітичних послуг та ін.

Концепція ППП є сучасною альтернативою приватизації, оскільки стосується тих об'єктів, що не можуть бути приватизовані у зв'язку з їх стратегічним, економічним і соціально-політичним значенням [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок

ППП у галузі ОЗ є формою співпраці між громадськими структурами і приватними організаціями у медичній сфері, що заснована на

базових принципах партнерів. Таке партнерство реалізується у формі укладання договорів про реалізацію проектів, у яких беруть участь як рівноправні партнери, з одного боку – структури державної або комунальної влади, з іншого – приватні компанії. ППП доцільно використовувати тоді, коли приватні особи можуть виконати завдання за меншу вартість та/або краще, ніж держава.

ППП у сфері ОЗ можна розглядати як інструмент запровадження у державному секторі охорони здоров'я традиційного для приватного сектора ефективного управління. ППП виконує функції, пов'язані із стимулюванням інноваційного, інвестиційного та інфраструктурного розвитку галузі ОЗ, ефективним використанням коштів, ресурсів і наданням якісних послуг.

Запропоноване у статті визначення ППП конкретизує його зміст у контексті досліджуваної тематики і може використовуватись у подальших наукових розробках у галузі публічного управління медичною галуззю.

Розвиток ППП у галузі ОЗ в Україні сприятиме підвищенню рівня медичного обслуговування і рівня здоров'я нації загалом, збереженню соціальної стабільності у суспільстві, покращенню якості медичного обслуговування і його відповідності світовим стандартам, доступу громадян до якісних медичних послуг, оптимізації державних витрат і прискоренню реформування системи ОЗ в Україні.

Розглянуто можливі варіанти співробітництва держави та бізнесу в рамках ППП у сфері ОЗ України. Пріоритетним визначено розвиток інфраструктури ОЗ, що базується на залученні приватних інвестицій і довгостроковій взаємодії держави і бізнесу.

Стаття не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Потребують детального вивчення питання подальшого розвитку ППП в галузі ОЗ з урахуванням вітчизняних особливостей. Подальші наукові дослідження проводитимуться у напрямку детального аналізу зміни способів і джерел фінансування системи ОЗ, як одного з ключових моментів запровадження ППП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орлова Н. М., Корецький В. Л. До проблеми забезпечення доступності медичної допомоги. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2010_4_12.
2. Канюра О. А. Оцінка та тенденції розвитку закладів охорони здоров'я в Україні. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2015. № 3. С. 145-158.
3. Дубінський С. В. Проблеми забезпечення якості послуг в медичній галузі України. *Європейський вектор економічного розвитку. Економічні науки*. 2016. № 1. С. 51-59.
4. Долбнева Д. В., Гончарук С. М. Необхідність та основні напрямки вдосконалення порядку формування та використання ресурсного потенціалу охорони здоров'я в Україні. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 46-52.

5. Пасічник Ю. В. Фінансування охорони здоров'я: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2012. Вип. 32(2). С. 3-7.
6. Білик О. І. Напрямки ліквідації корупції у медицині. *Економіка та держава. Серія: Державне управління.* 2017. № 1. С. 15-19.
7. Лантух К. О. Бюджетне фінансування видатків на охорону здоров'я: сучасний стан та тенденції розвитку. *Економічний вісник. Серія: Фінанси, облік, оподаткування.* 2020. Вип. 4. С. 88-95.
8. Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах: монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 303 с.
9. Bogdanowicz P., Caranta R. & Telles P. Public-Private Partnerships and Concessions in the EU: An Unfinished Legislative Framework. Edward Elgar Publishing, 2020. 240 p.
10. Caselli S., Corbetta G. & Vecchi V. Public Private Partnerships for Infrastructure and Business Development: Principles, Practices, and Perspectives. Palgrave Macmillan, 2015. 352 p.
11. Peters G. B. With a little help from our friends': public-private partnerships as institutions and instruments. Partnerships in Urban Governance: European and American Experience / Ed. by J. Pierre. N. Y.: St. Martin's Press, 1998. 206 p.
12. Stevens H., Goldman M. Public-Private Partnerships as Drivers of Innovation in Healthcare. Frontiers Media SA, 2020. 107 p.
13. Valaguzza S., Parisi E. Public Private Partnerships: Governing Common Interests. Edward Elgar Publishing, 2020. 256 p.
14. Willis E., Reynolds L. & Keleher H. Understanding the Australian Health Care System – E-Book. Elsevier Health Sciences, 2012. 444 p.
15. Безбах Н. В. Державно-приватне партнерство як альтернативна форма приватизації в Україні. *Економіка та держава.* 2011. № 6. С. 139-142.
16. Надточій А. О. Напрями реформування організаційно-економічного механізму функціонування системи охорони здоров'я в Україні. *Теорія та практика державного управління.* 2013. Вип. 4. С. 152-160.
17. Радучький М. Чому в Україні лише два «медичні» концесійні проекти? Що потрібно для залучення інвесторів у медичну галузь на умовах концесії. *Економічна правда.* 11.01.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/11/669840/>.
18. Борщ В. І. Державно-приватне партнерство як запорука інноваційного розвитку національної галузі охорони здоров'я. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економіка, управління та адміністрування.* 2019. № 2. С. 156-161.
19. Криничко Л. Р., Петрик С. М., Криничко Ф. Р. Удосконалення правового механізму реалізації державно-приватного партнерства як інвестиційного проекту в сфері охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 23. С. 131-137.
20. Тулай О. І. Державно-приватне партнерство в контексті модернізації фінансування сфери охорони здоров'я. *Економічний форум.* 2018. № 3. С. 235-239.
21. Турчак Д. В. Інституційне забезпечення реалізації державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. *Менеджер.* 2019. № 1. С. 161-168.
22. Шевчук Ю. В. Розвиток державно-приватного партнерства у контексті вдосконалення фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я. *Економічний вісник університету.* 2017. Вип. 33(1). С. 416-428.
23. Солодовник О. О. Фінансово-економічна безпека публічно-приватного партнерства: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: Лідер, 2018. 409 с.
24. The Role of Public-Private Partnerships in Health Systems Strengthening: Workshop Summary. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, Institute of Medicine, Board on Global Health, Forum on Public-Private Partnerships for Global Health and Safety National Academies Press, 2016. 126 p.
25. Federal Budget Code of 19 August 1969 (Federal Law Gazette I, p. 1284), as most recently amended by Article 4 of the Act of 31 July 2009.
26. Public Private Partnerships: The Government's Approach. Great Britain. Treasury. Stationery Office, 2000. 49 p.
27. Organization and Financing of Public Health Services in Europe. Who Regional Office for Europe. World Health Organization, 2018. 167 p.
28. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010, № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2404-17>.

REFERENCES

1. Orlova, N. M., Korets'kyi, V. L. (2010). Do problemy zabezpechennya dostupnosti medychnoyi dopomohy [To the problem of ensuring the availability of medical care]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2010_4_12 [in Ukrainian].
2. Kanyura, O. A. (2015). Otsinka ta tendentsiyi rozvytku zakladiv okhorony zdorovya v Ukraini [Assessment and development trends of health care facilities in Ukraine]. *Visnyk KHNAU. Seriya: Ekonomichni nauky*, 3, 145-158 [in Ukrainian].
3. Dubinskyi, S. V. (2016). Problemy zabezpechennya yakosti posluh v medychniy haluzi Ukrainy. Yevropeys'kyi vektor ekonomichnoho rozvytku [Problems of quality assurance of services in the medical field of Ukraine. European vector of economic development]. *Ekonomichni nauky*, 1, 51-59 [in Ukrainian].
4. Dolbnyeva, D. V., Honcharuk, S. M. (2016). Neobkhdnist ta osnovni napryamky vdoskonalennya porjadku formuvannya ta vykorystannya resursnoho potentsialu okhorony zdorov'ya v Ukraini [Necessity and main directions of improving the order of formation and use of resource potential of health care in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, 3, 46-52 [in Ukrainian].
5. Pasichnyk, Yu. V. (2012). Finansuvannya okhorony zdorov'ya: vitchyznyani realiyi ta zarubizhnyy dosvid [Health care financing: domestic realities and foreign experience]. *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 32(2), 3-7 [in Ukrainian].
6. Bilyk, O. I. (2017). Napryamky likvidatsiyi koruptsiyi u medytsyni [Directions for eliminating corruption in medicine]. *Ekonomika ta derzhava. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, 1, 15-19 [in Ukrainian].
7. Lantukh, K. O. (2020). Byudzhetne finansuvannya vydatkiv na okhoronu zdorov'ya: suchasnyy stan ta tendentsiyi rozvytku [Budget financing of health care expenditures: current status and development trends]. *Ekonomichnyy visnyk. Seriya: Finansy, oblik, opodatkovannya*, 4, 88-95 [in Ukrainian].
8. Yehorycheva, S. B., Lakhzyha, M. I. (2020). *Publicno-pryvatne partnerstvo v postkomunistychnykh krayinakh* [Public-private partnership in post-communist countries]. Kyiv: IPK DSZU [in Ukrainian].
9. Bogdanowicz, P., Caranta, R. & Telles, P. (2020). *Public-Private Partnerships and Concessions in the EU: An Unfinished Legislative Framework*. Edward Elgar Publishing.
10. Caselli, S., Corbetta, G. & Vecchi, V. (2015). *Public Private Partnerships for Infrastructure and Business Development: Principles, Practices, and Perspectives*. Palgrave Macmillan.
11. Peters, G. B. (1998). *With a little help from our friends': public-private partnerships as institutions and instruments*. Partnerships in Urban Governance: European and American Experience / Ed. by J. Pierre. N. Y.: St. Martin's Press.
12. Stevens, H., Goldman, M. (2020). *Public-Private Partnerships as Drivers of Innovation in Healthcare*. Frontiers Media SA.
13. Valaguzza, S., Parisi, E. (2020). *Public Private Partnerships: Governing Common Interests*. Edward Elgar Publishing.
14. Willis, E., Reynolds, L. & Keleher, H. (2012). *Understanding the Australian Health Care System*. E-Book. Elsevier Health Sciences.
15. Bezbakh, N. V. (2011). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak al'ternatyvna forma pryvatyzatsiyi v Ukraini [Public-private partnership as an alternative form of privatization in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, 139-142 [in Ukrainian].
16. Nadtochiy, A. O. (2013). Napryamy reformuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu funktsionuvannya systemy okhorony zdorov'ya v Ukraini [Directions for reforming the organizational and economic mechanism of the health care system in Ukraine]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*, 4, 152-160 [in Ukrainian].
17. Radutskyi, M. (2021). Chomu v Ukraini lyshe dva «medychni» kontsesiyni proyekty? Shcho potribno dlya zaluchennya investoriv u medychnu haluz' na umovakh kontsesiyi [Why are there only two "medical" concession projects in Ukraine? What is needed to attract investors to the medical industry on a concession basis]. *Ekonomichna pravda*. 11.01. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/01/11/669840/> [in Ukrainian].
18. Borshch, V. I. (2019). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak zaporuka innovatsiynoho rozvytku natsional'noyi haluzi okhorony zdorovya [Public-private partnership as a guarantee of innovative development of the national healthcare sector]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*, 2, 156-161 [in Ukrainian].
19. Krynychko, L. R., Petryk, S. M. & Krynychko F. R. (2020). Udoskonalennya pravovoho mekhanizmu realizatsiyi derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak investytsiynoho projektu v sferi okhorony zdorovya [Improving the legal mechanism for the implementation of public-private partnership as an investment project in the field of health care]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 23, 131-137 [in Ukrainian].
20. Tulay, O. I. (2018). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v konteksti modernizatsiyi finansuvannya sfery okhorony zdorov'ya [Public-private partnership in the context of modernization of health care financing]. *Ekonomichnyy forum*, 3, 235-239 [in Ukrainian].
21. Turchak, D. V. (2019). Instyutsiynne zabezpechennya realizatsiyi derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi okhorony zdorov'ya [Institutional support for the implementation of public-private partnerships in the field of health care]. *Menedzher*, 1, 161-168 [in Ukrainian].

22. Shevchuk, Yu. V. (2017). Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva u konteksti vdoskonalennya finansovoho zabezpechennya sfery okhorony zdorov'ya [Development of public-private partnership in the context of improving the financial provision of health care]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu*, 33(1), 416-428 [in Ukrainian].
23. Solodovnik, O. O. (2018). *Finansovo-ekonomichna bezpeka publicjno-pryvatnoho partnerstva: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Financial and economic security of public-private partnership: theory, methodology, practice]: monograph. Kharkiv: Leader [in Ukrainian].
24. *The Role of Public-Private Partnerships in Health Systems Strengthening* (2016). Workshop Summary. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, Institute of Medicine, Board on Global Health, Forum on Public-Private Partnerships for Global Health and Safety National Academies Press.
25. Federal Budget Code of 19 August 1969 (Federal Law Gazette I, p. 1284), as most recently amended by Article 4 of the Act of 31 July 2009.
26. *Public Private Partnership* (2000). The Government's Approach. Great Britain. Treasury. Stationery Office.
27. Organization and Financing of Public Health Services in Europe (2018). Who Regional Office for Europe. World Health Organization.
28. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership] (2010): Zakon Ukrainy vid 01.07.2010, № 2404-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2404-17> [in Ukrainian].

УДК 339.92:327

JEL classification: F02, F51, F63, O53

Ірина ІВАЩУК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки,
Західноукраїнський національний
університет, Україна
E-mail: i.ivashchuk@wunu.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4906-799X>

Андрій ЗАСТАВНИЙ

аспірант,
кафедри міжнародних відносин та
дипломатії,
Західноукраїнський національний
університет, Україна
E-mail: a.zastavnyy24@gmail.com
ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-2828-3332>

© Ірина Іващук, Андрій Заставний, 2021

Отримано: 22.04.2021 р.

Прорецензовано: 12.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Ірина Іващук (Україна)
Андрій Заставний (Україна)

КРАЇНИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ

АНОТАЦІЯ

Предметом дослідження є економічний розвиток та безпековий простір країн Близького Сходу.

Метою статті є визначення особливостей розвитку країн Близького Сходу в глобальній економіці та виявлення конфліктних питань, які дестабілюють регіон та поглиблюють нестабільність.

Методологія (метод). Для досягнення мети та вирішення окреслених завдань у процесі дослідження використано загальнонаукові і спеціальні методи: історико-логічний, аналізу та синтезу, узагальнення та кількісного порівняння, візуальний (табличний і графічний) (для візуалізації результатів дослідження).

Результати. Обґрунтовано важливість розвитку та стабільності регіону Близького Сходу для глобальної економіки. Визначено структурну будову регіону Близького Сходу та деталізовано історичні передумови його формування. Підтверджено тенденції до геополітичної трансформації регіону. Визначено основні виклики для розвитку та стабільності на Близькому Сході, серед яких виокремлено локальні конфлікти, зростання терористичних актів, етнічні проблеми. Акцентовано увагу на курдському питанні, яке періодично набуває гостроти і є невирішеним. Проаналізовано локальні конфлікти, які вносять дестабілізацію в регіону, бо майже всі країни володіють достатніми ресурсами для протистояння. Підтверджено, що для забезпечення своїх інтересів країни регіону нарощують свій військовий потенціал. Ідентифіковано країни Близького Сходу за рівнем розвитку людського потенціалу. Підтверджено, що конфліктні території регіону негативно на людський розвиток в країнах, причому сповільнюється досягнутий прогрес. Встановлено, що світова економіка також залежить від зміни економічної та політичної ситуації в регіоні, через торговельні війни між країнами, застосування санкцій. Як приклад, розглянуто обмеження у зовнішньоторговельній політиці США проти Ірану та практику застосування санкцій. Підтверджено зростаючу роль країн досліджуваного регіону у глобальній економіці, яка визначається наявністю в них покладів природних ресурсів, зокрема, нафти. Проаналізовано регіональний розподіл світових запасів нафти та її виробництва. З'ясовано вплив обмеження щоденного видобутку нафти за ініціативою ОПЕК в умовах пандемії COVID-19 на економіку країн Затоки. Запропоновано заходи, які слід застосувати країн Близького Сходу для підтримання економічного розвитку та забезпечення безпекової політики в регіоні.

Іващук І., Заставний А. Країни Близького Сходу в глобальній економіці: сучасні тенденції розвитку та питання безпеки. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 136-147.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.136>

Ключові слова: безпека; Близький Схід; військова сила; глобальна економіка; економічне зростання; локальні конфлікти; людський розвиток; національні економіки; поклади та видобуток нафти тероризм.

UDC 339.92:327

Iryna Ivashchuk (Ukraine)
Andriy Zastavny (Ukraine)

JEL classification: F02, F51, F63, O53

Iryna IVASHCHUK

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Department of International Economics,
West Ukrainian National University, Ukraine
Email: i.ivashchuk@wunu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4906-799X>

Andriy ZASTAVNY

PhD student,
Department of International Relations and
Diplomacy,
West Ukrainian National University, Ukraine
Email: a.zastavnyy24@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2828-3332>

© Iryna Ivashchuk, Andriy Zastavny, 2021

Received: 22.04.2021

Revised: 12.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

MIDDLE EAST COUNTRIES IN THE GLOBAL ECONOMY: CURRENT DEVELOPMENT TRENDS AND SECURITY ISSUES

ABSTRACT

The subject of the study is the economic development and security space of the Middle East.

The aim of the article is to identify the peculiarities of the development of the Middle East in the global economy and to identify conflict issues that destabilize the region and deepen instability.

Methodology (method). To achieve the goal and solve the outlined tasks in the research process used general and special methods: historical-logical, analysis and synthesis, generalization and quantitative comparison, visual (tabular and graphical) (to visualize the results of the study).

Results. The importance of development and stability of the Middle East region for the global economy is substantiated. The structural structure of the Middle East region is determined and the historical preconditions of its formation are detailed. The tendencies to geopolitical transformation of the region are confirmed. The main challenges for development and stability in the Middle East have been identified, including local conflicts, the growth of terrorist acts, and ethnic problems. Emphasis is placed on the Kurdish issue, which periodically becomes acute and unresolved. Local conflicts that destabilize the region, as almost all countries have sufficient resources to confront, are analyzed. It is confirmed that the countries of the region are increasing their military potential to ensure their interests. The countries of the Middle East are identified by the level of human development. It is confirmed that the conflict areas of the region are negative for human development in the countries, and the progress made is slowing down. It is established that the world economy also depends on changes in the economic and political situation in the region, due to trade wars between countries, the application of sanctions. As an example, the restrictions on US foreign trade policy against Iran and the practice of sanctions are considered. The growing role of the countries of the study region in the global economy, which is determined by the presence of deposits of natural resources, in particular, oil, has been confirmed. The regional distribution of world oil reserves and its production is analyzed. The impact of OPEC's daily oil production restrictions on the COVID-19 pandemic on the Gulf economy has been elucidated. Measures to be taken by Middle Eastern countries to support economic development and security policy in the region are proposed.

Ivashchuk, I., & Zastavny, A. (2021). Middle East countries in the global economy: current development trends and security issues. *Economic analysis*, 31 (2), 136-147.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.136>

Keywords: security; Middle East; military force; global economy; economic growth; local conflicts; human development; national economies; oil deposits and production terrorism.

Вступ

Під впливом глобальних змін одні країни набувають економічної ваги у світі, інші стають ще більш вразливими та залежними, разом з тим, економічний потенціал більшості з них є не до кінця розкритим. Сучасна система побудови міжнародних відносин між країнами свідчить, що вони не є ізольованими від світу, причому ця залежність від глобальних трендів розвитку зростає з кожним роком, залежать від політики міжнародних організацій та країн-світових лідерів. В історії є достатньо прикладів, коли країна або регіон стають ареною зіткнення та конфронтації інтересів країн-лідерів, відповідно, всередині зростає політична напруга та загострюються локальні конфлікти. Близький Схід не є виключенням в цих процесах, а, навпаки, територією, за домінування на якій точиться боротьба, яка дестабілізує економічний розвиток країн регіону та має зворотній ефект впливу на глобальне середовище. Саме тому питання економічного та соціального розвитку в регіоні нерозривно пов'язані з питаннями безпеки та стабільності, тим більше, що є проблеми, які сформувалися історично, не отримали вирішення та періодично загострюються.

Значна частина наукових досліджень з питань історичного, соціально-економічного, політичного розвитку країн Близького Сходу та їх ролі у міжнародних відносинах належить зарубіжним вченим. Водночас, в останні роки до цих розробок долучаються і вітчизняні вчені. Зокрема, ці питання розглядали Д. Йоффе, Д. Ейкельман [1], О. Коппель [2], Б. Парахонський [3], Б. Саїду, Д. Снайдер, К. Спенсер, С. Тальяпетра [4] та ін. У структурі міжнародних організацій діють відділи та працюють фахівців, які займаються дослідженням країн Близького Сходу та Північної Африки, готують аналітичні доповіді та звіти. Такий підхід є об'єктивним, адже процеси глобалізації порушують нові питання для країн Близького Сходу та потребують швидкого вирішення, в тому числі й в частині економічного розвитку та безпекової політики з огляду на нестабільність глобального економічного середовища й геополітичні зміни.

Мета статті

Метою статті є визначення сучасних тенденцій позиціонування країн Близького Сходу у глобальній економіці та ідентифікація викликів та загроз, які впливають на стан безпеки й стабільності в регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Структурно Близькосхідний регіон включає країни Північної Африки та Західної Азії. У зарубіжній літературі до країн Близького Сходу

застосовують два поняття: Near East та Middle East, але щодо сучасної регіоналізації, то найчастіше використовують останнє поняття. У більшості досліджень до країн Близького Сходу відносять: Бахрейн, Ізраїль, Йорданію, Ірак, Іран, Ємен, Катар, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Оман, Палестину, Саудівську Аравію та Сирію. Окремі дослідники ідентифікують і Туреччину як країни Близькосхідного регіону. Також зустрічається віднесення Кіпру до регіону Близького Сходу, хоча у нашому дослідженні ми не будемо дотримуватися такої позиції, адже Кіпр є членом Європейського Союзу, політично, ментально та ідеологічно належить до країн Європи, хоча географічно є близьким до досліджуваного регіону. Близький Схід є об'єктом зацікавлення світових лідерів, і все частіше звучить ідея про прагнення США пришвидшити геополітичну трансформацію регіону та змінити його політичну карту [2].

Якщо повернутися в історію, то поділ досліджуваного регіону після першої світової війни мав певний умовний характер, тому кордони між країнами встановлювалися залежно від інтересів європейських країн. Так, у 1916 р. було підписано між Англією та Францією компромісну Угоду Сайкса-Піко [5]. Її розробниками були дипломати Марк Сайкс та Франсуа Жорж-Піко. З часом, ця таємна угода була піддана жорсткій критиці, бо порушувала раніше досягнуті домовленості між країнами та підтвердила колоніальні наміри європейських країн. Такий штучний поділ на сфері впливу став поштовхом до виникнення з часом низки конфліктів на Близькому Сході, серед яких ізраїльсько-палестинський конфлікт, який також нагнітається зовнішньорегіональними гравцями (Росією, США, європейськими країнами), що порушує стабільність і змінює баланс сил [6]. Щодо позиції Європейського Союзу, то зазначимо, що вона є неоднозначно, адже ЄС – це не одна країна і окремі з них мають дуже тісний історичний зв'язок з близькосхідними країнами, тому науковці акцентують увагу на необхідності консолідації позицій країн-членів ЄС у зазначеній ситуації [7]. Разом з тим, існують думка, що такі конфлікти перейшли на інший системний рівень – перетворився на цивілізаційне зіткнення «Захід-Іслам» [8].

Щодо основних викликів для розвитку та стабільності на Близькому Сході, то серед них виокремимо конфлікти які досить часто підтримуються ззовні та у певний період спостерігається їхнє загострення. Особливістю є залучення недержавних організацій у ці конфлікти, як правило, це терористичні організації, жертвами якого стає мирне населення, та посередників, якими можуть бути інші країни або міжнародні організації. За останні два десятиліття регіон

Близького Сходу та Північної Африки є лідером за кількістю вчинених терористичних актів у світі (рис. 1.), причому, у 2019 р. серед країн Близького Сходу їх було найбільше в Ємені (561), Іраку (495) та Сирії (211).

Серед етнічних конфліктів пропонуємо виділити курдську проблему, яка періодично набуває гостроти і є невирішеною. Курдів налічується у світі близько за різними оцінками 30-40 млн. і вони є єдиним багаточисельним народом без держави,

тим більше маючи давнє історичне коріння. Черговий розділ Курдистану відбувся після Першої світової війни, в результаті чого він ще більше розділив курдів. Історики, оцінюючи становлення курдського національного руху у 20 ст., вказують на його подвійний характер: зберігаються партикулярні консервативні традиції та інтегральний, спрямований на створення спільного простору [9].

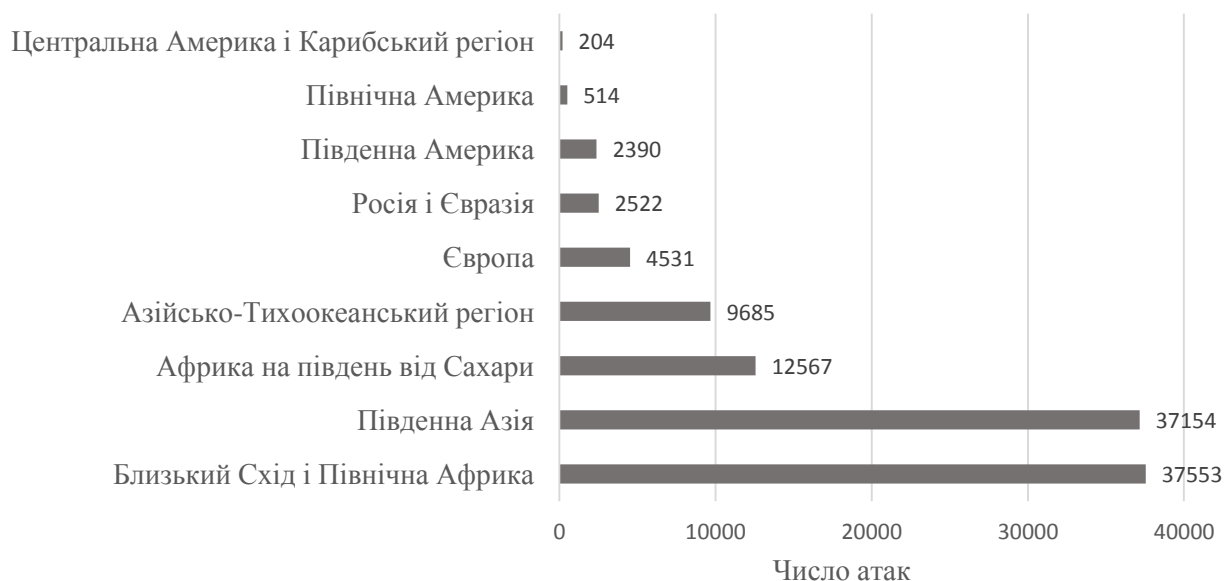

Рис. 1. Розподіл терористичних атак за регіонами світу, 2002-2019 рр.*

* побудовано за матеріалами Statista. URL : <https://www.statista.com/statistics>.

Найбільше курдів проживає на території Туреччини, Ірану, Іраку, Сирії (рис. 2), відповідно, як вважають окремі вчені, турецька та іранська частину з геополітичної точки зору можуть стати ядром Курдистану [10]. Разом з тих, для цих країн втрата курдських територій матиме неабиякий негативний наслідок. Наприклад, для Туреччини курдське питання є одним із найбільш важливих впродовж останніх десятиліть, воно визначає внутрішню стабільність країни та вектори її зовнішньої політики, зважаючи і на підтримку США курдських організацій [11], тому на майбутнє основними викликами для країни може стати втрата території, а разом з нею і інфраструктури, частини транспортних коридорів, та населення (важливого трудового ресурсу), зменшення підтримки зовнішніх партнерів, і як наслідок укріплення позицій інших країн цього регіону. Так, Ізраїль зберігає подвійну позицію, хоча неодноразово заявляв про можливість підтримки утворення держави курдів. На відміну від політики Туреччини, територія Курдистану в Іраку є регіоном з певною автономією, яку він отримав згідно з Конституцією 2005 р.

Регіон Близького Сходу частково залишається територією із локальними конфліктами, які стають замороженими та вносять певну дестабілізацію. Нестабільність в регіоні посилювалася через наявність конфліктів між Іраном та Саудівською Аравією, Іраном та Ізраїлем (який з часом переріс у проксі-регіональний конфлікт), арабську весну у більшості країн близькосхідного регіону, яка отримала продовження як війна в Сирії, ліванський конфлікт, війну в Іраку та ін. Останній масштабний конфлікт отримав назву Криза Перської затоки, у який втягнуті Іран, Ірак, Саудівська Аравія. У 2017 р. Саудівська Аравія, Єгипет, Бахрейн, ОАЕ закрили повітряний простір для Катару. Країни Перської затоки, кожна з яких володіє достатніми ресурсами для протистояння, рано чи пізно повинні будуть прийти до мирного вирішення конфліктної ситуації, адже її нагнітання не вигідне ні їм, ані світовим лідерам, які, очевидно, і будуть докладати максимум зусиль для стабілізації ситуації між цими країнами. Але це не гарантує, що країни будуть приймати мирні плани врегулювання суперечок, як це стало із планом США по вирішенню палестинсько-ізраїльського конфлікту на початку 2020 р., з

Угодами Осло (повна назва «Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements»), які були підписані у 1993 р. під егідою Норвегії між Палестиною та Ізраїлем, ці території залишаються гарячою точкою на геополітичній мапі світу [13]. Конфлікт між Саудівською Аравією та Іраном є фундаментальним, має історичне та релігійне

коріння, пов'язаний із протистоянням шиїтів та сунітів. Ситуація між країнами періодично загострюється, тим більше обидві втягнуті у військові конфлікти в регіоні, наприклад, підтримуючи у свій час різні сили, зокрема, в Сирії, Ємені. На даний час Саудівська Аравія та Іран залишаються геополітичними суперниками, які ведуть боротьбу за сфери спільного інтересу [14].

Рис. 2. Частка чисельності курдів у країнах Близького Сходу [12].

Загалом, зазначимо, що втручання інших країн-зовнішніх глобальних гравців є практикою при вирішенні будь-яких конфліктів, в тому числі й щодо сирійського питання [15], що іноді ще більше посилює нестабільності. Сирія залишається джерелом потенційної небезпеки в регіоні, бо майже за 10 років війни зазнала не лише економічної розрухи, а й гуманітарної катастрофи. Так, внаслідок сирійського конфлікту загинуло понад 500 000 осіб, понад 6,2 млн. стали внутрішньопереміщеними особами, 5,6 млн. – біженцями [16].

Зважаючи на напруженість ситуації в регіоні, країни збільшують свої витрати на оборону, застосовуючи для забезпечення інтересів країни засоби як м'якої сили, так і силові методи. У 2019 р. за Індексом військової сили серед країн Близького Сходу найкращий показник був характерний для Туреччини (чим менший показник, тим більшою є військова сила держави, яка враховує не лише військові витрати, а й транспортну інфраструктуру, наявність військової зброї та інші фактори, які визначають стан розвитку армії) (рис. 3).

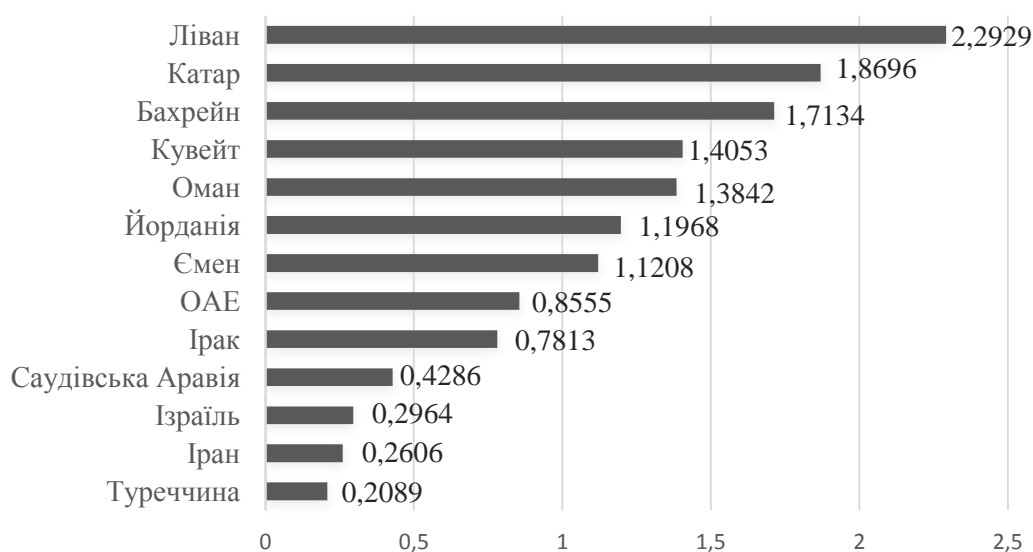

Рис. 3. Позиціонування країн Близького Сходу за Індексом військової сили в 2019 р.*

* побудовано за даними Global Firepower.

Потрібно розуміти, що конфліктні території – це не лише переділ регіону залежно від сфери інтересів між країнами, перш за все, це люди, які виявляються втягнуті в збройні конфлікти, вони не завжди можуть отримати належне медичне забезпечення, освітні послуги, відчувають проблеми із продуктами харчування. Ідентифікуючи країни Близького Сходу за рівнем

розвитку людського потенціалу, помітно значні розриви між ними (рис. 4). Окремі країни, досягнувши значного економічного прогресу та позицій у глобальній економіці, змогли забезпечити високий рівень індексу людського розвитку, проте не вирішеними залишаються проблеми, в яких залежить якісний вимір життя населення при збільшенні навантаження на планету.

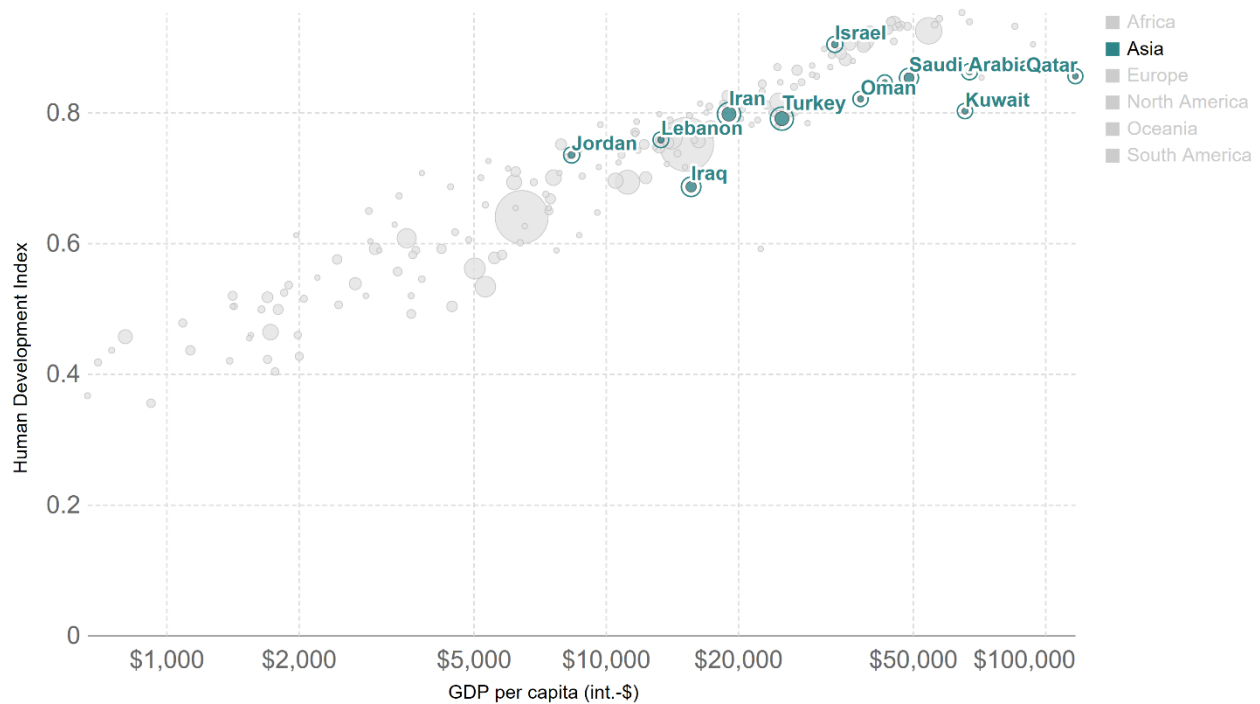

Рис. 4. Позичування окремих країн Близького Сходу за Індексом людського розвитку та ВВП на одну особу у 2017 р. [17]

Таблиця 1. Динаміка Індексу людського розвитку в окремих країнах Близького Сходу, 1990-2019 рр. *

Рік	Іран	Саудівська Аравія	Туреччина	Оман	Ірак	Ємен	Ізраїль	ОАЕ	Йорданія	Кувейт	Катар	Сирія	Бахрейн	Ліван
1990	0,565	0,697	0,583		0,56	0,401	0,801	0,723	0,625	0,705	0,75	0,55	0,749	
1995	0,627	0,722	0,611		0,539	0,414	0,832	0,764	0,693	0,748	0,782	0,575	0,778	
2000	0,658	0,743	0,66	0,693	0,595	0,444	0,861	0,782	0,711	0,781	0,816	0,6	0,795	
2005	0,683	0,77	0,696	0,736	0,617	0,483	0,88	0,809	0,738	0,783	0,838	0,652	0,795	0,74
2010	0,742	0,809	0,739	0,782	0,636	0,506	0,895	0,82	0,737	0,788	0,834	0,672	0,8	0,766
2015	0,774	0,859	0,801	0,814	0,649	0,483	0,91	0,859	0,73	0,801	0,839	0,537	0,848	0,744
2016	0,784	0,859	0,808	0,815	0,656	0,474	0,913	0,864	0,729	0,804	0,845	0,528	0,853	0,741
2017	0,787	0,852	0,814	0,819	0,667	0,467	0,913	0,881	0,726	0,805	0,848	0,564	0,854	0,748
2018	0,785	0,854	0,817	0,813	0,671	0,468	0,916	0,889	0,728	0,807	0,845	0,563	0,852	0,747
2019	0,783	0,854	0,82	0,813	0,674	0,47	0,919	0,89	0,729	0,806	0,848	0,567	0,852	0,744

* побудовано за даними Human Development Index (HDI). URL : <http://hdr.undp.org/en/indicators/137506#>

Постійні конфлікти економічно виснажують країни, позбавляючи їх розвитку. Водночас, світова економіка також зазнає потрясінь внаслідок порушення стабільності на Близькому Сході, найшвидше це відчувають на світовому ринку енергоносіїв. Водночас, країни регіону ведуть торговельні війни і між собою. Наприклад, припинення мирних відносин Ізраїлю і Палестинської автономії у 2014 р. супроводжувалося і торговельними суперечками, одна з яких виникла у 2019 р. Ведучи боротьбу за свої інтереси у цьому регіоні, розвинені країни неодноразово застосовують санкції, використовуючи економічні методи вирішення конфліктних ситуацій, змушуючи країни Близького Сходу іти на певні поступки.

Так, обмеження у торгівлі вже стали «доброю» практикою у зовнішній політиці США проти Ірану починаючи з другої половини 20 ст. Певні послаблення щодо встановлених санкцій відбулося

у 2016 р., проте вже на початку 2017 р. США було прийнято рішення про нові санкції як протидія ядерній загрози Ірану і до ряду іранських компаній застосовано обмежувальні заходи. У 2018 р. нові санкції торкнулися банківського та нафтового секторів (це однозначно позначилося на експортних можливостях Ірану (рис. 5) – станом на 1 грудня 2019 р. порівняно з цим же періодом 2018 р відбулося падіння експорту сирової нафти з 1849,612 тис. барелів/день до 651,131 тис. барелів/день, рекордно високе значення спостерігалось у 2004 р.), металургійну промисловість, деякі іранські банки були відключені від міжнародної міжбанківської системи SWIFT, що було пояснено необхідністю підтримання безпеки та стабільності світової фінансової системи [18]. 2020 рік не став виключенням в частині застосування нових санкцій проти Ірану.

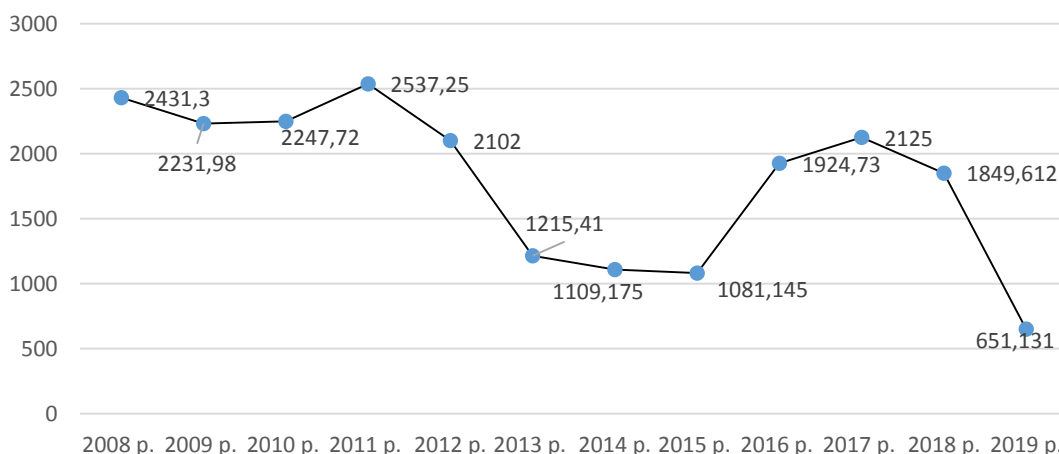

Рис. 5. Динаміка експорту сирової нафти з Ірану (тис. барелів/день) [19]

Оцінюючи роль країн досліджуваного регіону у глобальній економіці, зазначимо, що з роками їх роль помітно зростає і вони є важливими гравцями, які визначають стан світової економіки, кон'юнктуру світових ринків. Реформи та трансформації в більшості країн Близького Сходу дали поштовх до розвитку, разом з тим, економічно країни Близького Сходу відрізняються одна від одної. Багато в чому такі відмінності пояснюються покладами природних ресурсів, які для деяких країн є основою економічного розвитку та експорту. Аналіз динаміки ВВП на одну особу країн цього регіону (табл. 2) підтверджує цю тезу: лідерами за цим показником у 2019 р. були Катар, Ізраїль, ОАЕ, Кувейт, Бахрейн, Саудівська Аравія, причому Ізраїль і Катар порівняно із 1990 р. досягли значного прогресу.

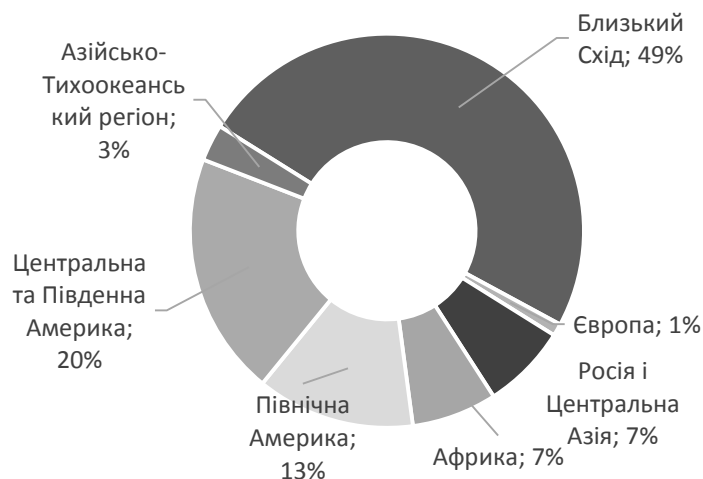
Регіон, володіючи значними покладами нафти (а це 49 % її світового запасу), має значний вплив на світовий ринок енергоносіїв, в тому числі, й на політику ціноутворення через лівову частку у виробництві (рис. 6).

В десятку країн, що володіють найбільшими запасами, входять такі країни досліджуваного регіону: Саудівська Аравія, Іран, Ірак, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (рис. 7). При найменшій зміні політичної ситуації в країнах Близького Сходу, а тим більше, в умовах зростаючої геополітичної нестабільності, змінюється ситуація на біржах, і світовий ринок одразу на це реагує. Підтвердженням цього стало падіння ціни ф'ючерсів на нафту марки WTI у квітні 2020 р., коли було укладено контракт за від'ємною ціною на електронних торгах Нью-Йоркської товарної біржі (NYMEX).

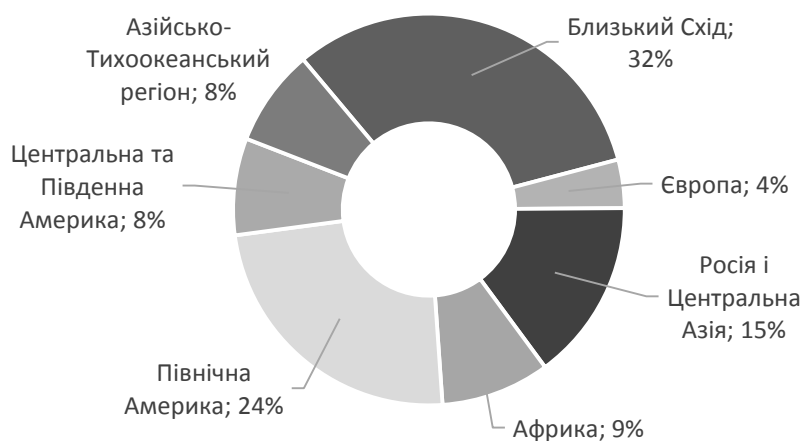
Таблиця 2. Динаміка ВВП на одну особу в країнах Близького Сходу

(GDP per capita (current US\$))

Країни	1990 р.	2000 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Бахрейн	8529,0	13636,4	23066,5	19355,9	20722,1	22634,1	22608,5	23743,0	23991,1	23504,0
Ірак	10326,9	..	4636,6	3853,9	4655,4	4989,8	4777,2	5205,3	5834,2	5955,1
Ізраїль	12707,5	21043,6	29567,8	27715,6	30693,6	35776,8	37321,6	40541,9	41719,7	43592,1
Ліван	1012,6	4491,6	6111,3	7355,0	7761,6	7644,5	7629,9	7801,2	8024,8	7583,7
Йорданія	1166,6	1651,6	3455,8	3559,7	3736,6	4164,1	4176,6	4234,4	4312,2	4405,5
Кувейт	8794,6	18440,4	55495,0	37561,7	38577,5	29869,5	27653,1	29759,4	33994,4	32000,4
Катар	15454,1	29976,1	80234,5	59094,4	67403,2	63039,1	57163,1	59124,9	65908,1	62088,1
Оман	6448,1	8601,3	22139,7	16823,8	18712,6	16028,6	14618,7	15130,5	16521,2	15343,1
Саудівська Аравія	7246,0	9171,3	20078,3	16113,1	19262,6	20627,9	19879,3	20803,7	23339,0	23139,8
Сирія	988,9	1177,6
Туреччина	2794,4	4337,5	10941,0	9103,7	10742,4	11006,2	10895,3	10591,5	9455,6	9126,6
ОАЕ	27729,5	33291,4	44498,9	32024,2	33893,3	38663,4	38141,8	40644,8	43839,4	43103,3
Ємен	482,2	554,4	1229,2	1116,1	1334,8	1602,0	1138,7	960,5	824,1	774,3
Іран	2214,3	1670,0	5717,3	5709,9	6599,7	4904,3	5253,4	5520,3	5550,1	..

* побудовано за даними World Bank. URL : <https://databank.worldbank.org/home.aspx>.

а) запаси

б) виробництво

Рис. 6. Регіональний розподіл світових запасів нафти та її виробництва, станом на 31 грудня 2019 р. [20]

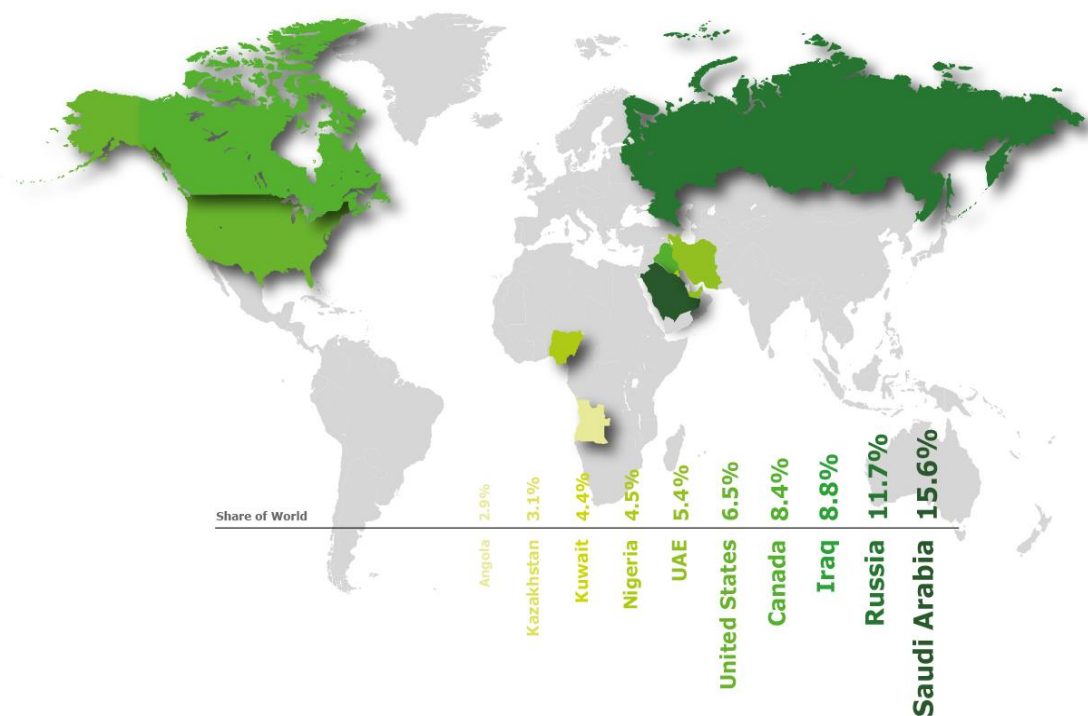

Рис. 7. 10 країн-лідерів в експорті нафти у 2019 р. [20]

З метою стабілізації ситуації ОПЕК на початку 2020 р. було прийнято рішення про обмеження щоденного видобутку нафти, що створило складну ситуацію для країн-членів, особливо для тих, дохідна частина бюджету яких залежить від видобутку. І як наслідок – скорочення обсягів торгівлі (особливо це відчувають галузі, максимально задіяні у глобальних ланцюгах доданої вартості), зростання бюджетного дефіциту та державного боргу. Проте країни, які поза організацією, можуть отримати поштовх до

збільшення видобутку, бо заборони на них не поширюється. За прогнозами Світового банку щодо майбутнього розвитку економіки країн Північної Африки та Близького Сходу, то в цьому регіоні за підсумками 2020 р. відбудеться падіння економічного зростання на 5,2% і економіка зможе відновитися лише у 2021 р. Оцінка окремих економічних показників країн Затоки також вказує на стабілізацію економічної ситуації у 2021 р. (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка окремих економічних показників країн регіону Затоки *

Показники (% ВВП, якщо не вказано інше)	2000-2016 рр.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Прогноз	
					2020 р.	2021 р.
Реальний ВВП (щорічне зростання)	4,6	-0,4	2,0	0,5	-7,4	2,6
Сальдо рахунку поточних операцій	14,2	2,8	8,6	5,6	-3,9	-2,9
Загальне сальдо бюджету	7,4	-5,7	-1,6	-2,1	-10,5	-8,0
Інфляція (середнє за рік, %)	2,9	0,3	2,1	-1,4	1,3	3,2

* складено за матеріалами [21].

Не всі країни Близького Сходу змогли задіяти інструменти грошово-кредитної та податково-бюджетної політики для відновлення економіки, але ті, в яких був більш високий кредитний рейтинг, зокрема, Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія, змогли зберегти доступ до ринку капіталів [21]. Поступове поживлення економічної активності та зняття карантинних обмежень може стабілізувати ситуацію та сприяти відновленню ринків. Пандемія COVID-19 стала ще одним чинником, який визначив слабкі сторони економік країн цього регіону на тлі кризових явищ у світовій економіці та тектонічних зсувів на геополітичній мапі світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Близький Схід є регіоном, який відіграє важливу роль в формуванні нового світового порядку: як в глобальній економіці, так і в геополітичних змінах, залишаючись при цьому одним із найбільш турбулентних. Його географічне розташування проектується і в економічну площину, що дозволяє стверджувати про його стратегічну значимість для траєкторії розвитку світових економічних процесів. Разом з тим, регіон характеризується фрагментацією, не позбавлений політичних та релігійних суперечностей, що значно дестабілізують і до того нестабільну ситуацію в країнах, спостерігається нагнітання нестабільності всередині країн, протистояння країн між собою та неможливість досягнення консенсусу в інтересах територіального, економічного, політичного спрямування. Прогнозувати конфлікти в країнах

Близького Сходу вкрай важко, бо вони мають історичне коріння, їхня динаміка залежить від втручання у внутрішні процеси країн міжнародного співтовариства та окремих країн, які іноді у своїй практиці використовують подвійні стандарти. Таким чином, зважаючи на останні зміни в економічно-політичній ситуації на Близькому Сході та деструктивний вплив пандемії на усі країни світу (який, ймовірно, і далі буде продовжуватися) важливими для країн регіону з метою підтримання економічного розвитку та забезпечення питань безпеки залишаються: зменшення ескалації конфліктів (в тому числі етнічних та релігійних) при зростаючій мілітаризації економік; підтримання стратегічного партнерства з країнами і міжнародними організаціями, зусилля яких спрямовані на подолання збройних конфліктів, тероризму та насильства, не поступаючись при цьому національним інтересам; оздоровлення системи державного управління на усіх рівнях, тим більше з огляду на існуючу проблему корупції; зменшення залежності національних економік від видобутку нафти та зміна її структури, розвиток альтернативної енергетики; подолання розривів між групами населення з різним доходом, бо зростає прірва між багатим і дуже бідним населенням країн, в тому числі і через прискорену урбанізацію; активізація інвестування в гуманітарну сферу та створення сприятливих умов для зайнятості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ейкельман Д. Близький Схід та Центральна Азія / Центр близькох. дослідж., Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. К. : Вид. дім "Стилос", 2005. 376 с.
2. Коппель О., Гаспарян А. Американський чинник трансформації Близького Сходу. *Американська історія та політика*. 2016. № 2. С. 128-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_19.
3. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: монографія. Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки; Б. О. Парахонський (відп. ред.). Київ: ПЦ «Фоліант», 2008. 589 с.
4. Simone Tagliapietra. The political economy of Middle East and North Africa oil exporters in times of global decarbonisation. 2017. April, 11. URL: [http://bruegel.org/2017/04/the-political-economy-of-middle-east-and-north-africa-oil-exporters-in-times-of-global-decarbonisation/?utm_content=buffer28bd0&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+\(bruegel\)](http://bruegel.org/2017/04/the-political-economy-of-middle-east-and-north-africa-oil-exporters-in-times-of-global-decarbonisation/?utm_content=buffer28bd0&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+(bruegel)).

5. The Sykes-Picot Agreement: 1916. URL: http://www.mideastweb.org/mesyk_espicot.htm.
6. Седнева С. Реалії та перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. *Емінак*. 2014. № 1-2. С. 59-66.
7. Магда Є. Позиція ЄС в урегулюванні арабо-ізраїльського конфлікту від початку XXI ст. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр., 2010. Вип. 19. С. 155-166.
8. Галушко К. Системні чинники самовідновлення близькосхідного конфлікту. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 148-160.
9. Ямпольська Л. М. Курдський національний рух і військово-політична діяльність Мустафи Барзані (1903–1979). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 122. С. 153-158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_122_38.
10. Ворфлік Г. С. Геополітичні аспекти курдського конфлікту. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_11_19.
11. Московець В. Є. Курдське питання в американсько-турецьких відносинах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. : Історія. 2011. Т. 147. Вип. 134. С. 137-140.
12. Kurdish Diaspora. URL: <https://thekurdishproject.org/kurdistan-map/kurdish-diaspora>.
13. Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People – Non-UN document. URL: <https://www.un.org/unispal/document/peace-to-prosperity-a-vision-to-improve-the-lives-of-the-palestinian-and-israeli-people-us-government-peace-plan>.
14. Regional stability is in the interest of both Saudi Arabia and Iran. 23 nov 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/regional-stability-is-in-the-interest-of-both-saudi-arabia-and-iran>.
15. Adriana Erthal Abdenur. Rising Powers and International Security: the BRICS and the Syrian Conflict. *Rising Powers Quarterly Volume 1, Issue 1, 2016, 109-133*. URL: <https://risingpowersproject.com/quarterly/rising-powers-and-international-security-the-brics-and-the-syrian-conflict>.
16. The Current Situation in Syria. URL: <https://www.usip.org/publications/2020/08/current-situation-syria>.
17. Human Development Index. URL: <https://ourworldindata.org/human-development-index>.
18. SWIFT says suspending some Iranian banks' access to messaging system. URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-sanctions-swift-idUSKCN1NA1PN>.
19. Iran Crude Oil : Exports. URL: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/crude-oil-exports>.
20. World Oil Review 2020. URL: <https://www.eni.com/en-IT/global-energy-scenarios/world-oil-review-first-volume.html>.
21. Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. October 2020. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2020/10/14/regional-economic-outlook-menapcca#stats>.

REFERENCES

1. Eikelman, D. (2005). *Middle East and Central Asia*. Kyiv: Stylus House.
2. Koppel, O., & Gasparyan, A. (2016). The American factor in the transformation of the Middle East. *American history and politics*, 2, 128–134. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_19.
3. *The Middle East: international security, regional relations and prospects for Ukraine*. (2008). Rada nat. of Security and Defense of Ukraine, Nat. int probl. international security; BO Parakhonsky (ed.). Kyiv: Foliant.
4. Tagliapietra, S. (2017). The political economy of Middle East and North Africa oil exporters in times of global decarbonisation. Retrieved from: [http://bruegel.org/2017/04/the-political-economy-of-middle-east-and-north-africa-oil-exporters-in-times-of-global-decarbonisation/?utm_content=buffer28bd0&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+\(bruegel\)](http://bruegel.org/2017/04/the-political-economy-of-middle-east-and-north-africa-oil-exporters-in-times-of-global-decarbonisation/?utm_content=buffer28bd0&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+(bruegel)).
5. The Sykes-Picot Agreement. (2016). Retrieved from: http://www.mideastweb.org/mesyk_espicot.htm.
6. Sedneva, S. (2014). Realities and prospects for the settlement of the Arab-Israeli conflict. *Eminak*, 1-2, 59-66.
7. Magda, E. (2010). The EU's position in resolving the Arab-Israeli conflict since the beginning of the XXI century. *International Relations of Ukraine: Scientific Research and Findings*, 19, 155-166.
8. Galushko, K. (2005). Systemic factors of self-recovery of the Middle East conflict. *Political management*, 5, 148–160.
9. Yampolskaya, L. M. (2017). Kurdish national movement and military-political activities of Mustafa Barzani (1903-1979). *Gileya*, 122, 153-158. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_122_38.
10. Warflik, G. S. (2011). Geopolitical aspects of the Kurdish conflict. *Geography and tourism*, 11. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2011_11_19.
11. Muscovite, V. E. (2011). Kurdish question in American-Turkish relations. *Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University*. Ser. : History, 147(134), 137-140.
12. Kurdish Diaspora. (n.d.). Retrieved from: <https://thekurdishproject.org/kurdistan-map/kurdish-diaspora>.
13. Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People - Non-UN document. (n.d.). Retrieved from: <https://www.un.org/unispal/document/peace-to-prosperity-a-vision-to-improve-the-lives-of-the-palestinian-and-israeli-people-us-government-peace-plan>.

14. Regional stability is in the interest of both Saudi Arabia and Iran. (2020). Retrieved from: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/regional-stability-is-in-the-interest-of-both-saudi-arabia-and-iran>.
15. Erthal Abdenur, A. (2016). Rising Powers and International Security: the BRICS and the Syrian Conflict. *Rising Powers Quarterly*, 1(1), 109-133. Retrieved from: <https://risingpowersproject.com/quarterly/rising-powers-and-international-security-the-brics-and-the-syrian-conflict>.
16. The Current Situation in Syria. (n.d.). Retrieved from: <https://www.usip.org/publications/2020/08/current-situation-syria>.
17. Human Development Index. (2021). Retrieved from: <https://ourworldindata.org/human-development-index>.
18. SWIFT says suspending some Iranian banks' access to messaging system. (n.d). Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-sanctions-swift-idUSKCN1NA1PN>.
19. Iran Crude Oil: Exports. (n.d.). Retrieved from: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/iran/crude-oil-exports>.
20. World Oil Review 2020. (n.d.). Retrieved from: <https://www.eni.com/en-IT/global-energy-scenarios/world-oil-review-first-volume.html>.
21. Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. (2020). Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2020/10/14/regional-economic-outlook-menap-cca#stats>.

УДК 005.935:336

Світлана Король (Україна)

Ірина Івашків (Україна)

JEL classification: C52, E62, G22

Світлана КОРОЛЬ

кандидат економічних наук, доцент,
кафедра фінансів,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу, Україна
E-mail: svitlana.korol@nung.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4804-7612>
<http://www.researcherid.com/rid/AAS-1978-2020>

Ірина ІВАШКІВ

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
науково-консультаційного та
інформаційного забезпечення економіки та
маркетингу, Прикарпатська державна
сільськогосподарська дослідна станція
Інституту сільського господарства
Карпатського регіону НААН, Україна
E-mail: i.ivach@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8135-8260>
<http://www.researcherid.com/rid/AAQ-3159-2020>

© Світлана Король, Ірина Івашків, 2021

Отримано: 22.04.2021 р.

Прорецензовано: 12.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ СТРАХОВИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ СИСТЕМИ КОНТРОЛІНГУ

АНОТАЦІЯ

Вступ. В умовах постійних викликів сьогодення запорукою виживання та основою стабільного розвитку страхових компаній виступає ефективне управління фінансовими ресурсами, вміле використання яких уможливорює стійку конкурентну позицію на страховому ринку і визначає вектори їх розвитку. Саме фінансові ресурси страховиків виступають одним із найважливіших ресурсів, які призначені задля забезпечення їхньої діяльності. Так як страхова, фінансова та інвестиційна діяльність страховиків тісно пов'язані між собою, то використання їх фінансових ресурсів спрямовується не тільки на здійснення страхових виплат, але й на інвестування. Власне, вміле управління фінансовими ресурсами виступає основою для фінансової стійкості і конкурентоспроможності на страховому ринку, яка стимулює впровадження сучасних методів і підходів у сфері управління. Тому, якраз контролінг виступає чи не єдиноможливим інструментом для побудови оптимізованих систем управління у діяльності страховиків. На всіх рівнях управління він дозволяє забезпечити своєчасною і потрібною інформацією з метою прийняття оптимальних рішень. Дослідження процесу побудови системи страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії з метою оптимізованого використання фінансових ресурсів дасть можливість визначити актуальні інструменти контролінгу та ефективність запровадження системи контролінгу на прикладі страхової компанії. Вагомість фінансових ресурсів у фінансово-господарській діяльності страхових компаній і можливість їх оптимізації у системі контролінгу в умовах сьогодення набуває особливої актуальності, що потребує подальших досліджень.

Мета. Заініціювати процес побудови системи страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії, що дасть змогу оптимізувати напрями використання її фінансових ресурсів.

Метод (методологія). У процесі дослідження використано такі методи, як логічний, що дозволив проаналізувати наукові праці у площині фінансових ресурсів страховика; аналітичний, який був застосований з метою аналізу та оцінки витрат на запровадження системи контролінгу, а також ефективності її застосування; графічний, що дав змогу інтерпретувати процес побудови системи страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії у наочному вигляді.

Результати. Визначено значимість фінансових ресурсів у діяльності страхових компаній. Виявлено роль контролінгу з метою оптимізованого використання фінансових ресурсів страховиків. Виокремлено переваги та недоліки створення служби контролінгу в межах діяльності страхової компанії, що дозволило побачити, що створення такої системи має більше переваг ніж недоліків. Рекомендовано систему актуальних інструментів контролінгу для страховиків. Запропонований візуальний процес побудови системи

страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії. Наведена характеристика побудови відділу контролінгу на прикладі ПрАТ СК «Євроінс Україна». Визначена ефективність запровадження системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна» з використанням показника чистої приведеної вартості грошових потоків. В результаті розрахунків визначено, що запровадження системи контролінгу в страховій компанії є доцільним. Встановлено, що практичні аспекти дослідження фінансових ресурсів у системі контролінгу страхових компаній потребують подальшого вивчення у напрямі оптимізації їх використання.

Король С., Івашків І. Напрями використання фінансових ресурсів страховика крізь призму системи контролінгу. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 148-159.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.148>

Ключові слова: фінансові ресурси; контролінг; страхова компанія; використання фінансових ресурсів; страхова діяльність; оптимізація.

UDC 005.935:336

Svitlana Korol (Ukraine)
Iryna Ivashkiv (Ukraine)

JEL classification: C52, E62, G22

Svitlana KOROL

PhD, Associated Professor,
Department of Finance,
Ivano-Frankivsk National Technical University of
Oil and Gas, Ukraine
E-mail: svitlana.korol@nung.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4804-7612>
<http://www.researcherid.com/rid/AAS-1978-2020>

Ivashkiv IRYNA

PhD, Senior Researcher, senior researcher of the
department of scientific-advisory and
information support of economics and
marketing, Precarpathian State Agricultural
Experimental Station of the Institute of
Agriculture of the Carpathian Region NAAS,
Ukraine
E-mail: i.ivach@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8135-8260>
<http://www.researcherid.com/rid/AAQ-3159-2020>

© Svitlana Korol, Iryna Ivashkiv, 2021

Received: 22.04.2021

Revised: 12.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

DIRECTIONS OF USING THE INSURER'S FINANCIAL RESOURCES THROUGH THE PRISM OF THE CONTROLLING SYSTEM

ABSTRACT

Introduction. Given the constant challenges of today, the key to survival and the basis of stable development of insurance companies is the effective management of financial resources, the skillful use of which allows a stable competitive position in the insurance market and determines the vectors of their development. It is the financial resources of insurers that are one of the most important resources that are designed to support their activities. Since the insurance, financial and investment activities of insurers are closely linked, the use of their financial resources is aimed not only at making insurance payments, but also at investing. In fact, skillful management of financial resources is the basis for financial stability and competitiveness in the insurance market, which stimulates the introduction of modern methods and approaches in the field of management. Therefore, just controlling is almost the only possible tool for building optimized management systems in the activities of insurers. At all levels of government, it allows you to provide timely and relevant information in order to make optimal decisions. The study of the process of building an insurance controlling system within the operation of the insurance company in order to optimize the use of financial resources will determine the current controlling tools and the effectiveness of the controlling system on the example of the insurance company. The importance of financial resources in the financial and economic activities of insurance companies and the possibility of their optimization in the controlling system in today's conditions becomes especially relevant, which requires further research.

Purpose. Initiate the process of building an insurance controlling system within the functioning of the insurance company, which will allow optimizing the use of its financial resources.

Method (methodology). In the process of research such methods were used as logical, which allowed to analyze scientific works in the field of financial resources of the insurer; analytical, which was used to analyze and evaluate the costs of implementing a controlling system, as well as the effectiveness of its application; graphic, which made it possible to interpret the process of building an insurance controlling system within the functioning of the insurance company in a visual form.

Results. The importance of financial resources in the activities of insurance companies is determined. The role of controlling for the purpose of optimized utilization of financial resources of insurers is revealed. The advantages and disadvantages of creating a controlling service within the activities of the insurance company are highlighted, which allowed us to see that the creation of such a system has more advantages than disadvantages. A system of topical controlling tools for insurers is recommended. A visual process of building an insurance controlling system within the operation of an insurance company is proposed. The characteristics of the construction of the controlling department on the example of PJSC IC "Euroins Ukraine" are given. The

efficiency of introduction of the controlling system at PJSC IC "Euroins Ukraine" with the use of the indicator of net present value of cash flows is determined. As a result of calculations it is determined that the introduction of a controlling system in the insurance company is appropriate. It is established that the practical aspects of the study of financial resources in the system of controlling insurance companies need further study in the direction of optimizing their use.

Korol, S., & Ivashkiv, I. (2021). Directions of using the insurer's financial resources through the prism of the controlling system. *Economic analysis*, 31 (2), 148-159.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.148>

Keywords: financial resources; controlling; Insurance Company; use of financial resources; insurance activity; optimization.

Вступ

Страхові компанії виступають важливим джерелом інвестиційних ресурсів, особливо в умовах перманентних кризових явищ. Тому ефективність дослідження проблем формування фінансових ресурсів страховиків визначається чітким розумінням їх сутності як сукупності тимчасово вільних коштів страховика, які знаходяться в його розпорядженні й використовуються для проведення страхових операцій та здійснення інвестиційної діяльності [1, с. 108]. Це свідчить про те, що саме специфічні особливості щодо формування складу і структури фінансових ресурсів страховиків, значимість їх фінансових результатів значною мірою окреслюють подальші напрями їх використання в поточній страховій (проведення операцій страхування, співстрахування та перестрахування) або фінансово-інвестиційній діяльності (купівля-продаж цінних паперів, нерухомості й операції з такими фінансовими активами, як кредити, зокрема іпотечні).

Фінансові ресурси страхової компанії – це сукупність тимчасово вільних коштів страховика, які знаходяться у господарському обороті та використовуються для проведення страхових операцій та здійснення інвестиційної діяльності [1]. Відтак, використання фінансових ресурсів страховика фактично є витрачанням грошових коштів протягом його діяльності.

Водночас, від напрямів використання фінансових ресурсів страховика залежить фінансовий результат, ефективність діяльності та загальний фінансовий стан страхової організації. Таким чином тут можна говорити про управління капіталом страховика. Головним завданням управління капіталом, є формування його оптимальної структури з урахуванням гарантованого рівня доходності й ризику. Тобто йдеться про ефективність корпоративного управління та інвестиційну привабливість страхової компанії [2, с.84].

Тому у кінцевому підсумку фінансові ресурси визначають не тільки фінансову стійкість страхової компанії, але й конкурентну позицію на страховому ринку. Саме конкурентна боротьба стимулює впроваджувати у практичну діяльність новітні методи і підходи у сфері управління, що, в свою чергу, дає змогу підвищити рівень їх економічного розвитку і наростити обсяги чистого прибутку. В умовах викликів сьогодення процес дослідження механізмів покращення управління знаходиться у безперервному стані.

Відомо, що управління – це вплив суб'єкта управління на об'єкт управління для досягнення стратегічних і тактичних цілей. Ефективність

управління – це, з одного боку, своєчасне досягнення поставлених цілей з найменшим використанням ресурсів. З іншого боку, під ефективністю мається на увазі якість, тобто ефективне управління – це управління, спрямоване на підвищення якісного рівня страхової компанії за допомогою специфічних методів та інструментів [3, с. 106]. Контролінг за своєю сутністю є прикладом пошуку побудови оптимальних систем управління, а концепція його запровадження покликана забезпечити підвищення управління у межах окремо взятого підприємства через нарощення рівня синхронності роботи окремих його структурних підрозділів [4, с. 328].

Теоретична база виміру фінансових ресурсів у площині застосування контролінгу є досить розвинутою, зокрема серед українських науковців необхідно виділити таких як Бланд Д. [1], Брехун Н. [11], Гуляйва Е. [5], Дубина М. [6], Івашків І. [2], Кірдякіна Н. [10], Клімов А. [9], Король С. [2], Мозіль О. [10], Нагайчук Н. [3], Пінчук А. [4], Ткаченко Н. [7], Тунік М. [4; 6], Цигилик І. [10], Шешукова Т. [5], Шкарлет С. [6] та інших, однак застосування контролінгу у практиці страховиків є незначним.

Методологічну основу забезпечення даного дослідження становлять основні постулати, теорії, моделі та концепції з проблематики ефективного використання фінансових ресурсів у системі контролінгу страхових компаній в Україні.

Акцентуючи увагу на дослідженнях науковців, необхідним є подальше дослідження системи контролінгу в межах функціонування страховиків, що дасть змогу оптимізувати напрями використання фінансових ресурсів і визначити ефективність його застосування на практиці.

Мета статті

Мета статті – заініціювати процес побудови системи страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії, що дасть змогу оптимізувати напрями використання її фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Загалом контролінг представляє собою спеціальну систему методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства (зокрема фінансового менеджменту) і включає в себе інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль та внутрішній консалтинг. Відтак призначення контролінгу в страховій компанії – забезпечити управління усіх рівнів своєчасною і необхідною інформацією для прийняття оптимальних рішень операційного і стратегічного характеру [5].

Важливими аспектами впровадження системи контролінгу в страховій компанії є розуміння переваг та недоліків реалізації такої системи у межах її діяльності, оскільки детальне опрацювання позитивних та негативних ефектів від формування зазначеної системи дає змогу об'єктивно оцінити доцільність її створення. В табл. 1 систематизовано переваги та недоліки створення служби контролінгу у межах діяльності страхової компанії.

Таким чином з табл. 1 бачимо, що створення системи контролінгу в страховій компанії має більше переваг ніж недоліків, а отже, є існує сенс реалізації такого проекту.

До основних завдань контролінгу, крім планування й контролю, відноситься й оптимальне використання ресурсів компанії. Тому, для подальшого аналізу фінансових ресурсів у системі контролінгу, зосередимо увагу на страховій компанії, якій, власне, необхідно впровадити таку систему, зокрема – на ПрАТ СК «Євроінс Україна» [8]. Практичний досвід страховиків, у яких відсутній контролінг, вказує на те, що спостерігається недосконалість менеджменту і приділення недостатньої уваги управлінню фінансовими потоками.

Головними завданнями контролінгу є його орієнтація на досягнення стратегічних цілей компанії засобами моніторингу та дослідження в економіці та в компанії, оптимізація бізнес-процесів компанії, безперервний управлінський контроль діяльності, складання звітів, аналітика відхилень у діяльності, ліквідація «вузьких місць»,

розроблення заходів щодо максимізації ефективності діяльності компанії та методологічна підтримка з метою отримання менеджерами впевненості в прийнятті рішень. Досягнення вказаних завдань можливе за умови впровадження злагодженої та гнучкої системи інструментів контролінгу, наведених у табл. 2.

Складність сучасних систем забезпечення прийняття рішень вимагає посилення узгодженості в діях менеджерів, впровадження адекватної системи інструментів контролінгу, що дозволить страховій компанії вчасно приймати зважені управлінські рішення, гарантуючи зростання факторів розвитку бізнесу. Метою впровадження і застосування системи інструментів контролінгу є отримання даних, їх оброблення й перетворення в інформацію для управління та прийняття рішень. Система контролінгу забезпечує більш досконале управління страховою компанією, дозволяє підвищити рівень координованості в прийнятті управлінських рішень.

Запровадження системи страхового контролінгу, крім теоретичних аспектів її формування, вимагає розроблення поетапного комплексу заходів, реалізація яких дає можливість більш системно підійти до створення страхового контролінгу. З цією метою розроблено процес побудови зазначеної системи для ПрАТ СК «Євроінс Україна». Формування системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна» буде відбуватись в декілька етапів (рис. 1).

Таблиця 1. Переваги та недоліки створення служби контролю в межах діяльності страхової компанії

Переваги	Недоліки
1. З'являється підрозділ, на який можна покласти відповідальність за результати роботи	1. Необхідно змінити усталену організаційну структуру управління
2. Підвищення якості аналітичної роботи, оскільки нею професійної займаються спеціалісти, які мають відповідні навички та вміння виконувати аналіз	2. Ймовірність посилення впливу працівників відділу контролю та інших спеціалістів, з урахуванням тих функцій, які повинен здійснювати відділ контролю
3. Підвищення якості обігу інформації між окремими відділами, зростання її прозорості, що забезпечує збільшення контролю за діяльністю всіх структурних підрозділів страхової компанії	3. Можливість виникнення конфліктних ситуацій між відділом контролю та іншими підрозділами з питань вчасної подачі інформації, правильного їх опрацювання тощо
4. Комп'ютеризація процесу обробки, зберігання та аналізу різної інформації, що позитивно впливає на можливість її використання та опрацювання	4. Зростання витрат на утримання нового структурного відділу
5. Збільшення рівня доступності інформації не лише для керівництва страхової компанії, але й інших працівників у разі виникнення у них потреби в певних даних	5. Необхідність формування системи джевого контролю за діяльністю самого відділу контролю з метою мінімізувати можливі різні зловживання з боку сторони працівників цієї служби
6. Підвищення якості аналізу зовнішнього середовища функціонування страхової компанії та виявлення ймовірності настання ризиків, що негативно можуть впливати на діяльність страхової компанії	6. Виникають проблеми з підрозділами страховика, у яких вилучаються окремі функції та, натомість, додаються інші
7. Інформація про фінансові потоки та фінансовий стан страховика концентруватиметься в одній службі. Забезпечуватиметься швидке її отримання. З'являється можливість оперативного запровадження уніфікованих процедур і правил планування, контролю, обліку, звітності у всіх підрозділах, що сприяє суттєвому спрощенню комп'ютеризації управлінського процесу	7. Існує небезпека посилення впливу служби контролю на інші підрозділи, що може спричинити невдоволення співробітників цих підрозділів
8. Планування роботи всіх підрозділів поліпшиться, виконання поставлених задач ефективніше координуватиметься та перевірятиметься на відповідність визначеним цілям, якщо цими питаннями опікуватиметься одна служба. Зменшиться рівень ізоляції підрозділів	
9. Поліпшиться якість підготовки звітів для керівництва, що розширить можливість прогнозування перспектив компанії та ухвалення стратегічно слушних рішень	

Джерело: складено авторами на основі [6; 7].

Таблиця 2. Рекомендована система інструментів контролінгу для ПрАТ СК «Євроінс Україна»

Вид	Характеристика
Управління корпоративною вартістю VALUE BASED MANAGEMENT)	Створення стратегічної системи управління вартістю компанії з метою її максимізації – основне завдання будь-якого менеджменту. До уваги беруться фактори, що безпосередньо впливають на вартість бізнесу, ефективність діяльності компанії, зокрема основні фактори вартості компанії, розроблення та впровадження інструментарію й механізмів управління вартістю з метою формування концепції вартісного підходу в управлінні
Система збалансованих показників (BALANCED SCORECARD)	Цей інструмент контролінгу дозволяє гармонізувати фінансові показники результатів діяльності минулого періоду з стратегічними показниками майбутнього, перш за все, використовуючи методика KPI (key performance indication) – систему ключових показників діяльності компанії, яка дає визначення та оцінювання стратегічним і практичним цілям компанії з метою контролю ділової активності співробітників і компанії в цілому. Це система інструментів виміру досягнення поставлених цілей
Управління бюджетуванням	Зміни всередині організації проходять як реакція на зміни в зовнішньому середовищі, що, в свою чергу, зумовлює необхідність впровадження цього інструменту контролінгу, що дозволяє менеджменту компанії аналізувати та контролювати доцільність та ефективність бюджетування певних напрямків діяльності. Складаючи поточний, інвестиційний та фінансовий бюджет, аналізуючи планові показники з фактичними та контролюючи виконання бюджетів, страхова компанія забезпечує підвищення фінансової стійкості, може виявити несприятливі фактори, що впливають на діяльність страховика ще на стадії виникнення та нейтралізувати їх вплив.
Маржинальний аналіз	За допомогою маржинального аналізу величин у точці беззбитковості визначаються: а) графік беззбитковості; б) критичний обсяг продажів; в) критичний обсяг виробництва та ін.
Аналіз точки беззбитковості	Застосування цього інструменту контролінгу обумовлено тим, що це один з основних методів оцінювання ефективності інвестиційних проектів. Аналіз беззбитковості дозволяє компанії визначитись з необхідними обсягами продажів, тарифами та маржинальними коефіцієнтами під час планування показників прибутку.

Джерело: складено авторами на основі [9; 10].

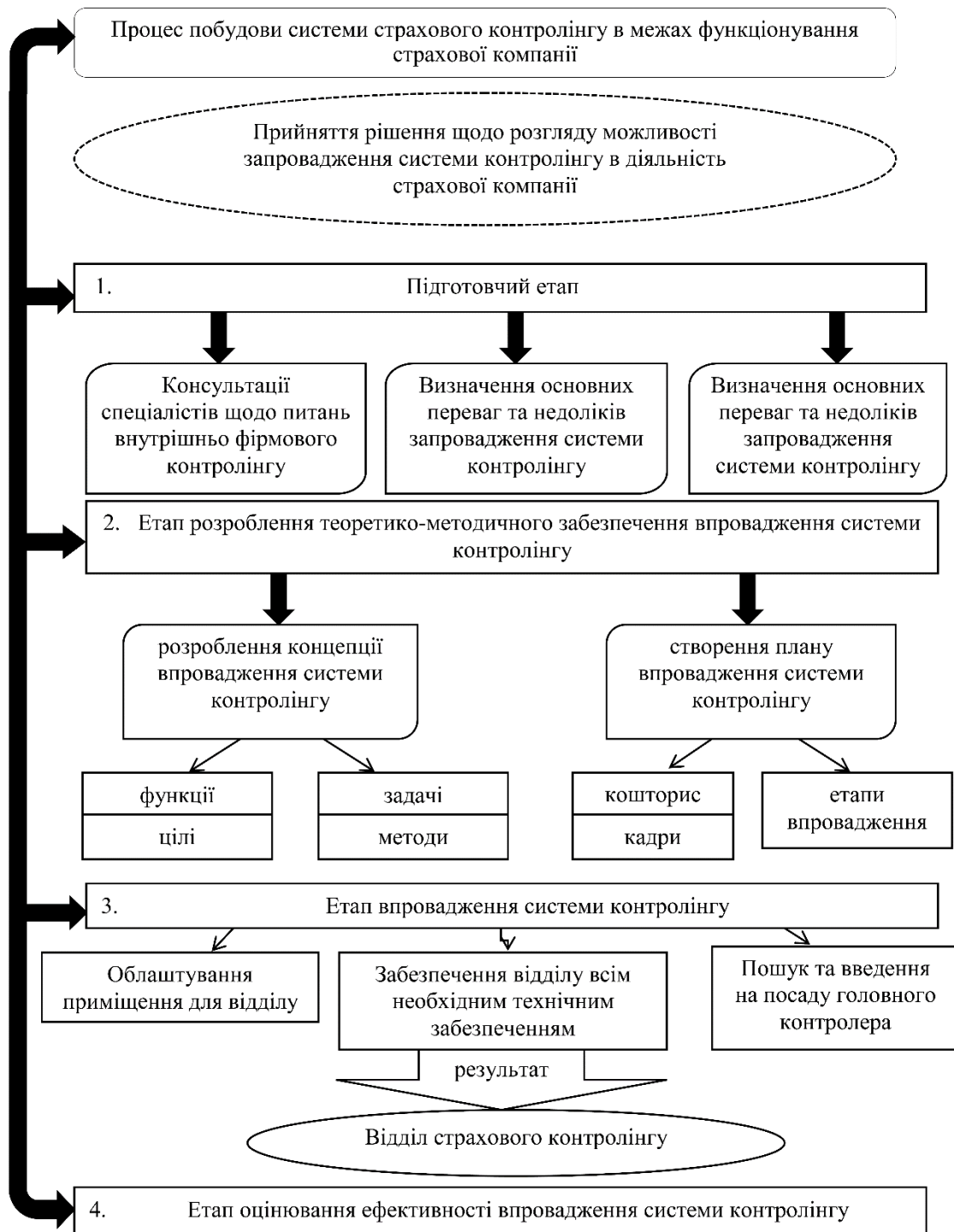

Рис. 1. Процес побудови системи страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії

Джерело: побудовано авторами на основі [4; 6; 7].

Етапи процесу побудови системи страхового контролінгу в межах функціонування страхової компанії:

1. Підготовчий етап – етап, на якому визначається доцільність формування системи контролінгу в межах діяльності страхової компанії, зважуються переваги та недоліки реалізації такої системи.

2. Етап розроблення теоретико-методичного забезпечення впровадження системи страхового контролінгу дає змогу після позитивного рішення щодо формування зазначеної системи забезпечити її реалізацію необхідними вихідними положеннями.

3. Етап впровадження системи страхового контролінгу дозволяє з урахуванням розроблених

концепції, кошторису поступово побудувати зазначену систему відповідно до плану її створення.

4. Етап оцінювання ефективності впровадження системи контролінгу дозволяє, зрозуміти чи о запровадження системи контролінгу є економічно виправдане.

Таким чином, запровадження наведеного процесу формування страхового контролінгу, на наш погляд, дозволить побудувати ефективно-працюючу систему з практичною ідентифікацією її основних функцій та позитивних ефектів для розвитку страхової компанії. Загалом створений відділ контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна» буде відповідати таким характеристикам (табл. 3).

Таблиця 3. Характеристика побудови відділу контролінгу ПрАТ СК «Євроінс Україна»

Ознака	Характеристика
Система підпорядкування	Відділ контролінгу буде включений до фінансового департаменту компанії
Модель структури	Структура відділу проста, з штатним розписом, кількість посад – 3 працівника
Вплив інших підрозділів	Досить вагомий вплив інших підрозділів на функціонування відділу контролінгу, зокрема, інформаційного відділу, фінансового департаменту, оскільки в межах окремого відділу неможливо забезпечити наявність фахівців із всіх питань, що вирішуються працівниками зазначеного структурного підрозділу.
Рівень спеціалізації працівників	Наявність у межах відділу контролінгу більш універсальних спеціалістів, які здатні виконувати аналітичну роботу та розробляти заходи щодо подальшого удосконалення системи обігу інформації у межах діяльності страхової компанії.

Джерело: складено авторами на основі [4; 6-8].

Впровадження системи контролінгу в страховій компанії пов'язане з виникненням додаткових

витрат. В табл. 4 наведено основні витрати, які компанія понесе в результаті реалізації проекту.

Таблиця 4. Витрати на запровадження системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна»

Витрати	Сума, грн.
Витрати на консультаційні послуги щодо впровадження системи контролінгу	1000
Облаштування приміщення для відділу	25 000
Придбання меблів	20 000
Придбання комп'ютерної техніки	70 000
Купівля інформаційного спеціалізованого забезпечення	10 000
Разові	125 000
Заробітна плата працівників	24 000/міс
Комунальні послуги	200/міс
Оплата послуг зв'язку	180/міс
Витрати на канцелярію	120/міс
Оплата послуг інтернет-провайдера	150/міс
Періодичні	25650/міс

Джерело: розраховано авторами.

При дослідженні впровадження системи контролінгу у страховій компанії, необхідно визначити також економічну ефективність запропонованого заходу. Головною метою створення системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна» є покращення управління фінансовими потоками компанії. Саме завдяки їхньому активному управлінню можна забезпечити більш раціональне й ощадливе використання фінансових ресурсів, а також знизити залежність темпів розвитку страховиків від зовнішніх факторів.

Отже, визначення ефекту від впровадження системи контролінгу здійснимо методом з використанням показника чистої приведеної

вартості грошових потоків (NPV – Net Present Value) [11]:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{\Delta CF_t - \Delta M_t}{(1+r)^t} - IK_0 \quad (1)$$

де ΔCF_t , ΔM_t – відповідно величина збільшення грошового потоку та додаткових управлінських витрат, пов'язаних із функціонуванням служби контролінгу в періоді t ;

IK_0 – початкові інвестиційні витрати на впровадження системи контролінгу;

r – ставка дисконтування.

В табл. 5 наведені розрахунки, які обґрунтовують економічну доцільність введення системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна».

Таблиця 5. Ефективність запровадження системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна»

Показник	Назва показника	IV квартал 2021 року	I квартал 2022 року	II квартал 2022 року	III квартал 2022 року	IV квартал 2022 року
Грошовий потік компанії після ведення відділу контролінгу, грн.	ΔCF_t	-	60 000	70 000	85 000	110 000
Управлінські витрати на утримання відділу, грн.	ΔM_t	-	76950	76950	76950	76950
Початкові інвестиції на створення відділу, грн.	IK_0	25650	0	0	0	0
Ставка дисконтування, %	r	-	25%	25%	25%	25%
Коефіцієнт дисконтування	$1 / (1+r)$	-	0,8	0,64	0,51	0,41
Чисті дисконтовані грошові потоки, грн			-21187,5	-10859,4	15784,31	80609,76
NPV функціонування відділу, грн.	NPV		38697,19			

Джерело: розраховано авторами.

Таким чином, запровадження системи контролінгу на ПрАТ СК «Євроінс Україна» є доцільним, оскільки розраховане значення NPV є додатним. Також, всі витрати понесені на реалізацію проекту окупляться в III кварталі 2022 року. В цілому впровадження системи контролінгу себе економічно виправдовує та є економічно доцільним у досліджуваній страховій компанії, так як дозволить забезпечити більш раціональне й ощадливе використання фінансових ресурсів.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що необхідно оптимізувати напрями використання фінансових ресурсів страховика через систему контролінгу. В результаті розгляду напрямів використання фінансових ресурсів

страховика визначено, що використання фінансових ресурсів страховика відбувається внаслідок здійснення ним операційної (страхової), фінансової та інвестиційної діяльності. Страховий сектор відіграє важливу роль в інвестиційних процесах. Встановлено, що фінансові ресурси страховика мають різні інвестиційні можливості в залежності від їх структури.

Для ПрАТ СК «Євроінс Україна» було запропоновано створення системи контролінгу. Було визначено, що створення такої системи має більше переваг ніж недоліків. Обрано систему інструментів та визначено етапи процесу формування служби контролінгу в компанії. Даний проєкт розроблений з метою покращення ефективності управління грошовими потоками страхової компанії, а отже, визначення ефекту від

впровадження системи контролінгу здійснено з використанням показника чистої приведеної вартості грошових потоків. В результаті розрахунків визначено, що запровадження системи контролінгу в страховій компанії є доцільним.

Проте на перспективу необхідно і надалі оптимізувати напрями використання фінансових

ресурсів страховика крізь призму системи контролінгу. Загалом практичні аспекти оптимізації напрямів використання фінансових ресурсів страховиків потребують подальшого вивчення, що передбачає впровадження їх напрямів в умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бланд Д. Страхование: принципы и практика: пер. с англ. сост. Д. Бланд. М.: Финансы и статистика, 1998. 416 с.
2. Ivashkiv I., Korol S. and others. Strategies, models and technologies of economic systems management in the context of international economic integration: collective monograph. Riga (Latvia), 2020. 296 p.
3. Нагайчук Н. Г. Управління капіталом страхових компаній. *Фінанси України*. 2008. №11. С. 106-116.
4. Пінчук А., Тунік М. Механізм впровадження системи контролінгу у діяльність страхових компаній. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. № 2(6). (2016). С. 327-339.
5. Шешукова Т., Гуляйва Е. Теорія і практика контролінгу. Київ: ІНФРА-К, 2008. 176 с.
6. Шкарлет С. М., Дубина М. В., Тунік М. В. Особливості створення служби контролінгу у страхових компаніях. *Науковий вісник Полісся*. № 3 (7). 2016.
7. Ткаченко Н. Основні завдання та інструменти контролінгу фінансової стійкості страхової компанії. *Вісник НБУ*. 2012. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/57625/5/Tkachenko.pdf>
8. Офіційний сайт ПрАТ СК «Євроінс Україна». URL: <https://euroins.com.ua/>
9. Клімов А. В. Контролінг в процесі прийняття управлінських рішень в страховій компанії. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Технічний прогрес і ефективність виробництва*. 2006. №1 (41). С. 201-207.
10. Цигилик І. І. Контролінг в системі управління. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 3 (45). С. 117-123.
11. Брехун Н. С. Аналіз ефективності впровадження та функціонування системи контролінгу на підприємствах. *Вісник ЖДТУ*. 2012. № 4(62). С. 35-38.

REFERENCES

1. Bland, D. (1998). *Strakhuvannya: pryntsypy ta praktyka*: per. s anhl. sost. D. Bland. Moscow: Finansy i statistika.
2. Ivashkiv, I., & Korol', S. (2020). *Stratehiyi, modeli ta tekhnolohiyi upravlinnya ekonomichnymy systemamy v konteksti mizhnarodnoyi ekonomichnoyi intehratsiyi: kolektyvna monohrafiya*. Ryha (Latviya).
3. Nahaychuk, N. H. (2008). Upravlinnya kapitalom strakhovykh kompaniy. *Finansy Ukrainy*, 11, 106-116.
4. Pinchuk, A., & Tunik, M. (2016). Mekhanizm vprovadzhennya system kontrolyu za diyal'nisty strakhovykh kompaniy. *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, 2 (6), 327-339.
5. Sheshukova, T., Hulyayiva, E. (2008). *Teoriya i praktyka kontrolinhu*. Kyiv: INFRA-K.
6. Shkarlet, S. M., & Dubyna, M. V., Tunik M. V. (2016). Osoblyvosti stvorennya sluzhb kontrolinhu v strakhovykh kompaniyakh. *Naukovyy visnyk Polissya*, 3 (7).
7. Tkachenko, N. (2012). Osnovni zavdannya ta instrumenty kontrolyu finansovoyi stiykosti strakhovoyi kompaniyi. *Visnyk NBU*. Retrieved from: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/57625/5/Tkachenko.pdf>.
8. *Ofitsiyyny sayt PrAT SK «Yevroins Ukrainy»*. Retrieved from: <https://euroins.com.ua/>
9. Klimov, A. V. (2006). Kontrol' u protsesi pryynyattya upravlyns'kykh rishen' u strakhoviy kompaniyi. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "Kharkivs'kyi politekhnichnyy instytut"*. Temp. vyp. "Tekhnichnyy prohres ta efektyvnist' vyrobnytstva", 1 (41), 201-207.
10. Tsyhylyk, I. I. (2005). Kontrolinh v systemi upravlinnya. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, 3 (45), 117-123.
11. Brokhun, N. S. (2012). Analiz efektyvnosti vprovadzhennya ta funktsionuvannya system kontrolyu na pidpryemstvakh. *Visnyk ZHDTU*, 4 (62), 35-38.

УДК 331.556

JEL classification: F22, O15, H52, H75,
I2**Денис ПУДРИК**

кандидат економічних наук,
Одеська митниця Держмитслужби, Україна
E-mail: pudrykdenys.n@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2748-7579>

Олексій КВІЛІНСЬКИЙ

доктор економічних наук, доцент,
кафедра маркетингу,
Сумський державний університет, Україна
E-mail: a.kwilinski@london-asb.co.uk
<https://orcid.org/0000-0001-6318-4001>

Тетяна ВАСИЛИНА

Сумський державний університет, Україна
E-mail: vasylynatanya@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6957-0082>

© Денис Пудрик, Олексій Квілінський,
Тетяна Василина, 2021

Отримано: 28.04.2021 р.
Прорецензовано: 10.05.2021 р.
Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.
Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Денис Пудрик (Україна)
Олексій Квілінський (Україна)
Тетяна Василина (Україна)

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ПРОГРЕС КРАЇН

АНОТАЦІЯ

Вступ. Соціальний розвиток національної економіки знаходиться в центрі уваги громадської думки, політиків та дослідників. Основною причиною розгляду цієї теми є підвищення рангу питань соціального прогресу країн, пов'язаних з наслідками глобалізації та стрімкого зростання міжнародної міграції. Стрімке зростання обсягів приватних переведень громадян України з закордону з одного боку призводять до збільшення доходів населення, скорочення бідності, покращення охорони здоров'я, освіти та активізують економічний розвиток країни, а з іншого – зменшення пропозиції робочої сили, відтоку висококваліфікованих кадрів, збільшення нерівності, зменшенню обсягу податкових надходжень на соціальне страхування призводить до стримування економічного та соціального розвитку національної економіки.

Метою дослідження є визначення впливу міграційних процесів на рівень соціального прогресу в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження, у статті авторами запропоновано методичний інструментарій оцінювання інтегрального індексу соціального прогресу, на основі енторійного методу визначення вагових коефіцієнтів індикаторів ознак соціального прогресу («Освіта, наука та культура», «Охорона здоров'я», «Охорона довкілля», «Життя та добробут», «Свобода та рівність»). Запропоновано модель функціональних залежностей для оцінювання впливу міграційних процесів на рівень соціального прогресу національної економіки.

Результати. Встановлено, що за інтегральним індексом соціального прогресу Україна значно відрізняється від країн-бенчмарк ЄС (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) за 2000-2020 рр. Досягнення середнього рівня соціального прогресу країн ЄС, за умови збереження існуючої тенденції середньорічного зростання інтегрального індексу соціального можливе лише через 15 років. Визначено статистично значимий вплив міграційних процесів на рівень соціального прогресу національної економіки. Збільшення обсягу приватних переведень з закордону призводить до збільшення рівня соціального прогресу на 0,25%, а міграційного приросту населення країни на 0,026%. Коефіцієнт детермінації моделей становить 67,5% та 16,4%.

Перспективи. Низький рівень коефіцієнту детермінації для моделі з міграційним приростом населення країни актуалізує питання подальшого дослідження вивчення додаткових пояснювальних факторів впливу міграційних процесів на соціальний прогрес, зокрема: навички, гендер, освіта, національна ідентичність тощо.

Пудрик Д., Квілінський О., Василина Т. Міжнародна міграція та її вплив на соціальний прогрес країн. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 160-169.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.00160>

Ключові слова: міграційний приріст; грошові перекази; модель; індекс.

UDC 331.556

JEL classification: F22, O15, H52, H75,
I2**Denis PUDRYK**

PhD in Economics,
Odessa Customs of the State Customs Service,
Ukraine
E-mail: pudrykdenys.n@gmail.com

Oleksii KWILINSKI

Doctor of Economic Sciences,
Associate Professor,
Department of Marketing,
Sumy State University, Ukraine
E-mail: a.kwilinski@london-asb.co.uk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6318-4001>

Tatjana VASYLYNA

Sumy State University, Ukraine
E-mail: vasylynatanya@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6957-0082>

© Denis Pudryk, Oleksii Kwilinski,
Tatjana Vasylyna, 2021

Received: 28.04.2021

Revised: 10.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Denis Pudryk (Ukraine)
Oleksii Kwilinski (Ukraine)
Tatjana Vasylyna (Ukraine)

INTERNATIONAL MIGRATION AND ITS IMPACT ON THE SOCIAL PROGRESS OF COUNTRIES

ABSTRACT

Introduction. The social development of the national economy is in the focus of society, politicians and researchers. The main reason for considering this topic is to increase the rank of social progress of countries related to globalization and the rapid growth of international migration. The rapid growth of private relocations of Ukrainian citizens from abroad, on the one hand, leads to increased incomes, poverty reduction, improved health care, education and economic development of the country. On the other – reduced labour supply, the outflow of highly qualified personnel, increasing inequality, reduction of tax revenues on social insurance leads to restraint of economic and social development of the national economy.

The aim of the study is to determine the impact of migration processes on the social progress in Ukraine.

Research methods. To achieve this goal, the authors propose methodological tools for assessing the integrated index of social progress, based on the entropy method of determining the weights of social progress indicators (“Education, Science and Culture”, “Health”, “Environment”, “Life and well-being”, “Freedom and equality”). A model of functional dependencies for estimating the impact of migration processes on the level of social progress of the national economy is proposed.

Results. It is established that according to the social progress index Ukraine differs significantly from the EU benchmark countries (Poland, Hungary, Czech Republic, Slovakia) for 2000-2020. Achieving the average level of social progress of the EU, provided only after 15 years. The statistically significant influence of migration processes on the country’s social progress is determined. The increase of private remittances from abroad leads to an increase in the social progress by 0,25% and the migration growth of the country’s population by 0,026%. The coefficient of determination of the models is 67,5% and 16,4%.

Perspectives. The low level of the determination coefficient for the model with migratory population growth raises the question of further research of additional explanatory factors of the migration processes impact on social progress, in particular: skills, gender, education, national identity and more.

Pudryk, D., Kwilinski, O., & Vasylyna, T. (2021). International migration and its impact on the social progress of countries. *Economic analysis*, 31 (2), 160-169.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.00160>

Keywords: migration growth; remittances; model; index.

Вступ

У 2014 р. Україною ратифіковано Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Дана Угода передбачає можливість вільного переміщення товарів, послуг, капіталу та робочої сили. За даними державної служби статистики міграційний рух

населення з України протягом 2014-2020 р. склав понад 3 млн. осіб [1]. Переважна більшість населення емігрувало до країн ЄС, у 2020 р. найбільше до Німеччини, Литви, Чехії, Польщі (рис. 1).

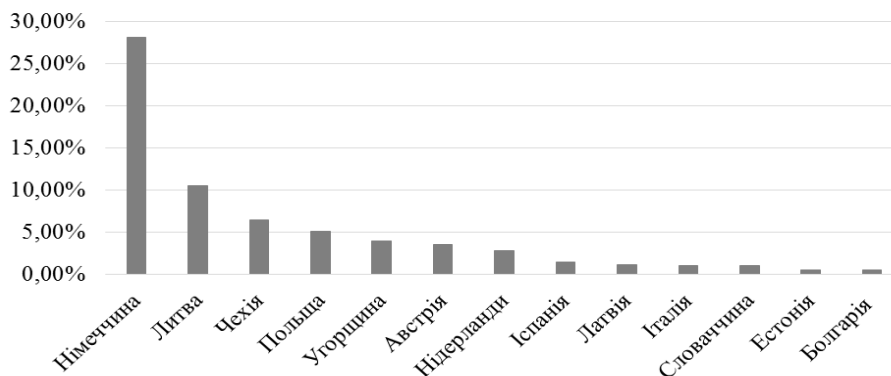

Рис. 1. Структура країн в'їзду міждержавних мігрантів-громадян України у 2020 році

Джерело: сформовано на основі даних [1].

Однією з причин еміграції до країн ЄС є їх вищий рівень розвитку порівняно з Україною. У 2004 р. до ЄС приєдналися країни Вишеградської групи (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина), які ідентично Україні у 1990-1992 р. відмовилися від монопольної влади комуністичної партії та здійснили перехід від центрального до ринкового управління національною економікою. У той же час, маючи значний ресурсний, економічний, трудовий потенціал, порівняно з країнами Вишеградської групи, після здобуття незалежності Україні не вдалося провести ефективні реформи його використання. Так, у 2020 р. рівень ВВП на душу населення країн Вишеградської групи (Польща – 15656,18 долл. США, Угорщина – 15899,14 долл. США, Чехія – 22762,19 долл. США,

Словаччина – 19156.88 долл. США) в п'ять разів вищий ніж в Україні (3726,92 долл. США), рівень конкурентоспроможності (Global competitiveness index) в 1.2 рази (Польща – 68,89, Угорщина – 65,08, Чехія – 70.85, Словаччина – 66,77).

Міграція населення до більш розвинутих країн сприяє притоку приватних грошових переказів в Україну з закордону. За даними Державної служби статистики у 2019 р. обсяг приватних грошових переказів з закордону був майже в три рази більшим за обсяг прямих іноземних інвестицій [1]. Крім того, динаміка обсягів приватних грошових переказів має стабільне зростання протягом 2014-2020 рр. порівняно з обсягом прямих іноземних інвестицій (рис. 2).

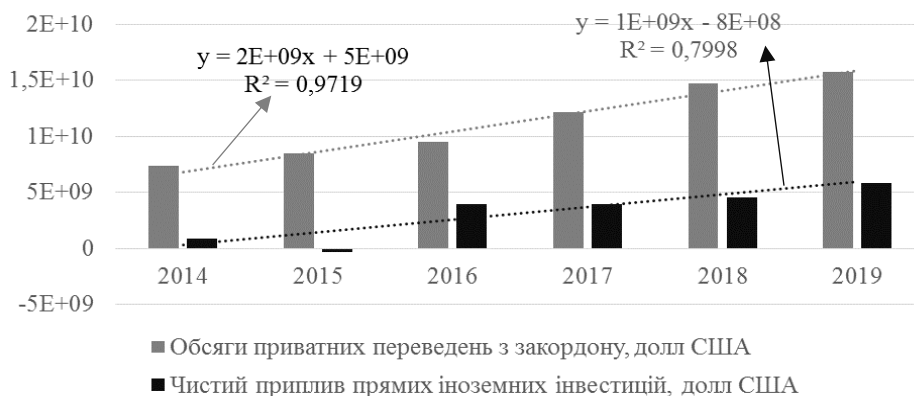

Рис. 2. Динаміка обсягів приватних переведень з закордону та прямих іноземних інвестицій в Україні за 2014-2019 рр.

Джерело: сформовано на основі даних [1].

З одного боку збільшення приватних грошових переказів в Україну з закордону дозволяє покращувати платіжний баланс країни шляхом врівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту, сприяє зростанню реального обмінного курсу, добробуту родин мігрантів тощо, а з іншого – провокує зменшення пропозиції робочої сили, відтоку висококваліфікованих кадрів, збільшенню нерівності, зменшенню обсягу податкових надходжень на соціальне страхування. З огляду на це, відображення соціального прогресу національної економіки та визначення впливу міграції на його рівень є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У 1957 р. при створенні Європейського економічного співтовариства країнами засновниками при укладанні договору питання міграції населення не враховувалися. Розширення кола країн-членів ЄС та приєднання їх до Шенгенської угоди, укладеної в 1985 році, зумовило необхідність впровадження

політики регулювання міграційних процесів. Шенгенська угода, передбачала поступову гармонізацію візової політики держав-членів, вдосконалення співпраці між митними органами у сфері незаконного в'їзду та перебування осіб з третіх країн та впровадженню заходів, спрямованих на запобігання нелегальній міграції громадян, які не є членами ЄС. У той же час, встановлення спільного ринку на території держав-членів, ліквідація внутрішніх кордонів, поширення глобалізації обумовила необхідність постійного впровадження актів, резолюцій, рекомендацій щодо міграційної політики держав-членів ЄС. Поряд з цим зростала зацікавленість науковців щодо впливу міграційної політики на розвиток країн. За даними міжнародної науково-метричної бази даних Scopus за 1990-2020 рр. результати дослідження впливу міграції на соціальні аспекти розвитку країн опубліковано в 839 статтях (рис. 3).

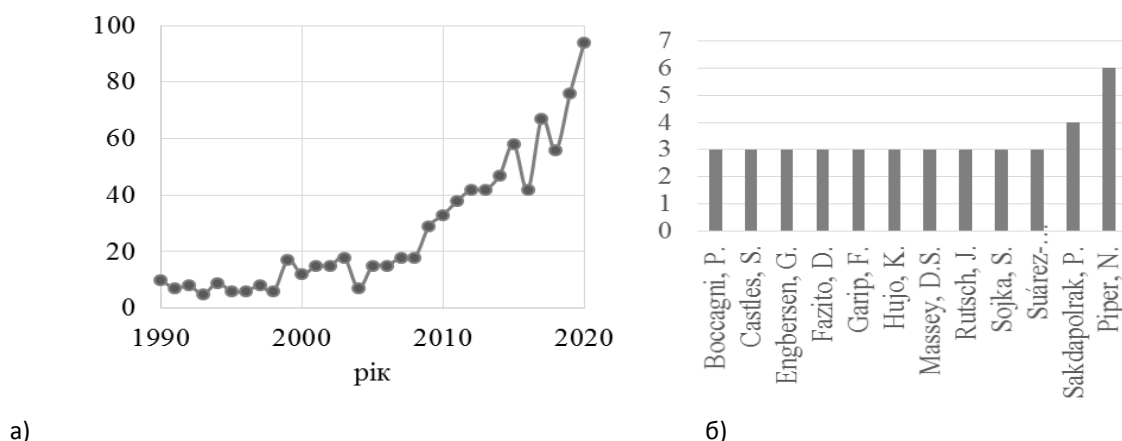

Рис. 3. Динаміка публікаційної активності (а) та автори найбільшої кількості статей з досліджуваної проблематики за науково-метричною базою даних Scopus

Джерело: сформовано на основі даних [2].

Найбільшу кількість статей з досліджуваної проблематики за науково-метричною базою даних Scopus опубліковано Н. Пайпер. У своєму дослідженні [3] проводячи теоретичний аналіз наукових досліджень міграційних процесів поділяє їх на дві групи: 1) публікації присвячені питанням державного управління міграційними процесами; 2) публікації присвячені дослідженню зв'язку між міграцією та розвитком країн. Автор наголошує на необхідності імплементації Цілей сталого розвитку в державну політику управління міграційними процесами, та зазначає потребу в проведенні емпіричних розрахунків впливу міграції на досягнення Цілей сталого розвитку країн. У той же час окрім врахування політичного фактору при формуванні державної міграційної політики необхідним є розгляд гендерних аспектів міграції [4]. На думку С. Кастлес проведення емпіричних

досліджень та аналіз міграційних процесів є необхідною умовою побудови державної політики довгострокового економічного та соціального розвитку країни [5].

Д. Массей визначає соціальний прогрес країни основним фактором стрімкого зростання міграції населення з однієї країни в іншу [5]. Використовуючи біваріативну модель Хазарда А. Паллоні, Д. Массей, М. Цебальос, К. Еспіноса та М. Шпіттель, у роботі [8] емпірично доводять статистично значимий причинно-наслідковий зв'язок між міграцією та соціальним прогресом країни. Хайн де Хаас визначають, що збільшення приватних переведень з закордону сприяють економічному та соціальному розвитку Марокко [9]. У той же час, С. Петні та П. Сакдаполрак не зважаючи на позитивний вплив міграційних процесів, який вимірюється обсягом приватних

переведень з закордону, на соціальний та економічний прогрес в Тайланді відмічають потенційно можливий негативний ефект внаслідок втрати населенням країн знань, навичок, національної ідентичності тощо [10]. Важливість розгляду впливу не лише фінансових грошових переказів на соціальний прогрес, довгострокове економічне зростання національної економіки, а й навичок населення, його знання та ідентичність окреслено в роботі [11]. У статті [12] науковцями зосереджено увагу на системах соціального забезпечення в країнах Європи, як основного елемента соціального прогресу національної економіки, та їхньому впливу на міжнародну міграцію. Основною гіпотезою роботи є: статистично значимий вплив системи соціального забезпечення на трудову міграцію (переміщення населення з метою пошуку роботи), а також на соціальну міграцію (переміщення населення з метою отримання соціальних виплат). Результати емпіричних розрахунків засвідчили відсутність статистично значимого впливу соціального забезпечення на міграційні процеси.

Мета статті

Метою дослідження є визначення впливу міграційних процесів на рівень соціального прогресу в Україні.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до проведених досліджень в роботах [14; 15; 16; 17] основними детермінантами соціального прогресу обрано забезпечення персонального розвитку населення (освіта, наука та культура); забезпечення належних умов проживання населення (охорона здоров'я, охорона довкілля, життя та добробут, свобода та рівність). Визначення рівня соціального прогресу національної економіки з метою встановлення впливу міграційних процесів на нього запропоновано здійснювати в чотири етапи.

Етап 1. Формування статистичної бази індикаторів ознак соціального прогресу. Основними індукторами детермінант соціального прогресу обрано:

забезпечення персонального розвитку населення:

– «Освіта, наука та культура»: Витрати на освіту ($k_{во}$); Валовий коефіцієнт охоплення населення вищою освітою ($k_{вищо}$); Охоплення дітей дошкільною освітою ($k_{дошо}$); Кількість здобувачів професійної освіти ($k_{профо}$); Державні витрати на культуру ($k_{культ}$); Частка державних видатків на дослідження та розробки ($k_{досл}$);

8. забезпечення належних умов проживання населення:

- «Охорона здоров'я»: Державні витрати на охорону здоров'я ($k_{озд}$); Індекс процвітання / складова здоров'я ($k_{лозд}$);
- «Охорона довкілля»: Національні витрати на охорону довкілля ($k_{довк}$); Індекс екологічної ефективності ($k_{кри}$);
- «Життя та добробут»: ВНД на душу населення ($k_{внд}$); Рівень безробіття населення ($k_{безр}$);
- «Свобода та рівність»: «Індекс економічної свободи» (k_{ief}); Індекс свободи преси ($k_{пfi}$); Індекс громадянських свобод (k_{cli}); Індекс дотримання прав власності ($k_{вл}$).

Етап 2. Нормалізація індикаторів ознак соціального прогресу. З метою усунення розмірності та направленості (стимулятори та дестимулятори) індикаторів ознак соціального прогресу необхідним є проведення процедури нормалізації індикаторів методами природної нормалізації та Севіджа:

- метод природної нормалізації для показників стимуляторів (витрати на освіту, валовий коефіцієнт охоплення населення вищою освітою, охоплення дітей дошкільною освітою, кількість здобувачів професійної освіти, державні витрати на культуру, частка державних видатків на дослідження та розробки, державні витрати на охорону здоров'я, індекс процвітання (складова здоров'я), національні витрати на охорону довкілля, індекс екологічної ефективності, ВНД на душу населення, індекс економічної свободи, індекс громадянських свобод, індекс дотримання прав власності):

$$Z_{ij} = \frac{k_i - k_{imin}}{k_{imax} - k_{imin}}$$

де k_{imax} , k_{imin} – максимальне та мінімальне значення i -го індикатора інтегрального індексу соціального прогресу (граничні значення встановлюється на основі відповідних нормативів профільних міжнародних інституцій, або як максимальне/мінімальне значення i -го індикатора інтегрального індексу соціального прогресу для усієї вибірки країн у разі відсутності нормативів);

- метод Севіджа для показників дестимуляторів (рівень безробіття населення, індекс свободи преси):

$$Z_{ij} = \frac{k_{imax} - k_i}{k_{imax} - k_{imin}}$$

Етап 3. Визначення вагових коефіцієнтів для кожного індикатора ознак соціального прогресу («Освіта, наука та культура», «Охорона здоров'я», «Охорона довкілля», «Життя та добробут», «Свобода та рівність»). У рамках даного дослідження з метою встановлення вагових

коефіцієнтів кожного індикатора ознак соціального розвитку запропоновано використовувати ентропійний метод. Цей метод дозволяє врахувати динаміку змін індикаторів ознак соціального прогресу бенчмарк країн, а вагові коефіцієнти показників досліджуваного об'єкта залежать від темпу росту середньої частки інформаційних ресурсів усієї сукупності даних:

$$w_i = \frac{(1-e_i)}{\sum_{i=1}^n (1-e_i)}$$

де e_i – рівень ентропії стандартизованого i -го індикатора інтегрального індексу соціального прогресу:

$$e_i = -\frac{1}{\ln(n)} \sum_{j=1}^m K_{ij} \times \ln(K_{ij})$$

де K_{ij} – питома вага стандартизованого i -го індикатора інтегрального індексу соціального прогресу k_i :

$$K_{ij} = \frac{(1+Z_{ij})}{\sum_{i=1}^m (1+Z_{ij})}$$

де Z_{ij} – стандартизоване значення i -го індикатора інтегрального індексу соціального прогресу k_i .

Етап 4. Розрахунок інтегрального індексу соціального прогресу з урахуванням вагових коефіцієнтів індикаторів ознак соціального прогресу.

$$I_{sp} = K_{онк} + (K_{оз} + K_{од} + K_{жд} + K_{ср}) = \sum_{i=1}^n w_i k_i \quad (6)$$

де I_{sp} – інтегральний індекс соціального прогресу; $K_{онк} = w_1 k_{во} + w_2 k_{вищо} + w_3 k_{дошо} + w_4 k_{профо} + w_5 k_{культ} + w_6 k_{досл}$ – субіндекс Освіта, наука та культура; $K_{оз} = w_7 k_{озд} + w_8 k_{лозд}$ – субіндекс Охорона здоров'я; $K_{од} = w_9 k_{довк} + w_{10} k_{кпрі}$ – субіндекс Охорона довкілля; $K_{жд} = w_{11} k_{внд} + w_{12} k_{безр}$ – субіндекс Життя та добробут; $K_{ср} = w_{13} k_{ієф} + w_{14} k_{рфі} + w_{15} k_{слі} + w_{16} k_{вл}$ – субіндекс Свобода та рівність; w_i – ваговий коефіцієнт відповідного індикатора k_i , $i...n$ – кількість індикаторів індексу соціального прогресу.

Об'єктом дослідження обрано Україну та країни-бенчмарки ЄС (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) за 2000-2020 рр. Результати розрахунку вагових коефіцієнтів індикаторів ознак соціального прогресу та їх описова статистика представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти індикаторів ознак соціального прогресу та їх описова статистика

Індикатор	Mean	Max	Min	Ваговий коефіцієнт
Витрати на освіту	4,806	7,318	3,522	0,065
Валовий коефіцієнт охоплення освітою	60,234	83,744	28,349	0,066
Охоплення дітей дошкільною освітою	87,358	116,442	47,237	0,054
Кількість здобувачів професійної освіти	97,846	111,970	85,617	0,048
Державні витрати на культуру	1,214	3,300	0,350	0,054
Частка державних видатків на дослідження та розробки	0,984	2,055	0,434	0,077
Державні витрати на охорону здоров'я	6,784	8,119	5,298	0,068
Індекс процвітання / складова здоров'я	73,128	80,500	60,500	0,083
Індекс екологічної ефективності	62,394	85,420	45,611	0,077
Національні витрати на охорону довкілля	1933,5	10454,48	23,330	0,087
Рівень безробіття населення	9,066	19,900	2,010	0,056
ВНД на душу населення	11662	21930	700	0,093
Індекс економічної свободи	63,633	100,000	45,800	0,032
Індекс свободи преси	14,918	54,000	0,670	0,037
Індекс громадянських свобод	49,724	60,000	34,000	0,081
Індекс дотримання прав власності	5,797	10,000	3,400	0,023

Джерело: побудовано авторами.

Найбільше значення вагового коефіцієнта мають індикатори ВНД на душу населення (0,093), національні витрати на охорону довкілля (0,087), індекс процвітання / складова здоров'я (0,083), індекс громадянських свобод (0,081) що свідчить

про їх рівномірний розподіл за інтервалами, а отже відповідає максимальному рівню невизначеності (ентропії). Мінімальний рівень ентропії характерний для індексу економічної свободи

(0,032) та індексу дотримання прав власності (0,023).

За інтегральним індексом соціального прогресу Україна значно відрізняється від країн-бенчмарк ЄС

(Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) за 2000-2020 рр (рис. 4).

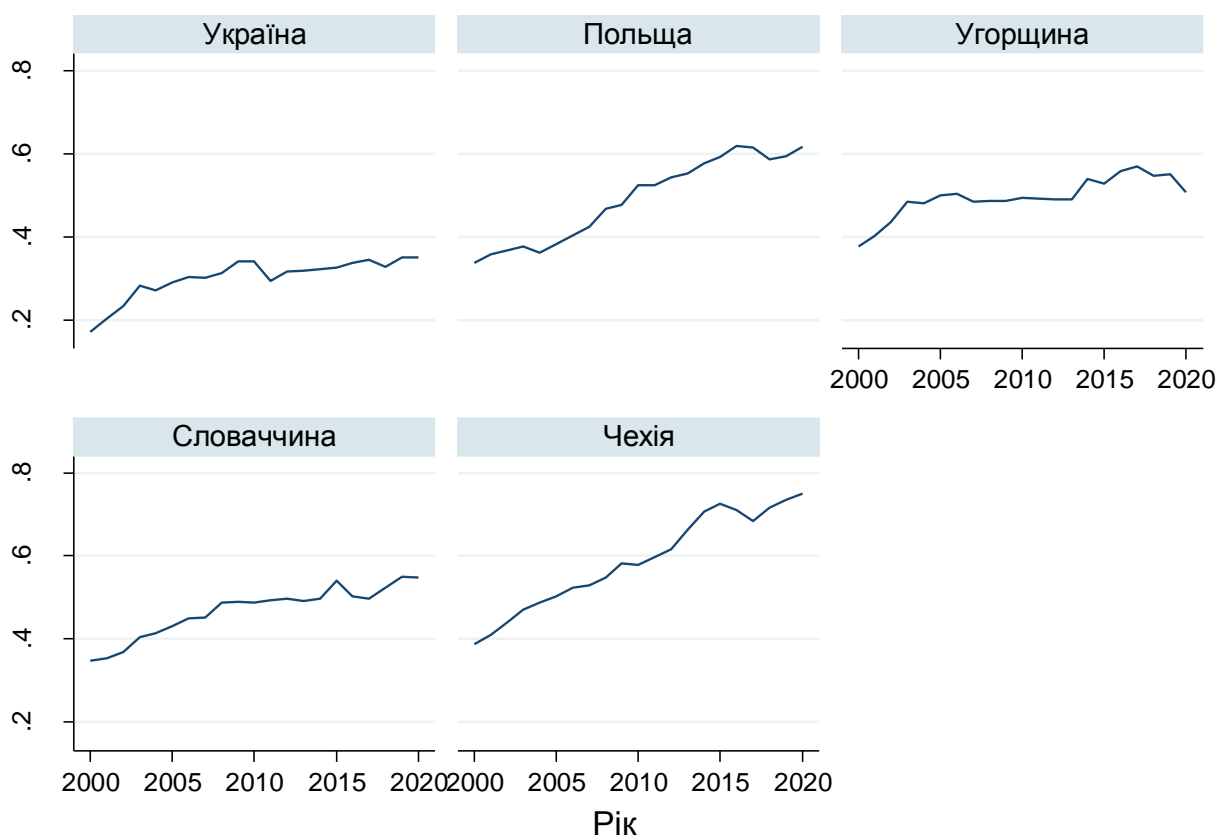

Рис. 4. Динаміка інтегрального індексу соціального прогресу досліджуваних країн за 2000-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами.

Як видно з рисунку 4, найбільше значення інтегрального індексу соціального прогресу за 2000-2020 рр. має Чехія (0.794), інші країни ЄС мають у 2020 р. рівень соціального прогресу вище середнього (≥ 0.5), що свідчить про конвергентний характер соціальних реформ у даних країнах. Водночас зазначимо, що середньорічний темп зростання інтегрального індексу соціального прогресу за 2000-2020 рр. для України становив 3.6%, а отже за умови збереження зазначеної тенденції досягнення середнього рівня соціального прогресу країн ЄС потребуватиме більше 15 років.

Визначення впливу міграційних процесів на інтегральний індекс соціального розвитку здійснено за допомогою системи функціональних залежностей:

$$\begin{cases} I_{spi} = a_i + b_i X1_{ei} + u_i \\ I_{spi} = c_i + d_i X2_{ei} + u_i \end{cases}$$

де $X1$, $X2_{ei}$ – індикатори рівня міграційних процесів в країні; a_i , b_i , c_i , d_i – розрахункові

параметри системи; u_i – статистична помилка моделі.

Рівень міграційних процесів у країні, подібно до робіт [14; 15], запропоновано здійснювати на основі двох показників: обсяг коштів від емігрантів ($X1$) та міграційний приріст населення країни (на 1000 осіб) ($X2$).

Результати емпіричних розрахунків впливу міграційних процесів на інтегральний індекс соціального розвитку України за 2000-2020 рр. представлено в табл. 2.

Отримані результати свідчать про статистично значимий вплив міграційних процесів на рівень соціального прогресу. Так збільшення обсягу приватних переведень з закордону призводить до збільшення рівня соціального прогресу на 0,25%, а міграційного приросту населення країни на 0,026%. Коефіцієнт детермінації моделей становить 67,5% та 16,4% відповідно. Це у свою чергу свідчить, що у випадку моделі з міграційним приростом населення країни існують додаткові пояснювальні фактори соціального прогресу, такі як: навички, гендер, освіта, національна ідентичність тощо.

(7)

Також дані результати відповідають неокласичній економічній теорії відповідно до якої збільшення

населення країни сприяє економічному та соціальному розвитку.

Таблиця 2. Емпіричні результати моделювання впливу міграційних процесів на рівень соціального прогресу

Показник	Коефіцієнт	Std. Error	t-Statistic	Prob.
<i>Модель (1)</i>				
X1	0,255	0,041	6,289	0,000
R-squared	0,675	Mean dependent var		-1,214
Adjusted R-squared	0,658	S. D. dependent var		0,185
S.E. of regression	0,108	Akaike info criterion		-1,513
Sum squared resid	0,223	Schwarz criterion		-1,414
Log likelihood	17,894	Hannan-Quinn criter.		-1,492
F-statistic	39,558	Durbin-Watson stat		0,475
Prob(F-statistic)	0,000			
<i>Модель 2</i>				
X3	0,026	0,017	1,538	0,149
R-squared	0,164	Mean dependent var		-1,143
Adjusted R-squared	0,095	S.D. dependent var		0,057
S.E. of regression	0,054	Akaike info criterion		-2,858
Sum squared resid	0,035	Schwarz criterion		-2,766
Log likelihood	22,006	Hannan-Quinn criter.		-2,866
F-statistic	2,367	Durbin-Watson stat		1,191
Prob(F-statistic)	0,149			

Джерело: побудовано авторами.

Висновки

Емпіричні розрахунки інтегрального індексу соціального прогресу та впливу засвідчили суттєве відставання України від країн ЄС. Доведено, що збереження існуючого середньорічного темпу зростання інтегрального індексу соціального прогресу за 2000-2020 рр. для України на рівні 3.6%, дозволить досягти середнього рівня соціального прогресу країн ЄС у 2020 р. більше ніж через 15 років. У той же час, аналіз впливу міграційних процесів засвідчив позитивний вплив на рівень соціального прогресу в Україні. Зростання обсягу приватних переведень з закордону призводить до збільшення рівня соціального прогресу на 0,25%, а міграційного приросту населення країни на 0,026%.

Це з одного боку дозволяє пришвидшити конвергентних рух національної економіки, а з іншого – стрімке збільшення міграційних процесів призведе до відтоку висококваліфікованих кадрів, знань, зменшенню податкових надходжень на соціальне страхування.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку

Коефіцієнт детермінації моделі з міграційний приростом населення країни становить лише 16.4%, що актуалізує подальше вивчення впливу додаткових міграційних факторів (рівень освіти, корупції, політичної стабільності, демократії, гендерної рівності тощо) на соціальний прогрес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. State Statistic Service of Ukraine. (2020). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Scopus. (2020). URL: <https://www.scopus.com>.
3. Piper, N. (2017). Migration and the SDGs. *Global Social Policy*, 17(2), 231-238. doi:10.1177/1468018117703443
4. Piper, N. (2006). Gendering the politics of migration. *International Migration Review*, 40(1), 133-164. doi:10.1111/j.1747-7379.2006.00006.x

5. Castles, S. (2003). Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34. doi:10.1177/0038038503037001384
6. Massey, D. S., & España, F. G. (1987). The social process of international migration. *Science*, 237(4816), 733-738. doi:10.1126/science.237.4816.733
7. Massey, D. S. (2020). Immigration policy mismatches and counterproductive outcomes: Unauthorized migration to the U.S. in two eras. *Comparative Migration Studies*, 8(1) doi:10.1186/s40878-020-00181-6
8. Palloni, A., Massey, D. S., Ceballos, M., Espinosa, K., & Spittel, M. (2001). Social capital and international migration: A test using information on family networks. *American Journal of Sociology*, 10(5), 1262-1298. doi:10.1086/320817
9. De Haas, H. (2007). The impact of international migration on social and economic development in Moroccan sending regions.
10. Peth, S. A., & Sakdapolrak, P. (2019). *When the origin becomes the destination: Lost remittances and social resilience of return labour migrants in Thailand*. Area. doi:10.1111/area.12598 .
11. Levitt, P., & Lamba-Nieves, D. (2011). Social remittances revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37, 1–22. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.521361>.
12. Every, D., Whetton, S., Rainbird, S., Halim, S. A., Procter, N., Sebben, B., & Thompson, K. (2013). The social and economic impacts of immigration detention facilities: A south australian case study. *Australian Journal of Social Issues*, 48(2), 173-196. doi:10.1002/j.1839-4655.2013.tb00277.x.
13. Lesage, J. P., & Ha, C. L. (2012). *The Impact of Migration on Social Capital: Do Migrants Take Their Bowling Balls with Them? Growth and Change*, 43(1), 1–26. doi:10.1111/j.1468-2257.2011.00575.x.
14. Ratha, D., Mohapatra, S., & Scheja, E. (2011). Impact of migration on economic and social development: A review of evidence and emerging issues. World Bank Policy Research Working Paper, (5558).
15. De Haas, H. (2007). The impact of international migration on social and economic development in Moroccan sending regions.
16. Bilan, Y., Raišienė, A. G., Vasilyeva, T., Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2019). Public governance efficiency and macroeconomic stability: Examining convergence of social and political determinants. *Public Policy and Administration*, 18(2), 241-255. doi:10.13165/VPA-19-18-2-05.
17. Pimonenko, T., Lyulyov, O., Chyryn, O., & Palienko, M. (2018). Environmental Performance Index: relation between social and economic welfare of the countries. *Environmental Economics*, 9(3), 7-16. doi:10.21511/ee.09(3).2018.01.

REFERENCES

1. State Statistic Service of Ukraine. (2020). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Scopus. (2020). Retrieved from: <https://www.scopus.com>.
3. Piper, N. (2017). Migration and the SDGs. *Global Social Policy*, 17(2), 231-238. doi:10.1177/1468018117703443.
4. Piper, N. (2006). Gendering the politics of migration. *International Migration Review*, 40(1), 133-164. doi:10.1111/j.1747-7379.2006.00006.x.
5. Castles, S. (2003). Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34. doi:10.1177/0038038503037001384
6. Massey, D. S., & España, F. G. (1987). The social process of international migration. *Science*, 237(4816), 733-738. doi:10.1126/science.237.4816.733.
7. Massey, D. S. (2020). Immigration policy mismatches and counterproductive outcomes: Unauthorized migration to the U.S. in two eras. *Comparative Migration Studies*, 8(1) doi:10.1186/s40878-020-00181-6.
8. De Haas, H. (2007). The impact of international migration on social and economic development in Moroccan sending regions.
9. Peth, S. A., & Sakdapolrak, P. (2019). *When the origin becomes the destination: Lost remittances and social resilience of return labour migrants in Thailand*. Area. doi:10.1111/area.12598.
10. Peth, S. A., & Sakdapolrak, P. (2019). *When the origin becomes the destination: Lost remittances and social resilience of return labour migrants in Thailand*. Area. doi:10.1111/area.12598 .
11. Levitt, P., & Lamba-Nieves, D. (2011). Social remittances revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37, 1–22. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.521361>.
12. Every, D., Whetton, S., Rainbird, S., Halim, S. A., Procter, N., Sebben, B., & Thompson, K. (2013). The social and economic impacts of immigration detention facilities: A south australian case study. *Australian Journal of Social Issues*, 48(2), 173-196. doi:10.1002/j.1839-4655.2013.tb00277.x.
13. Lesage, J. P., & Ha, C. L. (2012). *The Impact of Migration on Social Capital: Do Migrants Take Their Bowling Balls with Them? Growth and Change*, 43(1), 1–26. doi:10.1111/j.1468-2257.2011.00575.x.
14. Ratha, D., Mohapatra, S., & Scheja, E. (2011). Impact of migration on economic and social development: A review of evidence and emerging issues. World Bank Policy Research Working Paper, (5558).
15. De Haas, H. (2007). The impact of international migration on social and economic development in Moroccan sending regions.
16. Bilan, Y., Raišienė, A. G., Vasilyeva, T., Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2019). Public governance efficiency and macroeconomic stability: Examining convergence of social and political determinants. *Public Policy and Administration*, 18(2), 241-255. doi:10.13165/VPA-19-18-2-05.
17. Pimonenko, T., Lyulyov, O., Chyryn, O., & Palienko, M. (2018). Environmental Performance Index: relation between social and economic welfare of the countries. *Environmental Economics*, 9(3), 7-16. doi:10.21511/ee.09(3).2018.01.

10. Levitt, P., & Lamba-Nieves, D. (2011). Social remittances revisited. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37, 1–22. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.521361>
11. Every, D., Whetton, S., Rainbird, S., Halim, S. A., Procter, N., Sebben, B., & Thompson, K. (2013). The social and economic impacts of immigration detention facilities: A south australian case study. *Australian Journal of Social Issues*, 48(2), 173-196. doi:10.1002/j.1839-4655.2013.tb00277.x.
12. Lesage, J. P., & Ha, C. L. (2012). *The Impact of Migration on Social Capital: Do Migrants Take Their Bowling Balls with Them? Growth and Change*, 43(1), 1–26. doi:10.1111/j.1468-2257.2011.00575.x.
13. Ratha, D., Mohapatra, S., & Scheja, E. (2011). Impact of migration on economic and social development: A review of evidence and emerging issues. *World Bank Policy Research Working Paper*, (5558).
14. De Haas, H. (2007). The impact of international migration on social and economic development in Moroccan sending regions.
15. Bilan, Y., Raišienė, A. G., Vasilyeva, T., Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2019). Public governance efficiency and macroeconomic stability: Examining convergence of social and political determinants. *Public Policy and Administration*, 18(2), 241-255. doi:10.13165/VPA-19-18-2-05.
16. Pimonenko, T., Lyulyov, O., Chygryn, O., & Palienko, M. (2018). Environmental Performance Index: relation between social and economic welfare of the countries. *Environmental Economics*, 9(3), 7-16. doi:10.21511/ee.09(3).2018.01.

УДК 657.478.8

JEL classification: M11, M4, O12

Ігор ЯСКАЛ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра підприємництва, торгівлі та біржової
діяльності,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, Україна
E-mail: i.yaskal@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0339-7168>
<https://publons.com/researcher/1406729/ihor-yaskal>

Оксана ЯСКАЛ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент,
кафедра підприємництва, торгівлі та біржової
діяльності,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, Україна
E-mail: o.petrashchak@chnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0001-7945-0300>
<https://publons.com/researcher/2179194/oksanayaskal-petrashchak/>

Ігор СТАСЮК

Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, Україна
E-mail: salamandr2088@gmail.com

© Ігор Яскал, Оксана Яскал, Ігор Стасюк, 2021

Отримано: 27.04.2021 р.

Прорецензовано: 10.05.2021 р.

Рекомендовано до друку: 26.05.2021 р.

Опубліковано: 26.05.2021 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Ігор Яскал (Україна)
Оксана Яскал (Україна)
Ігор Стасюк (Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ABC У ГОСПОДАРСЬКІЙ ПРАКТИЦІ ПІДПРИЄМСТВ

АНОТАЦІЯ

Вступ. Традиційна система калькулювання собівартості продукції за повними витратами виконує облікові функції, проте відносить накладні (непрямі) витрати на собівартість окремих видів продукції лише пропорційно обсягу її випуску. У зв'язку із цим, має ряд недоліків, які особливо гостро відчуються в умовах ринкових відносин: не передбачається розподіл витрат за функціями та діями, не забезпечується достовірне обчислення, об'єктивність оцінки та ринкове ціноутворення.

Результати. У роботі розраховано та здійснено порівняння собівартості основних видів продукції підприємства (на прикладі ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА») за методом калькулювання за повними витратами із методом ABC. Встановлено, що при калькулюванні за повними витратами недостатня частка накладних витрат відноситься на собівартість видів продукції, вироблених в меншому обсязі, і навпаки. Визначено, що використання методу калькулювання собівартості за повними витратами веде до невиправданого завищення частки накладних витрат у собівартості продукції із значною питомою вагою прямих трудових і матеріальних витрат, а саме: будівництво об'єктів та виробництво виробів з бетону; а частка накладних витрат у собівартості видів продукції з невеликим обсягом прямих витрат на працю і матеріали складає незначну величину, а саме: виробництво сумішей та розробка документації. Розраховано відносну економію від застосування методу ABC собівартості одиниці продукції (будівництво об'єктів, виробництво виробів з бетону). Також визначено, що доцільна зміна підходу до ціноутворення таких видів продукції як виробництво сумішей та розробка документації, оскільки їх собівартість вища за облікову. Це свідчить про нерентабельну для підприємства ціну цих видів продукції і необхідність прийняття управлінського рішення або про відмову від цих видів продукції або зміну цінової політики.

Сфера застосування результатів. Застосування методу ABC при розподілі витрат підприємства може визначити нові орієнтири в управлінні собівартістю продукції за умови адаптації існуючого бухгалтерського обліку до цього методу.

Яскал І., Яскал О., Стасюк І. Перспективи використання методу ABC у господарській практиці підприємств. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 170-176.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.170>

Ключові слова: витрати; методи управління витратами; модель управління витратами; ABC-метод; підприємство.

UDC 657.478.8

JEL classification: M11, M4, O12

Ihor YASKAL

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Business, Trade and Stock
Exchange Operations,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Ukraine

E-mail: i.yaskal@chnu.edu.ua<https://orcid.org/0000-0002-0339-7168><https://publons.com/researcher/1406729/ihor-yaskal/>**Oksana YASKAL**

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor,
Department of Business, Trade and Stock
Exchange Operations,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Ukraine

E-mail: o.petrashchak@chnu.edu.ua<http://orcid.org/0000-0001-7945-0300><https://publons.com/researcher/2179194/oksana-yaskal-petrashchak>**Igor STASIUK**

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Ukraine

E-mail: salamandr2088@gmail.com

© Ihor Yaskal, Oksana Yaskal, Igor Stasiuk, 2021

Received: 27.04.2021

Revised: 10.05.2021

Accepted: 26.05.2021

Online publication date: 26.05.2021

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Ihor Yaskal (Ukraine)
Oksana Yaskal (Ukraine)
Igor Stasiuk (Ukraine)

PROSPECTS OF USING THE ABC METHOD IN ECONOMIC PRACTICE OF ENTERPRISES

ABSTRACT

Introduction. The traditional system of calculating the cost of production by the complete expenses has performed an accounting function but carries overhead (indirect) costs to the cost of certain products only in proportion to the volume of its outputs. That is why it has a number of shortcomings, which are particularly acute in market conditions: it does not provide for the distribution of costs by functions and actions, does not provide reliable calculation, the objectivity of assessment and market pricing.

Results. It has been calculated and compared the cost of the main products of the enterprise in the research (on the example of LLC "Design and Construction Company" RIKA") by the method of calculation by the complete expenses and the method of ABC. It has been established that when calculating by the complete expenses there is an insufficient share of overhead costs which refers to the cost of products produced in smaller quantities and vice versa. It has been determined that using the method of calculating the cost by the complete expenses leads to unjustified overstatement of the share of overhead costs in the cost of products with a significant share of direct labour and material costs (namely: construction of facilities and production of concrete products) and the share of overhead costs in the cost of products with a small number of direct labour costs and materials is insignificant (namely: the production of mixtures and the development of documentation). It has been calculated relative savings of unit cost (construction of facilities, production of concrete products) from the application of the ABC method. It has been also determined that it is advisable to change the approach to the pricing of such products as the production of mixtures and the development of documentation, as their cost is higher than the accounting. This indicates the unprofitable price for the company of these products and the need for management decisions or the abandonment of these products or a change in pricing policy.

Application. The application of the ABC method in the distribution of enterprise costs could identify new benchmarks in product cost management, provided that existing accounting is adapted to this method.

Yaskal, I., Yaskal, O. and Stasiuk, I. (2021). Prospects of using the ABC method in economic practice of enterprises. *Economic analysis*, 31 (2), 170-176.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.170>

Keywords: costs; cost management methods; cost management model; ABC-method; enterprise.

Вступ

Традиційна система калькулювання собівартості за повними витратами виникла в той час, коли більшість підприємств виробничого сектора використовували практично однакові технологічні стадії і процеси для виробництва досить обмеженого асортименту продукції, що мала в складі собівартості приблизно однаковий рівень накладних (непрямих) витрат. Більш того, питома вага накладних витрат у загальній величині витрат була досить невеликою у порівнянні з трудовими і матеріальними витратами. Як наслідок, підходи до розподілу накладних витрат різними методами були не так неактуальні, як в сучасну епоху бурхливого впровадження інновацій та розвитку ІТ-технологій. В умовах сучасного виробництва накладні витрати відіграють більш суттєву роль, а фактичні прямі трудові витрати можуть становити лише близько 5% собівартості продукції. У зв'язку з цим сьогодні досить складно знайти аргументи на користь використання, наприклад, величини прямих трудових і матеріальних витрат в якості традиційної бази розподілу накладних витрат. Необхідно відзначити, що непрямі витрати на планування, контроль виробничого процесу і ІТ-підтримку в цілому не залежать від рівня ділової активності підприємства.

Використання системи управління витратами більшості підприємств передбачає, що витрати на виробництво різних видів продукції в цілому пропорційні обсягами їх виробництва. При цьому істотним недоліком зазначеної системи є віднесення більшої частки накладних витрат на собівартість видів продукції, вироблених в більшому обсязі, і, відповідно, включення занадто малу частку накладних витрат в собівартість видів продукції, вироблених в незначній кількості.

Науковий пошук нових методів одержання об'єктивної інформації про витрати привів до появи методу ABC або облік витрат на основі видів діяльності. Він зародився в США і набув широкого розповсюдження з кінця 1980-х років завдяки працям Г. Бере, Р. Купера, Т. Джонсона, Р. Каплана. Дослідженню сутності та принципів застосування методу ABC присвячені праці таких вчених, як І. М. Білоусова [1], І. В. Бойко [2], С. В. Качуровський [3], А. А. Костякова [4], Н. Я. Пітель, Л. П. Альошкіна [5], В. Л. Стоєв [6] та багато інших.

Також можна виділити і інші переваги методу ABC: використання різних коєст-драйверів дозволяє враховувати належним чином такі фактори сучасного виробництва, як постійне розширення спектру продукції і зменшення тривалості життєвого циклу окремих її видів; виступає дієвим механізмом оцінки прибутковості виробництва окремих видів продукції в умовах високої конкуренції та дозволяє менеджменту

підприємства відстежувати поведінку коєст-драйверів, які безпосередньо впливають на величину і динаміку накладних витрат; розкриває в управлінському обліку інформацію не тільки про традиційні види накладних витрат (traditional factory floor overheads), але і формує дані про таких накладних витратах, характерних для сучасних виробничих систем, як витрати на планування і контроль виробничого процесу (production scheduling and inspection costs), включаючи їх ІТ-підтримку (IT-support costs), витрати на розробку і дизайн продукції (product R & D costs), витрати на післяпродажний клієнтський сервіс (customer care services costs), витрати по контролю якості продукції (quality control costs) [3, с. 163; 5, с. 89].

Разом з тим, топ-менеджменту при використанні цього методу доцільно звернути увагу на наступне: погоджуємось із М. П. Сначовим, І. М. Ломтевою, О. С. Хринюк, М. Р. Корчовною, що спірним є те, що тільки який-небудь один коєст-драйвер може безпосередньо впливати на поведінку всіх елементів формується з цього коєст-драйверу пулу витрат; складно визначити коєст-драйвер витрат, безпосередньо не пов'язаних з виробництвом і, отже, для яких використання виробничих коєст-драйверів є досить спірним і швидше неприйнятним (зокрема, для витрат підприємства на обов'язковий зовнішній аудит); метод не цілком коректно дозволяє розподіляти витрати по оренді, комунальні витрати, витрати по амортизації будівель і споруд та деякі інші¹. Для згаданих витрат більш виправдане застосування традиційних методів калькулювання.

Мета та завдання статті

Мета роботи полягає в обґрунтуванні перспектив впровадження сучасних методів управління витратами на підприємстві в умовах цінового ризику, конкуренції та динамічних змін. Оскільки вітчизняні підприємства вкрай обмежено користуються сучасними методами управління витратами, то предметом дослідження є прикладні інструменти управління витратами підприємства, які базуються на сучасних методах управління ними.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для перевірки доцільності практичного використання методу ABC як методу калькулювання собівартості та розподілу витрат, дослідження проводилось на матеріалах функціонуючого підприємства. ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» – це велика будівельна

організація, одна з найбільших в Чернівецькому регіоні, яка володіє сучасними методами будівництва в сейсмічних районах; займається виготовленням огорожувальних конструкцій зі штучних матеріалів та монолітних каркасів.

На ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» застосовується метод калькулювання собівартості за повними витратами, основний недолік якого полягає у віднесенні накладних витрат на собівартість окремих видів продукції лише пропорційно обсягу її випуску. ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» виконує такі основні роботи та надає послуги: будівництво об'єктів, виробництво виробів з бетону, виробництво сумішей і розробка документації.

Кост-драйверами для ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА», зокрема, можуть бути:

- для витрат, пов'язаних із закупівлею та придбанням матеріалів (ordering costs) – кількість замовлень, сформованих відділом постачання;
- для витрат на складське зберігання матеріалів (materials handling costs) – кількість відпусток матеріалів в будівництво за звітний період;
- для витрат, що виникають при відвантаженні продукції (despatching costs) – кількість завершених об'єктів.

Обсяг випуску і витрати на виробництво робіт та послуг ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Обсяги випуску продукції і рівень витрат ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» за 2020 рік

Вид продукції	Випуск, од.	Прямі матеріальні витрати на одиницю продукції, тис. грн	Прямі трудові витрати на одиницю продукції, год.	Час роботи обладнання на одиницю продукції, год.	Кількість виробничих пусків, од.
Будівництво об'єктів	0,5	6420	7335	7335	1
Виробництво виробів з бетону	9	110,7	50	50	3
Виробництво сумішей	185	2,5	25	25	12
Розробка документації	4	5,7	90	90	4
Всього	198,5	6538,9	7500	7500	20

Джерело: складено автором на основі звітності підприємства.

При цьому ставка оплати години прямої праці склала 100,11 грн. У таблиці 2 наведені накладні

(непрямі) витрати ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» за 2020 рік.

Таблиця 2. Накладні (непрямі) витрати ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» за 2020 рік

тис. грн

Накладні витрати	Сума
Амортизація виробничого обладнання	94
Загальновиробничі витрати	1778
Витрати по контролю якості продукції	172
Витрати зі складського зберігання матеріалів	537
Всього	2581

Джерело: складено автором на основі звітності підприємства.

Розрахуємо собівартість кожного виду продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» із застосуванням калькулювання за повними витратами та методу АВС. При калькулюванні за повними витратами в якості бази розподілу накладних витрат можуть бути використані дані про витрачених годинах прямої праці або часу роботи обладнання (таблиця 3).

При використанні методу АВС число виробничих пусків може бути використано в якості кост-драйвера для загальновиробничих витрат, витрат по контролю якості продукції та витрат зі складського зберігання матеріалів, а години роботи обладнання – як кост-драйвера для амортизаційних відрахувань по виробничому обладнанню. Так, для кост-драйвера для

амортизаційних відрахувань по виробничому обладнанню, це – 7500, к-т драйвера для загальновиробничих витрат, витрат по контролю якості продукції та витрат зі складського зберігання

матеріалів, це – 20. В такому випадку, собівартість випуску окремих видів продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» може бути визначена наступним чином (таблиця 4).

Таблиця 3. Розрахунок собівартості випуску окремих видів продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» методом калькулювання

Показники	за повними витратами				
	Будівництво об'єктів	Виробництво виробів з бетону	Виробництво сумішей	Розробка документації	Всього
Матеріальні витрати, тис. грн	3210	996,3	462,5	22,8	4691,6
Витрати прямої праці, тис. грн	367,2	45,0	463,0	36,0	911,3
Накладні (непрямі) витрати, тис. грн	1648	480	426	27	2581
Разом, тис. грн	5225,2	1521,3	1351,5	85,8	8183,9
Обсяг випуску, од.	0,5	9	185	5	199,5
Собівартість одиниці, тис. грн	10450,3	169,0	7,3	17,2	10644

Джерело: складено автором на основі звітності підприємства.

Таблиця 4. Розрахунок собівартості випуску окремих видів продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» методом ABC

Показники	Розрахунок на од. к-т драйвера, тис. грн	Будівництво об'єктів	Виробництво виробів з бетону	Виробництво сумішей	Розробка документації	Всього
Матеріальні витрати, тис. грн	-	3210	996,3	462,5	22,8	4691,6
Витрати прямої праці, тис. грн	-	367,2	45,0	463,0	36,0	911,3
Амортизація виробничого обладнання, тис. грн	$94/7500 = 0,01253$	91,91	0,63	0,31	1,13	94
Загальновиробничі витрати, тис. грн	$1778/20 = 88,9$	88,9	266,7	1066,8	355,6	1778
Витрати по контролю якості продукції, тис. грн	$172/20 = 8,6$	8,6	25,8	103,2	34,4	172
Витрати зі складського зберігання матеріалів, тис. грн	$537/20 = 26,85$	26,85	80,55	322,2	107,4	537
Разом	-	3793,5	1415	2418	557,4	8183,9
Обсяг випуску, од.	-	0,5	9	185	5	199,5
Собівартість одиниці, тис. грн	-	7586,8	157,23	13,07	111,47	7868,6

Джерело: складено автором на основі звітності підприємства.

У таблиці 5 порівнюємо результати використання методів калькулювання за повними

витратами і ABC для ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА».

Таблиця 5. Порівняння результатів калькулювання собівартості продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» різними методами

тис. грн

Вид продукції	Собівартість одиниці продукції, розрахована методом калькулювання за повними витратами	Собівартість одиниці продукції, розрахована за методом ABC	Відхилення собівартості одиниці продукції за методом ABC від методу за повними витратами	Відхилення собівартості всього обсягу випуску продукції
Будівництво об'єктів	10450,3	7586,8	-2863,5	-1431,7
Виробництво виробів з бетону	169,0	157,2	-11,8	-106,3
Виробництво сумішей	7,3	13,1	5,8	1066,5
Розробка документації	17,2	111,5	94,3	377,2
Всього	10643,8	7868,6	-2775,2	-10643,8

Джерело: складено автором на основі табл. 3, 4.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Аналіз даних, наведених вище, дозволяє зробити наступні висновки:

1. при використанні методу калькулювання за повними витратами недостатня частка накладних витрат відноситься на собівартість видів продукції, вироблених в меншому обсязі, а саме: виробництво сумішей та розробка документації;

2. при використанні методу калькулювання за повними витратами надмірна частка накладних витрат включається в собівартість видів продукції, вироблених в більшому обсязі, а саме: будівництво об'єктів та виробництво виробів з бетону;

3. використання методу калькулювання за повними витратами веде до не виправданого завищення частки накладних витрат у собівартості продукції із значною питомою вагою прямих трудових і матеріальних витрат, а саме: будівництво об'єктів та виробництво виробів з бетону;

4. при використанні методу калькулювання за повними витратами частка накладних витрат у собівартості видів продукції з невеликим обсягом прямих витрат на працю і матеріали складає незначну величину, а саме: виробництво сумішей та розробка документації;

5. економія від застосування собівартості одиниці продукції за методом ABC на одиницю готової продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» складе: будівництво

об'єктів – 1431,7 тис. грн; виробництво виробів з бетону – 11,8 тис. грн;

6. доцільна зміна підходу до ціноутворення таких видів продукції як виробництво сумішей та розробка документації, оскільки їх собівартість вища за облікову на 5,8 тис. грн та 94,3 тис. грн відповідно, це свідчить про нерентабельну для підприємства ціну цих видів продукції і необхідність прийняття управлінського рішення або про відмову від цих видів продукції або зміну цінової політики;

7. сумарна економія на всьому обсязі продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» від застосування методу ABC для обліку витрат складе 10643 тис. грн.

Так, розрахунок собівартості продукції ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» методом ABC, наведений вище, свідчить про те, що будь-які істотні складності в його застосуванні відсутні і це простота є важливою перевагою даного методу.

Таким чином, застосування методу ABC при обліку витрат ТОВ «Проектно-будівельна фірма «РІКА» може дати інші результати і визначити нові орієнтири в управлінні собівартістю для менеджменту підприємства. Відповідно, це може сприяти підвищенню якості управлінських рішень. Однак не слід забувати про необхідність адаптації до застосування методу ABC бухгалтерського обліку, на підставі даних якого формується значна частина інформації для системи управління витратами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусова І.М. Методи обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 9. С. 3–5.
2. Бойко І. В. Роль аналізу безбитковості та ABC і XYZ-аналізу на підприємствах по виготовленню хлібопродуктів як шлях до управління ресурсами і запасами. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 4, ч. I. С. 34-38.
3. Качуровський С. В. ABC-XYZ аналіз як один з інструментів контролінгу на підприємствах АП. *Бізнес Інформ*. 2017. № 7. С. 160-166.
4. Костякова А.А. Управлінські аспекти обліку накладних витрат. *Наука й економіка*. 2009. Вип. 2(14). С. 80–85.
5. Pitel N. Ya., Alioshkina L. P. ABC analysis as a tool of optimization of marketing management of export-led enterprises. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 3. С. 87-94.
6. Стоєв В. Л. ABC-метод як корисний важіль управління витратами підприємства. *Економічний вісник Запорізької Державної інженерної академії*. 2018. Вип. 1. С. 153-156.
7. Сначов М. П., Ломтева І. М. Особливості застосування системи ABC-калькулювання для обліку затрат. *Modern Economics*. 2020. № 20. С. 253-260.
8. Хринюк О. С., Корчовна М. Р. Технологія ABC-методу розподілу витрат на основі видів діяльності. *Ефективна економіка*. 2014. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_3_27.

REFERENCES

1. Bilousova, I. M. (2016). Metody obliku vyrobnychkykh vytrat i kal'kulyuvannya sobivartosti produktsiyi [Methods of accounting for production costs and calculating the cost of production]. *Bukhhalters'kyi oblik i audit* [Accounting and auditing]. 9. 3–5 [in Ukrainian].
2. Boyko, I. V. (2019). Rol' analizu bezbytkovosti ta ABC i XYZ-analizu na pidpryyemstvakh po vyhotovlennnyu khliboproduktiv yak shlyakh do upravlinnya resursamy i zapasamy [The role of break-even analysis and ABC and XYZ-analysis in bakery enterprises as a way to manage resources and stocks]. *Rehional'na ekonomika ta upravlinnya* [Regional economy and management]. 4 (1). 34-38 [in Ukrainian].
3. Kachurovs'kiy, S. V. (2017). Upravlins'ki aspekty obliku nakladnykh vytrat [Management aspects of overhead accounting]. *Biznes Inform* [Business Inform]. 7. 160-166 [in Ukrainian].
4. Kostyakova, A. A. (2009). Upravlins'ki aspekty obliku nakladnykh vytrat [Management aspects of overhead accounting]. *Nauka y ekonomika* [Science and economics]. 2(14). 80–85 [in Ukrainian].
5. Pitel, N. Ya., & Alioshkina, L. P. (2016). ABC analysis as a tool of optimization of marketing management of export-led enterprises. *Marketynh i menedzhment innovatsiy* [Marketing and innovation management]. 3. 87-94.
6. Stoêv, V. L. (2018). AVS-metod yak korysnyy vazhil' upravlinnya vytratamy pidpryyemstva [ABC method as a useful lever for managing enterprise costs]. *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi Derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi* [Economic Bulletin of the Zaporizhia State Engineering Academy]. 1. 153-156 [in Ukrainian].
7. Snachov, M. P., & Lomtyeva, I. M. (2020). Osoblyvosti zastosuvannya systemy AVS-kal'kulyuvannya dlya obliku zatrat [Features of ABC-costing system application for cost accounting]. *Modern Economics*. 20. 253-260 [in Ukrainian].
8. Khrynyuk, O. S., & Korchovna, M. R. (2014). Tekhnolohiya AVS-metodu rozpodilu vytrat na osnovi vydiv diyal'nosti [ABC technology-method of cost allocation based on activities]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy]. 3. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_3_27 [in Ukrainian].

Наукове періодичне видання

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

збірник наукових праць

Том 31

№ 2

2021 рік

Редактор-коректор *М. І. Руденко*
Дизайн обкладинки *О. І. Різник*

Адреса редакції: вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020
телефон 380 (352) 47-50-50*12221.
E-mail: mail.econa@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 19228-9028ПР від 13 липня 2012 р.

Підписано до друку 26.05.2021 р. Формат 60x90/8.
Папір офсетний. Гарнітура Cambria і Times. Друк офсетний. Зам. № Р 006-02-21.
Умовно-друк. арк. 22,13. Обл.-вид. арк. 26,04.
Тираж 100. Ціна договірна.

Видавничо-поліграфічний центр Західноукраїнського національного університету «Економічна думка»
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020,
телефон/факс: 380 (352) 47-58-72.
E-mail: edition@wunu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.